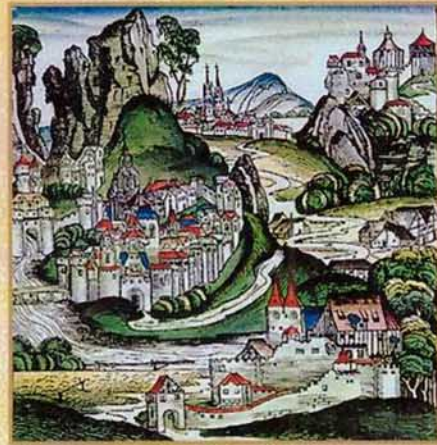

CLAUDIU NEAGOE
(coordonator)

MODELE CULTURALE
ȘI REALITĂȚI CODIENE
ÎN SOCIETATEA ROMÂNESCĂ
(SECOLELE XV-XIX)

UNIVERSITATEA
DIN BUCUREȘTI

ARS DOCENDI

CLAUDIU NEAGOE

(coordonator)

**MODELE CULTURALE ȘI REALITĂȚI
COTIDIENE ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ
(SECOLELE XV-XIX)**

Editor: Ioan CRĂCIUN
Tehnoredactare: Dragoș FĂTU
Corectura: Daniela-Florina NEAGOE

Sursa imaginilor de pe Coperta I și Coperta IV : *The Romanian World In Images, XV-XIX centuries*, interactiv CD-ROM, NOI Media Print, București.
Sursa textului de pe Coperta IV: Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Istoria Țării Românești de la domnia lui Alexandru-vodă Ipsilanti până la sfârșitul domniei lui Ioan-vodă Caragea (1796-1818)*, în Idem, *Opere complete*, ediție întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, București, Editura Minerva, 1996, p. 80.

Editura ARS DOCENDI – Universitatea din București

Editură cu profil academic și cultural, recunoscută de

CONSILIUL NAȚIONAL AL CERCETĂRII

ȘTIINȚIFICE DIN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR

Șos. Panduri 90, sector 5, București

Tel./Fax: +4 021 410 25 75

E-mail: arsdocendi@yahoo.com

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Modele culturale și realități cotidiene în societatea românească: (secolele XV-XIX)

/ coord.: Claudiu Neagoe. - București :

Ars Docendi, 2009

Bibliogr.

ISBN 978-973-558-449-8

I. Neagoe, Claudiu (coord.)

008(498)"14/18"

Copyright © Claudiu Neagoe, 2009
Tipărit la Tipografia Editurii *Ars Docendi*
Printed in Romania

CLAUDIU NEAGOE

(coordonator)

**MODELE CULTURALE ȘI REALITĂȚI
COTIDIENE ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ
(SECOLELE XV-XIX)**

UNIVERSITATEA
DIN BUCUREȘTI

ARS DOCENDI

CUPRINS

Autori	7
Florentina UDREA SATUL MEDIEVAL ROMÂNESC. "JUMĂTĂȚI DE SAT"	12
Laurențiu RĂDVAN NOTE CU PRIVIRE LA STRUCTURILE SOCIALE ȘI ETNICE DIN ORAȘELE MOLDOVEI MEDIEVALE	26
Toma-Cosmin ROMAN SIBIUL ȘI BRAȘOVUL ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA	39
Ionuț VASILOIU DOGMĂ ȘI COTIDIAN LA COMUNITĂȚILE CATOLICE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ	80
Oana Andreia SÂMBRIAN-TOMA IMAGINEA SPANIEI LA CRONICARII ROMÂNI DIN SECOLELE XVI-XVIII	111
Ionuț STANCIU UN ASPECT PRIVIND VIAȚA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ A BUCUREȘTIULUI ÎN SECOLELE XVI-XVIII: BAZARUL	138
Claudiu NEAGOE CEREMONII, SPECTACOLE DE DIVERTISMENT ȘI REPREZENTAȚII MUZICALE LA CURTEA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU	147
Marin SÂMBRIAN-TOMA OBICEIURI CULINARE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE XVI-XIX	155
Claudiu NEAGOE DIN VREMEA LUI ALEXANDRU VODĂ IPSILANTI (1774-1782)	177

Carmen AMARANDEI
MICI COMPLETĂRI LA BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHĂ220

Cristian LUCA
ACTIVITATEA PORTUARĂ ȘI CONSTRUCȚIILE NAVALE LA GALAȚI
ÎN ULTIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XVIII-LEA 233

Nicolae MIHAI
REVOLUȚIA EXILATĂ SAU DIMENSIUNILE CULPABILIZĂRII ÎN
RÂNDUL EMIGRAȚIEI PAȘOPTISTE* 247

AUTORI

Carmen Amarandei (născută la Constanța, în 1967), asistent bibliolog la Institutul de Memorie Culturală din subordinea Ministerului Culturii și Cultelor, doctorand la Universitatea din București, în cadrul Facultății de Istorie, cu teza *Carte veche românească rară și foarte rară: studiu istoric și bibliologic*, sub coordonarea prof. univ. dr. Marcel-Dumitru Ciucă; a publicat 5 articole în reviste de specialitate din țară („Biblioteca”, „Revista de istoria cărții”).

Cristian Luca (născut la București, în 1974), lector universitar la Universitatea “Dunărea de Jos” din Galați, în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie; doctor în istorie, din anul 2006, cu lucrarea *Țările Române și Veneția în secolul al XVII-lea. Din relațiile politico-diplomatice, comerciale și culturale ale Țării Românești și ale Moldovei cu Serenissima*, publicată în colecția “Biblioteca Enciclopedică de Istorie a României” la Editura Enciclopedică (București, 2007); preocupări de istorie politico-diplomatică și economică, urmărind îndeosebi evoluția Țărilor Române și a Sud-Estului european în cadrul relațiilor internaționale și a economiei-univers din secolele XVI-XVIII; autorul lucrărilor: *Petru Cercel – un domn umanist în Țara Românească*, București, Editura Militară, 2000, 158 pp.; *Rituri și ritualuri funerare în spațiul extracarpatic în secolele VIII-X*, Brăila, Editura Istros, 2001, 133 pp. (în colaborare cu Dragoș Măndescu); *Dacoromano-Italica. Studi e ricerche sui rapporti italo-romeni nei secoli XVI-XVIII*, Cluj-Napoca, Editura Centrului de Studii Transilvane, 2008, 266 pp.+9 planșe; co-editor al volumelor: *L’Italia e l’Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, Brăila-Veneția, Editura Istros, 2004, 435 pp.; *L’Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intersocietari tra Stati e civiltà (1300-1700)*, Brăila-Veneția, Editura Istros, 2007, 335 pp.; *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cândea*, Brăila, Editura Istros, 2009, 607 pp.; a publicat peste 60 de studii și articole în reviste de specialitate din țară („Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”; „Argesis. Studii și comunicări – seria istorie”; „Buletinul Comisiei Naționale a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice”; „Cercetări istorice”; „Cercetări numismatice”; „Colloquia. Journal of Central European History”; „Danubius”; „Historia Urbana”; „Istros”; „Revue Roumaine d’Histoire”; „Sargeția”; „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Series Historia”; „Studii și materiale de istorie medie”; „Transylvanian Review”) și din străinătate („Annuario dell’Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia”; „Ateneo Veneto”; *Mélanges de l’École française de Rome. Italie et Méditerranée*; „Nobiltà. Rivista di araldica, genealogia, ordini cavallereschi”; „Quaderni della Casa Romana di Venezia”; „Studi Veneziani”).

Nicolae Mihai (născut la Râmnicu-Vâlcea, județul Vâlcea, în 1976), cercetător științific III, secția Istorie Modernă, Departamentul de Istorie-Arheologie, Institutului de Cercetări Socio-Umane "C. S. Nicolăescu-Plopșor" Craiova; doctor în istorie, din anul 2009, cu lucrarea *Revoluție și mentalitate în Țara Românească (1821-1848)*, sub coordonarea prof. univ. dr. Corneliu-Mihail Lungu; preocupări legate de istoria mentalităților, antropologie culturală, istorie politică și socială; a editat lucrările: *Călătorie pe meridianele globului: impresii de călătorie la cumpănă de veacuri (1895-1926)*, Craiova, Editura Alma, 2007, 270 pp.+30 ilustrații (în colaborare cu Ilie I. Vulpe), *Pour une histoire culturelle de la mort en Europe Orientale*, nr. tematic, XENOPOLIANA, Iași, 2008, 215 pp.; a publicat 34 de studii și articole în reviste de specialitate din țară („Arhivele Olteniei”; „Mozaic”; „Litere, Arte & Idei”; „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C.S.Nicolaescu-Plopșor»”; „Suflet Oltenesc. Revistă de etnologie și antropologie”; „Studii vâlcene”; „Arche. Revistă de etnologie și antropologie”; „Xenopoliana”; „Sud-Estul European. Buletinul Institutului de Studii Sud-Est Europene”).

Claudiu-Ion Neagoe (născut la Câmpulung Muscel, în 1974), lector universitar la Universitatea din Pitești, în cadrul Facultății de Științe Socio-Umane; doctor în istorie, din anul 2008, cu lucrarea *Muzică și societate în Țara Românească și Moldova (1550-1830)*, publicată la Editura Istros a Muzeului Brăilei (Brăila, 2008); preocupări de istorie politică și socială, demografie istorică, instituții medievale românești, cultură și civilizație românească și universală, istoria muzicii; autorul lucrărilor: *O scurtă istorie a românilor*, vol. I, *Secolele VIII-XIV*, București, Editura Ars Docendi, 2008, 112 pp.; *O scurtă istorie a românilor*, vol. II, *Secolele XV-XVII*, București, Editura Ars Docendi, 2009, 150 pp.; a publicat 47 de studii și articole în reviste de specialitate din țară („Analele Brăilei”; „Analele Cercului de Istorie «Gheorghe I. Brătianu» din Câmpulung Muscel”; „Argesis. Studii și comunicări - seria istorie”; „Arhivele Olteniei”; „Danubius”; „Historia”; „Istros”; „Magazin istoric”; „Revista de Istorie a Muscelului. Studii și comunicări”).

Laurențiu Rădvan (născut la Brăila, în 1975), lector universitar la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în cadrul Facultății de Istorie; doctor în istorie din anul 2003, cu lucrarea *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, publicată la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în anul 2004; preocupări de istorie urbană, istorie economică și socială, editarea izvoarelor istorice, paleografie, sigilografie și genealogie; a editat, ca unic autor sau în colaborare, lucrările: *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (secolele V-XVI)*, Iași, Editura Polirom, 2005, 492 pp. [în colaborare cu Alexandru-Florin Platon]; *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2006, 272 pp.+17 planșe; *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2007, 362 pp.; a publicat 23 de studii și articole în volume colective, reviste de specialitate din țară și din străinătate („Studii și materiale de istorie medie”; Anuarul Institutului de

Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» din Iași”; „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași – seria istorie”; „Historia Urbana”; „Revista de Istorie Socială”; „Cercetări Istorice”; „East Central Europe/L'Europe du Centre Est Eine wissenschaftliche Zeitschrift (ECE)”, Budapest).

Toma-Cosmin ROMAN (născut la Sibiu, în anul 1979), muzeograf la Academia Forțelor Terestre „Nicolae Bălcescu” Sibiu; doctorand la Universitatea “Lucian Blaga” din Sibiu, în cadrul Facultății de Istorie și Patrimoniu “Nicolae Lupu”, cu teza *Comerțul orașelor transilvănene în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Sibiu și Brașov – studiu de caz*, sub coordonarea prof. univ. dr. Thomas Nægler; arheolog medievist debutant; preocupări de istorie, arheologie medievală și arhivistică; autor al lucrării: *Sibiul între siguranță și incertitudine, în zorii epocii moderne (1528-1549)*, Sibiu, Editura Altip, 2007, 415 pp.; a publicat peste 20 de articole și studii de specialitate în reviste de specialitate din țară („Acta Musei Napocensis”, „Corviniana”, „Brukenthal. Acta Musei”, „Argesis. Studii și comunicări – seria istorie”; „Analele Cercului de Istorie «Gheorghe I. Brătianu» din Câmpulung Muscel”; „Secolul 21”, „Acta Universitatis Cibiniensis. Seria Historica”).

Oana Andreia Sâmbrian-Toma (născută la Craiova, în 1984), asistent cercetător la Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” al Academiei Române din Craiova; doctorand la Universitatea din Craiova, în cadrul Facultății de Științe Socio-Umane, cu teza *Convergențe româno-spaniole în perioada de la Renaștere la Modernism*, sub coordonarea prof. univ. dr. Corneliu-Mihail Lungu; preocupări legate de istoria relațiilor interculturale româno-spaniole, teatrul istoric spaniol al secolului al XVII-lea; membră în diverse asociații de profil – Asociația Internațională a Hispaniștilor, Asociația Internațională a Secolului de Aur, Asociația Internațională a Teatrului Secolului de Aur etc.; director a două granturi de cercetare CNCSIS; bursieră a Institutului Cervantes la *Cursul de înaltă formare pentru tineri hispaniști*, Madrid, ianuarie 2009; visiting professor la Universitatea din Navarra (2009); director al revistei *Hispania Felix. Revistă de cultură și civilizație a Secolului de Aur*, publicată de editura Academia del Hispanismo, Vigo (Spania); director al Congresului Internațional *Secolul de Aur înainte și după „Arta nouă” a lui Lope de Vega* (Craiova, 7-9 mai 2009); participări cu comunicări științifice la congrese și conferințe internaționale : Sofia (2007), Santiago de Compostela (2008), Murcia (2008), Cádiz (2008), Almagro (2009), Madrid (2009), Pamplona (2009), Olmedo (2009), Florența (2009) ; 1 volum coordonat (“El Siglo de Oro antes y después del *Arte Nuevo* de Lope”) și 30 de articole și studii publicate în volume colective și reviste din România (“Incursiuni în imaginar. Imaginarul religios în literatură”, „Receptarea antichității greco-latine în culturile europene”, „Al XI-lea Colocviu al Romaniștilor din Europa Centro-Orientală și din Asia”, „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C.S. Nicolăescu-Plopșor» din Craiova”, „Analele Universității din Craiova – seria istorie”, „Revista de Științe Juridice”, „Arhivele Olteniei”; „Scrisul românesc”; „Lamura”; „Studii eminesciene”), Spania („RILCE – Revista de

Filología Hispánica” – Pamplona, “Imagen y Apariencia” – Murcia, „Artículos selectos del VIII Congreso de la Asociación Internacional del Siglo de Oro”, Santiago de Compostela) și Italia („Diritto e storia”) .

Marin Sâmbrian-Toma, (născut la Costești-Argeș, în anul 1984), doctorand la Universitatea din Craiova, în cadrul Facultății de Științe Socio-Umane, cu teza *Modele culturale și realități cotidiene în Țara Românească de la Constantin Mavrocordat la unirea din 1859*, sub coordonarea prof. univ. dr. Vladimir Osiac; preocupări legate de istoria culturii și civilizației românești și universale, istoria obiceiurilor culinare; membru al Societății pentru Studiul Secolului al XVIII-lea din România; bursier al ISECS (Societatea Internațională pentru Studiul Secolului al XVIII-lea), Lisabona, 2009; participări cu comunicări științifice la congrese internaționale: Murcia (2008), Cádiz (2008), Lisabona (2009), Landau – Germania (2009); director a două granturi de cercetare CNCISIS; a publicat 10 studii și articole în volume și reviste de specialitate din țară (“El Siglo de Oro antes y después del *Arte Nuevo* de Lope”, „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, „Revista de Științe Juridice”, „Arhivele Olteniei”; „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane <<C.S. Nicolăescu-Plopșor>> din Craiova”; „Analele Universității din Craiova - seria istorie”) și din străinătate (“Imagen y Apariencia” – Murcia, Spania).

Ionuț Stanciu, (născut la Ștefănești-Argeș, în anul 1975), doctorand la Universitatea “Valahia” din Târgoviște, în cadrul Facultății de Științe Umaniste, cu teza *Târgoviște și București–două reședințe voievodale ale Țării Românești în secolele XVI – XVII. Studiu comparativ*, sub coordonarea prof. univ. dr. Ștefan Trâmbaciu; preocupări legate de istoria urbană și istoria bisericească; a publicat 4 studii și articole în reviste de specialitate din țară („Argesis. Studii și comunicări – seria istorie”; „Buletin Științific, Studii Istorice”, Pitești; „Revista de Istorie a Muscelului. Studii și comunicări”).

Florentina Udrea [Manea] (născută la Slatina, în anul 1968), analist-istoric, Institutul de Memorie Culturală (cIMeC), Ministerul Culturii și Cultelor; doctor în istorie din anul 2007, cu teza *Structuri sociale ale țărănimii. Structuri de rudenie (sec. X-XVIII)*, începută sub coordonarea prof. univ. dr. Radu Florescu și finalizată sub conducerea prof. univ. dr. Ioan Oprea, lucrare în curs de a fi publicată; lector universitar asociat la Facultatea de Istorie din cadrul Universității “Valahia” din Târgoviște (2000-2007); preocupări legate de antropologia și arheologia medievală, etnografie, muzeologie, conservare și restaurare a monumentelor istorice; participant și coordonator de proiecte interne și internaționale - HEREIN, CETERS, RECONEX, Evidența informatizată a patrimoniului imobil, Monumentele UNESCO etc.; a publicat 18 studii și articole în volume colective, și reviste de specialitate din țară și din străinătate („Cultură și civilizație la Dunărea de Jos”; „Sargetia”; „Mousaios”; „Analele Universității Valahia”; „Revista Bibliotecilor”; „Europae Thesauri – Church treasures”, „European treasures”, „Beja”, „Portugal”).

Ionuț Vasiloiu (născut la Câmpulung Muscel, în 1978), doctorand la Universitatea din București, în cadrul Facultății de Istorie, cu teza *Catolicismul în Valahia în secolul XVII*, sub coordonarea prof. univ. dr. Tudor Teoteoi; MA în istoria sud-estului european la CEU Budapesta (2002) și în antropologie istorică la Ecole Doctorale (2005); preocupări de istorie comparată și de istorie religioasă și socială; a publicat 17 studii și articole în reviste de specialitate din țară și străinătate („Argesis. Studii și comunicări - seria istorie”; „Analele Cercului de Istorie «Gheorghe I. Brătianu» din Câmpulung Muscel”; „Magazin Istoric”; „Carnival”; „IANUS”).

SATUL MEDIEVAL ROMÂNESC. "JUMĂTĂȚI DE SAT"

Florentina UDREA

„Dacă vrem să avem certitudinea că în istoria culturilor pe plan universal putem veni și noi cu ceva valoros, nu avem altă soluție decât să acceptăm ideea că neamul nostru există cultural în special prin făptura satului”.

Henri H. Stahl

Tema satului medieval, ca obiect de studiu, nu este nouă în știința istorică din țara noastră; numeroase aspecte ale vieții rurale din Evul Mediu au fost abordate în diverse lucrări. Nu ne propunem analiza aprofundată a satului medieval românesc, deoarece amploarea și complexitatea acestui subiect poate constitui obiectul și subiectul a numeroase teze și cercetări. Dar ne punem câteva întrebări asupra termenului de sat, ca loc de desfășurare a vieții țăranului. Deopotrivă filologi și istorici au fost preocupați de originea cuvântului sat și înțelesului acordat acestui termen.

Problema se pune astfel: termenul sat derivă din latinescul *satus* (din *serere* – a semăna, deci, “câmp, ogor semănat”) – ori din albanezul *fšat*, și el derivat din latinescul *fossatum*? Problema este deosebit de interesantă întrucât forma lingvistică de *fsat* o găsim în câteva texte rotacizante maramureșene. Termenul *fsat* este folosit cu două înțelesuri: pe de o parte el înseamnă “câmp, țarină”, iar pe de alta, “lăcaș, sălaș, locuință”. Lingvistul Vasile Bogrea considera că *fossatum*, -șanț, tranșee -, este cheia de interpretare istorică. Caracterul militar al așezărilor de graniță din epoca romană se împletește pretutindeni cu cel civil, pașnic; în consecință, “a transforma o locuință provizorie, improvizată în vederea luptei, într-una definitivă, statornică, nu e câtuși de puțin un proces nefiresc¹”.

În diploma medievală de la noi, termenul „sat”, românesc, apare destul de târziu, lucrul firesc dacă ne gândim că vechile acte de cancelarie erau redactate în slavonă, și în această limbă corespondentul era selo, câteodată selițe – ca în documentul de la 1392, când satele Bogdănești și Lunceanii de pe Olt sunt arătate a fi fost “două sate mici²”. Dar satul este și o formație teritorială, o “vatră de sat”, și un sistem de conviețuire socială.

Cercetarea istorică românească a introdus de timpuriu în preocupările sale de durată problemele satului medieval, dovada grăitoare a atenției de care s-au

¹ Vasile Bogrea, *Originea românescului SAT*, în „Dacoromania”, I, 1920/1921, Cluj, 1921, p. 253.

² D.R.H., B. *Țara Românească*, vol. I, pp. 43-44, nr. 17.

bucurat colectivitățile rurale românești din Evul Mediu; împrejurarea că cercetările au beneficiat doar de o singură categorie de izvoare – izvoarele scrise – a limitat posibilitățile de cunoaștere a unor realități ce și-au evidențiat complexitatea.³

În acele timpuri, majoritatea populației românești nu locuia în târguri sau orașe, ci la sate. Dominicanul Ioan de Sultanieh informa curtea regală a Franței, prin 1404 că "... ei (românii) nu au orașe mari, ci multe sate⁴". Stabilirea momentului întemeierii unui sat medieval este o chestiune importantă. Coroborarea informațiilor din izvoarele scrise cu cele oferite de arheologia medievală oferă șansa stabilirii cât mai apropiate a momentului apariției unui sat. O sinteză statistică arată că, între anii 1300 și 1350 au fost consemnate un număr de 64 de așezări, pentru ca până la 1400 să mai apară încă 90. În decursul veacului al XV-lea, documentele semnalează 74 de așezări până în 1450, și încă 39 până la 1500. Apariția unor noi așezări a dus la apariția unor noi apelative "sus și jos", sau "mari și mici".

La începuturile istoriei medievale românești s-a aflat satul și țărănimea liberă care, stăpână pe pământ, a avut forme specifice de organizare social-politică și de viață culturală. Stăpânirea pământului nu era individuală, ci de grup, de comunitate sătească sau agrară, derivând dintr-o ascendență comună⁵. Organism arhaic, multiseclar care poate trăi în sine, de la sine și pentru sine, satul românesc medieval era o comunitate de locuitori descendenți "ai aceluiași moș", "fiind sânge" între ei. Conducerea acestei comunități era în mâinile reprezentanților ei, căpeteniile familiilor care o alcătuiau, "oamenii buni și bătrâni care se strâng la adunare"⁶. Țărănimea era forța vitală a societății românești, aceea care asigurase continuitatea și originalitatea comunității etnice, "timbrul etnic special"⁷.

Cunoașterea integrală a fiecărui segment al habitatului rural oferă informațiile necesare pentru reconstituirea imaginii de ansamblu a unui sat medieval. Așezate pe hartă, realitățile istorice ne apar într-o cu totul altă lumina decât simpla lor narare și de acest lucru și-a dat seama și Dimitrie Cantemir, care scria: "mapa (adică harta-n.n.), alta nu iaște fără numai istorie în șiruri însămnată [...]"⁸.

O sumară observație sociologică relevă faptul că, în chiar interiorul unei comunități stabile și unitare cum sunt satele tradiționale, funcționează departajări nete, cu consecințe în planul schimburilor matrimoniale, între unități teritoriale nediferențiate practic, nici din punct de vedere etnic, nici confesional, nici lingvistic,

³ Mircea D. Matei, Emil I. Iamandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șoimuzului Mare, secolele XI-XVII*, București, 1982, p. 11.

⁴ Șerban Papacostea, *Un călător în Țările Române la începutul secolului XIV*, în „Studii. Revistă de istorie”, an. XVIII, 1965, nr.1, p. 171.

⁵ Șerban Papacostea, *Evul Mediu Românesc, realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p. 335.

⁶ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, București, 1988, p. 345.

⁷ Idem, *Studii asupra Evului Mediu Românesc*, București, 1984, p. 425.

⁸ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a Româno-Moldo-Vlahilor*, București, 1981, p. 9.

cum ar fi "susenii", "josenii", cei din susul și josul apei (văii), pe care e așezat satul, cei din satul "vechi" și cei din satul "nou", cei de "sus și de jos"⁹.

LISTE NOMINATIVE CU "JUMĂTĂȚI DE SATE" MENȚIONATE ÎN IZVOARE.
CIFRE ESTIMATIVE ASUPRA SECOLELOR XIII, XIV, XV

- I. Țara Românească.
1. 1/2 Arpașul de Jos - 1386¹⁰,
 2. 1/2 Mândra - 1400¹¹,
 3. 1/2 Izvoreni - 1427¹²,
 4. 1/2 Berivoești - 1427¹³,
 5. 1/2 Balomirești - 1430¹⁴,
 6. 1/2 Bolintin - 1433¹⁵,
 7. 1/2 Lânjești - 1437¹⁶,
 8. 1/2 Jugoreni de Jos - 1451,
 9. 1/2 Cereșani - 1451,
 - 10.1/2 Măicănești - 1451¹⁷,
 - 11.1/2 Ștefănești - 1452,
 - 12.1/2 Țebești - 1452,
 - 13.1/2 Jugorul - 1452¹⁸,
 - 14.1/2 Bucșani - 1453¹⁹,
 - 15.1/2 Arpanea - 1453²⁰,
 - 16.1/2 Mălureni - 1454²¹,
 - 17.1/2 Bojorești - 1465²²,
 - 18.1/2 Vârloni - 1469²³,
 - 19.1/2 Iurcanii - 1471²⁴,
 - 20.1/2 Cerbăreni - 1475²⁵,
 - 21.1/2 Șinca - 1476,

⁹ Nicolae Constantinescu, *Relațiile de rudenie în societățile tradiționale. Reflexe în folclorul românesc*, Editura Academiei, București, 1987, p.85.

¹⁰ D.I.R., B., XIII, XIV, XV, vol. I, p. 32, nr. 23.

¹¹ *Ibidem*, p. 48, nr. 32.

¹² *Ibidem*, p. 72, nr. 71.

¹³ *Ibidem*, p. 73, nr. 71.

¹⁴ *Ibidem*, p. 86, nr. 78.

¹⁵ *Ibidem*, p. 98, nr. 84.

¹⁶ *Ibidem*, p. 102, nr. 92.

¹⁷ *Ibidem*, p. 118, nr. 108.

¹⁸ *Ibidem*, p. 124, nr. 115.

¹⁹ *Ibidem*, p. 125, nr. 116.

²⁰ *Ibidem*, p. 127, nr. 118.

²¹ *Ibidem*, p. 128, nr. 119.

²² *Ibidem*, p. 139, nr. 132.

²³ *Ibidem*, p. 140, nr. 136.

²⁴ *Ibidem*, p. 141, nr. 141.

²⁵ *Ibidem*, p. 151, nr. 150.

22.1/2 Ohaba	- 1476,
23.1/2 Ludișor	- 1476 ²⁶ ,
24.1/2 Strahaeț	- 1478 ²⁷ ,
25.1/2 Zăvideni	- 1478 ²⁸ ,
26.1/2 Mănicești	- 1481 ²⁹ ,
27.1/2 Drăgotești	- 1483 ³⁰ ,
28.1/2 Tilicești	- 1483 ³¹ ,
29.1/2 Poiana	- 1484 ³² ,
30.1/2 Mihoveni	- 1485 ³³ ,
31.1/2 Groși	- 1486,
32.1/2 Necșești	- 1486,
33.1/2 Știubeiul Prajei	- 1486 ³⁴ ,
34.1/2 Ogretin	- 1486 ³⁵ ,
35.1/2 Grădiștea	- 1489 ³⁶ ,
36.1/2 Ohaba*	- 1490,
37.1/2 Pietreni	- 1490 ³⁷ ,
38.1/2 Hintea	- 1492 ³⁸ ,
39.1/2 Cincul**	- 1493 ³⁹ ,
40.1/2 Isvorani	- 1493 ⁴⁰ ,
41.1/2 Suharna	- 1493 ⁴¹ ,
42.1/2 Bădeni	- 1493 ⁴² ,
43.1/2 Stolniceani	- 1497 ⁴³ ,
44.1/2 Pleșoi	- 1500 ⁴⁴ .

* Ohaba de la 1490 nu este aceeași cu Ohaba de la 1476.

**Cincul confirmat 1493 este apărut în documente la 1468.

²⁶ *Ibidem*, p. 153, nr. 154.

²⁷ *Ibidem*, p. 160, nr. 159.

²⁸ *Ibidem*, p. 162, nr. 161.

²⁹ *Ibidem*, p. 174, nr. 170.

³⁰ *Ibidem*, p. 176, nr. 175.

³¹ *Ibidem*, p. 181, nr. 180.

³² *Ibidem*, p. 183, nr. 182.

³³ *Ibidem*, p. 185, nr. 185.

³⁴ *Ibidem*, p. 186, nr. 187.

³⁵ *Ibidem*, p. 187, nr. 189.

³⁶ *Ibidem*, p. 200, nr. 204.

³⁷ *Ibidem*, p. 208, nr. 211.

³⁸ *Ibidem*, p. 214, nr. 220.

³⁹ *Ibidem*, p. 216, nr. 225; Alexandru Ștefulescu, *Din trecutul Gorjului, Sate dispărute*, Târgu Jiu, 1937, p.19.

⁴⁰ *D.I.R., B.*, p. 218, nr. 228.

⁴¹ *Ibidem*, p. 220, nr. 230.

⁴² *Ibidem*, p. 223, nr. 232.

⁴³ *Ibidem*, p. 244, nr. 258.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 265, nr. 289.

În lucrarea lui Petre P. Panaitescu, întâlnim câteva "jumătăți" care vin să le completeze pe cele de mai sus:

1. 1/2 Mârșa - 1451,
2. 1/2 Ciești - 1451⁴⁵,
3. 1/2 Godeni - 1461⁴⁶,
4. 1/2 Sevestrenii - 1464⁴⁷,
5. 1/2 Velea - 1482,
6. 1/2 Tâncăbești - 1482,
7. 1/2 Șoldești - 1482,
8. 1/2 Sărăcinești - 1482,
9. 1/2 Spanțov - 1482,
- 10.1/2 Stroști - 1482,
- 11.1/2 Cărciumari - 1482⁴⁸,
- 12.1/2 Runtea - 1489⁴⁹.

Total = 56 "Jumătăți" - Țara Românească.

II. Moldova.

1. 1/2 Măzăcești - 1399,
2. 1/2 Poiana Călugăriței - 1399⁵⁰,
3. 1/2 Vicșinet - 1429⁵¹,
4. 1/2 Verejani - 1429⁵²,
5. 1/2 Făurei - 1429⁵³,
6. 1/2 Nevira - 1432⁵⁴,
7. 1/2 Bosâncea - 1432,
8. 1/2 Borale - 1432⁵⁵,
9. 1/2 Crăstianești - 1433⁵⁶,
- 10.1/2 Suhodol - 1435⁵⁷,
- 11.1/2 Voinova - 1436⁵⁸,
- 12.1/2 Maneuți - 1437⁵⁹,

⁴⁵ Petre P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești. Documente interne 1396 - 1490*, București, 1938, p. 176, nr. 132.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 181, nr. 137.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 201, nr.156.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 252, nr. 181.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 286, nr. 197.

⁵⁰ Mihai Costăchescu, *op.cit.*, p. 22.

⁵¹ *D.R.H., A.*, vol. I, 1384-1448, p. 108, nr. 83; Mihai Costăchescu, *op.cit.*, p. 242, nr. 78.

⁵² *Ibidem*, p. 91, nr. 72.

⁵³ *Ibidem*, p.122, nr. 94; Mihai Costăchescu, *op.cit.*, p. 290, nr. 132.

⁵⁴ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 342, nr. 109; *D.R.H., A.*, p. 260, nr. 183.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 344, nr. 111.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 364, nr. 119; *D.R.H., A.*, p. 175, nr. 118.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 401, nr. 129; *D.R.H., A.*, p. 189, nr. 136.

⁵⁸ *D.R.H., A.*, vol. II, 1438 - 1456, p. 12, nr. 4.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 240, nr. 168.

13.1/2 din satul lui Mogoș pe Vinea	- 1438 ⁶⁰ ,
14.1/2 Gocimănești	- 1442 ⁶¹ ,
15.1/2 Bălănești	- 1443,
16.1/2 Coposești	- 1443 ⁶² ,
17.1/2 Bădești	- 1443 ⁶³ ,
18.1/2 Albești	- 1451 ⁶⁴ ,
19.1/2 Petrești	- 1452 ⁶⁵ ,
20.1/2 Blăgești	- 1455 ⁶⁶ ,
21.1/2 Mărișești	- 1455 ⁶⁷ ,
22.1/2 Colibeni	- 1456,
23.1/2 Bucsaști	- 1456 ⁶⁸ ,
24.1/2 Slujaști	- 1458 ⁶⁹ ,
25.1/2 Telejina	- 1459 ⁷⁰ ,
26.1/2 Cățelești	- 1460 ⁷¹ ,
27.1/2 Sperlești	- 1462 ⁷² ,
28.1/2 Toporăuți	- 1464 ⁷³ ,
29.1/2 Giurgești	- 1465 ⁷⁴ ,
30.1/2 Roșiori	- 1466 ⁷⁵ ,
31.1/2 Urdești	- 1467 ⁷⁶ ,
32.1/2 Șoldești	- 1469,
33.1/2 Bătinești	- 1469 ⁷⁷ ,
34.1/2 Ostâpceani=Ostâpceani de Sus	- 1473 ⁷⁸ ,
35.1/2 Tortorești	- 1475 ⁷⁹ ,
36.1/2 Borodniceni	- 1479 ⁸⁰ ,
37.1/2 Hlăpăești	- 1479 ⁸¹ ,

⁶⁰ *Ibidem*, p. 250, nr. 181; Mihai Costăchescu, *op.cit.*, vol. II, p. 14, nr. 5.

⁶¹ *D.R.H., A.*, p. 306, nr. 218.

⁶² *D.R.H., A.*, p. 320, nr. 228; Mihai Costăchescu, *op.cit.*, vol. II, p. 131, nr. 82.

⁶³ *Ibidem.*, vol. II, p. 155, nr. 107.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 398, nr. 210; *D.R.H., A.*, vol. II, 1449 – 1486, p. 28, nr. 11, și p. 201, nr. 158.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 41, nr. 22.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 63, nr. 47.

⁶⁷ Mihai Costăchescu, *op.cit.*, vol. II, p. 549, nr. 309.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 588, nr. 313.

⁶⁹ *D.R.H., A.*, vol. II, p. 115, nr. 79.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 132, nr. 92.

⁷¹ *Ibidem*, p. 148, nr. 104.

⁷² *Ibidem*, p. 167, nr. 119.

⁷³ *Ibidem*, p. 182, nr. 127.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 199, nr. 137.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 225, nr. 147.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 253, nr. 155.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 268, nr. 160; *D.I.R., A.*, XV, vol. I, 1401-1475, p. 126, nr. 108.

⁷⁸ *D.R.H., A.*, vol. II, p. 288, nr. 189.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 307, nr. 202.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 325, nr. 215; *D.I.R., A.*, XV, II, 1476-1500, p. 9, nr. 11.

⁸¹ *D.R.H., A.*, II, p. 121, nr. 81.

38.1/2 Mălăești	- 1479,
39.1/2 Tatomirești	- 1487 ⁸² ,
40.1/2 Cârjani	- 1487 ⁸³ ,
41.1/2 Stârcești	- 1487 ⁸⁴ ,
42.1/2 Huseani	- 1487 ⁸⁵ ,
43.1/2 Băsești	- 1488 ⁸⁶ ,
44.1/2 Toderești	- 1488 ⁸⁷ ,
45.1/2 din satul unde a fost Corod	- 1488 ⁸⁸ ,
46.1/2 Budurești	- 1488 ⁸⁹ ,
47.1/2 Zvorăște = Cutul de Jos	- 1488 ⁹⁰ ,
48.1/2 Vicșani	- 1488 ⁹¹ ,
49.1/2 Mușata	- 1488 ⁹² ,
50.1/2 Gostilești	- 1488 ⁹³ ,
51.1/2 Fedești	- 1489 ⁹⁴ ,
52.1/2 Băicăuți	- 1489 ⁹⁵ ,
53.1/2 Hăndrești	- 1490 ⁹⁶ ,
54.1/2 Oniceani	- 1490 ⁹⁷ ,
55.1/2 din satul unde a fost Cârstea	- 1490 ⁹⁸ ,
56.1/2 din satul de la Gura Orbicului	- 1491 ⁹⁹ ,
57.1/2 Cârna	- 1492 ¹⁰⁰ ,
58.1/2 Botoșești=Partea de Sus	- 1492 ¹⁰¹ ,
59.1/2 Doncești	- 1492 ¹⁰² ,
60.1/2 Cârnești	- 1494 ¹⁰³ ,
61.1/2 Giumătățeni	- 1495 ¹⁰⁴ ,

⁸² D.I.R., A., XV, II, p. 11, nr. 13.

⁸³ *Ibidem*, p. 49, nr. 58.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 59, nr. 68.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 64, nr. 71.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 66, nr. 73.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 78, nr. 81.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 79, nr. 82.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 80, nr. 83.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 82, nr. 87.

⁹¹ *Ibidem*, p. 87, nr. 88.

⁹² *Ibidem*, p. 88, nr. 89.

⁹³ *Ibidem*, p. 94, nr. 95.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 95, nr. 96; D.R.H., A., vol. III, 1487-1504, p. 75, nr. 42.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 99, nr. 99.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 100, nr. 100.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 109, nr. 111.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 136, nr. 126.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 141, nr. 130.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 178, nr. 149.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 190, nr. 165.

¹⁰² *Ibidem*, p. 191, nr. 166.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 206, nr. 189; D.R.H., A., III, p. 275, nr. 145.

¹⁰⁴ D.I.R., A., II, nr. 193, p. 208.

62.1/2 Tomcești	- 1495 ¹⁰⁵ ,
63.1/2 Piscul	- 1495 ¹⁰⁶ ,
64.1/2 Leuștani	- 1495 ¹⁰⁷ ,
65.1/2 Cocoșeri	- 1495 ¹⁰⁸ ,
66.1/2 Florești	- 1495 ¹⁰⁹ ,
67.1/2 Spărieți	- 1495 ¹¹⁰ ,
68.1/2 Horodniceani	- 1495 ¹¹¹ ,
69.1/2 Tivești	- 1495 ¹¹² ,
70.1/2 Sârbi	- 1495 ¹¹³ ,
71.1/2 Ciofrești	- 1496 ¹¹⁴ ,
72.1/2 Molești	- 1497 ¹¹⁵ ,
73.1/2 Măxinești	- 1497 ¹¹⁶ ,
74.1/2 Călimănești	- 1497 ¹¹⁷ ,
75.1/2 Dimești	- 1497 ¹¹⁸ ,
76.1/2 Tăpești	- 1499 ¹¹⁹ .

Total = 76 "Jumătăți" Moldova .

III. Transilvania.

1. 1/2 Caransebeș	- 1412 ¹²⁰ ,
2. 1/2 Podu de Lemn	- 1421 ¹²¹ ,
3. 1/2 Hațeg	- 1453 ¹²² ,
4. 1/2 Densuș	- 1453,
5. 1/2 Arpașu = Arpașu de Jos	- 1511 ¹²³ .

Un calcul aproximativ ne conduce la un număr de circa 137 de "jumătăți" în Țările Române. Trebuie însă amintit că acestea sunt cifre estimative. Există

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 213, nr. 200.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 215, nr. 203.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 220, nr. 208.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 231, nr. 218.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 234, nr. 222.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 236, nr. 225.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 238, nr. 228.

¹¹² *Ibidem*, p. 238, nr. 229.

¹¹³ *Ibidem*, p. 239, nr. 230.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 247, nr. 238.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 250, nr. 242.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 261, nr. 251.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 265, nr. 255.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 275, nr. 260.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 290, nr. 275.

¹²⁰ D.R.H., A., III, p. 222, nr. 113.

¹²¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, 1346-1450, București, 1890, p. 482, nr. 400.

¹²² *Ibidem*, p. 517, nr. 428.

¹²³ *Ibidem*, vol. II, partea a II-a, 1451-1510, București, 1891, p. 22, nr. 17.

numeroase documente mai ales pentru Transilvania, dar și pentru Moldova, care n-au fost publicate.

Nomenclatura jumătăților. Semnificații generale

Urmărind lista cu "*jumătăți de sate*", desprindem interpretări care leagă numele acestora de importanța lor economică, socială, politică, juridică, istorică. Ele par a fi o certă împărțire teritorială a satelor, având mai puțin o funcție socială. Jumătățile de sat poartă deseori denumirea de "partea de sus" și "partea de jos", "partea dinspre apus" și "partea dinspre răsărit". Documentele primelor veacuri amintesc de existența unor "*cnezi*" și "*juzi*". În numeroase sate "erau" sau "fuseseră" câte doi - deci așa-numitele cazuri de gemelari¹²⁴.

De aici, concluzia că satele erau împărțite deseori dicotomic, având două "*judicii*"; aceste judecii gemelare se "topeau" în mâna unui stăpân nou, care lua în primire satul întreg, înlăturând sau nu pe juzii locali, dar păstrând structura teritorială dicotomică a satului. Mai clare sunt cazurile în care documentele vorbesc în mod explicit de împărțirea teritorială a satelor în "*două părți*", "*două cuturi*" sau "*două ținuturi*"¹²⁵.

Alteori, jumătățile sunt considerate cote - părți de stăpânire ale boierilor. Împărțirea satelor în două "*judicii*", două "*părți*" de sus și de jos, două "*cuturi*" nu poate fi întâmplătoare. Credem, însă, că explicația dată pentru jumătăți, cum o face de pildă Mihai Costăchescu, ca rezultat al împărțirii succesoriale către doi fii, ar fi pur formală. Satul Teleștii, de pildă, împărțit în două jumătăți, nu poate fi explicat ca o "amintire străveche de începuturile satului prin faptul că primul descălecător al satului a avut doi fii cărora le-a dat câte o jumătate de sat"¹²⁶.

Lewis Morgan - unul din cei dintâi cercetători ai problemei dualității originare - semnaleză existența în paralel a două grupe sociale asociate între ele. Explicația acestui fenomen social pornește de la constatarea că aceste grupe "duale" sunt în același timp grupe matrimoniale; în general și structurile de rudenie cunosc împărțirea duală. O structură mai complicată descoperită la mai multe triburi din diverse țări, în special la slavii de sud¹²⁷, este reprezentată de împărțirea tribului în două "*jumătăți*"¹²⁸.

E de remarcat și faptul că există cazuri când avem o împărțire teritorială, satul fiind împărțit în satul de "sus", "de mijloc" și "de jos"¹²⁹. Împărțirea aceasta e determinată de creșterea demografică după o perioadă de reflux demografic determinată de război, molimă, foamete. Pentru români, un caz concret îl reprezintă invazia tătară din 1241. Alături de toate acestea, există și teoria eroului eponim fondator de sat - identitatea de nume între presupusul fondator și numele satului.

¹²⁴ Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 27.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 34.

¹²⁶ Mihai Costăchescu, *Satul și târgul Telești*, București, 1959, p. 10.

¹²⁷ Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 66.

¹²⁸ Mihail O. Kosven, *Introducere în istoria culturii primitive*, București, 1957, p. 100.

¹²⁹ D.I.R., A., XV, II, p. 284, nr. 269.

Radu Rosetti este convins de teza sa privind cazurile de cnezi care au un nume comun cu al satelor în care "erau" sau "fuseseră"¹³⁰. A. D. Xenopol contestă teza lui Rosetti potrivit căreia "fondatorul" ar fi cap de stirpe; potrivit opiniei sale, "fondatorul" ar fi doar un creator social și nu unul biologic. De fapt, Xenopol, ca și Rosetti, invocă tot identitatea dintre un nume de om și nume de sat: "... satul Mănești ... sat întemeiat de Man ..." ¹³¹. La 1414 un boier al lui Alexandru Cel Bun, Crăciun Belcescul, stăpânește satul Belcești, "unde-i e casa"¹³².

Denumirile satelor sunt identice cu ale stăpânilor: Ungureanul - Ungurenii; Belcescu-Belceștii; Plotun-Plotuneștii¹³³. Exista însă și fenomenul invers, atunci când noii veniți iau numele satului în care au "intrat". Întâlnim, însă, și un număr mare de "sate fără nume". Procedul de identificare este folosirea unor descrieri geografice și menționarea unor nume de persoane care "sunt", "au fost", cu precizarea că este vorba de cnezi, juzi, vatamani.

Un loc deosebit îl ocupă satele cu numiri colective - rezultat al unor relații sociale. Sistemele onomastice colective, ca și cele individuale se schimbă odată cu schimbarea relațiilor sociale. Când satul devine o singură unitate teritorială, apar numirile de neamuri, diverșii "bătrâni" ai satelor fiind considerați ca alcătuind o singură unitate familială, descinzând dintr-un bătrân, unic fondator al satului. Semnul de recunoaștere al acestor "socio-nime" este punerea la plural:

1) pluralul obținut prin sufixul -ești: Bârla - Bârlești, Manea - Mănești, Doncea - Doncești, Balomir - Balomirești;

2) pluralul obținut prin -enii: Vlad - Vlădenii, Bucium - Buciumenii, Dobre - Dobrenii;

3) pluralul obținut prin -anii: Lațcu - Lațcanii, Radeș - Radeșanii, Opriș - Oprișanii;

4) pluralul obținut prin -inții: Zaharia - Zaharinții;

5) pluralul obținut prin -arii: Beza - Bezarii;

6) pluralul obținut prin -iacii: Roșu - Roșiaccii.

Numele satului este un nume de ceată. Această constatare rămâne valabilă și atunci când numele colectiv al satului nu derivă dintr-un nume de om.

1) -ești: Spinești;

2) -eni: Câmpeni, Mălureni, Văleni;

3) -anii: Bisericanii, Darabanii;

4) -arii: Olarii, Lopătarii;

5) -ați: Afumați, Ghimpați, Bălțați;

6) -ai și -ii: Vai de Ei, Ceaurii;

7) -eții: Scaieții, Cacaletii;

8) -iții: Pârliții.

¹³⁰ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 121.

¹³¹ Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ediția a IV-a, București, 1985, p. 194.

¹³² Henri H. Stahl, *op. cit.*, pp. 44-45.

¹³³ Valeria Costăchel, Petre P. Panaitescu, Alexandru Cazacu, *op. cit.*, p. 190.

Sunt și forme de plural ușor de identificat, care nu sunt în legătură cu oamenii, ci cu locul unde stau: Vârtoapele, Brazii, Ponoarele¹³⁴. Atunci când satele dispar, boierul care preia terenul, înțelege prin "sat" nu oamenii din sat, ci teritoriul însuși, pământul ca atare. În asemenea condiții, era firesc ca vechiul nume al cetii, să fie înlocuit cu altul. Procesul de patrimonializare boierească a satelor are consecințe în onomastica colectivă a acestora. Sunt de distins aici trei serii de nume:

- a) nume atribuite: Munteni;
- b) nume ironice: Gușați, Juveți, Mocani (Cojani);
- c) nume revendicate: Vrânceni, Olteni, Oșani.

Satul ia deci numele boierului care intră în stăpânirea sa. Satul este "al unui boier" - care are un "neam" ce nu seamănă cu "ceata de neam", ci doar o "familie lărgită". De exemplu, în 1533, satul pe care îl au nepoții lui Mihail Medeu este "hotarul Medeeștilor". De la posesivul "al lui", se trece ușor la o numire de sat. Satul își poate schimba numele prin luarea în stăpânire de un boier. Iată câteva cazuri: în 1486, fiii lui Ștefan Cerlen vând un sat "La Poeni". Despre sat ni se spune că i-a fost schimbată denumirea La Poeni "anume Ștefăneștii, unde a fost Ștefan Cerlen"¹³⁵.

În 1488, satul Movila de la Gura Horăeții este identificat prin mențiunea "unde a fost jude Bora"¹³⁶. Dar în 1606¹³⁷, 118 ani după emiterea actului matcă din 1488, scriitorul documentului transformă numele de Bora în topicul Borăști. Satul nu purta în 1488 numele judeului Bora care "fusesse". A socoti pe Bora fondator al satului în asemenea condiții este exclus: avem aici de a face cu un procedeu arbitrar de atribuire a unui nume oficial, în scop de racordare scriptică între diverse documente¹³⁸.

Fie că avem de-a face cu un antroponimic, al numelui boierului stăpân, fie cu un antroponimic țărănesc, fie că avem de-a face cu un nume neantroponimic, forma plurală se referă la oastea țărănească. "Măneștii", adică satul stăpânit de boierul proprietar al satului, Manea, nu se referă la grupul familial al Măneștilor, ci la populația satului. "Măneștii" sunt țărani stăpâniți de neamul Măneștilor - s-ar putea ca locuitorii satului să poarte numele satului din care făceau parte. Un om din satul Mănești putea să se cheme "Mănescu", deși nu făcea parte din neamul boierilor Mănești. Ulterior, pe măsură ce boierii își vor întări propria lor gospodărie în cuprinsul satului, necesitatea de a se proceda și la o realizare de "cote-părți" se va face simțită. Aceste "părți de sat", reprezintă de obicei acea "Jumătate de sat", dar care jumătate, la rândul ei se împarte în două: "... și din cealaltă jumătate de sat jumătate ..." ¹³⁹ - avem deci un sfert de sat. Subîmpărțirile se pot însă multiplica. Așadar, satul "umbra" pe două jumătăți. Aceasta este singura despărțire în părți egale valabilă pentru întregul sat. Împărțirea satului pe părți este deosebită de cea pe bătrâni. În timp ce a doua presupunea neapărat o descendență a stăpânilor prezenți

¹³⁴ D.I.R., A., XV, vol. II, p. 54, nr. 56.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 78, nr. 78.

¹³⁶ D.I.R., A., XVII, vol. II, p. 18, nr. 19.

¹³⁷ Henri H. Stahl, *op. cit.*, pp. 53-54.

¹³⁸ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 152.

¹³⁹ D.I.R., A., XIV-XV, vol. I, p. 29, nr. 32.

din cei de odinioară, prima este independentă de genealogia satului. Prin schimb, zestre, vânzări, adopțiuni, se trece pământul din mâna unei familii în a alteia și se frânge linia genealogică a stăpânirii pământului. Așadar, împărțirea pe părți a satului e o variantă larg folosită în secolele XIV și XV în Moldova și Țara Românească. "Ocina" lui cutare, care e parte a unui sat, sau sat întreg este foarte des întâlnită în Țara Românească, pe când în Moldova se vorbește de sate întregi, jumătăți de sat. În Țara Românească denumirea ocinii, a dreptului de stăpânire în interiorul obștii, era legată mai strâns decât în Moldova de persoana strămoșului, pe când în Moldova se folosea sistemul abstract aritmetic¹⁴⁰.

În 1432, sub domnia lui Alexandru Cel Bun, apare o întărire pentru o jumătate de sat¹⁴¹. De aici, deducem existența în structura satelor moldovenești a unor "părți" cu caracter permanent, aceasta însemnând că se ține seama de o anume structură, că acea jumătate intră în definirea părții. Se pune și aici întrebarea, ca și în cazul împărțirii pe bătrâni, dacă în sistemul împărțirii satului pe părți erau părți reale pe teren sau, dimpotrivă, reprezentau drepturi teoretice, nehotărnicite? Credem că, de vreme ce nu se arată care jumătate se vinde sau se întărește și nici nu se dă indicație hotărnică, este vorba de drepturi nehotărnicite.

De fapt, este vorba de problema stăpânirii „locurești”, acea „ținere locurească”, care nu este permanentă, ci durează în funcție de fertilitatea solului. În acest caz, ea nu e grupată teritorial. Totuși, există în Moldova o serie de acte privitoare la părți de obște care dau indicații asupra situației din sat a acelor părți. La 1489 se vinde "jumătate de sat din Fedești, partea de la câmp"¹⁴².

La 1487 se vinde jumătate din satul Cîrjanii pe Sărata, partea dinspre Vaslui¹⁴³. Aceasta arată că se stabiliseră părți pe "vatra" satului. O categorie aparte în sistemul împărțirii, îl au delnițele, care, ca și jumătățile, au un nume corespunzând unui nume propriu bărbătesc. Acest lucru se constată în Țara Românească, la 30 aprilie 1579, când Drăghici cumpără o delniță care se chema "delnița lui Bran"¹⁴⁴. La 1572, Dragomir cumpără "delnița lui Stan ... cu știrea tuturor megieșilor"¹⁴⁵. Delnița se numea "a lui Stan", după numele țaranului dependent; era delnița lui, deși proprietarul o vinde cu vecin cu tot, delnița fiind legată de producătorul dependent. Delnițele se numeau după stăpânitori în satele libere, după țaranii dependenți care le foloseau - în cele aservite, stăpânite de boieri sau mănăstiri¹⁴⁶.

Un caz interesant îl întâlnim în Moldova, în prima jumătate a secolului XV. Luca, stăpân de sat, vinde lui Mihul pisar, jumătate din satul Bălănești și tot hotarul care este al Lieștilor, afară de țarina nouă, pe care au îngrădit-o Lieștii. Aceștia erau o familie, un neam, din obștea satului Bălănești. Ei au făcut o țarină nouă, prin curățire,

¹⁴⁰ D.I.R., A., vol. II, p. 67, nr. 104.

¹⁴¹ D.I.R., A., XIV-XV, vol. I, p. 29, nr. 32.

¹⁴² D.I.R., A., XV, vol. II, p. 284, nr. 269.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 68, nr. 107.

¹⁴⁴ D.I.R., B., XVI, vol. II, p. 352, nr. 397.

¹⁴⁵ D.I.R., B., XVI, vol. IV, p. 93.

¹⁴⁶ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 92.

deci o "curătură" și au îngrădit-o ca semn al stăpânirii lor. Această parte nu o poate înstrăina noul proprietar, ea rămâne celor care au constituit-o.

În satele împărțite "pe moși", adică pe părți ereditare ale unor grupe de familii în interiorul obștii, avem primii urmași ai fondatorilor satului - Godeni, Albești. Prima și cea mai veche formă de împărțire a pământului este pe moși sau bătrâni. Se numește "bătrân", partea din teritoriul satului formând totalul drepturilor asupra pământului, care decurge de la unul din fondatorii reali sau presupuși fondatori, strămoși vechi ai obștii. Nu toate satele moșnenești sau răzeșești au fost organizate pe împărțirea pe bătrâni, deci această structură nu e obligatoriu răspândită în Țara Românească și Moldova. Satele cu această organizare pe bătrâni se disting prin numărul bătrânilor subdivizați pe care "umblă". Bătrânii poartă numele strămoșului care stăpânea pe vremea împărțirii satului pe moși. Moșnenii și răzeșii țin seama de genealogie pentru a determina drepturile - numele primilor moși¹⁴⁷. Umblarea pe moși apare abia în secolul XVI, pentru că până atunci nu era necesară o împărțire strict teritorială; se practica o agricultură în moina sălbatică, fiecare acolo unde dorea și cât putea. Repartiția teritorială se va face pe neam și nu pe sat.

Alături de aceste forme trebuie amintite și cele privind dobândirea de jumătăți prin practica "înfrățirilor" între membrii familiei sau între persoane neînrudite¹⁴⁸. În 1606, Dragomir înfrățește pe verii săi peste jumătate din Căzânești, în scopul ca ei să-l ajute în "sărăcia și neputința lui"¹⁴⁹. Există și exemple de înfrățiri între persoane neînrudite. Pe această cale se caută eludarea unor restricții privind protimisul la cumpărarea de alte ocini. Înfrățirea boieri-țărani a fost determinată de nevoia țăranilor de a-și plăti birurile; primul document de acest fel este din 1515, prin care Neagoe Basarab, întărește lui Oancea portar, o ocină în satul Sturzești, obținută de la Stana, care l-a așezat pe Oancea, deoarece l-a scos de la bir¹⁵⁰. O slugă boierească a făcut frăție cu boierul său în 1595, dându-i jumătate din ocina sa, pentru că acesta îi plătitise "multe biruri"¹⁵¹. S-au înfrățit, de asemenea, oameni din același sat, pentru că rudenția creată prin frăție le asigura preferința la cumpărarea de ocini, față de ceilalți membri ai comunității sătești. În Moldova, n-a fost cunoscută frăția de moșie, ci numai frăția de cruce. În Transilvania, frăția de moșie s-a efectuat într-o formă mai restrânsă. Frăția de moșie a avut efecte patrimoniale¹⁵².

Jumătățile, în general, nu se referă numai la partea de sat, ci și la cea din câmp. Astfel, la 1579, se vinde o jumătate de sat "jumătatea dinspre câmp"¹⁵³. Pentru a putea înțelege mai bine rostul acestor împărțiri, trebuie să încercăm clarificarea "bucăților de pământ" și "locurilor". Prin bucată înțelegem un teren care nu are nicio legătură cu satul. Ele sunt altceva decât părți de sat, bucată de pământ nu se vinde

¹⁴⁷ Gheorghe Cronț, *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii*, București, 1969, p. 41, p. 49.

¹⁴⁸ D.I.R., B., XVI, vol. I, p. 111, nr. 67.

¹⁴⁹ D.I.R., B., vol. VI, p. 78, nr. 44.

¹⁵⁰ Gheorghe Cronț, *op. cit.*, pp. 30-31.

¹⁵¹ D.I.R., A., XVI, vol. II, p. 112, nr. 142.

¹⁵² Gheorghe Cronț, *op. cit.*, p. 213.

¹⁵³ D.I.R., A., XVI, vol. I, p. 349, nr. 317.

automat când se vinde și satul, ci printr-o vânzare separată. Uricile domnești relative la stăpâniri teritoriale au ca obiect: dani, întăriri de sate, vânzări, împărțiri, schimburi, moșteniri, înzestrări, cumpărări, servicii față de stăpânire.

Satul se împărțea mai ales în "jumătăți" ce se dau pentru slujbele prestate către domn, care întărește vânzările, dar și înzestrările. Aceste jumătăți sunt delimitate teritorial, cantitativ: "... cu toate casele care sunt pe acea parte a pârâului și jumătate din întregul hotar ce atârna de Bălănești"¹⁵⁴. În 1479, Oancea Jumătate vinde jumătate din Jumătățenii pe Jijie¹⁵⁵. În 1479, Năneștii, satul lui Toader Nănescul era stăpânit de strănepoții săi. În acest caz avem de-a face cu o spiță de neam. Formarea acestor numiri este identificată în toată Moldova. Numele satului se alcătuieste adăugând la numele descălecătorului terminația -ești, ani, eni, etc; iar urmașii schimbă această terminație în -escu sau -ianu.

Fracționarea satului în jumătăți este și o urmare a dreptului de moștenire și înzestrare. Exista și acea umblare pe bătrâni, care împarte satul sau dimpotrivă îl formează prin unirea acestor părți.

Pentru o mai corectă apreciere a "jumătății" este binevenită și o analiză semantică a cuvântului, dar și a celorlalte elemente care o definesc sau sunt strâns legate de ea. Analizând cuvântul jumătate, observăm o etimologie curioasă: un cuvânt traco-dac - *gjymes-gjymete* -, reamenajat în porțiunea finală după latinescul *dimietatis*. Apare și ca nume de familie: Jumătate și Giumătate, dar și ca nume de sat: Jumătățenii, Capu Jumătăților. Primele atestări sunt încă de la 1403, ca antroponim: Jumătate, și de la 1492 ca toponim: Jumătățenii. Porecla e cunoscută de la Peștișani Gorj¹⁵⁶.

Această încercare de abordare a "jumătății" din mai multe unghiuri nu se vrea a fi neapărat și cea mai bună. Se dorește, însă, un punct de plecare, problema jumătăților rămânând deschisă.

¹⁵⁴ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 141.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 157.

¹⁵⁶ Grigore Brâncuși, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, în „Revista Institutului român de tracologie”, VIII, București, 1995, p. 19.

NOTE CU PRIVIRE LA STRUCTURILE SOCIALE ȘI ETNICE DIN ORAȘELE MOLDOVEI MEDIEVALE

Laurențiu RĂDVAN

Pentru publicul larg, orașul-comună, înconjurat de ziduri puternice, care ducea politică proprie, bătea monedă și întreținea armate sau flote, reprezintă imaginea tipică a orașului medieval. Acesta însă reprezenta o excepție chiar și în Occident, pentru că majoritatea așezărilor urbane se bucurau doar de autonomie internă, fiind în continuare dependente de regi sau principii¹. Felul în care s-au acordat libertăți orașelor în vestul și centrul Europei nu trebuie generalizat pentru restul continentului, fiecare regiune având specificul său. Orașele din Țările Române au beneficiat de un anumit grad de autonomie, mai redusă față de centrele similare situate mai la vest. Și la baza acestei autonomii a stat privilegiul, care în evul mediu reprezenta un „fragment de putere”², o sumă de drepturi la care autoritatea centrală renunța în favoarea altor categorii sociale. Cu toate că orașenii – ca beneficiari ai unui astfel de privilegiu – formau din punct de vedere juridic o singură categorie, de oameni liberi deținători de privilegii, societatea orașelor era una complexă. Existau diferențe de putere economică ce separau pe cei bogați de cei mai săraci.

În vârf, se afla o categorie restrânsă de oameni, în care intra un mic grup de orașeni influenți, categorie pe care preferăm să o numim „patriciat”, după o denumire încetățenită în istoriografie. Istoricii români au afirmat cu timiditate existența acestui patriciat. De altfel, cu mici excepții, în majoritatea studiilor referitoare la centrele urbane din Principatele Române, societatea ocupă un loc redus³. Radu Manolescu⁴, Konrad G. Gündisch⁵ și Ștefan S. Gorovei⁶ sunt printre

¹ Paul M. Hohenberg, Lynn Hollen Less, *The Making of Urban Europe, 1000-1950*, Cambridge, 1985, p. 42.

² Șerban Papacostea, *Statul românesc în secolele XIV-XVI. Rolul său în consolidarea entității poporului român*, în Idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, ed. a II-a, București, 1999, pp. 146-147.

³ Excepție fac lucrările următoare și cele din notele de mai jos: P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în *Interpretări românești*, ed. de Ștefan S. Gorovei și Maria-Magdalena Székely, București, 1994, pp. 141-144; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București, 1997, pp. 108-124).

⁴ Radu Manolescu, *Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei (secolul al XV-lea – prima jumătate a secolului al XVI-lea)*, în „Cumidava”, Brașov, IV (1970), pp. 91-99.

⁵ Konrad G. Gündisch, *Patriciatul orașenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea*, în „Revista istorică”, IV (1976), pp. 147-181; Konrad G. Gündisch, *Das Patriziat Siebenbürgischer Städte in Mittelalter*, Köln, 1993.

⁶ Ștefan S. Gorovei, *Note de istorie suceveană*, „Suceava. Anuarul”, X (1983), pp. 210-213; Ștefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orașenesc în Moldova medievală. Câteva observații preliminare*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» din Iași”, XXV (1988), nr. 1, pp. 253-265.

puținii care s-au îndreptat cu mai mare atenție spre afirmarea și înțelegerea patriciatului din Țara Românească, Moldova și Transilvania. De obicei, membrii acestui grup apar în regiunile de la sud de Carpați sub numele deja amintit de „oameni buni”⁷ sau „orășeni mari”⁸.

În ceea ce privește Moldova, în rândurile patriciatului intrau persoanele de vază ale comunității: șoltuzii, pârgarii și negustorii și meșterii care făceau afaceri cu orașe din afara țării sau cu domnul. Formula „oamenii buni” (*dobrii liudi*) se referă la membrii acestui grup de elită din orașe. Una din primele lor mențiuni este din 1449, când intervin pentru împăcarea între un meșter monetar și un pârcălab. Ni se dau și nume, printre care doi voiți și un vameș⁹. Revendicarea la Liov, în 1507, a moștenirii marelui negustor Nicolae Brânză din Siret ne arată că acesta avusese mulți bani (*floreni tartaricales, aspre antique, denari, grossis valachicis* etc), obiecte de argint și o casă de piatră în Liov, pe lângă bunurile din orașul de reședință. Ca un argument suplimentar în favoarea statutului acestui negustor, printre martorii prezenți la revendicare se aflau șoltuzul și pârgari din Suceava¹⁰. Valoarea produselor vehiculate de acești mari negustori arată puterea lor financiară. Unii dintre ei vehiculau sume foarte mari, precum mării negustori din Baia. În 1529-1530, doi negustori de aici duceau marfă la Brașov în valoare de peste 100 000 de aspri, sumă ce reprezintă mai bine de jumătate din valoarea mărfurilor duse în acei ani peste munți de toți negustorii din toate orașele din Moldova¹¹. Caloian sau Gheorghe și Dumitru Vallata, toți din Cetatea Albă, Cocea și Sahac din Suceava, Nicolae Brânză din Suceava, vindeau, cumpărau sau dădeau mărfuri pe datorie în valoare de sute de florini¹². Cei care locuiau în porturile de la mare aveau chiar corăbii proprii (*mercatores transmarini Walachie*)¹³.

Cercetările arheologice au arătat că bogații orașelor Moldovei locuiau în case cu beciuri, care foloseau sobe de cărămidă sau, din secolul al XV-lea, cu cahle. Astfel de case au fost descoperite la Suceava și Baia¹⁴. Având la dispoziție sume mari de bani, membrii patriciatului încep să cumpere moșii în afara orașelor, mai ales din secolul al XVI-lea. Totuși, până în secolul al XVII-lea nu întâlnim la

⁷ Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în secolele XV – XVI*, vol. I (1413-1508), București, 1905, pp. 81-82, nr. LVI; p. 193, nr. CLIX; *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările Române*, vol. I (1222-1456), întocmit de Ștefan Pascu, Constantin Chihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, 1977, p. 351, nr. 255; *B. Țara Românească*, vol. IV (1536-1550), întocmit de Damaschin Mioc, București, 1981, p. 118, nr. 90; V (1551-1565), întocmit de Damaschin Mioc și Marieta Adam, București, 1983, p. 87, nr. 81; XI (1593-1600), întocmit de Damaschin Mioc și Ștefan Ștefănescu, București, 1975, p. 194, nr. 150 și altele (în continuare se va cita DRH).

⁸ *Documente privind istoria României, B. Țara Românească*, sec. XVI, vol. V, p. 240, nr. 265 (în continuare se va cita DIR); DRH, B, vol. XXI, p. 400, nr. 238 și altele.

⁹ DRH, A, vol. II, p. 4, nr. 4.

¹⁰ N. Iorga, *Relațiile economice ale țărilor noastre cu Lembergul*, I, București, 1900, pp. 30-31.

¹¹ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*, București, 1965, p. 264.

¹² N. Iorga, *op. cit.*, I, pp. 30-31; Idem, *Studii și documente*, vol. 23, București, 1913, pp. 313-316, nr. 72-82; p. 331, nr. 126; Radu Manolescu, *op. cit.*, pp. 94-95.

¹³ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 95.

¹⁴ Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989, pp. 94-97.

orașeni tendința de a intra în rândurile boierimii sau de a se pune sub protecția acesteia¹⁵. Orașenii aveau conștiința apartenenței la un grup separat, fiind mândri de statutul și poziția lor, atât socială, cât și economică¹⁶.

În secolul al XV-lea, orașenii înstăriți își trimiteau copiii la studii în Polonia, în special la universitatea creată de Cazimir cel Mare la Cracovia, în 1364. Albumul studenților de aici cuprinde încă din 1405 nume de studenți din orașele Baia, Bacău, Suceava, Roman, Trotuș, Hârlău, Iași și Siret. Între acestea, mare parte sunt nume germane sau cel puțin ale unor catolici: Mathias Filczkopoter, Simon Johannis Vikerle, Laurencius Andree „orașean” (*Burger*), Emeric, alături de câteva nume cu rezonanță autohtonă, ca Michael Stephan, Michael Thoma etc¹⁷. Studenți din Moldova întâlnim la Praga și Viena. La Praga apar Jacob „de Moldanie” (1402) și Jacob „de Molda” (1410), ultimul provenit probabil de la Baia. La Viena întâlnim pe Ladislau Blasy (1441) și Laurencius (1448), ambii tot din Baia; în dreptul unora figurează precizarea *pauper*, pentru că aveau mijloace de întreținere mai modeste¹⁸. Nu ni se spune originea etnică a studenților, dar cum germanii locuiau în special în orașe avem de-a face în mare parte din cazuri cu copii unor membri ai patriciatului, ce aveau suficiente venituri pentru a-i întreține la școli din afara țării. Printre studenți se aflau și fiii ai marilor boieri.

Între membrii elitei urbane din Moldova și patriciatul din Polonia, în special din Liov, existau relații speciale. În 1421, aflăm că Nicolas Hecht din Baia hotărâse încă din 1400 să lase prin testament pe seama Liov-ului datoriile pe care le avea de recuperat de la un negustor din acest oraș. Hecht era un om foarte bogat, pentru că avea de încasat datoriile importante: 5 mărci de aur și 55 de mărci de argint, plus 43 de galbeni, 20 groși și postav¹⁹. La fel procedează un orașean din Siret, care își lasă moștenire bunurile de la Liov pentru „opere pioase” (1507)²⁰. Mulți negustori din Moldova, germani în special, apar înregistrați în registrele de la Liov și Cracovia cu drept de cetățenie²¹. Un grup de armeni din Suceava, ce făcea comerț la Liov, apare înregistrat în 1476, sub jurisdicția tribunalului armenilor din orașul

¹⁵ DIR, sec. XVI, A, IV, p. 238, nr. 292.

¹⁶ Detalii la Ștefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orașenesc*, pp. 256-257.

¹⁷ *Album studiosorum Universitas Cracoviensis*, I, ed. de B. Ulanowski, Cracovia, 1887, p. 22, 88; Olgierd Górka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare (1457-1499)*, București, 1937, p. 60. Pentru perioada 1405-1503, lista completă în introducerea de la Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. de Eugeniu Barwiński, București, 1912, p. VII.

¹⁸ Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 62; Radu Manolescu, *Cultura orașenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, ed. de M. Berza, București, 1964, pp. 80-81.

¹⁹ *Akta grodzkie i ziemskie z Czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, IV, Liov, 1873, p. 108, nr. 54; vezi și P. P. Panaitescu, *Cel mai vechi act municipal din Moldova*, în „Revista istorică”, IX (1923), nr. 10-12, pp. 183-186.

²⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. 23, p. 331, nr. 126.

²¹ Petre P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în evul mediu*, în Idem, *Interpretări românești*, pp. 85-87.

polonez²². Orașenii înstăriți aveau sigilii proprii (*signum*), cu care autentificau actele proprii²³.

Pentru Evul Mediu, izvoarele păstrate nu permit din păcate să identificăm în detaliu genealogia familiilor celor cu stare din orașe. În general, în orașe înțelegerile matrimoniale se încheiau între oameni ce se aflau pe o poziție economică și socială similară. Un alt criteriu era religia, căci în orașe erau locuitori de culte diferite. Orașenii preferau să-și căsătorească copiii tot cu copii de orașeni, chiar dacă aceștia erau din așezări diferite. În secolul al XVI-lea, Lucaci olarul, sas din Baia, își dă fiica după Androscuis din Cotnari²⁴.

Un rol însemnat îl jucau Biserica și preoții. În secolele XV-XVI, preoții parohiilor ortodoxe sau catolice din oraș erau chemați să participe la luarea unor decizii importante pentru comunitate, la judecări, la realizarea unor hotărâni sau să depună mărturii²⁵. În Moldova, informațiile privitoare la dreptul comunității catolice de a-și alege propriul preot paroh nu sunt foarte clare. Mențiuni târzii sugerează acest lucru pentru Iași, însă nu este exclus ca și comunitățile din Baia, Neamț, Bacău, Huși sau Trotuș să se fi bucurat de acest drept²⁶. În secolul al XVI-lea, tot mai multe mănăstiri încep să fie ridicate în sau lângă orașe și crește rolul preoților și călugărilor. Tot din acest secol, se observă din documente o creștere a numărului clericilor ce dețin locuri în orașe sau în afara acestora²⁷. Și în Moldova, bisericile și mănăstirile concureau pe orașeni prin scutițiile de care beneficiau²⁸. Autonomia comunităților urbane a început să sufere pe măsură ce Biserica își instala, cu acordul și susținerea principilor, tot mai multe puncte privilegiate în orașe, ce erau scoase de sub autoritatea reprezentanților acestora. Pentru perioada care ne stă în atenție, intervenția domniei a fost în primul rând în favoarea ctitoriilor proprii, ridicate până la 1504 în special în curțile domnești, ce ocupau un spațiu separat de al orașelor²⁹. La fel ca în Țara Românească, în această perioadă, în afara mănăstirilor catolice, nu au fost construite mănăstiri în interiorul orașelor. În schimb, din dorința de a acorda un venit stabil unor mănăstiri din afara orașelor, domnii renunță în favoarea acestora la unele din vămile sau dările pe care le luau de la orașeni³⁰. Nu știm dacă oamenii mănăstirilor ce ridicau aceste

²² N. Iorga, *Relațiile economice ale țărilor noastre cu Lembergul*, I, p. 12; Idem, *Studii și documente*, vol. 23, p. 310, nr. LVIII.

²³ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, XV, partea 1, București, 1911, p. 400, nr. 755 (în continuare se va cita Hurmuzaki, *Documente*); Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 75.

²⁴ *DIR*, sec. XVI, A, vol. III, p. 78, nr. 96.

²⁵ *DRH*, A, vol. II, p. 142, nr. 100; *DIR*, sec. XVI, A, vol. III, p. 378, nr. 469; *Documente și însemnări românești din sec. al XVI-lea*, ed. de Gheorghe Chivu ș.a., București, 1979, p. 172, nr. 80.

²⁶ Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova, 1646-1648*, ed. de Traian Diaconescu, Iași, 2006, pp. 256-258, p. 272.

²⁷ *DRH*, A, vol. III, p. 365, nr. 203; p. 419, nr. 236; *DIR*, sec. XVI, A, vol. III, p. 24, nr. 30; p. 39, nr. 50. Despre clerul de mir orașenesc, vezi și Bogdan Maleon, *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*, Iași, 2007, pp. 387-440.

²⁸ *DRH*, A, vol. I, p. 392-392, nr. 277-278; vol. II, p. 103, nr. 70; p. 189, nr. 134.

²⁹ *Ibidem*, I, p. 32, nr. 23. Vezi N. Grigoraș, *Proprietatea funciară și imobiliară a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mănăstirilor din orașele moldovenești. Regimul și rolul ei (sec. XV-XVIII)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» din Iași”, VII (1970), pp. 86-89.

³⁰ *DRH*, A, vol. I, p. 75, nr. 51; p. 154, nr. 104; p. 283, nr. 200; vol. II, p. 94, nr. 65; p. 108, nr. 75.

dări făceau abuzuri, însă nu putem exclude astfel de situații. Din secolul al XVI-lea, domnii cumpără tot mai multe terenuri și le dăruiesc bisericilor și mănăstirilor, fenomenul căpătând proporții negative abia în secolul al XVII-lea. Biserica devine treptat un concurent al orașenilor, implicându-se tot mai activ în comerț, pe care îl desfășura în propriile dughene.

În primul secol de evoluție urbană din Moldova, boierii nu au reprezentat un grup semnificativ pentru orașe. Numărul lor este mai mare acolo unde rezida domnia. Cum Suceava a fost principala reședință a țării, aici întâlnim cei mai mulți boieri, ce locuiau cât mai aproape de curte³¹. În rest, ei nu sunt încă interesați să dețină terenuri în orașe, căci nu apar în documente cumpărând sau vânzând astfel de locuri. În afara grupului de la curte, restul boierimii era încă preponderent rural, orașul devenind o atracție abia din secolul al XVI-lea³².

Grosul orașenilor era format din negustori și meșteșugari ce aveau mici afaceri. Ei nu sunt individualizați sub forma unor grupuri separate, ci apar numiți generic „târgoveți”³³. În Moldova, o categorie aparte a ridicat semne de întrebare, așa-numiții „oameni săraci” sau „săracii”. În 1458, Ștefan cel Mare confirmă Mitropoliei din Roman niște sate de lângă Roman, „săracii” (*uboghi*) din acele sate fiind puși sub jurisdicția mitropolitului³⁴. Câțiva ani mai târziu, în 1470, sunt pomeniți „oamenii săraci” din Hârlău, ce vând domnului o vie. După nume, majoritatea celor ce fac vânzarea sunt unguri³⁵. Privilegiile date Vasluiului și Bârladului amintesc și ele „oamenii săraci” din respectivele orașe³⁶. În fine, „săracii” întâlnim și în relațiile de comerț. Petru Șchiopul solicita restituirea unor bani de la niște negustori armeni din Suceava, numiți în text „iobagi ai noștri”³⁷. Credem că actele citate deosebesc două tipuri diferite de „săracii”. Cei din primul document sunt în mod evident oameni dependenți, căci sunt puși sub controlul Bisericii. În schimb, ceilalți, din orașe, sunt oameni liberi. Oameni dependenți unguri au existat în Moldova³⁸, însă armeni nu întâlnim în această situație. Ungurii din Hârlău apar ca deținători de vie, astfel că îi putem situa în rândul locuitorilor orașului. În aceeași situație intră și „săracii” din Vaslui și Bârlad, ce făceau și ei parte dintre orașeni³⁹. La fel ca în Țara Românească, în categoria „săracilor” menționați în așezările urbane intrau simplii negustori sau meșteșugari, alții decât membrii patriciatului, ce cuprindea „oamenii buni”. Ei se aflau la capătul de jos al ierarhiei sociale urbane, fiind lipsiți de prestigiul adus de o avere însemnată.

În catastiful birnicilor din 1591 apare și categoria „săracilor”, însă în acest caz documentul se referă la oamenii de acest fel din sate, căci îi întâlnim așezați

³¹ Mircea D. Matei, *op. cit.*, pp. 154-156.

³² N. Grigoraș, *op. cit.*, pp. 87-88 și pp. 90-92.

³³ DRH, A, vol. I, p. 179, nr. 127; vol. II, p. 38, nr. 28.

³⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 103, nr. 70.

³⁵ *Ibidem*, p. 247, nr. 166.

³⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 188, nr. 96; p. 279, nr. 151.

³⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XV, partea 1, p. 661, nr. 1224.

³⁸ Cazul ungarilor din satul Lucăcești, de lângă Roman (DRH, A, vol. II, p. 119, nr. 84).

³⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 122-123.

alături de „țărani de istov” și curteni. Doar la ținutul Hârlău se vorbește de „săraci fără ocoale”. Orășenii nu sunt prezenți în acest catastif, pentru că aveau alt statut⁴⁰.

În sau lângă orașe trăiau cu siguranță și oameni dependenți, robi și marginali (*calici*). Ei puteai fi acceptați ca locuitori, însă nu și ca membri ai comunității orășenilor. Nefiind oameni liberi, șoltuzul nu răspundea pentru ei. Depindeau de un stăpân care putea fi însăși domnia, mănăstirile sau boierii⁴¹. Robii aveau cel mai de jos statut. Încă nu întâlnim mulți țigani⁴², precum în Țara Românească. În schimb, pe lângă orașele Moldovei, în secolele XIV-XV, se aflau robi tătari. La origine, aceștia erau probabil prizonieri mongoli, care au fost luați în stăpânire de domni și au fost așezați pe lângă locurile unde existau curți domnești, pentru nevoile cărora lucrau („tătarii domnești”)⁴³. Sate de tătari, unele purtând chiar numele de Tătărăși, se aflau lângă Baia, Neamț, Piatra, Iași, Roman, Suceava, Vaslui și Botoșani⁴⁴. În 1528, diplomatul Georg Reicherstorffer estima că în Moldova încă s-ar fi aflat 500 de gospodării de tătari, ce aveau și obligații militare⁴⁵. Prizonieri de război tătari întâlnim și în Polonia, fiind colonizați ca oameni neliberi în zonele mai puțin populate; cu timpul au fost asimilați⁴⁶. Un fenomen similar s-a petrecut în secolele XV-XVI și în Moldova, unde izvoarele atestă eliberări de tătari⁴⁷. Tătarii din satul de lângă Baia chiar aveau voie să facă negoț, orășenii neputând interveni pentru a opri concurența pe care le-o făceau⁴⁸. Treptat, locul robilor tătari este luat de țigani ce au venit aici din Țara Românească⁴⁹. În fine, în rândul marginalilor intrau infirmii sau cerșetorii, ce trăiau din mila orășenilor, domnului sau mănăstirilor. În secolele XIV-XVI, izvoarele îi neglijează.

Orașele din Moldova au fost structuri multi-etnice. Alături de români, aici au venit germani, unguri, armeni, ruși (ruteni), mai târziu și greci. Cu acordul domnului, fiecare comunitate și-a păstrat modul propriu de organizare, după cum ne confirmă același Reicherstorffer: „[în Moldova], fiecare națiune se folosește și se

⁴⁰ DIR, sec. XVI, A, vol. IV, p. 4, nr. 5.

⁴¹ DRH, A, vol. III, p. 62, nr. 36 (*voștinarii* din Siret, ce depindeau de măn. Putna).

⁴² *Ibidem*, vol. II, p. 151, nr. 107.

⁴³ Constantin Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, XI (1960), nr. 1, p. 68.

⁴⁴ DRH, A, vol. I, p. 23, nr. 16 (Baia); p. 237, nr. 169 și p. 367, nr. 259 (Neamț); vol. II, p. 151, nr. 107; *Documente și însemnări românești*, p. 198, nr. 106 (Piatra); DRH, vol. II, p. 268, nr. 182 (Iași); vol. III, p. 71, nr. 39 (Roman); DIR, sec. XVI, A, vol. I, p. 278, nr. 244 (Suceava); XVII, A, I, p. 139, nr. 200 (Botoșani).

⁴⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1968, p. 197.

⁴⁶ Benedykt Zientara, *Melioratio terrae: the Thirteenth-century Breakthrough in Polish History*, în *A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864*, ed. by J. K. Fedorowicz, co-editors Maria Bogucka și Henryk Samsonowicz, Cambridge, 1982, p. 32.

⁴⁷ DRH, A, vol. I, p. 367, nr. 259.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 57, nr. 41.

⁴⁹ Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, 1998, pp. 22-25.

slujește de legile și obiceiurile ei după voia sa”. În altă parte, autorul scrie despre libertatea credinței: „orice sectă sau neam își urmează ritul și legea după bunul său plac”⁵⁰. Din secolul al XIV-lea până în secolul al XVI-lea, orașele din Moldova nu au fost omogene nici etnic, nici religios, asemănându-se cu așezările similare din Rutenia, unde în multe cazuri autohtonii erau depășiți ca număr de nou-veniții germani, polonezi, armeni, evrei sau tătari⁵¹.

Unul din puținele cazuri în care documentele orașenești surprind în mod conștient componența multi-etnică a unei comunități îl găsim la Roman. Un act târziu, din 1588, este emis de „noi, orașenii din Roman [...], maghiari, valahi și sași”, ce dau mărturie pentru un locuitor din oraș⁵². Formulările „șoltuzul românesc” sau „armenesc” ce-i amintesc pe conducători din același oraș arată că exista în rândul comunităților urbane conștiința că formează grupări de oameni cu etnii diferite. În schimb, la Baia, câteva adresări ale domnilor sunt făcute numai către germani (numiți peste tot *sași*), probabil pentru că formau majoritatea orașenilor⁵³. Alte categorii nu sunt amintite în documente aici, însă cercetările arheologice atestă și un cartier românesc. În afară de Baia, sașii formau un grup consistent la Siret⁵⁴. Datorită lipsei statisticilor, nu știm ponderea sașilor în aceste orașe. Izvoarele narative sunt vagi și nu oferă cifre decât târziu, în secolul al XVII-lea. Încă dinainte de 1404, Ioan de Sultanieh trece prin Moldova și afirmă: „avem mulți germani ce locuiesc în aceste părți”⁵⁵. Germani se aflau și în Suceava, Neamț, Roman, Hârlău și Cotnari. Sașii au colaborat cu domnii Moldovei, care aveau nevoie de oameni învățați, cunoscători de latină și germană. Olgierd Górká vedea în Hărman, pârcălabul Cetății Albe între 1475 și 1480 și om de încredere al lui Ștefan cel Mare, un sas dintr-unul din orașele Moldovei⁵⁶. Acest Herman ar fi potrivit lui Górká autorul *Cronicii moldo-germane* a epocii lui Ștefan⁵⁷, însă nu toți istoricii sunt de acord cu această ipoteză⁵⁸. Ungurii s-au așezat cu precădere în zona centrală a Moldovei. Ei formau grupuri mari în Troțuș, Adjud, Bacău, Roman, Hârlău, Cotnari, Iași și Huși.

Asigurarea identității profesionale era foarte importantă pentru omul medieval, astfel că domnii au acceptat ca sașii și ungurii din Moldova să aibă episcopii catolice proprii. În secolele XIV-XV, s-au organizat episcopii în sudul Moldovei (episcopia Milcoviei, 1347) în nord (Siret, 1371, și Baia, cca. 1413-1420) și

⁵⁰ *Călători străini*, vol. I, p. 193; pp. 196-197. Situație confirmată în scrierile principelui Dimitrie Cantemir (Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, vol. II, ed. de Dan Slușanschi, Valentina Eșanu, Andrei Eșanu, București, 2007, p. 297).

⁵¹ Olha Kozubska-Andrusiv, *Urban Development and German Law in Galician Rus' during the Thirteenth – Fifteenth Centuries*, PhD dissertation, Budapest, 2007, pp. 204-205.

⁵² *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár 1467-1706*, I, Budapest, 1989, p. 82, nr. 10.

⁵³ DRH, A, vol. I, p. 237, nr. 169; vol. II, p. 34, nr. 26; p. 57, nr. 41.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 1, nr. 1.

⁵⁵ *Călători străini*, vol. I, p. 39.

⁵⁶ Olgierd Górká, *op. cit.*, pp. 48-63.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 65-67.

⁵⁸ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. de P. P. Panaitescu, București, 1959, pp. 25-26.

în centru (Bacău, cca. 1391-1392)⁵⁹; cea din urmă este singura care va supraviețui în tot evul mediu. Biserica Catolică și papalitatea vedeau în aceste episcopii o modalitate de a-și extinde influența politică și religioasă și de a-și atrage noi adepți. Rezultatele au fost limitate și, în afara coloniștilor catolici, nu sunt informații despre reușita atragerii la catolicism a populației românești majoritare. Bisericile catolice sunt un indiciu asupra mărimii comunităților catolice. În majoritatea orașelor întâlnim doar o singură biserică: la Iași, Piatra, Hârlău, Bârlad, Vaslui, Troțuș, Huși. În orașele cu comunități mai mari sunt două biserici, precum la Baia, Siret, Roman, Bacău, Neamț, Suceava, dar chiar și trei, precum la Cotnari⁶⁰.

Armenii aveau în orașele din Moldova un statut asemănător cu cel din Țara Românească. Li se permitea să aibă proprietăți în interiorul orașelor, însă nu puteau deține moșii, exceptând vii⁶¹. În 1384, armenii erau în grupuri suficient de mari pentru a-l determina pe Petru I să decidă în privința organizării lor. În acel an, domnul supune pe armenii din țara sa episcopului armean din Liov. Izvorul ce atestă acest lucru este târziu, însă Petre P. Panaitescu îl consideră valabil, căci informațiile pe care le conține sunt susținute de alte surse. Tot din 1384 s-a păstrat o scrisoare care amintește printre regiunile locuite de armeni și *Mankerman* (Cetatea Albă?), din 1386 aflăm că niște armeni din Moldova ar fi prădat niște negustori veniți din Polonia⁶², iar din 1388 o alta ce se referă la armenii din Suceava și Siret. În fine, din 1394 avem actul de fundare a bisericii armenie din Camenița ce pomenește pe Ohanes, „arhiepiscop al armenilor din țările Rusiei și ale Moldovei”, cu sediul la Liov⁶³. Lui Ohanes îi confirmă Alexandru cel Bun în 1401 drepturile asupra armenilor din Moldova; episcopia rămâne în continuare sub jurisdicția celei din Liov. De la bun început, domnul a stabilit ca reședința episcopului în Moldova să fie lângă scaunul domnesc de la Suceava, oraș în care se afla probabil cea mai mare comunitate de armeni din țară. Abia la începutul secolului al XVI-lea (1506), episcopia armenilor din Moldova se separă de cea de la Liov⁶⁴. Aici, armenii au avut inițial o biserică de lemn, refăcută în piatră în 1521, și o mănăstire, Hagigadar, întemeiată la 1512 sau câteva decenii mai târziu⁶⁵. Preotul armean de la biserica Sf. Cruce din oraș apare în actele Liovului, în 1554⁶⁶. În fine, o altă mănăstire, ce a primit ulterior numele de Zamca, a fost ridicată în perioada

⁵⁹ Radu Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Mold.*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. II, t. XXVII, 1904-1905, p. 313.

⁶⁰ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 307, nr. 441; *Călători străini*, vol. III, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 639; V, p. 75, pp. 177-186, pp. 226-251.

⁶¹ Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XI, Iași, 1889, p. 263.

⁶² Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ed. a II-a îngrijită de Gheorghe Lazăr, București, 2000, pp. 284-285; Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 31.

⁶³ P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)*, în „Revista istorică română”, vol. IV (1934), pp. 46-48.

⁶⁴ DRH, A, vol. I, p. 21, nr. 14; vol. II, p. 9, nr. 7; p. 10, nr. 9; p. 60, nr. 43; p. 89, nr. 60; Ștefan S. Gorovei, *Note de istorie suceveană*, pp. 213-214.

⁶⁵ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, pp. 215-217.

⁶⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. 23, p. 340, nr. 154.

1551-1601 de Agopșin Vartanian, din Lioiv, oraș cu care armenii din Suceava aveau relații apropiate⁶⁷. Numeroși armeni se aflau și la Chilia și Cetatea Albă⁶⁸. Îi întâlnim și la Hotin, Siret, Roman, Botoșani, Iași și Vaslui⁶⁹. Numărul lor nu era mic. Un izvor îi amintește ca un corp aparte în oastea lui Ștefan cel Mare, când acesta încerca să facă față invaziei otomane din 1476⁷⁰. Ștefan Rareș poruncește în 1551 o prigoană împotriva armenilor din țară. Potrivit cronicii lui Ureche: „pre armeni, pre unii de bună voie, cu făgăduințe împlându-i, pre alții cu sila i-au botezatu și i-au întorsu la pravoslavie, mulți din țară au ieșitu la turci și la leși și printr-alte țări, vrându să-și ție legea sa”⁷¹. La Suceava, mănăstirea armeană este distrusă, la fel biserica, iar voitul, pângarii și orășenii armeni au avut de suferit⁷². La fel s-au petrecut lucrurile cu armenii din celelalte orașe⁷³.

În orașele din partea de nord a Moldovei întâlnim și grupuri de ruteni (numiți „ruși” în izvoare), ce se ocupau probabil cu comerțul. La Suceava aveau o biserică, un preot și o uliță proprie⁷⁴, deci aveau cartierul lor, însă nu știm dacă au primit dreptul de a avea un reprezentant propriu, ca sașii sau armenii. La acel moment, probabil conducătorul comunității orășenilor răspundea și pentru ei. Pe de altă parte, un izvor contemporan ne sugerează că în Suceava existau ruteni cu alt statut, colonizați lângă mănăstirea lui Iațco. Aceștia erau oameni dependenți, cu toate că primiseră unele drepturi similare orășenilor: drept de folosire a moșiei orașului, de a se ocupa cu meșteșugurile și negoțul, scutiri de dări etc. Printre oamenii ce puteau fi colonizați de mănăstire sunt enumerați și grecii⁷⁵. Data emiterii documentului este 23 februarie 1453, la câteva luni înainte de cucerirea Constantinopolului de către otomani. Probabil dinspre Balcani veneau deja greci ce doreau să evite o stăpânire străină și de altă religie. Numărul lor va crește substanțial în secolul al XVI-lea⁷⁶. În orașele-port de la Dunăre și Marea Neagră se aflau și comunități de italieni. Grupuri consistente de genovezi se aflau la Chilia și Cetatea Albă, unde beneficiau de autonomie sporită⁷⁷.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 310, nr. 57; *Călători străini*, vol. IV, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972, p. 346; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50.

⁶⁸ *Călători străini*, vol. I, p. 137.

⁶⁹ Grigore M. Buiucliu, *Cânt de jălire asupra armenilor din țara vlahilor de diaconul Minas Tokațî*, București, 1895, p. 39; H. Dj. Siruni, *Bisericile armenie din Țările Române*, în „Ani”, București, 1942-1943, pp. 489-526. Armenii din Roman și Suceava dețineau vii la Cotnari, unde însă nu apare menționată o comunitate (*Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849)*, ed. de Vasile Gh. Miron ș. a., București, 1983, p. 68, nr. 94).

⁷⁰ *Călători străini*, vol. I, pp. 136-137.

⁷¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 157; vezi și *Cronicile slavo-române*, p. 90, p. 105.

⁷² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 48; H. Dj. Siruni, *Mărturii armeniești despre România extrase din Cronica armenilor din Camenița*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. XVII (1935-1936), pp. 271-277.

⁷³ Grigore M. Buiucliu, *op. cit.*, pp. 31-44.

⁷⁴ DRH, A, vol. II, p. 142, nr. 100; G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 535.

⁷⁵ DRH, A, vol. II, p. 38, nr. 28.

⁷⁶ DIR, sec. XVI, A, vol. I, p. 466, nr. 422; vol. III, p. 331, nr. 402; *Călători străini*, vol. II, pp. 131-132.

⁷⁷ *Călători străini*, vol. I, p. 50 (Cetatea Albă).

Presupunem că reprezentanții de marcă ai fiecărei categorii etnice, cei care făceau afaceri la nivel înalt și aveau influență, intrau în rândurile patriciatului. În această calitate, ei puteau obține mai ușor principalele funcțiile ce țineau de comunitatea orășenească, cele de șoltuz sau pârgar. Prin alegere, șoltuzul primea dreptul de a-i reprezenta pe toți orășenii în relațiile cu alte orașe, în fața domnului sau la manifestări internaționale. De multe ori făceau acest lucru personal. În 1507, când se decide moștenirea unui locuitor din Siret, la Liov vin șoltuzul Rymer cu alți orășeni, pentru a depune mărturie în favoarea decedatului⁷⁸. Când nu putea participa personal, șoltuzul sau sfatul orașului dădeau membrilor comunității acte care să le confirme statutul. Cei câțiva negustori din Moldova care au primit cetățenie la Liov aveau acte doveditoare din partea conducătorilor orașelor din care proveneau⁷⁹. Relațiile comerciale dintre orașele din Moldova și cele din țările vecine au cunoscut și momente mai delicate. De multe ori, negustorii, nemulțumiți de piedicile ce li se puneau de către concurență, apelau la șoltuz pentru a-i apăra. În 1434, Hârlea șoltuzul din Bârlad amenința pe negustorii din Brașov cu confiscarea unor mărfuri, dacă nu se reglementa problema unor datorii⁸⁰. Într-o dispută asemănătoare, se implică șoltuzul și pârgarii din Vaslui în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Aceștia ascultă depozițiile unor martori și poartă corespondență cu conducătorii orașenilor din Brașov pentru a rezolva procesul unui croitor ce se asociase cu un meșter de arcuri⁸¹. Există situații când șoltuzii sunt la rândul lor martori în diferite procese, mărturia lor având multă greutate⁸². În alte cazuri, șoltuzii din Moldova erau rugați să nu treacă la represalii comerciale de către omologii lor din Brașov⁸³.

Izvoarele germane menționează participarea la conciliul de la Constanța (1414-1418) și a unor reprezentanți din orașe din Moldova, alături de trimiși ai domnilor. Cu toată imprecizia surselor, câteva dintre aceste orașe pot fi identificate. Din Moldova, au fost reprezentate comunitățile din: Iași (*Ieszmart*), Baia (*Molga*), Bârlad (*Burlat*), Hârlău (*Bahlo*), Cetatea Albă (*Weissenburg*) și, probabil, Suceava (*Sorscha?*), Neamț (*Mencz?*), Roman (*Reinsmarkt?*) și Orhei (*Ierhe?*). Delegațiile celor două țări au sosit împreună la conciliu în 1415, însoțind pe Grigore Țamblac, trimis de domnul Moldovei, delegația ducelui Witold al Lituaniei și doi duci greci⁸⁴. Ținând cont că în toate aceste orașe se aflau comunități de catolici, iar conciliul urmărea discutarea unor importante probleme cu care se

⁷⁸ N. Iorga, *op. cit.*, vol. 23, p. 331, nr. 126.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 332, nr. 129.

⁸⁰ DRH, D, vol. I, p. 309, nr. 210.

⁸¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 453, nr. 181.

⁸² DIR, sec. XVI, A, vol. III, p. 144, nr. 186.

⁸³ Hurmuzaki, *Documente*, XV, partea 1, p. 55, nr. 95.

⁸⁴ Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. VII (1926-1927), pp. 69-73, pp. 82-83.

confrunța Biserica Catolică (Western Schism), credem că printre delegați s-au aflat și reprezentanți ai sașilor și ungarilor catolici; printre ei șoltuzi, pârgari și membri ai patriciatului.

Un act unic ne prezintă orașele într-o ipostază în care apar rar în Moldova, anume alături de domn, reprezentând țara. În 1436, Ilie voievod depune jurământ de fidelitate regelui Vladislav al Poloniei. Nu este primul gest de acest fel prestat de domnul Moldovei, însă este singurul în care sunt amintite și orașele țării. Principele se supune regelui cu „întreg sfatul nostru, cu cavaleri, boieri și nobili din cetăți, orașe (*miasti*), ținuturi [...]”⁸⁵. Prezența orașelor arată că acestea erau considerate la acea dată o componentă majoră instituțională și socială din țară. Orașenilor li se recunoștea astfel situația de stare privilegiată, plasată ca o categorie intermediară între boieri și țărani⁸⁶. Această atitudine este reflectată și de folosirea termenului *miasto/mistici*, sau de prezența separată față de țărani a orașenilor în catastifele în care se înregistrau cei ce datorau taxe domnului⁸⁷. Din păcate, prea puțin din implicarea politică a orașenilor a rămas în izvoare, majoritatea informațiilor fiind din a doua parte a secolului al XVI-lea și nu fac obiectul cercetării de față. Atunci găsim orașeni, în special sași, unguri și armeni, ce îl sprijineau pe Despot vodă, care venise la tron după o perioadă de persecuții față de străini; ulterior, ei vor plăti scump pentru această susținere⁸⁸. În alte cazuri îi găsim pe orașeni în legătură cu trimiși din Transilvania, informându-i pe aceștia de activitățile din țară⁸⁹. Prea puțin pentru două secole de istorie.

Pe lângă sfatul pârgarilor, unii istorici au căutat să identifice în orașele din Moldova și un sfat mare, în care ar fi intrat tot membri ai patriciatului. Preluând pe Ion Bogdan, ce a tradus formula *riadți trăgovschi* dintr-un act din 1458 prin „sfetnicii târgului”⁹⁰, Petre P. Panaitescu a considerat că acești „sfetnici” ar fi membrii sfatului mic și mare („sfetnici”)⁹¹ sau numai ai sfatului mare⁹². Ulterior, și-a schimbat opinia și a afirmat că exista numai un sfat mare al orașenilor, care se aduna la ocazii speciale și alegea pe județ și pârgari⁹³. Emil Vîrtosu considera că avem de-a face cu o veche formă de conducere din satul românesc, prin bătrâni, cărora li se recunoștea o anumită autoritate în materie juridică sau fiscală. În orașe, această conducere nu ar fi dispărut, ci s-ar fi adaptat, prin includerea unor categorii sociale specifice, precum negustorii. Instituția bătrânilor ar reprezenta astfel contribuția autohtonă la organizarea orașenească, spre deosebire de

⁸⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, vol. II, p. 697, nr. 201.

⁸⁶ Situația diferită a orașenilor este amintită și de Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, II, p. 298.

⁸⁷ Primul act păstrat de acest fel este din 1591 și îi înregistrează doar pe țărani (*DIR*, sec. XVI, A, vol. IV, p. 4, nr. 5). Pentru semnificația termenului *miasto*, vezi Laurențiu Rădvan, *Note cu privire la terminologia urbană medievală din Moldova (termenul miasto)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. 26 (2008), pp. 271-283.

⁸⁸ *Călători străini*, vol. II, p. 99, pp. 131-132, pp. 140-141, pp. 266-267; vol. V, p. 25, p. 81.

⁸⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 392.

⁹⁰ I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 9, nr. 6; *DRH*, A, vol. II, p. 103, nr. 70.

⁹¹ P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, p. 130.

⁹² *Idem*, capitolul despre orașe în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957, pp. 427-428.

⁹³ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, ed. de Dan Horia Mazilu, București, 2000, p. 273.

instituția județului și a pârgarilor, introdusă de coloniștii străini⁹⁴. Constantin C. Giurescu considera că, un sfat mare al orașului nu a existat nici în Moldova și nici în Țara Românească, singura instituție care avea atribuții asupra orașenilor fiind județul și pârgarii⁹⁵. Cercetarea actului din 1458 arată că, de fapt, face referire la „dregătorii târgului” și nu la aleșii orașenilor. În epocă, dregători erau numiți oamenii domniei, reprezentanții orașenilor fiind întotdeauna nominalizați separat de aceștia. În apropierea Moldovei, un consiliu lărgit (*centumvirat*), format din orașeni înstăriți și care se întrunea în condiții bine stabilite, întâlnim doar în orașele din Transilvania, începând din secolul al XV-lea⁹⁶.

Fără a căpăta o formă instituțională și în orașele Moldovei apare grupul „oamenilor buni”, în care intrau, la fel ca în Țara Românească, membri ai patriciatului urban⁹⁷. Rolul lor a fost important de la începuturile orașelor, însă mențiunile ce-i privesc se înmulțesc abia din a doua jumătate a secolul al XVI-lea. Fiind oameni cu prestigiu și autoritate, apar alături de șoltuz și pârgarii la judecăți, hotărnicii, în corespondența cu conducerea altor orașe sau ca martori la diverse tranzacții⁹⁸. Ca un element inedit, un document menționează pe lângă bătrâni și „tinerii” orașului, ce ar fi participat la o cercetarea unei pricini⁹⁹. În situații deosebite, se convoca adunarea tuturor orașenilor: la alegerea anuală a șoltuzului și pârgarilor, când se dezbăteau probleme de importanță majoră pentru comunitate, la hotărnicii importante sau la porunca domnului. Informații despre astfel de adunări avem doar din secolul al XVII-lea, însă probabil ele se întruneau și înainte de acest moment¹⁰⁰.

Secolul al XVI-lea aduce transformări în situația etnică a orașelor din Moldova. Pregătită de mișcarea husită, ce a avut aderenți și în orașele din Moldova¹⁰¹, Reforma religioasă a atras la protestantism comunitățile catolice. Pericolul ca mișcarea protestantă să se extindă și la ortodocși i-a determinat pe unii domni să recurgă la represiuni și convertiri forțate, precum cele din timpul lui Ștefan Rareș împotriva armenilor, ungarilor și sașilor protestanți, sau cele ale lui

⁹⁴ Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. II, București, 1956, pp. 451-452.

⁹⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 135-136.

⁹⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 175; Enikő Rűsz-Fogarasi, *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 88-89.

⁹⁷ Vezi și N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova, I, Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, 1971, pp. 349-352.

⁹⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XV, partea 1, p. 660, nr. 1223; DRH, A, vol. II, p. 4, nr. 4; DIR, sec. XVI, A, vol. III, p. 104, nr. 134; p. 174, nr. 227; p. 211, nr. 265; p. 331, nr. 402; *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918*, vol. I, ed. de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu și Gavril Irimescu, București, 1989, p. 201, nr. 79.

⁹⁹ DIR, sec. XVI, A, vol. III, p. 205, nr. 261.

¹⁰⁰ N. Grigoraș, *op. cit.*, pp. 352-359

¹⁰¹ Radu Manolescu, *op. cit.*, pp. 84-88; Claudia Dobre, *Preaching, Conversion, Ministering and Struggling Against Hussites: the Mendicants' Missionary Activities and Strategies in Moldavia From the 13th to the First Half of the 15th Century*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XLII (2004), nr. 1-4, pp. 71-86.

Alexandru Lăpușneanu sau Ștefan Tomșa împotriva protestanților în general. Scurta domnie a lui Despot vodă, care i-a susținut pe protestanți, nu a făcut decât să înrăutățească lucrurile¹⁰². Lipsa sentimentului de siguranță și atitudinea tot mai intolerantă a unor domni i-a determinat pe unii să renunțe la religie, iar pe mulți alții să plece în Transilvania sau Polonia¹⁰³. Orașele devin treptat majoritar românești, păstrând totuși până în secolele XVIII-XIX comunități minoritare de armeni, germani și unguri. În schimb, vin greci, apoi și evrei¹⁰⁴. Acestora li se adaugă tot mai mulți negustori turci și astfel înfățișarea etnică a orașelor se schimbă și ia, din secolul al XVII-lea și mai ales în secolul al XVIII-lea, un aspect tot mai oriental. Transformările la nivel etnic au efecte la nivelul întregii societăți. Vechiul patriat săsesc ce făcea afaceri cu orașele din Polonia și Transilvania este înlocuit treptat de un nou patriat, format din negustorii orientați către comerțul cu Orientul.

¹⁰² *Cronicile slavo-române*, p. 90, p. 105; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 157; *Călători străini*, vol. II, p. 99, pp. 131-132, pp. 140-141, pp. 266-267; vol. V, p. 25, p. 81; vezi Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, XI (1958), nr. 4, pp. 61-76; Maria Crăciun, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, 1996, pp. 38-40.

¹⁰³ *Călători străini*, vol. II, pp. 523-524.

¹⁰⁴ N. Iorga, *op. cit.*, vol. 23, p. 341, nr. 155.

SIBIUL ȘI BRAȘOVUL ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

Toma-Cosmin ROMAN

Sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea a găsit regatul maghiar confruntându-se cu o situație destul de dificilă, poate una dintre cele mai nefaste perioade din existența sa. După moartea regelui Matia Corvin, regatul a intrat într-o perioadă de evidentă decadere. Slăbiciunea internă a permis amestecul tot mai insistent în viața politică a regatului a celor două mari puteri rivale ale timpului, Imperiul Habsburgic și Imperiul Otoman. Ambele râvneau la teritoriul coroanei maghiare, aceasta fiind expresia tendințelor expansioniste spre Răsărit, cum este cazul habsburgilor, respectiv spre Apus, cum este cazul otomanilor. Habsburgii, prin recunoscuta lor abilitate diplomatică, au reușit să atragă coroana maghiară în sfera lor de influență. Ultimele detalii ale acestui plan ambițios al habsburgilor au fost puse la punct în cadrul unui congres desfășurat la Viena, în anul 1515. La acest congres au luat parte, printre alții, împăratul Maximilian, Vladislav Jagello, regele Ungariei și Boemiei, și fratele acestuia, regele Sigismund al Poloniei¹. Aici s-a încheiat un „pact de familie” prin care se preconiza căsătoria urmașilor lui Vladislav Jagello cu cei ai lui Maximilian, alianță matrimonială realizată de altfel în anul 1522. În acest an, regele maghiar Ludovic al II-lea s-a căsătorit cu Maria de Habsburg, sora lui Carol Quintul și a lui Ferdinand de Austria².

În urma acestui plan bine realizat, urmând calea diplomației, influența habsburgilor s-a extins și asupra regatului maghiar. Unul dintre efecte l-a constituit impulsionarea relațiilor economice ale regatului maghiar cu Imperiul Habsburgic, fapt reflectat, de altfel, și în Transilvania prin intensificarea legăturilor comerciale între orașele săsești și cele din vestul continentului european. Intensificarea relațiilor politice, dar și comerciale, este demonstrată de numărul relativ mare de meșteșugari și negustori care vin din Imperiul Habsburgic și se instalează în orașele mai importante din Transilvania, respectiv la Sibiu, Brașov, Bistrița sau Cluj. În Sibiu, de pildă, se constată o creștere a numărului membrilor patriciatului orășenesc, prin stabilirea aici a unor familii originare din Germania, precum Pempflinger³ sau Haller⁴. Aceste familii

¹ Ștefana Simionescu, *Țările române și Imperiul habsburgic (sec. XVI)*, în „Revista de Istorie”, VIII, tom. 28, 1975, p. 1198; Erich Zöllner, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, vol. I, București, 1997, pp. 188-191.

² *Ibidem*, p. 1199; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1976, p. 209.

³ Emil Sigerus, *Cronica orașului Sibiu*, Sibiu, 1997, p. 19.

beneficiau de o putere financiară și economică considerabilă, fapt care le-a permis ca, în scurt timp, să influențeze și chiar să preia conducerea orașului de pe Cibin.

De partea cealaltă, Imperiul Otoman dorea să includă regatul maghiar în sfera sa de influență, dar calea aleasă de acesta, ca de altfel singura posibilă în condițiile de atunci, a fost cea militară. Totodată, momentul în care s-a declanșat expansiunea Porții spre Apus a fost unul cum nu se poate mai fericit pentru aceasta, aceasta reușind să speculeze tensiunile existente în interiorul statului maghiar, între regalitate și nobilime. Apoi, nu trebuie ignorată nici forța și vitalitatea noului sultan Süleymân I, cunoscut și ca Soliman Magnificul sau Soliman Legiuitorul, datorită activității sale legislative, dintre anii 1520-1566.

De asemenea, sultanul cunoștea unele dintre hotărârile luate la ultima sesiune a conciliului de la Lateran, din anul 1517, care prevedea organizarea unei cruciade antiotomane de către statele creștine vestice. În aceste condiții, situația deloc stabilă din Ungaria l-a determinat pe Süleymân I să inițieze o primă incursiune ofensivă către centrul Europei. Fiind încredințat de către bey-i de margine că Ungaria nu reprezintă o forță de luat în calcul⁵, sultanul asediază și cucerește fortăreața Belgradului la 29 august 1521, deschizându-și astfel drumul spre centrul Europei.

Această politică ofensivă a fost completată prin ocuparea Insulei Rhodos, în ciuda rezistenței dârze a cavalerilor Sfântului Ioan, la 20 ianuarie 1522, asigurând astfel turcilor un control extrem de eficient pe Marea Mediterană și totodată un comerț mai bun pe apă⁶.

Reușita acțiunii otomanilor în Europa a fost în mare măsură favorizată nu numai de situația internă a regatului maghiar, ci și de complicata situație din vestul Europei. După moartea împăratului Maximilian I, electorii au ales ca succesor al acestuia, la 28 iunie 1519, pe Carlos I al Spaniei, care a devenit împărat sub numele de Carol Quintul. Acesta a fost ales împărat în defavoarea altor doi candidați la tronul imperial: François I de Valois, regele Franței, și Frederic cel Întelept, electorul de Saxa. Nemulțumit de situație, François I folosește ca motiv disputa acestuia cu împăratul pentru hegemonia în Italia și declanșează războiul încă de la începutul anului 1521. Tot acum avea să fie declanșată Reforma religioasă sub influența umanismului, ea producând o vie agitație nu doar în rândul învățaților, ci și în rândul poporului⁷.

Apoi, la cumpăna veacurilor al XV-lea și al XVI-lea, marile transformări suferite în planul economiei statelor vestice, exprimate prin dezvoltarea spiritului

⁴ Aurel Dumitrescu-Jippa, Nicolae Nistor, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, vol. I, Cluj-Napoca, 1976, p. 134; Samuil Goldenberg, *Hallerii. Un capitol din istoria comerțului și al capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI*, în „Studii”, an. XI, 1958, nr. 5, pp. 96-97.

⁵ Mustafa A. Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 184; Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p. 23.

⁶ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, București, 1996, p. 81; *Istoria României*, volum îngrijit de Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, București, 2004, p. 168; Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, 1978, pp. 159-161.

⁷ Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, pp. 249-251; K. Randel, *Luther și Reforma în Germania. 1517-1555*, București, 1994, pp. 35-37.

capitalist incipient, au determinat accentuarea nevoii comercianților și meșteșugarilor de a controla principalele căi de comunicație. Ele erau totodată și principalele căi comerciale, fie pe uscat, fie pe mare⁸. Tot acum s-au apropiat de sfârșit procesul de centralizare a statelor moderne – Franța, Anglia, Spania – odată cu acestea începând să se impună un nou sistem politic european.

Schimbările care s-au produs au avut și un puternic efect în ceea ce privește concepțiile de conducere a statului, astfel că, principiul „*statului universal creștin*” a fost tot mai mult înlocuit cu cel al „*rațiunii de stat*”, care se reflectă îndeosebi în schimbările produse în viața statelor vestice. În schimb, în ceea ce privește mentalitățile colective, aici lucrurile s-au schimbat mult mai greu, păstrându-se încă multă vreme prejudecățile de origine religioasă⁹. Schimbări sunt semnalate și în ceea ce privește purtarea războaielor, care la mijlocul veacului al XVI-lea, nu mai pot fi considerate ca fiind războaie *medievale*. Ele încep să fie purtate, deși timid, din rațiuni de stat și să implice state (văzute ca națiuni). Prin multiple negocieri purtate între diferitele puteri europene se înfiripă astfel fragilul *echilibru european*¹⁰.

Imperiul Otoman profită de această situație favorabilă și pornește campania împotriva regatului maghiar învingându-l în bătălia de la Mohács (29 august 1526). La 11 septembrie 1526 a fost ocupată capitala regatului maghiar, Buda¹¹. Surprinzător sau nu, otomanii nu au organizat cucerirea regatului maghiar, victoria lor de la Mohács având mai mult un efect în plan politic decât în cel militar. Ei au retras o mare parte a trupelor la scurt timp după cucerirea regatului. Retragerea trupelor și renunțarea practic la anexarea Ungariei și Transilvaniei s-a datorat mai multor factori, între care amintim: raza limitată de acțiune a armatei otomane, rezistența locuitorilor din regatul maghiar deosebit de puternică, concomitent cu epuizarea resurselor demografice necesare colonizării și islamizării teritoriilor cucerite¹². Apoi, retragerea a fost necesară și datorită anotimpului înaintat, dar și a marilor deficiențe de aprovizionare cu hrană a trupelor, la care se adaugă efortul financiar enorm necesar întreținerii trupelor și a

⁸ Samuil Goldenberg, Sabin Belu, *Epoca marilor descoperiri*, București, 2002, p. 11; Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, Iași, 1999, pp. 409-411; vezi și Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediterană în epoca lui Filip al II-lea*, București, 1986; Idem, *Jocurile schimbului*, vol. I-II, București, 1985.

⁹ Andrei Oțetea, *Renașterea*, pp. 108-110; Nicolae Bercan, Nicolae Ciachir, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984, pp. 11-13; vezi și Andree Vaschez, *Spiritualitatea evului mediu occidental*, București, Editura Meridiane, 1994; Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, I, București, 1986, pp. 132-134; Phillipe Aries, *Timpul istoriei*, București, 1997, pp. 92-94; Alaina de Libera, *Gândirea Evului Mediu*, Timișoara, 2000, pp. 115-117.

¹⁰ Florentina Căzan, *Politica echilibrului european în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXI, 1973, pp. 5-6; M. Howard, *Războiul în istoria Europei*, Timișoara, 1997, p. 29.

¹¹ Mustafa A. Mehmed, *Istoria turcilor*, p. 184; Halil Inalcik, *Imperiul otoman*, p. 82; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, p. 209.

¹² Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays Roumains*, în „Revue des études sud-est européennes”, I, 1972, p. 78.

administrației în zonele cucerite de către otomani¹³. Este, de asemenea, foarte posibil ca nici otomanii să nu se fi așteptat la o așa de slabă rezistență din partea armatei maghiare. Practic, pentru otomani a fost o mare surpriză cucerirea unei zone atât de întinse din regatul maghiar, într-un timp atât de scurt. Ei nu erau pregătiți să administreze beneficiile victoriei de la Mohács.

Moartea regelui Ludovic al II-lea a deschis lupta pentru tronul regatului între două tabere la fel de puternice. Prima se erija în susținătoarea lui Ioan Zápolya, iar cea de-a doua era constituită în jurul lui Ferdinand de Habsburg. Cel care a luat primul inițiativa în problema ocupării tronului vacant a fost voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya. El se afla la Szegedin în momentul luptei de la Mohács. Aflând vestea dezastrului s-a retras cu armata sa la Tokay, unde a avut o consfătuire cu susținătorii săi. Aici a fost luată hotărârea ca acesta să preia tronul Ungariei, fapt realizat prin încoronarea sa, la 11 noiembrie 1526, în localitatea Székesfehérvár¹⁴.

La scurt timp după momentul Mohács, Carol Quintul a sesizat că flancul oriental al imperiului său rămânea descoperit. În aceste condiții, l-a sfătuit pe fratele său, Ferdinand, să facă tot posibilul și să preia tronul Ungariei. Acesta, cu ajutorul surorii sale, Maria, care era în același timp văduva lui Ludovic al II-lea, l-au atras de partea lor pe István Báthori, palatinul Ungariei. Acesta din urmă era singurul în măsură, conform tradiției, să convoace Dieta electorală a regatului. În consecință, István Báthori a anulat alegerea ca rege al Ungariei a lui Zápolya și a convocat Dieta la Bratislava, care l-a ales drept rege al Ungariei pe Ferdinand (17 decembrie 1526)¹⁵. Această acțiune a venit la scurt timp după alegerea sa ca rege al Boemiei.

Rivalitatea dintre cei doi *regi* ai Ungariei a continuat și în planul diplomației, prin încercări repetate de a obține sprijin în acțiunile lor de la sultanul Süleymân I. Acțiunile diplomatice la Poarta Otomană au continuat inclusiv după începerea ostilităților militare între cei doi, la 19 aprilie 1527, ostilități cu sorți de izbândă foarte schimbători. Totuși, după mai multe bătălii pierdute de către Zápolya, în fața mercenarilor lui Ferdinand, sultanul, devenit în această situație arbitru, s-a implicat efectiv prin încheierea unei alianțe cu primul, la 27 ianuarie 1527. Acesta a fost preferat de către sultan din mai multe considerente, una dintre acestea fiind aceea că Zápolya nu i-a fost adversar direct, el neparticipând la bătălia de la Mohács. De asemenea, el era reprezentantul „partidei naționale” nobiliare profund antihabsburgice. Cum aceștia erau principalii adversari ai otomanilor, s-a ajuns la o situație de genul „*prieten prietenilor și dușman dușmanilor otomanilor*”. Ajutându-l pe Zápolya, sultanul nu făcea altceva decât să consolideze situația tulbură existentă în Ungaria și Transilvania. Apoi, sultanul nu putea fi indiferent

¹³ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 28.

¹⁴ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, p. 209.

¹⁵ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș (1527-1546)*, București, 1978, p. 24.

la soarta luptei dintre cei doi *regi* ai Ungariei, pentru că se puneau în pericol însăși rezultatele obținute la Mohács¹⁶.

Începutul luptelor între cei doi i-a găsit pe sașii sibiieni în situația de a alege tabăra care să o susțină, fără a avea vreo preferință pentru vreunul dintre candidați. Ei s-au declarat gata să-l susțină pe cel mai puternic dintre *regi* și pe cel care avea să le garanteze, totodată, pacea și privilegiile de care ei dispuneau în acel moment.

În anul 1527 a existat o adevărată competiție între cei doi pretendenți la coroana Ungariei, pentru a-i atrage pe sașii sibiieni de partea lor, intimidându-i chiar și cu armata¹⁷. Întoarcerea omului de încredere al lui Ferdinand, Georg Reichsdorfer, din Moldova, unde a fost însărcinat cu o misiune diplomatică pe lângă Petru Rareș, a provocat tulburări la Sibiu. El a intrat în cetate cu ajutorul trupelor de mercenari, în septembrie 1527. Cu sprijinul oamenilor săi de încredere Martin Steinmetz, Török Balász și Siegmund Sachs au asasinat câțiva dintre opozații de frunte din cetate ai lui Ferdinand¹⁸. De aici și până la aducerea Sibiului de partea habsburgilor nu a mai fost decât un pas.

Aducerea Sibiului în tabăra aliaților lui Ferdinand era necesară datorită numeroaselor avantaje care decurgeau de aici. Deosebit de importante erau informațiile obținute de sibiieni despre mișcările otomanilor. Apoi, Sibiu era unul dintre cele mai bine pregătite orașe, fortificat foarte bine și cu un arsenal militar bine pus la punct. El beneficia de așezarea sa geo-strategică, într-o depresiune care făcea ca orașul să fie foarte greu de atacat, iar râurile care-l înconjurau și-l aprovizionau cu apă îi dădeau posibilitatea unei rezistențe îndelungate la asediu. În plus, cetatea de pe Cibin era și un puternic centru economic, dar mai ales, centrul politic al sașilor transilvăneni¹⁹. Frica sibiienilor de a nu cădea în mâinile otomanilor, cu atât mai mult cu cât avusese loc încheierea alianței dintre Zápolya și sultan, a grăbit trecerea acestora de partea lui Ferdinand față de care, în anul 1530, s-au închinat prin intermediul magistratului său. Tot acum, sibiienii se recunosc ca fiind și supuși ai lui Carol Quintul²⁰.

O apropiere de Casa de Austria s-a constatat încă de la sfârșitul secolului al XV-lea. Sibiienii sperau poate și în acordarea unui ajutor consistent în lupta de apărare contra otomanilor și aceasta datorită decăderii accentuate a regatului maghiar, care nu-și mai putea asigura apărarea, el devenind din ce în ce mai expus și mai fragil în fața atacurilor otomane, care creșteau în intensitate în această perioadă. În aceste condiții, singurii care mai puteau oferi garanții de securitate și mai aveau capacitatea să acorde ajutor sibiienilor în lupta de apărare contra

¹⁶ Victor Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 16.

¹⁷ Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, *Documente medievale*, IV, doc. nr. 328 [în continuare se va cita: D.J.S.A.N.]

¹⁸ Octavian Tătar, *Disputa pentru coroana Ungariei dintre Ferdinand și Zapolya (1526-1540)*, în „Sargetia”, XXVII, 1997-1998, 1, p. 496.

¹⁹ Florentina Căzan, *Rolul orașului Sibiu în politica externă a lui Ferdinand de Austria*, în „Analele Universității București - seria Istorie”, XXI, 1972, 2, p. 22.

²⁰ D.J.S.A.N., *Documente medievale*, IV, doc. nr. 339.

otomanilor erau habsburgii care, între timp, au devenit o forță deloc neglijabilă în Europa.

La alegerea făcută de către patricienii sibieni un rol decisiv l-au avut legăturile acestora, deosebit de puternice, cu cele mai înstărite familii din Europa vestică, implicate în conducerea Imperiului Habsburgic. A fost extrem de important faptul că unii membrii ai acestor familii înstărite din vest erau stabiliți de ceva vreme în orașul de pe Cibin. Doi dintre acești patricieni proveniți din familii celebre ale Europei au marcat istoria Sibiului în prima jumătate a secolului al XVI-lea, și anume Markus Pempflinger, respectiv Petrus Haller.

Primul care a ajuns într-o funcție de conducere a orașului a fost Markus Pempflinger, numit în anul 1521, de către regele maghiar Ludovic II, în funcția de jude regal, funcție îndeplinită până în anul 1535²¹, când a fost obligat să o abandoneze. Petrus Haller, primul reprezentant al familiei Haller, a ajuns în situația de a decide soarta urbei în anul 1536, când a fost numit în funcția de jude de scaun. El a deținut această funcție până în anul 1540. Haller pare să fie unul dintre puținii oameni ai vremii sale care au ajuns să fie atât de implicați în conducerea Sibiului, dar în același timp și în conducerea Transilvaniei. El a ocupat și funcția de comite al provinciei, între anii 1557–1569²². Alături de aceste puternice și importante familii au stat și altele care au influențat destinul orașului prin funcțiile îndeplinite de membrii acestora, dar și prin legăturile strânse avute cu vestul european. Prin apropierea de Ferdinand, o însemnată parte a negustorilor, dar și a meșteșugarilor vedeau o bună oportunitate de a spori comerțul în vestul european, care le-ar fi putut adus venituri considerabile.

În consecință, Sibiul s-a alăturat taberei lui Ferdinand care avea de înfruntat o mare coaliție, din care făceau parte sultanul Süleymân I, domnii Țării Românești (Radu de la Afumați, Moise Vodă, Vlad Înecatul) și puternicul domn al Moldovei, Petru Rareș. Acesta din urmă avea propriile idealuri de hegemonie în Transilvania. Deși a intervenit în Transilvania împotriva susținătorilor lui Ferdinand, la ordinele sultanului Süleymân I, Petru Rareș nu a făcut altceva decât să-și urmeze propriile interese de dobândire a unor privilegii în Transilvania. El a reușit, în același timp, să se apropie de domnul Țării Românești, Vlad Înecatul, prin stabilirea unor legături de familie. Astfel, Petru Rareș a fost singurul domn român care a obținut la acea vreme și într-un timp relativ scurt cea mai mare influență asupra Țărilor Române²³.

Cu toate că Sibiul se afla în tabăra rivală domnilor Țării Românești și Moldovei, magistratul orașului a făcut eforturi însemnate pentru a câștiga

²¹ Franz Zimmermann, *Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare in den Jahren 1500 bis 1884*, în „Archiv des Vereins für Siebenburgische Landeskunde”, Neue Folge, XIX, 1884, pp. 532-533.

²² Petrus Haller a deținut funcțiile de jude de scaun între anii 1536-1540, jude primar între anii 1542-1546, 1550-1552, 1554-1556, jude regal și comite al provinciei între anii 1557-1569, Franz Zimmermann, *Chronologische*, pp. 534-535.

²³ Nicolae Iorga, *Relațiile Moldovei cu Polonia, documente nouă. Petru Rareș și politica sa față de moldoveni*, în „Convorbiri Literare”, XXV, 1901, pp. 324-419; Ion Ursu, *Die auswärtige Politik der Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527-1538)*, Wien, 1908, pp. 36-38.

prietenia acestora, cum s-a întâmplat, de pildă, în cazul lui Petru Rareș, sau pentru a menține prietenia deja existentă, ca în cazul lui Radu de la Afumați. Ajutorul acordat acestuia din urmă de către sibieni, în anul 1524, pentru a-și recupera tronul temporar pierdut în fața otomanilor, nu a fost uitat. Apoi, importante au fost darurile consistente acordate domnului muntean pentru a obține de la acesta recunoașterea privilegiilor economice ale Sibiului în Țara Românească²⁴. Colaborarea s-a consolidat și în anii care au urmat prin găzduirea în Sibiu a familiilor unor boieri cu tot avutul lor, pe timpul luptelor cu otomanii ale aceluiași domn mai sus menționat²⁵.

Un episod interesant este legat de noul voievod al Țării Românești care i-a urmat la domnie lui Radu de la Afumați și anume Moise Vodă (1529-1530), acesta ocupând tronul cu sprijinul otomanilor²⁶. În anul urcării sale pe tron Moise Vodă îi amenință pe sibieni, prin intermediul trimisului său Stoican, că, dacă nu se vor supune lui Ioan Zápolya, vor avea de înfruntat nu doar oastea Țării Românești, ci și pe cea a sultanului²⁷. Cu alte cuvinte, domnul Țării Românești nu făcea altceva decât să îi someze pe sibieni, dar mai ales să-i avertizeze de pregătirile de războaie ale sultanului Suleymân I. De fapt, Moise Vodă nu încerca decât să-și creeze o portiță de scăpare în cazul în care învingător din conflict ar fi ieșit Ferdinand și să poată, fără prea mari probleme, să i se alăture. Astfel, se poate explica de ce domnul Țării Românești a ntrât, în anul 1529, alături de trupele moldovene, în Transilvania, chiar dacă nu a participat efectiv la luptele duse împotriva sașilor. Mai mult chiar, imediat ce situația i-a permis, domnul muntean a încheiat pace cu sibienii la data de 4 august 1529. Una dintre prevederile păcii stipula recunoașterea lui Ferdinand ca rege, în cazul în care acesta reușea să-l învingă pe Ioan Zápolya²⁸. Acest tratat de pace a fost unul dintre motivele care au dus la înlăturarea lui Moise Vodă de la tronul Țării Românești. Ulterior, el a fost primit la Sibiu, unde se va afla încă din data de 18 august 1530²⁹.

Noul domn, Vlad Înecatul, condiționa existența unor bune relații între Țara Românească și Sibiu, de alungarea sau chiar de omorârea lui Moise Vodă. Drept urmare, acesta a fost asasinat imediat după ce a părăsit cetatea Sibiului. Atentatul a fost pus la cale de către aceiași boieri care l-au susținut pe fostul domn să accepte colaborarea cu Ferdinand³⁰.

²⁴ Grigore Tocilescu, *534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346-1603). Din arhivele orașelor Brașov și Bistrița*, București, 1931, doc. nr. 310, p. 307.

²⁵ Grigore Tocilescu, *534 documente*, doc. nr. 290, p. 288; doc. nr. 308, pp. 304-305; Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul*, București, 1922, doc. nr. 31, p. 41; doc. nr. 34, p. 44.

²⁶ Andrei Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, 1468-1540*, vol. I, Budapesta, 1914, p. 189.

²⁷ Silviu Dragomir, *Documente*, doc. nr. 35, p. 45; Ioan Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București, 1902, p. 17.

²⁸ Ștefana Simionescu, *Țările române*, p. 1203.

²⁹ Petre P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470-1633)*, București, 1938, p. 31.

³⁰ Silviu Dragomir, *Documente*, doc. nr. 37, pp. 50-51.

Dacă în momentul izbucnirii conflictului între cei doi pretendenți la coroana Ungariei, de partea lui Ferdinand erau destul de puțini aliați, în urma numeroaselor victorii obținute de armata acestuia, o mare parte a nobililor din Transilvania s-au decis să-l abandoneze pe Ioan Zápolya. Aceștia s-au alăturat așadar lui Ferdinand, ei asistând la procesiunea solemnă de încoronare a acestuia ca rege al Ungariei, la Buda (3 noiembrie 1527). Tot acum, către sfârșitul anului 1527, s-a alăturat taberei ferdinandiste și influentul voievod al Transilvaniei, Petru de Perény³¹. În această situație, Sibiul s-a poziționat destul repede de partea lui Ferdinand, situație întărită cu atât mai mult cu cât în fruntea orașului se afla influentul comite al sașilor, Markus Pempflinger. El și-a oferit serviciile regelui Ferdinand, obținând astfel recunoștința împăratului, ca dovadă scrisoarea din 6 septembrie 1527. Ferdinand a apreciat vitejia cu care au reușit sibiienii să respingă atacurile lui Zápolya, promițându-le că le va trimite, cât mai grabnic cu putință, ajutoare, inclusiv armament³². În ceea ce privește ajutorul în armament promis Sibiului este foarte puțin probabil ca acesta să fi fost acordat, cu atât mai mult cu cât erau bine cunoscute problemele financiare ale lui Ferdinand. Ce se poate spune cu certitudine este faptul că magistratul sibian a trecut la îmbunătățirea arsenalului militar pentru a putea face față cu succes unui asediu inamic, situație reflectată foarte bine de *Registrelle de socoteli* economice din anii 1528, 1530 și 1531.

Obținând alianța otomanilor prin intermediul lui Žerom Laski, Ioan Zápolya avea posibilitatea să revină în luptă cu forța necesară câștigării tronul pierdut. În condițiile în care se pregătea o mare invazie otomană în sprijinul lui Ioan Zápolya, acesta a cerut, la 25 februarie 1529, magistratului Sibiului să dea dovadă de înțelepciune și de bună credință, să rupă legăturile cu Ferdinand și să i se supună³³. Această scrisoare a lui Zápolya nu făcea altceva decât să confirme informațiile deja cunoscute de conducerea Sibiului. Încă din 21 decembrie 1528, Markus Pempflinger îl anunța pe judele Bistriței, Vincenz Kurschner, de posibilitatea începerii unei campanii otomane. Cu această ocazie, judele Sibiului îl înștiința pe omologul său de la Bistrița de faptul că domnul Moldovei, Petru Rareș, a trecut de partea lui Ioan Zápolya³⁴.

Informații cu privire la pregătirile de război ale otomanilor, dar și cele ale aliaților români ai lui Zápolya erau cunoscute și de către Ferdinand, care trimite autorităților sibiene, la 4 februarie 1529, ordinul de mobilizare generală. Acțiunea a fost determinată de începea unei mari expediții în interiorul arcului carpatic de către Petru Rareș³⁵. Aceeași decizie a fost luată și de către episcopul Transilvaniei, Gerendi Miklós, unul dintre principalii susținători ai lui Ferdinand din Transilvania. El a reușit, la 25 decembrie 1528, să convingă scaunele secuiești, dar

³¹ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 27.

³² D.J.S.A.N., *Documente medievale*, nr. 1528, L. 69.

³³ D.J.S.A.N., *Documente medievale*, nr. 334, L. 15.

³⁴ Friedrich Schuller, *Urkundliche Beiträge Geschichte Siebenburgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Grosswardein. Aus dem k. u. k. Haus-, Hof- und Staatsarchive in Wien*, în „Archiv des Vereins für Siebenburgische Landeskunde“, Neue Folge, Hermannstadt, XXVIII, 1898, doc. nr. 42; doc. nr. 45.

³⁵ D.J.S.A.N., *Documente medievale*, nr. 313, L. 60.

și orașul Bistrița să fie gata de luptă³⁶. În fața pericolului iminent, conducerea Sibiului inițiază o campanie diplomatică menită să îl apropie, sau cel puțin să-l îmbuneze pe Petru Rareș. Pentru inițierea unor tratative a fost delegat Andrej Mihalević, la data de 1 februarie 1529³⁷. Deși aceste tratative au început în momentul în care Petru Rareș se afla în prima sa expediție în Transilvania, în anul 1529, s-a ajuns la un rezultat pozitiv pentru Sibiu. Efectul imediat al acestor negocieri a fost vizibil în cea de-a doua campanie a lui Petru Rareș în Transilvania, din anul 1529, când acesta a trecut doar prin fața zidurilor orașului de pe Cibin, în drumul său spre Cetatea de Baltă, fără a-l asedia³⁸. Apoi, s-a adaugat „defecțiunea” munteană a cărei armată și-a făcut prezența în Transilvania, dar nu a participat efectiv la luptele cu partizanii lui Ferdinand și a încheiat pace imediat când a apărut prima ocazie. Muntenii s-au mișcat cu repeziciune, arzând Turnișorul aflat în apropierea Sibiului, la 26 august, apoi au intrat pe teritoriul Comitatului Târnavelor. De aici, armata munteană revine pe teritoriul Scaunului Sibiu, unde încheie cu acesta un armistițiu la Turnișor, la 4 septembrie 1529³⁹. Putem spune că Sibiul a ieșit bine din aceste prime campanii militare desfășurate de domnii români în Transilvania.

Luată per ansamblu, rezultatele obținute de coaliția formată în jurul lui Ioan Zápolya au fost dintre cele mai bune. O mare parte a susținătorilor lui Ferdinand au trecut, până la finele anului 1530, de partea sa. În cadrul Dietei de la Grind, reprezentanții celor trei „națiuni” privilegiate au hotărât să nu mai recunoască autoritatea împăratului de la Viena și să renunțe în aceste condiții la a-l mai susține pe Ferdinand. În același timp, Dieta Transilvaniei a mai hotărât respingerea acordării de subvenții pentru armata lui Ferdinand. Interesant este faptul că Dieta a fost convocată chiar de către unul dintre fervenții susținători ai lui Ferdinand, Gerendi Miklós, la 21 ianuarie 1529⁴⁰.

Cu toate acestea, orașele săsești Sibiu, Brașov și Sighișoara au refuzat în continuare să se supună lui Ioan Zápolya, iar Bistrița nu a consimțit să intre sub autoritatea lui Petru Rareș. Această situație s-a menținut până la sfârșitul lunii mai a anului 1529, când Brașovul a fost somat de către domnul Moldovei să

³⁶ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 30.

³⁷ Andrei Veress, *Acta et epistolae*, doc. nr. 137, pp. 176-178.

³⁸ Aurel Dumitrescu-Jippa, Nicolae Nistor, *Sibiul*, p. 166.

³⁹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenburgen. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt, zweiter Band, (1526-1540)*, vol. III, Kronstadt, Druck von Theochar Alexi, 1889, p. 645, mai departe *Quellen*; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenburgen. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt, zweiter Band, (1526-1540)*, Kronstadt, Druck von Albrecht & Zillich, 1889, p. 498; vezi și T. Palade, *Radu de la Afumați*, București, 1939, pp. 23-25; Ion Ursu, *Din influențele politicii europene asupra istoriei noastre. Moise Vodă, 1529 martie-1530 august*, în „Anuarul Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, XXXVI, 1913-1914, p. 523; Ștefan Nicolaescu, *Moise Vodă (martie 1529-28 august 1530)*, în „Arhiva Olteniei”, XVIII, 1939, pp. 410-412.

⁴⁰ Gheorghe Bichicean, *Adunările de stări în țările române. Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, Editura Tribuna, 1998, p. 97; Alexandru Herlea, *Instituția dietei în Transilvania autonomă, în volumul Studii de istorie a dreptului*, vol. I, Cluj-Napoca, 1983, p. 51.

recunoască autoritatea lui Ioan Zápolya⁴¹. Brașovenii și bistrițenii, prin intermediul juzilor Hirscher, respectiv Kurschner au cerut sfatul magistratului Sibiului în această privință. Pempflinger și primarul orașului Sibiu, Armbruster îi sfătuiesc pe brașoveni și pe bistrițeni să nu se supună, susținând că cele două orașe sunt suficient de bine pregătite pentru a face față unui asediu⁴². În luna iunie, cele două orașe au rezistat cu bine, cu toate că armata susținătorilor lui Ferdinand a fost grav înfrântă la Feldioara.

Cum orașele săsești Brașov, Sibiu și Sighișoara, la care se adaugă și Bistrița, nu au fost cucerite, magistraturile acestora au decis continuarea rezistenței în fața lui Ioan Zápolya și a lui Petru Rareș. Acesta a fost probabil motivul principal care l-a determinat pe domnul Moldovei să intre a treia oară în Transilvania, în acest an 1529, acțiune soldată cu asedierea și cucerirea Brașovului. Orașul a fost nevoit să-i plătească lui Petru Rareș suma de 5 600 florini și să-l recunoască pe Ioan Zápolya drept rege⁴³. Tot fără luptă s-au supus și sighișorenii, plătindu-i însă lui Petru Rareș o sumă însemnată de bani pentru a nu mai fi atacați și recunoscându-l și ei drept rege pe Ioan Zápolya. Bistrițenii s-au supus, de fapt, domnului Moldovei, abia în vara anului 1530⁴⁴. Singuri aliați ai lui Ferdinand au rămas sibienii, care, în vara anului 1529, au rezistat unui asediu al oștilor regelui Ioan Zápolya, acesta fiind însoțit și de o uriașă armată otomană⁴⁵. Speriată de violența atacului, dar și de mulțimea soldaților otomani, conducerea orașului a cerut ajutor lui Ferdinand, cu toate că cetatea a rezistat și nu a fost cucerită. Paradoxal, însă, cel care a cerut și obținut ajutor a fost de fapt Ferdinand, împrumutat de către patriciatul sibian cu suma de 18 000 florini din banii Universității săsești, sumă necesară pentru acoperirea cheltuielilor de întreținere a trupele⁴⁶.

Acțiunile militare din Transilvania împotriva susținătorilor lui Ferdinand, venite din partea lui Ioan Zápolya, Petru Rareș și a delegaților lui Moise Vodă, au fost puternic susținute de otomani. Chiar sultanul Süleymân I a pornit o puternică ofensivă, încheiată cu asediul Vienei, între 27 septembrie și 16 octombrie, acțiune rămasă fără vreun rezultat concret.⁴⁷ Printre puținele succese obținute în anul 1529 de sultan s-a numărat și încoronarea ca rege al Ungariei a lui Ioan Zápolya, evenimentul producându-se în luna septembrie. Tot acum, proaspătul rege s-a recunoscut oficial drept vasal al sultanului⁴⁸. Asediul eșuat al Vienei a întărit de fapt starea existentă în regatul maghiar, acesta rămânând în continuare împărțit între Ioan Zápolya, care stăpânea estul regatului inclusiv Transilvania, și

⁴¹ Nicolae Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor*, în „Anuarul Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, XXVII, 1905, p. 130.

⁴² *Quellen*, II, p. 129; Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 40.

⁴³ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, p. 273.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 274.

⁴⁵ Emil Sigerus, *Cronica*, p. 19.

⁴⁶ D.J.S.A.N., *Documente medievale*, nr. 335, L. 15.

⁴⁷ Mustafa A. Mehmed, *Istoria turcilor*, p. 185; J. Hochsmann, *Siebenburgische Geschichte im Zeitalter der Reformation*, în „Archiv des Vereins für Siebenburgische Landeskunde”, Hermannstadt, XXXVI, 1908, p. 166.

⁴⁸ Gheorghe Bichicean, *Adunările de stări*, p. 97.

Ferdinand, care stăpânea partea de nord și vest a vechiului regat, la care se adăugau Slovenia și Croația.

Eșecul înregistrat de sultan în acțiunea de asediere a Vienei, dar și evenimentele produse în Țara Românească, i-a încurajat pe judele Sibiului, Markus Pempflinger și primarul orașului, Matia Armbruster să nu renunțe la sprijinirea lui Ferdinand. Ei au încercat să caute aliați care să poată întări coaliția și așa destul de șubredă. Astfel, sibienii s-au implicat în evenimentele produse, în cursul anului 1530, în Țara Românească.

Moise Vodă, domnul Țării Românești venise pe tron cu ajutorul otomanilor, dar, apoi, a intrat în conflict cu aceștia datorită acțiunii de anihilare a boierilor ostili lui. De asemenea, a acordat sprijin regelui Ferdinand în lupta pentru tronul Ungariei. În această situație, Moise Vodă a solicitat ajutor patricienilor sibieni. Gândind la eventualele câștiguri de care ar fi putut beneficia, în urma implicării sale în Țara Românească, Markus Pempflinger nu a ezitat și a obținut acordul lui Ferdinand de a-l sprijini pe domnul muntean. Însă, ajutorul acesta, care consta în trimiterea unei mici trupe de soldați sub conducerea fratelui său, Stephan Pempflinger, s-a dovedit cu totul insuficient. Ba mai mult, situația din Țara Românească s-a agravat și mai mult. Mica trupă de soldați a revenit la Sibiu la sfârșitul lunii mai, fără să fie de un real folos lui Moise Vodă⁴⁹. Markus Pempflinger nu s-a descurajat și a reluat tratativele cu Petru Rareș, de la care a reușit să obțină promisiunea că-l va ajuta pe Moise Vodă în cazul unei reușite a acestuia împotriva boierilor ostili lui. Cu toate acestea, Moise Vodă a fost alungat din Țara Românească și s-a refugiat la Sibiu, unde a găsit sprijin în dificila sa încercare de a-și aduna o oaste necesară recuperării tronului pierdut. S-a alăturat acțiunii și Ștefan Mailat, cu ajutorul căruia Moise Vodă a trecut în Țara Românească. Din nefericire aceștia au fost înfrânți, la 29 august 1530, lângă Slatina. Domnul muntean a rămas pe câmpul de luptă, iar Mailat a scapat cu greu din mâinile lui Vlad Înecatul.

Devenit domn al Munteniei după acest moment, Vlad Înecatul a trecut munții și, ajutat de otomani, a mimat un asediu asupra Sibiului. Simularea asediului de la sfârșitul lunii septembrie 1530 s-a datorat în mare măsură rugămintelor lui Petru Rareș de a cruța cetatea Sibiului⁵⁰. Această situație gravă l-a determinat pe Markus Pempflinger să-i ceară ajutor lui Ferdinand prin intermediul fratelui său, Martin, aflat la Viena. Regele Ferdinand acordă de această dată ajutor Sibiului, materializat în 1 000 de soldați și aproximativ 3 000 de guldeni⁵¹.

În momentul asedierii Sibiului, regele Ioan Zápolya a fost pe punctul de a se alătura asediatorilor, dar a renunțat, mai ales datorită faptului că nu era încă pregătit pentru o astfel de acțiune. Totodată, s-a adăugat și ajutorul prompt venit din partea lui Ferdinand pentru cetatea de pe Cibin.

⁴⁹ Friedrich Schuller, *Urkundliche*, doc. nr. 93, pp. 475-476; doc. nr. 94, pp. 477-478.

⁵⁰ *Quellen*, II, pp. 204-206; Friedrich Schuller, *Urkundliche*, doc. nr. 115, pp. 501-504.

⁵¹ Florentina Căzan, *Rolul orașului Sibiu*, p. 28.

Domnul Moldovei i-a sfătuit pe sibieni, la 29 aprilie 1531, să-l recunoască pe regele Ioan Zápolya și să renunțe la starea de frondă pe care o afixau, cu atât mai mult cu cât ei erau singurii din Transilvania care-l mai susțineau pe Ferdinand⁵². Sfatul acesta prietenesc venit din partea domnului Moldovei se baza și pe unele informații potrivit cărora, Ioan Zápolya se pregătea să intre în Transilvania cu o mare armată destinată asediului Sibiului. Planul acesta, devenit certitudine, a fost cunoscut încă din 21 martie 1531 și îi includea și pe domnii Moldovei și Țării Românești care trebuiau să ia parte la această acțiune. Informația deosebit de prețioasă a fost transmisă de către magistratul Sibiului lui Ferdinand, la scurt timp de la aflarea acesteia⁵³. În ciuda includerii celor doi domni ai Țărilor Române în planurile lui Ioan Zápolya, Petru Rareș și Vlad Înecatul nu au luat parte nici la asediul Sebeșului, nici la luptele de la Ocna Sibiului și cu atât mai puțin la asediul Sibiului⁵⁴.

Acțiunea militară a lui Ioan Zápolya a venit oarecum ca un răspuns la asediul început de Ferdinand asupra orașului Buda în anul 1531, acțiune care a stârnit inclusiv reacția sultanului Süleymân I. Acesta a înaintat cu oștile sale până aproape de fortăreața Guns, aflată la circa 100 km distanță de Viena. Complicațiile apărute în Iran însă l-au determinat pe sultan să renunțe la asediul Vienei⁵⁵. Eșecul celor două tentative de cucerire a Vienei în anul 1529, respectiv în anul 1532, a conferit viabilitate soluției temporare de stăpânire a Ungariei prin intermediul vasalului său, Ioan Zápolya. Pentru a fi sigur de stăpânirea teritoriului aflat sub conducerea acestuia, Poarta a reușit în mare măsură neutralizarea principalului său adversar, Ferdinand. Pacea încheiată cu acesta a fost una ambiguă și niciodată proclamată în mod oficial. Clauzele tratatului consfințeau starea de fapt existentă în regatul maghiar împărțit între cei doi suverani⁵⁶.

Cel care trebuia să supravegheze aplicarea păcii, Aloisio Gritti, a schimbat raportul de forțe din zonă, prin aplicarea propriilor planuri referitoare la Țările Române. Implicarea lui Gritti în situația politică a zonei, a dus în mai puțin de doi ani la coalizarea tuturor împotriva sa, inclusiv a regilor Ferdinand și Zápolya.

Gritti, după asediul eșuat al Vienei, a fost lăsat de sultan în slujba lui Ioan Zápolya la Buda, împreună cu o garnizoană otomană de 3 000 de soldați. Mai mult, regele Ioan Zápolya, având mare încredere în istețimea lui Gritti, l-a numit vistiernic al regatului, considerând că acesta poate aduce finanțele șubreze ale

⁵² Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 63; Friedrich Schuller, *Urkundliche*, doc. nr. 127, pp. 518-521.

⁵³ Florentina Căzan, *Rolul orașului Sibiu*, p. 30; Victor Motogna, *Relațiunile*, p. 32.

⁵⁴ Thomas Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, Editura Kriterion, 1981, pp. 204-206; D. Ciurea, *Domnia lui Vlad vodă Înecatul (iunie 1530 – octombrie 1532)*, în „Cercetări Istorice”, XVI, nr. 3-4, 1940 (extras).

⁵⁵ Halil Inalcik, *Imperiul otoman*, p. 82.

⁵⁶ Rodica Ciocan, *Politica habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945, p. 78; Cristian Luca, *Documente italiene inedite privind relațiile politice ale lui Ioan Zápolya cu Ferdinand I de Habsburg*, în „Sargetia”, XXVII, 1997-98, 1, pp. 473-477.

statului pe linia de plutire⁵⁷. Gritti și-a dovedit însă și talentele militare contribuind la apărarea cetății Buda în cursul asediului la care a fost supusă de către Ferdinand, în anul 1530. Acest fapt i-a determinat pe cancelarul Verböczy și pe Laski să-l susțină în fața lui Ioan Zápolya pentru funcția de guvernator al Ungariei. Gritti a fost numit, în cele din urmă, în funcție la 26 decembrie 1530, spre marea nemulțumire a unor nobili maghiari între care Toma Nádasdy și Emeric Czibak⁵⁸.

În anul 1532, Aloisio Gritti, reîntors de la Poartă, în drumul său către Ungaria, a intrat în Transilvania la începutul primăverii. Așteptat la Brașov de către fiul său împreună cu 12 000 de soldați, majoritatea mercenari, Gritti s-a îndreptat spre Sibiu și a supus cetatea unui violent asediu. Acțiunea s-a desfășurat la sfârșitul lui mai 1532 și s-a soldat cu un eșec total. În aceste condiții, Gritti a ridicat asediul orașului și s-a îndreptat spre Buda⁵⁹. Ulterior, el a participat și la asediul Vienei în anul 1532, după care Gritti a fost lăsat din nou la Buda, unde a primit titlul de comandant suprem al armatelor maghiare⁶⁰. În aprilie 1533, Gritti a fost chemat de către sultan la Istanbul, pentru a i se da o însărcinare cu privire la aplicarea păcii dintre otomani și habsburgi⁶¹.

Acțiunea lui Gritti, de a supraveghea aplicarea păcii dintre habsburgi și otomani și de a aplana eventualele conflicte care ar fi putut apărea între cele două părți, a contribuit decisiv la hotărârea Țărilor Române de a trece în tabăra lui Ferdinand. Decizia domnilor Țărilor Române a fost cu atât mai clară, cu cât ea s-a sprijinit pe o serie de informații cu privire la pericolul reprezentat de planurile lui Gritti în legătură cu acestea. Circulau fel de fel de zvonuri printre care și acela conform căruia, Gritti nu urmărea altceva decât să dea fiilor săi tronurile Țărilor Române, urmând astfel să-l înlăture pe Ioan Zápolya și să-i ia locul.

Cei care dețineau informații deosebit de utile în această privință erau tot sibienii. Magistratul orașului îl informa pe regele Ferdinand, la 15 februarie 1534, de faptul că Gritti era așteptat în curând la Brașov⁶². La scurt timp (21 aprilie 1534), judele primar al Sibiului, Matia Armbruster, îl informa pe Ferdinand de o posibilă conspirație care se profila și care ar fi putut aduce alături de domnul Moldovei și pe voievodul Transilvaniei, Ștefan Mailat. Se lăsa să se înțeleagă faptul că cei doi puneau la cale uciderea lui Gritti⁶³. Venirea acestuia din urmă, în iunie 1534 în Țările Române, alături de o mică oaste, i-au făcut pe Petru Rareș și pe Ștefan Mailat să fie convinși de existența unor planuri secrete ale lui Gritti. Nu se știa cu exactitate care era numărul efectivelor ce-l însoțeau pe Gritti. Curând însă, misterul a fost risipit de informațiile venite de la magistratul Sibiului, care au

⁵⁷ Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanuni, după unele documente turcești inedite (1533-34)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, 1974, p. 105.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 106.

⁵⁹ Victor Motogna, *Relațiunile*, p. 35.

⁶⁰ Aurel Decei, *Aloisio Gritti*, p. 106.

⁶¹ Octavian Tătar, *Disputa*, p. 502.

⁶² Friedrich Schuller, *Urkundliche*, doc. nr. 148, p. 564.

⁶³ *Ibidem*, doc. nr. 156, pp. 571-573.

ajuns și la împăratul Ferdinand. Astfel, s-a aflat că Gritti venea în Țara Românească cu aproximativ 4 000 de soldați⁶⁴.

Evenimentele ulterioare au demonstrat faptul că, mai multe informații despre conspirația îndreptată împotriva lui Gritti, avute de magistratul Sibiului, s-au dovedit a fi adevărate. Primit cu neîncredere în Țara Românească și apoi în Transilvania, Gritti a cerut în zadar ajutor din partea sașilor, a secuilor sau a Dietei Transilvaniei. Mai mult, Sibiul a fost informat că la puțin timp de la aflarea intenției de plecare a lui Gritti din Istanbul, în iunie, Petru Rareș era deja pregătit să intre cu trupele sale în Transilvania, evident dacă ar fost cazul, încă din data de 13 a aceleiași luni⁶⁵. Situația a fost de așa natură, încât intervenția hotărâtă a moldovenilor împotriva lui Gritti, asediat la Mediaș de oamenii lui Mailat, a lămurit problema. Amenințând cu bombardarea orașului, magistratul Mediașului a hotărât să-l someze pe Gritti să se predea. Acesta s-a predat și a fost imediat decapitat din ordinul lui Ștefan Mailat, iar copiii lui Gritti au fost luați de trupele moldovene și uciși undeva în secuime⁶⁶.

Episodul Gritti a marcat practic o cotitură în relațiile dintre Țările Române, dar și între relațiile dintre Poarta Otomană și Casa de Habsburg. Petru Rareș și mai apoi regele Ioan Zápolya au fost din ce în ce mai înclinați spre o apropiere și chiar de o alianță cu dușmanul ultimilor ani, regele Ferdinand, și totodată de pornirea unei acțiuni antiotomane. Ioan Zápolya, dar și Petru Rareș se arătau dispuși să facă acest pas mai ales că se temeau de o eventuală reacție a sultanului la uciderea lui Gritti. De asemenea, Petru Rareș a început să se gândească din ce în ce mai serios la ideea unei acțiuni antiotomane, datorită pretențiilor crescute ale Porții față de Moldova.

În ceea ce-l privește pe Petru Rareș și alianța acestuia cu regele Ferdinand, un rol însemnat l-a avut magistratul Sibiului. Majoritatea corespondenței purtate între cei doi se făcea prin intermediul Sibiului, mai precis prin intermediul lui Markus Pempflinger sau al lui Matia Armbruster. Tot ei au fost cei care au făcut posibilă această apropiere, devenită apoi alianță, printr-o încăpățănată și perseverentă insistență pe lângă cei doi încă din momentul izbucnirii conflictului pentru succesiunea la tronul Ungariei. Sibiul dorea atragerea domnului Moldovei într-o acțiune antiotomană și totodată într-o alianță cu Ferdinand și Imperiul Habsburgic⁶⁷.

Tratativele dintre Petru Rareș și Ferdinand au intrat în linie dreaptă odată cu problemele apărute în legătură cu trimisul sultanului, Aloisio Gritti. În aceste condiții, Ferdinand l-a însărcinat pe Georg Reichrsdorfer, la 25 martie 1534, să

⁶⁴ *Ibidem*, doc. nr. 155, pp. 570-571; Aurel Decei avansează ideea că alături de Gritti să fi existat o mică oaste de aproximativ 3100 soldați la care se adăugau servitorii și îngrijitorii alaiului său, Aurel Decei, *Aloisio Gritti*, p. 110.

⁶⁵ Friedrich Schuller, *Urkundliche*, doc. nr. 158, p. 576; vezi și Albert Amlacher, *Ein gleichzeitiges Flugblatt über Ludwig Gritti's ende*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, Hermannstadt, V, nr. 12, 15 decembrie 1882, pp. 130-133.

⁶⁶ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 73.

⁶⁷ Florentina Căzan, *Rolul orașului Sibiu*, p. 27.

încheie un tratat de alianță cu Petru Rareș împotriva lui Gritti⁶⁸. După ce obiectivul comun al celor două părți a fost atins prin înlăturarea lui Gritti, situația existentă în Transilvania, dar și posibila reacție dură a sultanului au constituit motive care au favorizat continuarea tratatelor în vederea încheierii unei alianțe de lungă durată. Tot acum a avut loc trecerea lui Ștefan Mailat din rândurile taberei ferdinandiste în cea condusă de regele Ioan Zápolya. Obligat de împrejurări și trecând peste obiecțiile principalului său sfătuitor, Martinuzzi, regele Zápolya l-a numit pe Mailat voievod al Transilvaniei, în cadrul Dietei întrunite la Turda (28 octombrie 1534)⁶⁹.

Mailat a somat Sibiu, ultimul aliat din Transilvania al lui Ferdinand, la 24 octombrie 1534, cu numai câteva zile înainte de numirea sa în funcția de voievod al Transilvaniei, să se supună regelui Ioan Zápolya⁷⁰. Magistratul orașului a refuzat să se supună acestui ultimatum și a început pregătirile de apărare. Sibiu a fost nevoit să facă față unor violente atacuri încă din februarie 1535, voievodul Transilvaniei, Ștefan Mailat, ocupând în cursul luptelor localitatea Tălmăciu, el tăind astfel legăturile de comunicație cu Țara Românească⁷¹. Orașul a rezistat în fața voievodului Transilvaniei, dar a cerut cu disperare ajutor regelui Ferdinand prin intermediul judeului Markus Pempflinger, care se afla la acea vreme la Curtea împăratului din Viena (11 februarie 1535)⁷².

Sibiu se afla însă la capătul puterilor, fiind slăbit de pe urma numeroaselor calamități ce se abătuseră asupra orașului în anii precedenți, între care amintim: epidemia de ciumă din anul 1531, inundațiile devastatoare din anul 1533, care au avariat inclusiv incinta fortificată a orașului, zidurile de sud ale acesteia dărâmându-se. Să nu mai punem la socoteală foametea care a bântuit cetatea în tot acest timp, dezorganizarea comerțului și a meșteșugurilor care au dus orașul în pragul falimentului⁷³.

În aceste condiții grele pentru orașul Sibiu, intervenția domnului Moldovei, la 6 mai 1535, în sprijinul său a fost binevenită⁷⁴. Sfatul lui Petru Rareș a fost acela, ca orașul să se supună regelui Ioan Zápolya, să-l abandoneze pe judele Pempflinger și să-l recunoască în fruntea orașului pe judele primar Matia Armbruster⁷⁵. În cele din urmă, siliți de situația gravă în care se aflau, sibienii au acceptat sfatul lui Petru Rareș și au încheiat armistițiul cu Ștefan Mailat, la 12 mai 1535, iar în anul următor, 1536, Ioan Zápolya a fost recunoscut de aceștia ca rege. Acesta, drept răsplată pentru supunerea lor, a ridicat asediul asupra orașului,

⁶⁸ Ștefana Simionescu, *Țările române*, p. 1205.

⁶⁹ Gheorghe Bichicean, *Adunările de stări*, p. 347.

⁷⁰ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 75.

⁷¹ Friedrich Schuller, *Urkundliche*, doc. nr. 191, p. 552; doc. nr. 192, p. 553; doc. nr. 194, p. 557.

⁷² Emil Sigerus, *Cronica*, p. 19.

⁷³ Aurel Dumitrescu-Jippa, Nicolae Nistor, *Sibiu*, p. 167.

⁷⁴ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 77.

⁷⁵ Franz Zimmermann, *op. cit.* p. 533.

acordând amnistie și recunoscându-le vechile privilegii⁷⁶, dar numai după ce voievodul Transilvaniei a intrat în oraș, la 29 februarie 1536⁷⁷.

De judele regal Pempflinger, magistratul orașului, nu s-a decis definitiv, ci l-a delegat ca ambasador al Sibiului pe lângă regele Ferdinand⁷⁸. Între timp, ajutorul Sibiului a fost decisiv în tratativele pentru încheierea alianței între Ferdinand și Petru Rareș, alianță care avea un vădit scop antiotoman. Alianța s-a semnat la 4 aprilie 1535 și prevedea, printre altele, și recunoașterea lui Ferdinand ca rege al Ungariei, acordarea de ajutor militar împotriva otomanilor, iar de cealaltă parte, lui Petru Rareș i se recunoșteau toate posesiunile din Transilvania, obținute de la Ioan Zápolya⁷⁹.

În anii următori, 1536 și 1537, regele Ioan Zápolya a înclinat în mod vădit spre o coaliție antiotomană, și chiar într-o eventuală acțiune în acest sens, apropiindu-se astfel, tot mai mult, de regele Ferdinand și inițiind unele tratative cu acesta. Într-un final, spre surprinderea tuturor, cei doi regi au ajuns la o înțelegere finală prin pacea de la Oradea, încheiată la 24 februarie 1538. Prin acest tratat se punea capăt divergențelor privitoare la succesiunea la coroana Ungariei, Ferdinand recunoscându-l pe Ioan Zápolya drept rege, el rămânând doar moștenitor al acestuia⁸⁰. De fapt, pacea încheiată la Oradea între cei doi regi, nu făcea decât să pună capăt, temporar, conflictului dintre cei doi, printr-un compromis politic, pentru că niciunul dintre cei doi nu a reușit printr-o victorie decisivă asupra celuilalt să-și adjudece coroana Ungariei. În tot acest timp, deși tratatul de la Oradea avut un caracter secret, se pare că sultanul Süleymân I a fost la curent cu încheierea și cu unele prevederi ale acestuia.

Realizarea unei mari coaliții antiotomane, care i-a cuprins și pe domnii Țării Românești și Moldovei, Radu Paisie (1535-1545), respectiv Petru Rareș, alături de regele Ferdinand și regele Ioan Zápolya, coroborat cu încheierea unui armistițiu în vestul Europei, între Carol Quintul și François I de Valois, cu ajutorul papei Paul al III-lea, care își exprima intenția de a-i aduna pe toți creștinii împotriva otomanilor, l-au determinat pe sultanul Süleymân I să întreprindă acțiuni imediate⁸¹. Coaliția antiotomană a fost până la urmă zădărnicită prin intervenția extrem de rapidă a sultanului, în Moldova, împotriva lui Petru Rareș care a refuzat să i supună. În consecință a fost înlăturat, locul său fiind luat, la 17 septembrie 1538, de un alt fiu al lui Ștefan cel Mare, Ștefan Lăcustă⁸².

Înlăturarea lui Petru Rareș de la tronul Moldovei, dar și evenimentele petrecute în vestul Europei, precum înfrângerea flotei venețiene de către otomani și încheierea păcii cu aceștia, au anulat practic acțiunile care trebuiau să se

⁷⁶ Aurel Dumitrescu-Jippa, Nicolae Nistor, *Sibiul*, p. 168.

⁷⁷ Octavian Tătar, *Disputa*, p. 503.

⁷⁸ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 78.

⁷⁹ Ștefana Simionescu, *Țările române*, p. 1207; *Istoria României*, p. 176.

⁸⁰ Octavian Tătar, *Disputa*, pp. 505-506; J. Höchsmann, *Siebenburgische Geschichte*, p. 166, vezi și J. Nouzille, *Transilvania, zonă de contacte și conflicte*, București, 1995, p. 126.

⁸¹ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 87.

⁸² M. Guboglu, *Inscripția sultanului Soliman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538)*, în „Studii. Revistă de istorie”, an. IX, 1956, nr. 2-3, p. 111.

desfășoare în anul 1539⁸³. Însă, rezultatul cel mai interesant a fost întoarcerea regelui Ioan Zápolya în tabăra otomană. Această nouă atitudine a lui Ioan Zápolya a deschis un nou conflict, de această dată între acesta și cei doi voievozi ai Transilvaniei, Ștefan Mailat și Emeric Balassa, care se declarau pe față susținători ai regelui Ferdinand de Austria. Reacția regelui Ioan Zápolya nu s-a lăsat prea mult așteptată, el hotărând ca cei doi voievozi recalcitranți să fie înlăturați din funcții iar averile lor să fie confiscate, în cadrul celor două Diete desfășurate la Turda (22-23 aprilie 1540 și 7-14 mai 1540)⁸⁴. Însă, regele Ioan Zápolya nu a reușit să pună în practică sancțiunile pentru cei doi rebeli pentru că, în 21-22 iulie 1540, s-a stins din viață la Sebeș. Cu puțin timp înainte de a muri, soția, regina Isabella, îi născuse un fiu, pe nume Ioan Sigismund⁸⁵. Acest fapt avea să complice viața din regat pentru că toate acțiunile viitoare trebuiau să țină cont și de existența acestui urmaș la tron, chiară dacă el era minor.

Imediat după moartea lui Zápolya, adevărații conducători ai Ungariei și ai Transilvaniei au rămas George Martinuzzi (Utieszeyvycs)⁸⁶, precum și Balassa și Mailat. Aceștia din urmă au intrat practic în conflict cu regele Zápolya tocmai din dorința de a deține ei toată puterea în Transilvania. Situația fiindu-le favorabilă acum, după moartea regelui, Mailat și Balassa au convocat Dieta la Sighișoara, la 29 august 1540⁸⁷. Aici au fost luate o serie de măsuri pentru organizarea Transilvaniei și mai ales pentru apărarea acesteia. Ștefan Mailat și Emeric Balassa au fost aleși de către Dietă căpitani ai țării, care preluau puterile voievodului. Totodată, Dieta a mai hotărât aducerea a 3 000 de oameni sub arme și trimiterea unor scrisori în Țara Românească și în Moldova, prin care se fie reconfirmată prietenia Transilvaniei față de acestea. În cadrul celei de-a doua Diete, desfășurate la Biertan, în perioada 18-27 septembrie 1540, trimisul sultanului, Sinan Pașa, l-a investit pe Mailat cu puterile de principe⁸⁸.

Profitând de anarhia provocată de moartea lui Ioan Zápolya, Ferdinand a reluat luptele și a început asediul asupra Budei, în mai 1541. Atacurile repetate ale lui Ferdinand, după moartea rivalului său, veneau tocmai din pretenția acestuia de a prelua și restul teritoriului care făcea parte din regatul maghiar, în conformitate cu tratatul încheiat la Oradea, în anul 1538. Acțiunile lui Ferdinand au determinat reacția promptă a sultanului, care și-a văzut acum cuceririle amenințate. După respingerea trupelor lui Ferdinand de sub zidurile Budei, sultanul a trecut la reorganizarea teritoriilor care i-au aparținut lui Ioan Zápolya.

⁸³ Ștefana Simionescu, *Țările române* p. 1207.

⁸⁴ Gheorghe Bichicean, *Adunările de stări*, pp. 349-350.

⁸⁵ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, p. 210.

⁸⁶ Georgius Utieszvycs cunoscut și ca Georgius Martinuzzi a fost un călugăr născut în Croația care ajunge încă din 1504 în anturajul lui Ioan Zápolya devenind ulterior omul său de încredere, Giacomo Bescapè, *Le relazioni fra L'Italia e la Transilvania nel secolo XVI (note e documenti)*, Roma, 1931, p. 13, extras.

⁸⁷ Paul Binder, *Ștefan Mailat (circa 1502-1551), boier român și nobil transilvănean. Date despre românitatea lui*, în „Studii. Revistă de istorie”, an. XXV, 1972, nr. 2, pp. 303-305; Octavian Popa, *Ștefan Mailat domnul Făgărașului (1502-1550)*, Brașov, 1932, p. 72, extras din „Țara Bârsei”, 1932, pp. 9-16.

⁸⁸ Gheorghe Bichicean, *Adunările de stări*, p. 351.

O parte a teritoriului a fost transformat în beylerbeylik cu reședința la Buda, iar Transilvaniei i s-a acordat statutul de Principat autonom sub suzeranitate otomană⁸⁹.

Considerându-i infideli pe Ștefan Mailat și Emeric Balassa⁹⁰, sultanul ia hotărârea de a da Transilvania în stăpânirea lui Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zápolya, care urma să conducă Principatul prin intermediul unei regente până la majorat. Prin Dietele din anii 1542, 1543, 1544, s-a încheiat autonomia noului stat transilvan sub suzeranitate otomană⁹¹.

După moartea regelui Ioan Zápolya, disputa dintre cele două tabere ale patriciatului Sibiului a devenit din ce în ce mai înverșunată dar, în cele din urmă orașul de pe Cibin s-a supus reginei Isabella. Drept răspuns, regina a mulțumit sibienilor, printr-o scioare adresată magistratului sibian, în anul 1541, pentru credința lor recunoscându-le, totodată, toate privilegiile de care ei se bucuraseră și înainte⁹². În anul 1547, regina Isabella alături de Martinuzzi, avea să facă o vizită Sibiului⁹³.

Deși Transilvania s-a constituit ca entitate separată, sub suzeranitate otomană, pericolul ocupației din partea Porții a rămas, în continuare, foarte mare. În toamna anului 1542, Martinuzzi a cerut magistratului orașului Sibiu să fie pregătit cu arme și alimente pentru a putea face față unei situații de criză⁹⁴. Veșnicile amenințări otomane l-au determinat pe magistratul Sibiului să ia în considerare, tot mai serios, consolidarea fortificațiilor orașului. Către jumătatea secolului al XVI-lea au început lucrările de reparație la turnurile porților Ocnei și Cisnădiei (1547), construirea bastioanului Haller (1551), bastionului Porții Cisnădiei și al Porții Ocnei (1552)⁹⁵.

Datorită situației create în anul 1542, când Transilvania a fost invadată de trupele otomane, Petrus Haller, în calitate sa de primar al orașului, a luat decizia de a jura credință regelui Ferdinand. Acesta a primit supunerea lui Petrus Haller cu bucurie, cunoscând renumele acestuia și cunoscându-i familia, dar și pentru faptul că Sibiul era un mai vechi aliat al habsburgilor în Transilvania. Haller a promis să susțină politica habsburgilor în Transilvania, inclusiv din punct de vedere financiar, acordând acestuia un ajutor de 2 000 florini.

Luptele între habsburgi și otomani pentru stăpânirea Transilvaniei au continuat și în anii următori, iar Petrus Haller a fost o figură importantă în cadrul acestor evenimente, cu atât mai mult cu cât, în anul 1552, acesta a fost însărcinat

⁸⁹ Mustafa A. Mehmed, *Istoria turcilor*, p. 188; Costin Feneșan, *Începuturile dominației otomane asupra Banatului la 1541*, în „Revista Arhivelor”, an. IL, 1987, nr. 1, p. 44; Tamil Gemil, *România și otomanii în sec. XIV-XVI*, București, 1991, p. 43.

⁹⁰ Sultanul s-a adresat stărilor transilvănene întrunite la Dieta de la Șeica Mare în mai 1541, Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, p. 282.

⁹¹ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, pp. 97-99.

⁹² D.J.S.A.N., *Documente medievale*, nr. 786, L. 19.

⁹³ Idem, *Fond. Magistratul Orașului și Scaunului Sibiu, Seria: Socoteli economice, R. nr. 12, 1547, filele 79 – 98*; mai de parte *Seria: Socoteli economice*.

⁹⁴ Idem, *Documente medievale*, nr. 396, L. 15.

⁹⁵ Emil Sigerus, *Cronica*, p. 21.

oficial de către habsburgi să le reprezinte interesele⁹⁶. Cum Sibiul reprezenta un centru credincios Imperiului Habsburgic, iar geografic era foarte aproape de Imperiul Otoman, aici aveau să se desfășoare negocierile păcii cu trimișii sultanului⁹⁷.

Din punct de vedere economic, Sibiul și Brașovul au fost cele mai importante centre ale Transilvaniei. Aflate în imediata vecinătate a graniței dintre regatul maghiar, Țara Românească și Moldova, Sibiul și Brașovul au beneficiat de facilitățile oferite de drumurile comerciale care legau Țările Române. Principala activitate care a dus la prosperitatea orașelor săsești sud-transilvane a fost tranzitul de mărfuri. Regalitatea maghiară sprijinise comerțul acestor orașe, în repetate rânduri, prin numeroase privilegii acordate sașilor. Unul dintre cele mai importante drepturi primite de aceștia a fost dreptul de „depozit” pentru orașele Sibiu și Brașov, la finele veacului al XIV-lea. Privilegiul a fost un impuls suficient de mare pentru a face din cele două orașe sud-transilvane principalele centre urbane ale regiunii în secolele al XV-lea și al XVI-lea.

Cele mai prețioase informații referitoare la comerțul efectuat în perioada medievală provin din registrele vamale de la finele veacului al XV-lea și cele din veacul al XVI-lea. Aici găsim dovada fluxului comercial efectuat între Țările Române și orașele săsești din sudul Transilvaniei. Dar, nici aici nu avem certitudinea unor informații exacte în ceea ce privește cantitățile vehiculate și sumele totale obținute de pe urma taxelor vamale. Și acesta din cauza păstrării parțiale a acestor registre, lipsind ani întregi din consemnările vamale ale Sibiului sau Brașovului. Apoi, în registre nu erau consemnate acele persoane care aveau scutire de vamă de la autorități. Între acestea se numără și primarii celor două orașe sud-transilvane.

Din punct de vedere organizatoric, în perioada medievală în Ungaria și Transilvania, existau vămi interne, care țineau de o localitate sau un domeniu și vămi de țară, care erau sub directa autoritate a regelui. Cele mai importante vămi ale regatului erau cele din urmă pentru că aduceau sume substanțiale de bani în visteria statului.

În Transilvania de sud principalele puncte vamale externe erau concentrate în apropierea orașelor Sibiu și Brașov. În momentul trecerii negustorilor cu mărfurile lor fie spre Țările Române, fie dinspre acestea, aceștia erau nevoiți să plătească vama. Taxa vamală se numea *tricesimă* și reprezenta 3,33% (a treizecilea parte) din valoarea mărfurilor tranzitate peste graniță. Plata se făcea fie în bani fie în produse. Primele mențiuni ale unei astfel de taxe datează din anul 1368, el fiind consemnat în privilegiul acordat brașovenilor de domnul muntean Vladislav Vlaicu⁹⁸.

În anul 1467, în sistemul vamal al regatului s-a introdus o nouă taxă, *vigesima*, care reprezenta 5% (a douăzecia parte) din valoarea mărfurilor. Aceasta

⁹⁶ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, pp. 100-104.

⁹⁷ Florentina Căzan, *Rolul orașului Sibiu*, p. 30.

⁹⁸ *Urkundenbuch*, II, p. 480.

reprezenta, de fapt, o taxă de târg care trebuia plătită de toți negustorii care-și comercializau mărfurile în cadrul orașelor. Noua taxă vamală este amintită pentru prima dată într-un document din anul 1468, când regele Matia Corvin acordă brașovenilor scutirea plății acesteia. Măsura venea să compenseze pierderile avute de negustorii brașoveni de pe urma acțiunilor militare întreprinse de regelui maghiar, la finele anului 1467, împotriva lui Ștefan cel Mare⁹⁹.

Pentru Transilvania această taxă se aplica doar la Sibiu, Brașov și Bistrița. Vigesima era un venit regal care a fost arendat în cele din urmă orașelor mai sus amintite din Transilvania. În anul 1493, Sibiul și Brașovul au arendat vigesima Transilvaniei pentru suma de 7 000 florini. În anii 1494 și 1496, cele două orașe săsești arendează vigesima pentru aceeași sumă. În anii 1497 și 1498, Sibiul și Brașovul au deținut vigesima Transilvaniei împreună cu Bistrița și Cele Șapte Scaune Săsești¹⁰⁰. Arendarea vigesimei de cele trei orașe de graniță, Sibiu, Brașov și Bistrița, s-a realizat până în anul 1523¹⁰¹. Din acest moment vigesimele alături de tricesime devin individuale și fiecare oraș va dispune de propriul oficiu vamal¹⁰².

În ultimul timp au apărut și alte păreri referitoare la existența vigesimei și a tricesimei. Maria Pakucs susține, într-un studiu, că vigesima nu a fost altceva decât o taxă care a înlocuit tricesima¹⁰³. Această creștere a valorii taxei vamale ar fi provenit din modelul oferit de orașul Bratislava, care ar fi procedat astfel. Din păcate această nouă părere nu face altceva decât să creeze confuzie în ceea ce privește existența și evoluția sistemul vamal al Ungariei la finele secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Este foarte posibil ca orașul Bratislava să fi modificat valoarea taxei vamale, însă acest model nu poate fi generalizat pentru că nu are susținere faptică. În decretul regelui Matia Corvin, la care se face apel, nu este specificat nicăieri creșterea valorii tricesimei. Cel puțin pentru Transilvania nu putem vorbi de o astfel de modificare. Tricesimele nu dispar după reformele efectuate în anul 1467. Dovadă sunt cele câteva fragmente păstrate din registrele tricesimale de la Bran din anii 1504–1506, 1508–1513, în care sunt consemnate mărfurile venite din Țara Românească¹⁰⁴.

Tabelul 1. Vama Sibiului Între Anii 1546-1550

Anii	1546	1547	1548	1549	1550
Arenda vămii Sibiului (florini)	800	800	1000	1000	900
Valoarea vămii Sibiului încasate (florini)	1138,61	0	1497,62	2100,90	1857,15

⁹⁹ D.J.B.A.N., Fond: Privilegii, nr. 349.

¹⁰⁰ *Rechnungen*, p. XIV.

¹⁰¹ *Quellen*, I, p. 186.

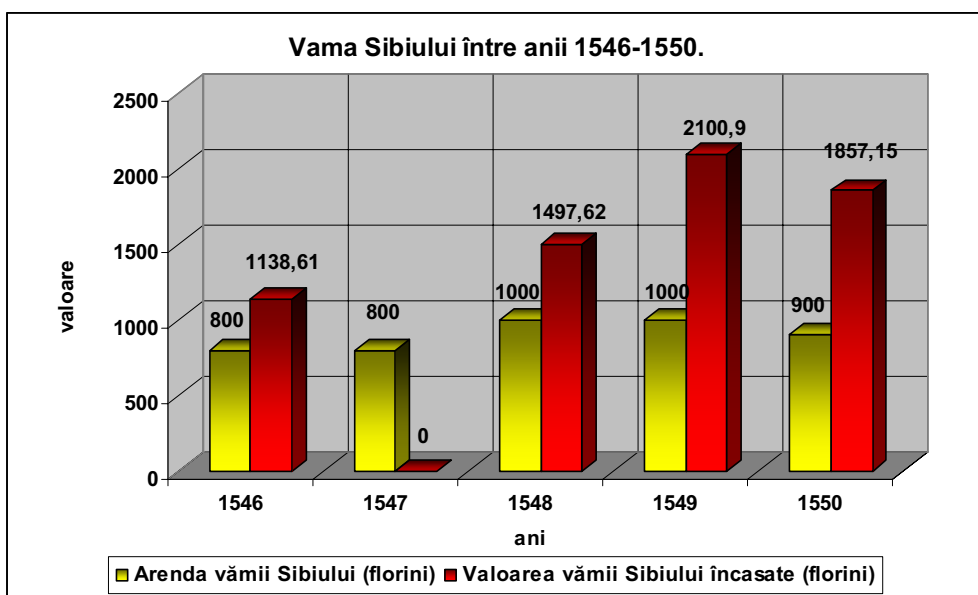
¹⁰² Samuil Goldenberg, *Despre vama (vigesima) Sibiului în secolul al XVI-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca, nr. II, 1965, p. 674.

¹⁰³ Mária Pakucs-Willcocks, „Și nici vămile nu mai sunt cum au fost, ci ați mărit și vămile ...”. *Matia Corvin și reforma sa din 1467*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXII, 2004, pp. 217-220.

¹⁰⁴ Publicate în *Quellen*, I, p. 84; p. 93; pp. 102-103; p. 123; p. 131; p. 141; pp. 150-151; p. 158.

Într-adevăr, pe parcursul secolului al XVI-lea, importanța vigeșimeia devenit mult mai mare decât cea a tricesimeia. De altfel, sumele de bani rezultate de pe urma vigeșimeia au fost mult mai consistente decât cele provenite din alte taxe.

La sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, Sibiu, Brașovul și Bistrița se aflau într-un sistem comun de arendare a vămii. Cele trei orașe au plătit regelui, în anul 1493, suma de 7 000 de florini, pentru arendarea vămii Transilvaniei. Valoarea arendeia s-a păstrat până în deceniul al doilea al secolului al XVI-lea¹⁰⁵. Veniturile rezultate în urma încasării vigeșimeia au fost împărțite de conducerea orașelor sășești proporțional cu volumul mărfurilor care au trecut prin Sibiu, Brașov sau Bistrița. Cea mai mare parte din sumă a revenit, bineînțeles, Brașovului, datorită fluxului comercial ridicat realizat¹⁰⁶.

La finele secolului al XV-lea, arenda era plătită direct regelui. În secolul următor arendarea vămii se făcea cu ajutorul unui intermediar. Un astfel de caz s-a petrecut în Transilvania în anii 1502 și 1508, când vămile au fost arendate de orașele sășești prin intermediul negustorului italian Raggione Bontempi¹⁰⁷.

Arendarea vămii celor trei orașe sășești din Transilvania, implicate în marele comerț de tranzit, se păstrează și în deceniul patru al secolului al XVI-lea. Astfel, Markus Pemfflinger plătește regelui Ferdinand pentru anii 1531-1534 suma de 20 000 florini în contul orașelor Sibiu, Brașov și Bistrița.¹⁰⁸ Cu alte cuvinte judele regal al Sibiului a plătit aproximativ 5 000 florini pentru fiecare an în care a deținut cele trei orașe sășești vigeșimeia regală.

¹⁰⁵ *Quellen*, I, pp. 208-210; pp. 214-216.

¹⁰⁶ Samuil Goldenberg, *Despre vama (vigeșimeia) Sibiului*, p. 673.

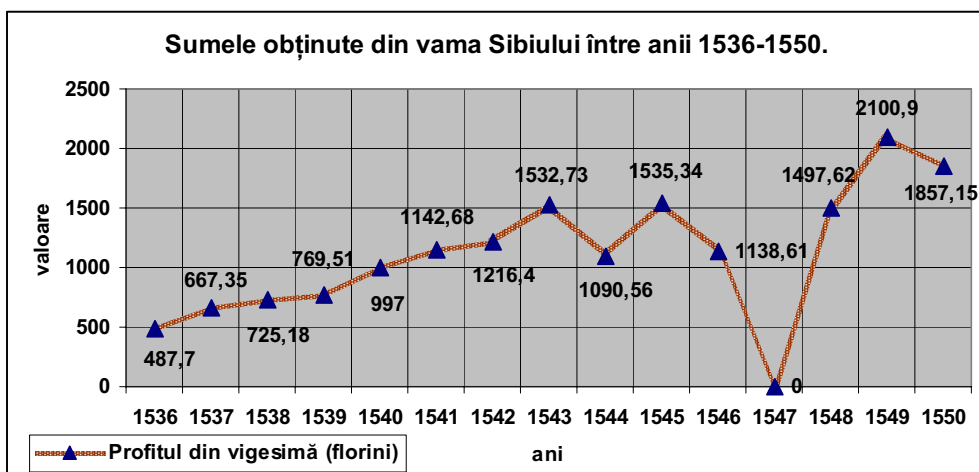
¹⁰⁷ *Rechnungen*, p. XIV.

¹⁰⁸ Heinrich Wittstoch, *Zur biographie Marcus Pemfflinger's!*, în „Archiv des Vereins für Siebenburgische Landeskunde”, Neue Folge, Kronstadt, nr. IV, 1859, pp. 127-137.

Anii	1536	1537	1538	1539	1540	1541	1542
Profitul din vigesima (florini)	487,70	667,35	725,18	769,51	997	1142,68	1216,40

Anii	1543	1544	1545	1546	1547	1548	1549	1550
Profitul din vigesima (florini)	1532,73	1090,56	1535,34	1138,61	-	1497,62	2100,90	1857,15

Vama Sibiului a fost arendată, între anii 1546 și 1550, de la regina Isabella, pentru o sumă care a variat între 800 și 1 000 florini¹⁰⁹. Petrus Haller a deținut vigesima orașului în anii 1546–1547, apoi în anii 1550–1553¹¹⁰. Se poate spune că a fost o afacere profitabilă pentru primarul orașului Sibiu. Dintr-un document emis de regele Ferdinand în anul 1552 aflăm că vama Sibiului a fost arendată, pentru suma de 1 000 florini, de Petrus Haller¹¹¹. Din registrele de socoteli vamale ale orașului rezultă faptul că, pentru anul 1552, suma obținută din taxele încasate de pe mărfurile intrate sau ieșite din Sibiu a fost de 1 720 florini¹¹². Cu alte cuvinte, profitul pentru anul 1552 s-a situat în jurul valorii de aproximativ 70%.

¹⁰⁹ D.J.S.A.N., *Fond. Magistratul Orașului și Scaunului Sibiu, Seria: Socoteli vamale, Registrul nr. 18, 1536 – 1570, filele 3.1-3.2; filele 14.1-14.2; mai departe Seria. Socoteli vamale.*

¹¹⁰ Samuil Goldenberg, *Hallerii. Un capitol din istoria comerțului și a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI, în „Studii”, an. XI, 1958, nr. 5, p. 101.*

¹¹¹ *Ein bruchstück aus dem Bericht der vom K. Ferdinand I im Jahre 1552, zur Untersuchung der Siebenburgischen Staats-Sinkunste ausgeschichten kommissare Paul Bornemisa, veszprimer Bischofs und Georg Werner kon. Rathes, în Archiv des Vereins für Siebenburgische Landeskunde, Neue Folge, Kronstadt, nr. VII, 1867, p. 407.*

¹¹² D.J.S.A.N., *Seria. Socoteli vamale, Registrul nr. 18, fila 8.2.*

Dacă privim evoluția sumelor încasate de orașul Sibiu din taxele vamale, între anii 1536 și 1550, putem observa o creștere continuă a valorilor. Singurul moment de scădere a fost înregistrat în anul 1544. Nu ne este cunoscută nici valoarea obținută în anul 1547, pentru că suma lipsește din registrul vamal al Sibiului.

La mijlocul secolului al XVI-lea, vama Brașovului a fost arendată negustorului Georgium Rosner, senator al orașului, pentru suma de 2 200 florini pe an. Informația ne este oferită de un document, din care reiese faptul că negustorul a contestat decizia regală de impunere a acestei valori anuale¹¹³.

După anul 1541, vămile de țară sau tricesimele au intrat sub autoritatea curții princiare, banii încasați constituind venit de bază al fiscoșului transilvan. Regimul funcționării tricesimelor era stabilit de Principe și de Dieta țării¹¹⁴. Cu toate acestea, puține au fost decretul care să reglementeze activitatea vamală a Transilvaniei.

Primele acte referitoare la funcționarea vămilor provin din anul 1556. Prin Dieta de la Sebeș se reglementează situația mărfurilor interzise exportului¹¹⁵. Ulterior, în Dietele de la Cluj, din anul 1556, se adaugă prevederea conform căreia mărfurile interzise exportului să poată fi comercializate numai în interiorul Transilvaniei și doar de negustorii autohtoni¹¹⁶.

Prima jumătate a secolului al XVI-lea este bogată în materiale documentare referitoare la comerțul orașelor săsești din sudul Transilvaniei cu țările române. Numeroasele registre vamale ale celor două orașe ne oferă o serie de amănunte deosebit de interesante, legate de actul de comerț. Dacă sașii sibiieni și brașoveni importau mai mult mărfuri naturale din Țările Române, aceștia exportau cu precădere mărfuri realizate de meșterii breslași din cele două orașe. Nevoile ridicate de consum au determinat și dezvoltarea unui bogat comerț de vecinătate, în care un rol important l-au avut comunitățile românești aflate în administrarea celor două orașe. Piețele orașelor au fost alimentate cu produse naturale proaspete din comunitățile apropiate acestora. De asemenea, prin comerțul de tranzit piețele orașelor au beneficiat de produse de o calitate superioară celor locale sau de unele inedite. Acest tip de comerț a fost, de fapt, principalul factor în dezvoltarea localităților săsești din sudul Transilvaniei. Sibiul și Brașovul au profitat din plin de așezarea lor, respectiv pe principalele rute comerciale care legau Orientul de Occident. Pe aici treceau mărfurile orientale, la mare căutare, în acea vreme, de casele stăpânitoare ale vestului european. Tot pe aici treceau numeroase produse realizate de cei mai pricepuți meșteri occidentali către Orientul apropiat. Tranzitul mărfurilor vest-europene a facilitat răspândirea noilor tehnici meșteșugărești, care au impulsionat dezvoltarea rapidă a breslelor din sudul Transilvaniei. Creșterea

¹¹³ *Ein bruchstück aus dem Bericht der vom K. Ferdinand I*, p. 408.

¹¹⁴ Lidia A. Demény, *Regimul tricesimelor și punctelor vamale din Transilvania în perioada Principatului autonom*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, București, 1974, p. 207.

¹¹⁵ *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, I, 1875, p. 573.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 488; p. 585.

volumului de produse realizate de breslașii sibieni și brașoveni, coroborat cu bogatul comerț de tranzit, au dus la dezvoltarea localităților Sibiu și Brașov devenite orașe, în secolul al XIV-lea.

Importul de mărfuri în prima jumătatea a secolului al XVI-lea a fost extrem de variat. Cele două orașe săsești din sudul Transilvaniei făceau un comerț intens și bogat cu Țara Românească. De asemenea, relații extrem de fructuoase au fost realizate cu Orientul, de unde erau importate numeroase produse de bună calitate. Relațiile comerciale cu Moldova au fost mai reduse din punct de vedere al volumului de mărfuri. Doar Brașovul întreținea relații de comerț mai importante, favorizat fiind de așezarea sa geografică. Sibiul, însă, nu a avut aproape deloc, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, relații comerciale cu Moldova.

Mărfurile importate de cele două orașe săsești au fost foarte variate, fie erau produse naturale, fie meșteșugărești. Importante au fost și mărfurile orientale importate de negustorii sași. Cantitatea cea mai mare de mărfuri de acet gen a intrat în orașul Brașov. Volumul cel mai ridicat de produse avea loc îndeosebi în perioadele de târg. Cele mai importante târguri au fost cele anuale care aveau loc la sărbătoarea *Corporis Christi* – 1 iunie și *Omnium Sanctorum* – 1 noiembrie¹¹⁷.

În cele ce urmează vom împărți mărfurile importate de orașele Sibiu și Brașov în două mari categorii: produse naturale și produse meșteșugărești.

Produsele naturale au predominat în cadrul importurilor celor două orașe și proveneau din Țările Române extra-carpătice. Între acestea amintim: cereale, miere, ceară, pește, vite, porci și altele.

Registrele de socoteli ale celor două orașe sud-transilvane oferă foarte puține informații referitoare la tranzacțiile cu cereale. Vameșii sibieni nici nu consemnează pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea vreo informație referitoare la importul, exportul sau tranzitul cerealelor. Singurele informații despre cereale se refereau, de fapt, la grâul provenit din teritoriul administrat de orașul Sibiu.

La Brașov, situația nu diferă prea mult. Marele comerț cu cereale, realizat cu țările românești extra-carpătice, nu exista în prima jumătate a secolului al XVI-lea. De fapt, acest mare comerț cu cereale pare să nu fi existat vreodată, sau cel puțin așa a susținut istoricul Radu Manolescu. Mai mult, comerțul cu cereale avea un caracter *întâmplător*. Schimburile comerciale între orașele săsești și țările românești extra-carpătice se făceau numai în perioadele critice de foamete, de calamități sau în cele de distrugerii provocate de război¹¹⁸. Însemnările din documente par să-i dea dreptate reputatului cercetător. Puține sunt consemnările ce fac referire la tranzacțiile comerciale cu cereale. Pentru Brașov putem consemna două astfel de cazuri petrecute în anii 1529–1530. Primul se petrece în anul 1529 când, un negustor brașovean, aduce în oraș 4 poveri de orz¹¹⁹. În registrul de socoteli nu se specifică suma luată ca vamă pentru orz. Al doilea caz se petrece în anul următor,

¹¹⁷ Gernot Nussbächer, *Un document privind comerțul Brașovului cu Moldova la sfârșitul secolului XV (III)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» din Iași”, XXIII, 1986, p. 326.

¹¹⁸ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*, p. 129.

¹¹⁹ D.J.B.A.N., *Registrul nr. 384, 1529*, fila 10.

când, un alt negustor brașovean aduce 2 câble de orz (circa 166 litrii) la Brașov pentru care nu se consemnează încasarea vreunei vămi¹²⁰.

Mierea a fost utilizată ca îndulcitor, dar și ca aliment. Cu toate acestea, comerțul cu miere al sașilor din sudul Transilvaniei nu a fost foarte bogat. Ba din contră, puține au fost tranzacțiile comerciale cu miere realizate în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Doar două tranzacții cu miere au fost consemnate în registrele brașovene. Prima a avut loc în anul 1542 când, negustorul Martinus Drud a adus la Brașov, printre altele, și 8 cântare de miere (aproximativ 451,6 kg)¹²¹. Valoarea totală a tranzacției a fost de 27 florini. Cum valoarea celorlalte mărfuri se situa la aproximativ 15 florini și 26 aspii, mierea avea valoarea de 11 florini și 24 aspii. Înseamnă că, un cântar (56,45 kg) de miere valora aproximativ 1 florin și 43 aspii. O altă tranzacție cu miere a avut loc în anul 1548, când Voicu din Câmpulung a adus la Brașov pentru vânzare 40 poveri. Din păcate, nu se specifică vama luată pentru această marfă.

Cantitățile de miere importate de brașoveni erau foarte mici, ne semnificative chiar. Probabil, necesarul de miere era obținut de la comunitățile aflate în administrarea orașului Brașov. Interesant este faptul că nici în registrele economice ale orașului, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, nu sunt consemnate alte date referitoare la tranzacționarea mierii.

În registrele vamale ale Sibiului, nici măcar nu era amintită mierea ca produs care să fi trecut, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, spre orașul de pe Cibin. Acest fapt surprinde foarte mult, întrucât Sibiul avea relații comerciale foarte bune cu Țara Românească, unde apicultura era foarte dezvoltată. Dar, probabil că necesarul de miere al sibienilor era acoperit din producția proprie, după cum reiese din puținele date consemnate în registrele economice ale orașului.

Ceara a fost un produs des utilizat în lăcașele de cult, dar și ca principală sursă de iluminat în oraș. Produsul cel mai frecvent realizat din ceară a fost lumânarea. Dar, ceara a mai avut o întrebuințare importantă și în procesul de producere al armelor. Un astfel de exemplu avem din anul 1531, când Brtholomeu Bombardare a cumpărat ulei și ceară în valoare de 10 denari¹²².

Cu toate acestea, puține au fost tranzacțiile cu ceară, consemnate pentru această jumătate de secol. Ca și mierea, ceara era produsul stupinelor care putea fi vândută pe piață sub două forme: ceara neprelucrată (*cera nigra*) și ceara prelucrată (*cera*). Prima categorie de ceară reprezenta, de fapt, ceara adunată din stupină. Cea de-a doua categorie era ceara obținută printr-un complex procedeu de topire și filtrare. Ceara curată se lăsa la închegat în *sloiuri*, formă în care se și comercializa. Ceara neprelucrată era mai ieftină, valoarea ei variind între 2 și 4 aspii pentru un cântar. Ceara curată era taxată vamal cu 20 aspii pentru un cântar¹²³.

¹²⁰ *Quellen*, II, p. 215.

¹²¹ D.J.B.A.N., *Registrul nr. 387, 1542*, fila 79.

¹²² D.J.S.A.N., *Seria: Socoteli economice, Registrul nr. 6, 1530-1531*, fila 66.1.

¹²³ *Quellen*, I, p. 6; D.J.B.A.N., *Registrul nr. 385, 1530*, fila 16.

Pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea au fost consemnate mai multe tranzacții cu ceară. Cea mai mare cantitate de ceară curată importată de brașoveni este consemnată în anul 1503, de aproximativ 7056 kg. Vama pentru cantitatea totală de ceară a fost în valoare de 50 florini. Valoarea totală a transporturilor de ceară din anul 1503 s-a ridicat aproximativ 1000 de florini¹²⁴.

O cantitate mare de ceară a mai fost consemnată între anii 1529–1530. Au fost vândute aproximativ 2 480 kg de ceară pentru care s-au plătit 17 florini și 6 asprii¹²⁵.

În registrele vamale ale Sibiului, ceara apare ca tranzacționată doar o singură dată alături de alte produse. Din păcate, nu cunoaștem cantitatea de ceară importată și nici vama pentru aceasta. Știm doar că pentru ceară, împreună cu alte produse, s-a plătit vamă în valoare de 1 florin și 73 denari¹²⁶.

Este interesant cum în registrele vamale ale celor două orașe sud-transilvane sunt consemnate puține informații despre comerțul cu ceară. Probabil că, ceara era produsă în comunitățile administrate de cele două orașe în cantități suficiente pentru consumul propriu.

O situație asemănătoare întâlnim în cazul vinului. Puține sunt informațiile păstrate referitoare la comercializarea vinului la Brașov. În anul 1505, magistratul orașului l-a însărcinat pe Grisling de Râșnov să cumpere vin din Țara Românească. Tranzacția a avut loc după data de 3 decembrie 1505, când a fost achiziționat vin în valoare de 150 florini. Pentru transportul vinului s-au mai cheltuit 41 florini și 26 asprii¹²⁷. Tot magistratul orașului Brașov a cumpărat vin din Țara Românească în valoare de 177 florini în anul 1516¹²⁸.

Informațiile cele mai consistente referitoare la comerțul cu vin la Brașov provin din anul 1542. În acest an sunt importate 21 de butoaie de vin din Țara Românească. Capacitatea unui butoi varia între 1 și 3,6 hectolitri¹²⁹. În anul următor au fost importate la Brașov 49 de butoaie cu vin din Țările Române. Acesta este maximul importului de vin la Brașov. Minimul este atins în anul 1545, când sunt consemnate în registrele vamale numai 3 butoaie cu vin importate.

În registrele vamale ale Sibiului nu apar informații referitoare la importul de vin din Țările Române. Singurele referiri, legate de comercializarea vinului la Sibiu, provin din registrele economice ale orașului. Vinul era cel provenit din comunitățile aparținătoare Sibiului și care era comercializat în oraș.

Comerțul cu pește a fost unul dintre cele mai importante activități ale negustorilor brașoveni din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Cantitățile de pește importate la Brașov au fost impresionante fiind mult peste nevoile orașului și ale comunităților aflate în administrarea lui. Este foarte posibil ca negustorii brașoveni să fi alimentat cu pește întreg teritoriul săsesc din sudul Transilvaniei.

¹²⁴ *Quellen*, I, pp. 1-81.

¹²⁵ D.J.B.A.N., *Registrul nr. 384, 1529*, filele 14-42.

¹²⁶ D.J.S.A.N., *Seria. Socoteli vamale, Registrul nr. 21, 1540*, fila 30.2.

¹²⁷ *Quellen*, I, pp. 176-177.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 211.

¹²⁹ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*, p. 306.

Comerțul cu pește avea o valoare însemnată pe piața brașoveană, mai ales că acesta era adus direct de la bălțile de la Dunăre. Peștele proaspăt era mai puțin comercializat la Brașov, tocmai din cauza perisabilității acestuia, dar și a distanței relativ mari față de Dunăre. Preferat era peștele în saramură sau cel afumat. Tipurile de pește importate din Țara Românească de negustorii brașoveni, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, sunt foarte variate. Între aceste tipuri de pește amintim: crapul (*carpones* în documente), știuca (*lucei* în documente), somnul (*ceti* în documente), morunul (*esoces, husones* în documente), plătica (*platica* în documente), șalăul (*schalow* în documente), dar și icrele de crap, morun și știucă.

Peștele era adus *en gros* la Brașov, în principal din Țara Românească, din bălțile de la Dunăre. Ulterior, peștele era vândut cu ridicata. Dacă privim registrele de socoteli vamale ale Brașovului, constatăm că anumite tipuri de pește au fost mai bine vândute decât altele. Preferințele brașovenilor s-au îndreptat către crap, care a fost cel mai vândut pește. La mică distanță se află somnul, care a fost preferat mai puțin, la începutul secolului al XVI-lea. Interesant este că o creștere a consumului de crap și somn a dus la scăderea altor tipuri de pește, precum știuca sau morunul.

Comerțul cu crap pare să fie cel mai consistent atingând valori de peste 10 800 florini pe an. Sume ceva mai mici erau obținute din comerțul cu somn. Cea mai mare sumă a fost obținută în anul 1545 de peste 5 800 florini. La polul opus se situează comerțul cu știucă și morun. Un maxim, în comerțul cu știucă, se poate constata în anul 1550, când valoarea tranzacțiilor a fost de 2 828 florini. În comerțul cu morun volumul maxim a fost atins în anul 1503, cu 1 732 florini. Minimul a fost înregistrat în anul 1545, valoarea comerțului cu morun fiind de doar 403 florini.

Interesant a fost faptul că în registrele de socoteli vamale ale orașului Sibiu nu sunt consemnate importuri de pește, nici măcar o dată. Probabil, comercianții brașoveni dețineau exclusivitatea și controlul bălților de la Dunăre. Singurul comerț cu pește efectuat de Sibiu a fost cel realizat cu numeroasele bălți și heleșteie aflate în jurul orașului.

În Țările Române creșterea animalelor era una dintre ocupațiile de bază în perioada medievală. Numeroasele cirezi de vite și herghelii de cai erau remarcate de călătorii străini care treceau prin țările românești extra-carpatice. Bogăția în animale este reflectată și de registrele vamale ale Brașovului. Cele mai vândute animale la Brașov au fost vitele. Importate mai ales din Țara Românească, vitele aduceau sume importante negustorilor care le comercializau. Cele mai multe vite erau aduse pentru sacrificare, dovadă fiind numărul mare de boi importați. Vacile erau la aproximativ o treime din numărul total de vite adus la Brașov.

Comerțul cu vite la Brașov a avut un nivel fost foarte ridicat de peste 10 000 florini pe an. Acest comerț a culminat în anul 1548, când a depășit suma de 13 500 florini. Apropiat ca valoare s-a mai situat comerțul cu vite din anul 1550, când s-a depășit cu puțin peste suma de 13 000 florini. Cel mai scăzut nivel al comerțului brașovean a fost constatat în anii 1529–1530, când suma totală a depășit cu puțin de 4 000 florini.

Valoarea unui bou se situa la aproximativ 2 florini, iar vama pentru acesta era de 5 asprii. Privind comerțul intern al Sibiului putem constata că prețul pe piață a unui bou nu diferă deloc de cea a unuia vândut la Brașov. Prețul unei vite varia în funcție de mai mulți factori, între care amintim: rasa, greutatea, vârsta. Astfel, taxa vamală de 5 asprii pentru o vită trebuie considerată ca fiind medie. Se putea întâmpla ca un animal să fie vândut mai scump sau mai ieftin și datorită altor factori, între care amintim: cererea de pe piață, numărul de animale din târg sau anotimpul în care se făcea tranzacția.

În anul 1548 au fost importate, la Brașov, peste 7 400 de vite. Cele mai puține vite, 2 176, au fost aduse în anii 1529–1530. Perioada reprezentativă din punct de vedere al comerțului cu vite la Brașov a fost cea a anilor 1542–1550. Se poate constata trendul de creștere al numărului de vite importate și vândute în târgurile orașului. Lipsa informațiilor referitoare la importul de vite de către sibieni nu ne oferă posibilitatea realizării unui studiu comparativ din acest punct de vedere.

Porcii au fost importați de brașoveni în număr semnificativ, deși erau mai puțin preferați decât vitele. Uneori, numărul lor depășește cu puțin 2 000 de capete. Dacă în anii 1542, 1543 și 1545 numărul de porci a rămas relativ constant, abia în anul 1546 constatându-se o creștere de peste 240%! Ulterior, valoarea scade simțitor, pentru ca mai apoi, în anii 1549 și 1550, numărul porcilor importați să depășească 2 600. Pentru fiecare porc în parte se plătea vamă aproximativ 2 asprii. Valoarea de piață a porcilor oscila între 30 și 65 asprii¹³⁰.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, brașovenii importau și cai. În registrele vamale ale orașului sunt înregistrați foarte puțini cai importați. De altfel, comercializarea cailor se făcea numai în condiții speciale, asemănătoare cu armamentul, fiind scutiți de plata taxelor vamale. Puține sunt cazurile în care caii erau vânduți fără să existe vreo reglementare regală în acest sens. O astfel de situație întâlnim în anul 1499, când regele Vladislav al II-lea a interzis vânzarea cailor, alături de arme, către Țările Române, pentru a se evita ajungerea lor în Imperiul Otoman¹³¹.

Interdicția nu a fost anulată nici în anul 1503, când nu sunt constatate tranzacții cu cai în registrele orașelor săsești. Din păcate, nu am putut sesiza când s-a ridicat acest *embargo*-u, pentru că registrele vamale ale Sibiului sau ale Brașovului se păstrează doar fragmentar în primele trei decenii ale secolului al XVI-lea. Evenimentele din anul 1526 au dus, foarte probabil, la aplicarea unei interdicții de vânzare a cailor. Prohibiția a persistat și în anii 1529–1530, când Transilvania a fost supusă unui val de lupte atât cu otomanii, cât și cu domniile Țărilor române.

Foarte posibil, interdicția de vânzare a cailor a fost ridicată după anul 1541. O astfel de situație ne indică datele din registrele Brașovului din anii 1542, 1543 și 1545. În total sunt comercializați 43 de cai. La Sibiu nu se constată existența

¹³⁰ *Quellen*, I, p. 83; pp. 91-92; p. 464.

¹³¹ D.J.S.A.N., *Documente*, II, nr. 642.

comerțului cu cai importați, date referitoare la această activitate lipsind cu desăvârșire. Din păcate, deocamdată, nu cunoaștem starea reală a comerțului cu cai la Sibiu în prima jumătate a secolului al XVI-lea. De altfel, în orașul de pe Cibin nu apar consemnări referitoare la comerțul cu animale importate din țările românești extra - carpatice. Singurele acte de comerț care se pot identifica la Sibiu, în ceea ce privește animalele, sunt cele din târgurile orașului realizate cu vite, porci etc. provenite din mărginime sau din comunitățile apropiate.

Oile nu sunt consemnate la importuri în registrele vamale ale celor două orașe. De fapt, oile erau exportate de către sibieni și brașoveni în țările românești, dar mai ales în Imperiul Otoman. Comunitățile românești din Mărginimea Sibiului aveau ca principală ocupație creșterea oilor, cu care realizau un important comerț cu Orientul. Țările române extra - carpatice erau și ele orientate spre Poarta otomană în ceea ce privește exporturile de oi și berbeci, cererea fiind foarte mare.

Din punct de vedere al **exporturilor** orașelor săsești, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, putem spune că erau fructuoase. Cu toate acestea puține produse se regăsesc în registrele vamale ale Sibiului și Brașovului. Foarte probabil mărfurile realizate în cele două orașe săsești erau scutite de plata taxelor vamale și de aceea nu se regăsesc în registre.

Obiectele din piele ale meșterilor breslași sași erau foarte apreciate și căutate în țările române. Erau exportate cu precădere încălțăminte din piele, hamuri și harnașament pentru cai și curele.

Încălțăminta era una dintre obiectele importante și care aveau o mare căutare. O pereche de încălțăminte varia între 42 și 45 denari la Sibiu. La Brașov prețul unei perechi de încălțăminte era de aproximativ 21 aspii.

Cea mai mare cantitate de încălțăminte a fost exportată în anul 1542 atât la Sibiu cât și la Brașov. În general, valoarea exportului din cele două orașe săsești urmează același trend, urcând sau scăzând concomitent. Momentul de vârf al exporturilor cu încălțăminte rămâne anul 1542 iar cele de minim anii 1500 - 1503 și 1548.

Curelele din piele erau și ele realizate de meșterii breslași sibieni și brașoveni în cantități mari. În prima jumătatea a secolului al XVI-lea se disting două perioade diferite: una cuprinsă între anii 1500- 541 și cea de-a doua între anii 1542-1550. Dacă în prima perioadă numărul curelelor exportate de cele două orașe săsești din sudul Transilvaniei au fost reduse numeric, în cea de-a doua parte numărul acestora a fost foarte mare.

Prețul unei curele valora, în prima perioadă, 3 denari la Sibiu și 3 aspii la Brașov. Cu alte cuvinte, o curea produsă la Sibiu era la jumătate de preț față de una realizată la Brașov. În cea de-a doua perioadă în cele două orașe sud transilvane, valoarea unei curele varia între 15 și 21 denari respectiv între 6 și 11 aspii.

Hamurile pentru cai au fost extrem de căutate în perioada medievală. Ele aveau utilizare atât în timp de pace cât și de război. Probabil existau unele diferențe între un harnașament pentru caii de război și cel utilizat zilnic de

negustori. Dar aceste diferențe nu sunt specificate în registrele vamale. Cu toate acestea, presupunem că harnașamentele pentru cai vândute erau de fapt cele utilizate zilnic și nu cele militare care, foarte probabil, intrau sub incidența hotărârilor Magistratului orașului Sibiu sau Brașov.

Comerțul de vecinătate a fost de o valoare relativ mică în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Totuși el a fost foarte important în cadrul actului de schimb comercial pentru că a valorificat potențialul economic al zonei și al comunităților administrate de cele două orașe sud-transilvane. La Sibiu avem consemnate câteva informații referitoare la comerțul efectuat cu produsele naturale din teritoriul administrat de acesta. Dar, produsele naturale precum vinul, mierea sau peștele lipsesc din registrele villicului orașului Brașov. Este prea puțin probabil ca în cadrul comunităților din jurul orașului să nu se pescuiască. În apropierea Brașovului apar consemnate câteva heleșteie în registrele de socoteli economice. Astfel se putea pescui ușor în jurul orașului, fiind foarte puțin probabilă proveniența peștelui exclusiv din bălțile Dunării.

De asemenea, este greu de crezut că mierea sau vinul nu erau produse și în comunitățile administrate de orașul Brașov. Cu atât mai mult cu cât, cel puțin în cazul vinului, terenul deluros al Brașovului era prielnic cultivării strugurilor.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, printre produsele comercializate pe piață a fost grâul. Deși acesta a fost unul dintre cele mai importante produse naturale, informațiile referitoare la tranzacțiile comerciale cu grâu sunt puține. În registrele orașului Brașov informații legate de comercializarea grâului sunt sporadice, pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea. Nici despre existența morilor nu aflăm mare lucru. Cu toate acestea, putem deduce că existau la Brașov șase mori, dintre care una era pentru ulei (moara păstorilor, moara Gromanin, moara Simonis Clomp, moara porții superioare, moara spitalului și moara equina)¹³². Morile sunt amintite pe parcursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, mai ales cu ocazia diferitelor reparații care s-au efectuate la acestea. Moara Simonis Clomp era de ulei¹³³.

La Sibiu situația era alta. Villicul orașului ținea foarte strict evidența morilor, dar mai ales a grâului necesar rezervelor, care urma să fie depozitat, dar și a celui care urma să fie vândut. La Sibiu existau, în prima jumătatea a secolului al XVI-lea, trei mori de grâu—moara superioară, moara inferioară și moara sagen.

Un loc aparte în consemnările villicului îl constituie impozitul provenit din comercializarea mierii¹³⁴. Nici aici nu se specifică proveniența mierii, nici care a fost prețul unui vas de miere. Din păcate, nu putem stabili câte kilograme intrau într-un vas pentru miere.

Foarte probabil, mierea provenea de la comunitățile din Provincia Sibiului. Datorită impozitului luat de administrația orașului (vigesima) putem aprecia care

¹³² *Quellen*, III, pp. 577-579.

¹³³ *Idem*, II, pp. 291-292; pp. 331-332; pp. 387-389; p. 493; pp. 534-535; pp. 537-538; p. 543; p. 644; pp. 647-648; p. 655; p. 659; III, pp. 417-418; p. 421; p. 453.

¹³⁴ D.J.S.A.N., *Seria: Socoteli economice*, R. nr. 5, 1528, fila 5.1; R. nr. 6, 1530-1531, fila 7.2; fila 47. 2; R. nr. 10, 1543-1545, fila 5; fila 66; fila 101; R. 12, 1547, fila 14; R. nr. 13, 1548, fila 12; R. nr. 14, 1549, fila 13.

a fost valoarea aproximativă totală a comerțului cu miere pentru anii 1528–1549. Valoarea cea mai ridicată a fost atinsă în 1531, de 520 florini, iar nivelul cel mai scăzut a fost atins în anul 1548, de numai 149 florini.

Cât privește comerțul cu miere, la Brașov putem spune că era extrem de puțin. Nu doar că nu avem consemnată vreo referire la producerea mierii în teritoriul administrat de oraș, dar avem extrem de puține referiri la importul acesteia. În registrele vamale ale Brașovului am identificat doar o mențiune referitoare la cumpărarea de miere. Astfel, în anul 1548 Voicu din Câmpulung aduce la Brașov o cantitate foarte mare de miere, 40 de poveri¹³⁵. Din păcate, nu este menționată taxa vamală luată pentru acest produs. Dar cum în această perioadă de timp povara de miere valora 200 de asprii, putem constata că negustorul muntean a adus la Brașov miere în valoare aproximativă de 8 000 de aspri, adică 160 florini.

Unul dintre impozitele percepute de către administrația orașului Sibiu era cel pe comercializarea vinului. Din păcate, nu se fac nici un fel de alte precizări în Registrele de socoteli în ceea ce privește cumpărătorul și vânzătorul, care sunt cantitățile vehiculate și care este prețul unei măsuri de vin. Singura certitudine este legată de sumele totale încasate de pe urma vânzării vinului, înregistrate pe parcursul mai multor verificări realizate în timpul anului. Presupunem că sumele consemnate de către villic sunt, de fapt, taxele vigesimale percepute comercianților la intrarea în oraș. Cum aceasta reprezenta a douăzecia parte (5%) din valoarea mărfurilor, putem face un calcul aproximativ pentru valoarea totală a vinului vândut anual în Sibiu. Sumele totale rezultate în urma comercializării vinului pe piața Sibiului nu sunt deloc mici. Ele variază în jurul sumei de 6 500 florini anual. Cea mai mare sumă provenită din vânzarea vinului a fost consemnată pentru anul 1528¹³⁶.

În 1531 se face o precizare care ne poate da măcar o idee despre locul de proveniență al vinului. Impozitul este luat pentru vinul din provincie (vinis provincialibus). Este foarte posibil ca vinul comercializat la Sibiu să fie în mare majoritate din aria sa administrativă, întrucât marea majoritate a localităților din Scaunul Sibiului se aflau în zone deluroase, prielnice unor astfel de culturi.

Suma aproximativă încasată de villicul orașului de pe urma comerțului cu vin se situează în jur de 300 florini anual. Oscilațiile sumelor totale de la an la an sunt destul de consistente. Ele provin de pe urma cantităților variabile de vin produs și vândut.

Interesante mai sunt informațiile provenite din anul 1501, când se spune că prin cele patru porți ale Sibiului au intrat aproximativ 2 815 vase medii cu vin¹³⁷. Care să fi fost cantitatea de vin intrată în Sibiu în anul 1501 nu se poate ști. Dar, putem presupune că de fapt *vasul mediu* a reprezentat *butoiul mediu* care avea

¹³⁵ D.J.B.A.N., *Fond: Socoteli alodiale, Seria: Socoteli de vamă, Registrul vigesimal din 1548*, fila 396.

¹³⁶ D.J.S.A.N., *Seria: Socoteli economice, R. nr. 5, 1528*, fila 3.1; *R. nr. 5, 1530-1531*, filele 3.1-3.2; filele 4.1-4.2; filele 46.1-47.1; *R. nr. 10, 1543-1545*, fila 2; fila 63; filele 94-97; *R. nr. 12, 1547*, filele 5-8; *R. nr. 13, 1548*, filele 5-7; *R. nr. 14, 1549*, filele 7-9.

¹³⁷ *Rechnungen*, p. 340.

aproximativ 60 de vedre. Dacă situația ar stă așa, atunci prin cele patru porți ale orașului a intrat spre comercializare în Sibiu, în anul 1501, o cantitate aproximativ de 174194,02 hectolitrii de vin. Vigesima pentru un butoi ar fi de aproximativ 10 denari, iar valoarea de piață a acestuia de 2 florini.

Vinurile erau la mare căutare și la Brașov. Dar acestea erau în marea lor majoritate importate din Țara Românească și Moldova. De altfel, brașovenii au primit din partea domnilor munteni numeroase privilegii de comerț în Țara Românească. Între anii 1413 și 1437 au fost reglementate taxele vamale luate pentru mărfurile exportate către Brașov. Printre aceste reglementări se prevedea ca butoiul de vin să fie vămuit cu 6 ducați. Aceste reglementări s-au păstrat peste veacuri, ele fiind reconfirmate de domniile munteni. O astfel de reconfirmare a realizat-o domnul muntean, Vlad Călugărușul în anul 1482¹³⁸.

În cadrul registrelor de socoteli ale Brașovului nu se poate constata o consemnare referitoare la existența unor taxe impuse negustorilor pentru comercializarea vinului, ca în cazul Sibiului. Există o singură excepție: anul 1543. În registrele de socoteli ale orașului Brașov se face specificarea că, pentru vinul vândut în anul 1543 s-a încasat suma de 200 florini¹³⁹. Suma provine din taxa vigesimală impusă comercianților pentru comercializarea vinului în piețele cetății. Dacă taxa vigesimală a fost de 200 florini, înseamnă că valoarea aproximativă a vinului vândut se ridica undeva la 4000 florini. Suma nu este extraordinar de mare, dar se apropie ca valoare de vinul vândut în același an, 1543, la Sibiu. Din păcate, nu putem estima care a fost cantitatea reală de vin comercializat în valoare de 4000 florini.

Un alt impozit perceput de administrația orașului Sibiu în prima jumătate a secolului al XVI-lea este cel pentru comercializarea peștelui¹⁴⁰. Din păcate, nu se face nici un fel de specificare în ceea ce privește proveniența peștelui. Foarte probabil acesta provenea din heleșteiele aflate în jurul orașului. De asemenea, villicul nu specifică tipul de pește care se comercializează în piețele din oraș. Dar știm că, pentru meniul reginei Isabella, de exemplu, a fost cumpărat crap și știucă în anul 1547.

Putem remarca, în documente, existența unor oscilații destul de consistente în ceea ce privește sumele totale anuale provenite de pe urma peștelui vândut. Cea mai mare sumă a fost încasată în anul 1544 și este de aproximativ 47 florini și 26 denari. Cea mai mică sumă a fost încasată în anul 1501, de numai 20 florini și 84 denari.

Din păcate pentru Brașov, nu putem menționa existența unor taxe referitoare la peștele cumpărat din teritoriul administrat de oraș. Cu toate acestea, au fost consemnate mai multe heleșteie aflate în imediata apropiere a orașului Brașov. Unul dintre acestea a fost amintit în anul 1535 cu ocazia unor lucrări

¹³⁸ Ioan Bogdan, *Documente și regeste*, p. 186.

¹³⁹ *Quellen*, II, p. 652.

¹⁴⁰ D.J.S.A.N, *Seria: Socoteli economice*, R. nr. 5, 1528, fila 3.2; R. nr. 6, 1530-1531, filele 5.1-5.2; filele 48.2-49.1; R. nr. 10, 1543-1545, fila 2; fila 64; filele 98-99; R. nr. 12, 1547, filele 9-10; R. nr. 13, 1548, fila 9; R. nr. 14, 1549, fila 11.

efectuate la acesta. În documente apare sub denumirea de marele heleșteu¹⁴¹. Acesta este amintit și în anul 1538 alături de un altul aflat lângă una dintre porțile de intrare în oraș. Tot în acest an apar însemnări despre un alt heleșteu, al treilea al orașului, cu ocazia unor lucrări efectuate în apropierea lui¹⁴². În anul 1541 apare menționat heleșteul lui Gleich, cu ocazia unor drenări care se fac în cadrul său. Lucrările au fost considerabile din moment ce au costat 3 florini și 44 asprii¹⁴³. Un alt heleșteu al orașului a mai fost amintit lângă una dintre mori. Numit heleșteul morii, acesta a fost supus unor refaceri în anul 1542¹⁴⁴.

În anul 1547 au fost consemnate primele acte de comerț cu pește de la unul dintre heleșteiele aflate lângă Brașov. Astfel, din heleșteul orașului au fost vânduți 1 000 de bucăți de pește pentru care s-a încasat suma de 5 florini și 16 asprii¹⁴⁵. Dintre aceștia, 400 de bucăți au fost de crap.

A mai fost comercializată o cantitate neprecizată de pește și în anul 1550, din heleșteul orașului. Suma încasată în urma acestor tranzacții a fost de 5 florini și 25 asprii. 500 de bucăți de pește au fost comercializate și de la heleșteul lui Gleich pentru care s-a încasat suma de 17 florini. Acestea au fost singurele acte de comerț efectuate, referitoare la heleșteiele aflate în imediata apropiere a Brașovului. Alte informații de acest gen nu s-au mai consemnat¹⁴⁶.

De obicei, peștele era importat din Țara Românească din bălțile de la Dunăre. Dacă privim registrele vamale ale Brașovului pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea, constatăm că au fost importate cantități impresionante de pește.

Perioada aceasta frământată de început de secol al XVI-lea a fost deosebit de benefică producătorilor de armament care au profitat consolidându-și situația financiară, reușind să se constituie, la Sibiu, în breaslă separată, în anul 1539. Mai mult chiar, aceștia ajung la o asemenea dezvoltare încât armurierii sibieni trimit meșteri pentru atelierul de turnat tunuri de la Alba Iulia. Consolidarea financiară a armurierilor are loc în cea mai tulburătoare perioadă din istoria Transilvaniei. Lăsând la o parte perioada acestui început de secol, nu se poate să nu remarcăm faptul că este un timp relativ scurt între apariția armelor de foc și constituirea armurierilor sibieni în breaslă, ceea ce denotă deosebitul impact avut de armele de foc în tehnicile de purtare a războaielor. În Sibiu se producea și se comercializa un volum ridicat de arme, ținând cont de situația politică a țărilor române de la începutul veacului al XVI-lea. Interesant este faptul că dintre toate tipurile de arme existente, la Sibiu, erau preferate, în această perioadă, armele grele-tunurile.

Nivelul producerii și comercializării de arme în cetatea Sibiului era destul de ridicat. Din acest punct de vedere nu era o problemă în a asigura nevoia de armament a Sibiului. De asemenea, înfloritor era și comerțul ilegal cu arme, pe

¹⁴¹ *Quellen*, II, p. 385; p. 389.

¹⁴² *Ibidem*, II, p. 535 și p. 538.

¹⁴³ *Ibidem*, II, p. 647.

¹⁴⁴ *Ibidem*, II, p. 651.

¹⁴⁵ *Idem*, III, p. 420.

¹⁴⁶ *Ibidem*, III, p. 572; pp. 579-580.

care breslașii sibiieni îl practicau în această perioadă tulbure din istoria Țărilor Române. Acest tip de comerț, despre care există doar informații sporadice, era pe cât de periculos, pe atât de valoros pentru breslașii armurieri, aducându-le profituri considerabile. Poate că și acesta a constituit un factor, deloc de neglijat, care a contribuit la dezvoltarea meșteșugului armurăriei în cetatea Sibiului pe parcursul secolului al XVI-lea.

Tranzitul mărfurilor a fost unul dintre cele mai importante componente ale comerțului medieval. Odată cu consolidarea economiilor urbane, importanța comerțului de tranzit scade în favoarea comerțului regional sau de vecinătate. Produsele realizate de breslele orașelor i-au, treptat, locul produselor aduse din alte părți, ele fiind mult mai ieftine, chiar dacă erau de o calitate mai slabă. În prima jumătate a secolului al XVI-lea comerțul de tranzit era foarte important, dar valorile vehiculate erau destul de mici. Se poate observa acest lucru din însemnările făcute în registrele de socoteli vamale ale orașelor Sibiu și Brașov. Cele mai importante mărfuri erau postavurile aduse fie din Imperiul Otoman, fie din vestul Europei. Cele mai mari cantități de postav intrau în Brașov, spre deosebire de Sibiu, unde, cantitatea și varietatea de postav erau mult mai reduse.

Alimentele și mirodeniile erau și ele tranzitate prin cele două orașe sud transilvane, dar în cantități mici. De altfel alimentele erau mai greu de tranzitat datorită perisabilității lor. Cu toate acestea, orezul și uleiul de măsline erau două dintre produsele alimentare frecvent comercializate la Sibiu. La Brașov aceste alimente nu au fost consemnate în registrele vamale. Poate că ele nu aveau o atât de mare importanță pentru negustorii brașoveni, astfel că au fost ignorate. De asemenea, nivelul scăzut al cantităților și puținătatea tipurilor de mirodenii care au fost aduse în Sibiu și Brașov, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, denotă consumul scăzut al acestora în Transilvania.

Orezul era adus în general din Imperiul otoman. La Sibiu a fost consemnată aducerea unei cantități importante de orez. Foarte probabil, doar o mică parte era comercializat în oraș, restul luând drumul vestului. Cea mai mare cantitate de orez a fost adusă la Sibiu în anul 1500. O cantitate asemănătoare a fost adusă în anul 1540¹⁴⁷. Cel mai puțin orez a fost adus la Sibiu în anul 1537¹⁴⁸. Prețul unui kilogram de orez a fost într-o continuă scădere. Un kilogram de orez costa aproximativ 5 denari la începutul secolului al XVI-lea și doar 2 denari la mijlocul său.

Uleiul de măsline a fost un produs utilizat nu numai la prepararea mâncărurilor. Capacitatea foarte mare de ungere a făcut din acest produs unul destul de căutat și utilizat de meșterii breslași. A fost utilizat, în mai multe rânduri, la ungerea ceasului orașului Sibiu, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea¹⁴⁹. O astfel de utilizare a primit și la Brașov. A mai fost folosit

¹⁴⁷ D.J.S.A.N., *Seria: Socoteli vamale*, R. nr. 21, 1540, fila 9.1; fila 10.2.

¹⁴⁸ Idem, R. nr. 19, 1537, fila 11.2.

¹⁴⁹ D.J.S.A.N., *Seria: Socoteli economice*, R. nr. 6, 1530-1531, fila 25.2; fila 27.2; fila 35.1; fila 65.1; R. nr. 10, 1543-1545, fila 22; fila 36; fila 129; fila 138; fila 144; R. nr. 12, 1547, fila 59; R. nr. 13, 1548, fila 43.

și de meșterii breslași, în special de armurieri. Uleiul de măsline avea bune proprietăți de ungere a armelor.

Cu toate că utilizarea uleiului de măsline a fost foarte diversificată, nu s-au adus în cele două orașe săsești cantități prea mari. Singurele informații referitoare la aducerea unor cantități de ulei provin din anii 1540–1542, la Sibiu¹⁵⁰. Din registrele vamale ale Brașovului, datând din prima jumătate a secolului al XVI-lea, nu avem consemnate informații referitoare la aducerea uleiului de măsline în cetatea de sub Tâmpa. Este greu de crezut că nu a fost adus un astfel de produs foarte necesar vieții de zi cu zi.

Cea mai mare cantitate de ulei de măsline a fost adusă la Sibiu în anul 1541, iar cea mai mică în anul următor. Valoarea unui litru de ulei a variat între 12 și 14 denari. Prețul cel mai scăzut a fost înregistrat în anul 1541 iar cel mai mare în anul 1542. În total, în cei trei ani, a fost adusă la Sibiu cantitatea de aproximativ 1 300 litri de ulei în valoare de 174 florini.

Smochinele au fost printre cele mai puțin căutate pe piața sud-transilvană. O singură informație a fost înregistrată în registrele vamale ale celor două orașe săsești din prima jumătate a secolului al XVI-lea. În anul 1540, la Sibiu au fost aduse 696 kg de smochine pentru care s-a achitat suma de 1 florin și 25 denari vamă. Valoarea totală a smochinelor a fost de aproximativ 25 florini¹⁵¹.

În registrele de socoteli vamale ale Sibiului au fost apar informații referitoare la aducerea unor cantități de stafide. Utilizate în prepararea mâncărilor, stafidele nu au fost foarte căutate pe piața sud-transilvană. În registrele de vamă brașovene nu apar date cu privire la intrarea unor cantități de stafide în oraș.

Cea mai mare cantitate de stafide a fost adusă la Sibiu în anul 1543, iar cea mai mică în anul 1500. Prețul unui kilogram de stafide era de 3–4 denari.

Nici migdalele nu era foarte căutate pe piața sud-transilvană. La Brașov, în anul 1503, a fost adusă o cantitate nesemnificativă în valoare de 1 florin. Nici la Sibiu lucrurile nu stau mai bine, aici fiind consemnate intrări ale unor cantități de migdale numai în anii 1546 și 1550¹⁵². Prețul unui kilogram de migdale la Sibiu varia între 8 și 10 denari. Erau ceva mai scumpe la Brașov, unde, prețul unui kilogram depășea 1 florin.

Mirodeniile au fost amintite în documentele din Transilvania încă din secolul al XIV-lea. Privilegiile comerciale acordate sașilor de regalitatea maghiară sau de domnii munteni făceau referire în mod explicit la aceste produse. În registrele vamale ale Brașovului apar informații referitoare la importul de mirodenii. Dintre acestea nu lipseau aproape niciodată piperul și șofranul. La Sibiu piperul era cel mai des notat în registrele de socoteli vamale. Mirodeniile erau aduse la Sibiu și Brașov, în principal de către negustorii sași.

¹⁵⁰ D.J.S.A.N., *Seria. Socoteli vamale*, R. nr. 21, 1540, fila 28.1; R. nr. 23, 1542, fila 7; fila 10;

¹⁵¹ Idem, R. nr. 21, 1540, fila 5.1; fila 24.2; fila 28.1.

¹⁵² Idem, R. nr. 25, 1546, fila 6.1; fila 8.1; fila 8.2; R. nr. 26, 1550, fila 5.1; fila 16.1.

Către mijlocul secolului al XVI-lea, locul acestora a fost luat treptat de negustorii munteni și de cei balcanici. Comerțul cu astfel de produse a devenit o afacere profitabilă pentru negustorii greci, macedoneni, armeni sau evrei. Nu lipseau comercianții munteni care vor deține controlul unei bune părți din tranzitul cu mirodenii al Sibiului și Brașovului. Din registrele de socoteli vamale ale orașelor săsești sud-transilvane reiese faptul că negustorii munteni proveneau din localități precum Târgoviște, Câmpulung, Râmnic, Pitești, Târgșor, Brăila sau Buzău.

Principalele mirodenii înregistrate la vămile din Sibiu și Brașov, în prima jumătatea a secolului al XVI-lea, au fost: piperul (piper, Pfeffer), șofranul (crocus, croci, Saffran), ghimberul (zinziber, sensiberis, Ingwer), scorțișoara (cinnamonum, Mayschirtz), nucșoara (muskatnuss, flores muscati, Muskatblieth), cuișoarele (cariofolus, Negelcher), migdalele (mandeln) și chimenul (kym).

Una dintre cele mai des întâlnite dintre mirodenii în registrele de socoteli vamale ale Sibiului și Brașovului a fost piperul. Cantitățile de piper care au intrat în cele două orașe săsești din sudul Transilvaniei ne sunt cunoscute din informațiile provenite din registrele vamale și economice. Făcând un total al cantităților de piper comercializate și cunoscute nouă în ambele orașe săsești în prima jumătate a secolului al XVI-lea putem spune că sunt aproximativ egale. Aceeași situație se constată și din punct de vedere al valorii totale. Interesantă este evoluția intrărilor de piper în cele două orașe sud-transilvane. Dacă analizăm informațiile consemnate în registrele de socoteli vamale constatăm că evoluția intrării piperului în Sibiu și Brașov s-a realizat aproximativ la fel. Au coincis perioadele de creștere (maximul atins în anul 1542) dar și cele de descreștere (minimul atins în anul 1546) a comerțului cu acest produs¹⁵³.

Un alt produs des întâlnit în registrele de socoteli vamale ale celor două orașe săsești a fost șofranul. Utilizat mai ales la prepararea mâncărurilor dar și în obținerea diferitelor medicamente, șofranul a fost adus în cantități importante în Transilvania. Era una dintre mirodeniile foarte prețuite, datorită aspectului de culoare galbenă și a gustului interesant ce-l dădea mâncărurilor. Șofranul era considerat, în perioada medievală, un produs de lux.

Dificultatea producerii acestuia, dar și distanța mare de la care era adus, a determinat un preț ridicat de vânzare. Prețul unui kilogram de șofran, la Sibiu și Brașov, varia între 3 și 5 florini, în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Cele mai mari cantități de șofran au fost aduse la Sibiu, maximul fiind consemnat în anul 1543, respectiv 1 386 kg. Cantitatea cea mai mică intrată în Sibiu a fost consemnată

¹⁵³ Idem, *R. nr. 19, 1537*, fila 10.2; *R. nr. 20, 1538*, fila 9.1; fila 20.1; *R. nr. 21, 1540*, fila 2.1; fila 2.2; fila 3.1; 3.2; fila 4.1; fila 4.2; fila 5.1; fila 5.2; fila 6.1; fila 7.2; fila 8.1; fila 8.2; fila 9.1; fila 9.2; fila 10.1; fila 21.2; fila 27.2; *R. nr. 22, 1542*, fila 7.1; fila 9.1; fila 9.2; *R. nr. 23, 1543*, fila 4.2; fila 5.1; fila 5.2; fila 6.2; fila 7.1; fila 7.2; fila 8.1; fila 8.2; fila 9.1; *R. nr. 25, 1546*, fila 4.1; fila 5.1; fila 5.2; fila 6.2; fila 7.1; fila 7.2; fila 8.1; fila 8.2; fila 11.1.

în anul 1537¹⁵⁴. La Braşov cea mai mare cantitate de şofran a intrat în anul 1544, iar cea mai mică în anul 1547.

Un alt produs consemnat în registrele vamale ale celor două oraşe sud-transilvane a fost ghimberul. Des utilizat la preparatul mâncărilor, ghimberul a fost adus la Sibiu şi Braşov în cantităţi considerabile. Cea mai mare cantitate din acest produs a fost consemnată în anul 1503, la Braşov. Cele aproape 2 450 kg de ghimber aduse în acest an la Braşov este mai mare decât cantitatea totală adusă la Sibiu în perioada anilor 1500-1550!

La Sibiu, valoarea unui kilogram de ghimber varia între 46 şi 59 denari. Valoarea cea mai mică a avut-o în anii 1537 şi 1540 pentru ca la finele primei jumătăţi a secolului al XVI-lea, un kilogram de ghimber să coste 59 denari¹⁵⁵. La Braşov valoarea unui kilogram de ghimber nu era foarte diferită de cea de la Sibiu. Pentru un kilogram de ghimber se plătea între 25 şi 32 asprii.

Cantitatea cea mai mică de ghimber a fost adusă, la Sibiu, în anul 1542. În anul următor s-a înregistrat în registrele vamale cea mai mare cantitate de ghimber tranzitată prin oraş. Privind informaţiile referitoare la ghimberul adus la Sibiu vom observa că, în perioada anilor 1537-1540, cantităţile au fost relativ egale. În anii 1541 şi 1543 au fost aduse la Sibiu cele mai mari cantităţi de ghimber. Ulterior, valorile scad vertiginos pentru ca, în anul 1550, să se constate o valoare apropiată anului 1500.

La Braşov valorile cantităţilor de ghimber au variat între 771 şi 199 kilograme. În perioada anilor 1542-1550 s-au constatat două momente de creştere semnificativă a cantităţilor de ghimber aduse şi trei de minim. Maximul a fost atins în anii 1544 şi 1547, cu 771 respectiv 452 kilograme de ghimber. Minimul a fost atins în anii 1543, 1545 şi 1550, cu 266, 220 şi respectiv 199 kilograme de ghimber.

În perioada 1542-1550 oscilaţiile de minim şi maxim consemnate la Sibiu şi Braşov sunt aproximativ asemănătoare. Din păcate informaţiile lacunare din registrele vamale ale Sibiului nu ne oferă posibilitatea unei comparaţii mai detaliate.

O altă mirodenie întâlnită în registrele vamale ale celor două oraşe săseşti a fost scorţişoara. Informaţiile provenite din documente ne fac să credem că scorţişoara nu era tocmai preferată de transilvăneni.

Realizarea unei comparaţii între cele două oraşe săseşti din sudul Transilvaniei este posibilă numai la nivelul cantităţilor totale. La Sibiu au fost aduse 171 kg de scorţişoară, faţă de Braşov unde au intrat numai aproximativ 24 kg. Diferenţa dintre cele două oraşe la acest capitol este mare.

În ceea ce priveşte preţul unui kilogram de scorţişoară situaţia este oarecum asemănătoare. La Sibiu valoarea unui kilogram de scorţişoară varia între 91 denari

¹⁵⁴ Idem, *R. nr. 19, 1537*, fila 9.1; *R. nr. 21, 1540*, fila 2.1; fila 2.2; fila 3.2; fila 4.2; fila 6.1; fila 7.2; fila 9.2; fila 9.2; fila 10.1; fila 23.1; fila 23.2; fila 27.2; *R. nr. 22, 1541*, fila 6.2; fila 9.1; fila 9.2.

¹⁵⁵ Idem, *R. nr. 21, 1540*, fila 5.1; fila 27.2.

și 1 florin și 32 denari. Valoarea unui kilogram de scorțișoară, la Brașov, varia între 41 asprii și 1 florin și 20 asprii¹⁵⁶.

Un alt condiment adus de negustori în Transilvania a fost nucșoara. De culoare galben-roșiatică, nucșoara a fost unul între cele mai rafinate condimente. Cu toate acestea, în Transilvania, a fost utilizat destul de rar. În registrele vamale ale Brașovului au fost consemnate câteva referiri la intrarea în oraș a unor cantități mici de nucșoară. La Sibiu acest condiment nu a avut trecere, dovadă fiind lipsa unor informații în acest sens.

Prețul unui kilogram de nucșoară varia, la Brașov, între 20 și 35 asprii. Cantitatea cea mai mare de nucșoară a fost adusă în anul 1543, de 52 kg. În anul următor s-a înregistrat cantitatea cea mai mică adusă, de aproximativ 6 kg. În anii 1547 și 1549 a intrat în Brașov o cantitate egală de nucșoară.¹⁵⁷

Cuișoarele au avut mare trecere în rândul populației transilvane. O demonstrează volumul ridicat din acest condiment care a intrat în Sibiu și Brașov. Prețul ridicat al lor i-a determinat negustorii sași sud-transilvăneni să le prefere în dauna altor mirodenii. Alături de piper, acestea par a fi fost cele mai căutate din Transilvania. Aroma lor era deosebită fiind utilizate mai ales în prepararea mâncărilor.

Prețul unui kilogram de cuișoare era foarte ridicat. La Sibiu el varia între 1 florin și 1 florin și 37 denari. La Brașov un kilogram de cuișoare era de aproximativ 1 florin și 9 asprii. Sigur valoarea cuișoarelor varia în funcție de sezon ele fiind mai scumpe pe perioada iernii și mai ieftine vara. Poate că de aceea cele mai mari cantități de cuișoare au fost aduse în cele două orașe săsești în perioada verii și a toamnei.

Cea mai mare cantitate de cuișoare a fost adusă în Brașov în anul 1503. Valoarea ei era de aproape 3 ori mai mare decât cea adusă în anul 1542. O astfel de situație a mai fost întâlnită și în cazul ghimberului importat în anul 1503 într-o cantitate impresionantă. Pe parcursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea la Brașov nu a mai fost consemnată aducerea unei astfel de cantități de mirodenii.

În perioada anilor 1542–1550, nivelul cantităților de cuișoare a fost relativ asemănător, cu un plus pentru cele intrate în Sibiu. Cele mai mari cantități au fost înregistrate în anul 1542 în ambele orașe sud transilvane. Privind graficul putem constata că scăderile și creșterile cantităților de mirodenii intrate în cele două orașe se produc aproximativ la fel.

În registrele vamale ale Brașovului și Sibiului au fost consemnate informații referitoare la tranzitul postavului. Dintre acestea se remarcă cele care au fost aduse în cele două orașe săsești atât din vestul european cât și din Orient. Piața a fost completată de postavul cenușiu produs la Sibiu sau Brașov dar care era mai slab calitativ și mai ieftin decât cele străine. Poate de aceea a și fost preferat de negustorii din țările românești extra-carpatic.

¹⁵⁶ Idem, *R. nr. 22, 1542*, fila 7.2.

¹⁵⁷ Idem, *R. nr. 20, 1538*, fila 9.2; *R. nr. 21, 1540*, fila 6.1; *R. nr. 22, 1542*, fila 7.1.

Dintre postavurile importate din Orient s-au remarcat mai ales câteva tipuri între care amintim domoslia, bogasia, stramatura și mohairul. Acestea erau produse fie în Imperiul Otoman fie în țările Orientului îndepărtat. Dar toate aceste produse tranzitau teritoriile Porții Otomane și de aceea erau consemnate în registrele vamale ale orașelor săsești ca fiind produse turcești (*res turcales*).

Revenind la situația orașelor săsești, din prima jumătate a veacului al XVI-lea, acestea au fost printre cele mai afectate de războiul dintre otomani și habsburgi. În cadrul frământatelor evenimente produse în această perioadă, un rol important i-a revenit Sibiului care s-a erijat în principalul susținător al habsburgilor, cu un devotament dus uneori până la extrem. Au fost depășite cu bine numeroasele asedii la care a fost supus orașul, fără a putea fii cucerit de adversari. În cele din urmă, însă, a trebuit să se recunoască învins și să accepte supunerea față de regele Ioan Zápolya, forțat fiind de molimele și foametea care bântuiau orașul, dar și de faptul că acesta a rămas singurul aliat al habsburgilor din Transilvania. Să nu mai punem la socoteală efectele dezastruoase ale acestor frământări interne asupra vieții comerciale și meșteșugărești a Sibiului, care l-au adus aproape în pragul dezastrului.

Evenimentele produse în prima jumătate a secolului al XVI-lea au afectat serios evoluția economică a Sibiului și Brașovului. Volumul tranzacțiilor comerciale ale celor două orașe săsești a scăzut simțitor mai ales după momentul Mohacs. Numeroasele lupte pentru tronul Ungariei dar și invaziile otomane au făcut ca Sibiul și Brașovul să aibă de suferit în planul relațiilor comerciale. Eforturile făcute de regalitatea maghiară dar și de principele Transilvaniei nu au reușit să determine acel climat de liniște și securitate necesar desfășurării unor relații comerciale fructuoase între țările române. Cu toate acestea, relațiile comerciale ale Sibiului și Brașovului nu se blochează în totalitate.

Privind fenomenul comercial desfășurat în Sibiu și Brașov, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, sub toate aspectele sale-import, export, vecinătate și tranzit – putem observa câteva diferențe clare între cele două orașe săsești. Mărfurile importate sau exportate de un oraș se regăsesc în mică măsură la celălalt.

În această situație problema care se pune este, cine a făcut separarea comerțului celor două orașe? Care să fi fost scopul unei astfel de acțiuni, dacă ea a existat? Să fie vorba cumva de vreun act al Universității Săsești care să fi făcut în așa fel încât concurența dintre cele două orașe sud transilvănene să nu le fie dăunătoare? Este greu deocamdată de presupus care să fi fost cauza principală a unei astfel de situații.

Nu credem că poate fi vorba de o reglare a comerțului din partea vreunei autorități în așa măsură încât să se facă o separare clară în privința produselor importate sau exportate de Sibiu sau de Brașov. Cel mai probabil a fost vorba pur și simplu de legile pieței, care au impus unui oraș orientarea spre anumite produse care îi aduceau cel mai mare câștig. Orientarea Brașovului spre gurile Dunării și Marea Neagră, încă din secolul al XIV-lea, a dat posibilitatea acestuia să controleze foarte bine comerțul din această zonă. De asemenea, Brașovul a fost

mereu sprijinit de regalitatea maghiară și a primit privilegiile din partea domnilor munteni în realizarea unui comerț cât mai avantajos în zona Dunării. Sibiul a fost orientat spre comerțul cu vestul continentului și mai puțin cu gurile Dunării. Pierderea ieșirii în Adriatică, a regatului maghiar, a avut drept rezultat reorientarea economică a Sibiului. Concurența acerbă a negustorilor brașoveni a determinat celor din Sibiu să se orienteze spre acele mărfuri și produse care nu erau aduse, până atunci, în Transilvania și care le puteau aduce profituri. Astfel, Sibiul va importa acele produse care nu au trecut sau nu sunt importate la Brașov. Putem spune că asistăm, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, la o adevărată bătălie între sibieni și brașoveni pentru piețele de desfacere din Transilvania și din țările române.

Dacă privim per general datele consemnate în registrele vamale ale celor două orașe sud transilvănene, din perioada primei jumătăți a secolului al XVI-lea, putem constata câteva aspecte interesante. Predomină importul produselor naturale. Brașovul importă foarte multe animale între care amintim vitele și porcii. Numărul vitelor este mult mai mare decât al altor animale importate de brașoveni. Oile nu apar în cadrul importurilor brașovene, cum de altfel nici în cele ale Sibiului. Ambele orașe beneficiau de numeroase turme de oi păstorite de românii din comunitățile aflate în apropierea lor. De aici se aprovizionează breslașii postăvari din cele două orașe săsești cu lâna necesară realizării multor apreciatelor lor produse. Brașovenii nu utilizau numai lâna oilor proprii ci importau și cantități apreciabile din țările române extra-carpătice.

Interesant este faptul că în registrele vamale ale orașului Sibiul nu se regăsesc importurile de animale. Să fie vorba oare de o autogospodărire? Sau pur și simplu Sibiul nu făcea astfel de importuri din Țările Române? Este greu de crezut că, în cazul Sibiului, necesarul de animale era acoperit numai din comunitățile aflate în administrarea sa. Foarte probabil sibienii cumpărau animale din altă parte sau erau procurate tocmai de la Brașov. Dacă luăm spre analiză numărul animalelor importate de acest oraș din Țările Române constatăm că ele erau cu mult peste necesarul orașului. Așa se explică de ce nu sunt consemnate astfel de importuri la Sibiu. Mai mult chiar, libertatea comerțului pe teritoriul „pământului regesc” aflat sub autoritatea Universității Săsești făcea ca mărfurile să nu fie taxate vamal. De aceea nu avem consemnați în registrele Sibiului comercianți brașoveni care să aducă mărfuri în cetatea de pe Cibin, care să fie supuse taxării vamale. De asemenea, nu sunt consemnați negustori sibieni care să fi fost taxați vamal pentru mărfurile duse de la Sibiu la Brașov. Existența comerțului în interiorul „pământului săsesc” este greu de surprins și evaluat. Este foarte posibil ca acesta să fi fost de fapt cu mult mai consistent decât am putea crede inițial.

Un alt aspect interesat, constatat de pe urma însemnărilor din registrele de socoteli vamale, este legat de anul 1548. Unele importuri au atins în acest an nivelul cel mai ridicat din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Printre produsele importate de brașoveni putem număra vitele dar și produsele animaliere precum slănina, seu, pieile de vită și de oaie. În acest an sunt aduse cantități uneori duble

de produse față de anii precedenți, cum a fost cazul slăninii sau a seului. Este foarte probabil ca, în acest an, numărul animalelor din Țările Române să fi fost foarte mare, crescând inevitabil și comerțul cu astfel de produse. Este posibil ca valul acesta mare de animale vândute să fi venit pe fondul unei secete profunde petrecute în anul precedent în Țările Române și care să fi obligat țăranii să-și vândă animale din lipsa furajelor. Poate că la acesta a contribuit și stabilizarea situației politice din Transilvania, dând astfel posibilitatea reluării comerțului între Țările Române. Oricum, cert este faptul că cele mai bogate importuri au fost înregistrate în anul 1548. Interesantă pare să fie și evoluția importurilor din anul 1550, când acestea ajung să scadă chiar de câteva ori față de anii precedenți.

DOGMĂ ȘI COTIDIAN LA COMUNITĂȚILE CATOLICE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Ionuț VASILOIU

Introducere

Ca orice religie majoră, și catolicismul a trecut printr-o perioadă de transformări menită a îi schimba atât aspectul dogmatic inițial, cât și forma alterată în care mesajul religios transmis din centrele de putere, ajungea în diocese. Acest lucru a fost necesar în momentul în care nevoia de schimbare s-a simțit atât la vârf, deoarece clerul superior era ocupat mai degrabă cu problemele temporale, cât și la nivelul clerului parohial care era ignorant și prin urmare incapabil să îndrume spiritual pe credincioșii care continuau să utilizeze o religie coruptă. Pe acest fond de nemulțumire generală, a apărut Reforma care a adus o parte din schimbările dorite de către cei care au urmat-o. Se poate susține că protestantismul a reprezentat forma creștinismului care a corespuns cel mai bine necesităților momentului respectiv¹.

Ca urmare a reculului provocat de răspândirea Reformei, lumea catolică a resimțit nevoia de reformă internă și de elaborare a unui plan menit să contracareze pierderile teritoriale, demografice și de imagine cauzate de Reformă. Aceste noi evoluții politice și religioase au condus în 1545 la convocarea la Trento, în nordul peninsulei italiice, a conciliului care avea să adopte reformele care au marcat evoluția catolicismului în secolele ulterioare². Printre aspectele care trebuiau în mod imperios reformate, se număra și forma de practicare a catolicismului din parohii, infestată de eresuri și superstiții, sau ceea ce s-a numit „religia populară”.

În continuare, lucrarea va încerca prezentarea într-o manieră comparativă a câtorva aspecte cotidiene proprii comunităților catolice muntene, dar și altor comunități creștine europene de rit catolic, ortodox sau protestant. Acest cotidian, care includea și religia populară, a evidențiat necesitatea Reformei, cu dublul ei sens: pe de o parte de reformă protestantă, disociată față de trecutul și de ierarhia

¹ Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma*, ed. a II-a, București, 1968, p. 276.

² Conciliul de la Trento (1645-1664) a reprezentat o tentativă de a reforma Biserica Catolică după ce teritoriile supuse spiritual acesteia au fost afectate de Reforma protestantă. Canoanele doctrinare ale conciliului s-au referit la mai multe controverse ale dogmei catolice și au oferit definiții clare dintre care unele sunt utilizate și astăzi. Reformele au avut o amploare largă, și au fost implementate de o manieră inedită pentru Biserica catolică. Ulterior Contrareforma catolică și-a dedicat activitatea implementării preceptelor tridentine; vezi Jean Delumeau, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*, Paris, 1971; Keith Randell, *Reforma catolică și Contrareforma*, București, 2001; J. B. Duroselle, J. M. Mayeur, *Istoria catolicismului*, București, 1999, passim.

catolică, iar pe de altă parte de reformă internă, în sânul Bisericii catolice³. Unele pasaje se vor referi și la practicile comunitare ale reformei protestante⁴, deoarece toate comunitățile catolice urbane muntene au cunoscut Reforma, influențele acesteia întinzându-se și în perioada în care respectivele comunități au revenit la catolicism, au emigrat sau au trecut la ortodoxism.

De asemenea va fi expusă maniera în care emițătorii mesajului catolic, în speță preoții sau misionarii, au înțeles să se achite de sarcina lor, dar și modul în care receptorii, adică enoriașii parohiilor catolice, au receptat, au interpretat și mai ales au aplicat acest mesaj. În acest sens, vor fi prezente de asemenea unele comparații sugestive cu evenimentele paralele petrecute în Transilvania, în Moldova sau în Peninsula Balcanică (Bulgaria și Bosnia).

Există câteva motive pentru care aceste comparații sunt necesare. În primul rând, lipsa unor comunități catolice muntene reprezentative, a făcut ca Țara Românească să beneficieze mai puțin de pe urma vizitațiilor misionarilor și a activității preoților care, implicit, au lăsat mai puține relatări despre comunitățile vizitate. În plus, datorită numărului lor redus, catolicii munteni se regăsesc foarte rar în relatările călătorilor străini care au străbătut Țara Românească. Drept urmare, referirile la catolicism și, cu atât mai mult, la cotidianul catolic muntean, sunt foarte rare. În consecință a fost necesară realizarea unor paralele cu unele comunități similare din regiuni care prezintă aceleași caracteristici. Iar ariile geografice enumerate mai sus se aflau, ca și Țara Românească, la periferia lumii catolice, în contact cu alte spații culturale și religioase aparținând protestantismului, islamului și ortodoxiei.

Aspecte istoriografice ale „religiei populare”

Studiul „religiei populare” a suscitat într-o mai mare măsură interesul cercetătorilor străini începând cu anii 1970⁵. Au fost oferite diverse explicații, ele având însă, în majoritate, conotații negative: o religie irațională, primitivă, ilogică, vulgară, naivă, retrogradă social, infantilă, superstițioasă⁶. Însă cele mai pragmatice și neutre totodată caracteristici, rămân cele oferite de Max Weber acestei forme populare de manifestare a religiei:

³ Conceptul de „Contrareformă” utilizat pentru a defini acțiunile întreprinse de Biserica catolică în urma Reformei protestante, a fost introdus în Germania spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și intrat în uz general după 1850. Termenul, de origine germană, a fost folosit inițial la plural sub forma de „Contrareforme” (*die Gegenreformationen*) pentru că acestea au fost considerate ca fiind o acțiune reacționară catolică îndreptată strict împotriva Reformei protestante și nu una activă, de inițiativă independentă. De aceea există și istorici care folosesc expresiile alternative de „Reformă catolică” sau de „restaurație catolică”.

⁴ Robert Po-Chia Hsia, *Social Discipline in the Reformation: Central Europe 1550-1750*, London, 1989.

⁵ Jacques Berlinerblau, *Max Weber and the Problem of Popular Religion*, in „Journal of the American Academy of Religion”, vol. 69, 2001, nr. 3, pp 605-626.

⁶ Peter Williams în J. Berlinerblau, *op. cit.*, pp. 605-606.

1. religia care, indiferent de conținutul ei, este practică de anumite grupuri sociale caracterizate din punct de vedere social și economic, printr-un statut neprivilegiat.

2. religia populară este constituită din diverse practici sau credințe (magie, orientare irațională, o legătură apropiată cu natura, o grijă deosebită față de ideea de absoluțiune) pe care le urmează un anumit grup.⁷

În Europa premodernă, „religia” reprezenta un sistem social care îngloba toate aspectele vieții, iar „credința” însemna încuviințarea principiilor ei. Conform unor cercetători ca Keith Thomas⁸, David Rollison⁹, Philip Aries și Georges Duby¹⁰, se pare că sistemul medieval oferea individului o arie largă de alternative spirituale și psihologice care erau rezumate în conceptul de magie și care mai târziu au devenit inutilizabile în contextul oferit de Reformă, iar ulterior, de Contrareformă.

Însă această opinie ar trebui modificată în ceea ce privește un aspect foarte important: aceste alternative „magice” erau rareori parte dintr-o „credință” oficială a Bisericii, chiar dacă ele au apărut și în comunitățile catolice în care funcționa un preot. În opinia lui Henry Kamen¹¹ sau Peter Burke¹², aceasta s-a datorat faptului că Biserica catolică oferea de prea puține ori un răspuns nedumeririlor spirituale și morale ale credincioșilor, probleme ridicate mai ales în perioada post-renascentistă. Dar atât înainte, cât și după Reformă, credincioșii catolici mergeau în afara Bisericii pentru a căuta remedii și practici populare, cunoștințe exotice sau soluții spirituale și mistice pentru neliniștile lor. Este interesant de observat că atât catolicii, cât și protestanții, reprezentau totuși moștenitorii unei religii neoficiale care coexistă în general cu religia oficială și care nu era considerată de către cei care o practicau ca fiind contradictorie acesteia din urmă.

Atunci când Jean Delumeau¹³ a încercat să găsească răspunsul acestor remedii spirituale și mistice, el a reușit totodată să realizeze o veritabilă geografie și cronologie a fricilor pe care Europa occidentală le experimenta în evul mediu târziu și în perioada premodernă, scoțând totodată în evidență și preocuparea omului de a acorda un permanent sprijin religios cotidianului. Schițând astfel în studiul său o imagine a Occidentului din perioada amintită, Delumeau pune un accent deosebit pe ritualurile colective de exorcizare, deculpabilizare, reconciliere, protejare sau vindecare.

⁷ *Massenreligion* sau *Massenglaubens* la Weber; în Jacques Berlinerblau, *op. cit.*, p. 615.

⁸ Keith Thomas, *Religion and the decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*, London, 1971.

⁹ David Rollison, *The Local Origins of Modern Society: Gloucestershire 1500-1800*, London-New York, 1992.

¹⁰ Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. V, București, 1995.

¹¹ Henry A. Kamen, *Early Modern European Society*, London, 1999, pp. 55-56.

¹² Peter Burke, Luebke, M. David, (coord.), *The Counter-Reformation*, Oxford, 1999, *passim*.

¹³ Jean Delumeau, *Liniștiți și ocrotiți. Sentimentul de securitate în Occidentul de altădată*, vol. I-II, Iași, 2004-2005.

Avansând pe această cale a proiecției cotidianului în religios, Delumeau a cercetat de asemenea și problema mai spinoasă a practicii și a doctrinei confesiunii¹⁴ care, așa cum a fost ea promovată în catolicism, a constituit pentru omul occidental o neîncetată invitație la cunoașterea de sine. În același timp însă, aceeași taină a confesiunii a devenit unul dintre atuurile Contrareformei prin care catolicismul a reușit să se impună în fața Reformei în unele regiuni în care existența îi era amenințată. A apărut astfel în istoricul problemei conceptul de *Konfessionalisierung*, reprezentând argumentul care a impus la nivel individual o disciplină personală și la nivelul societății o disciplină colectivă. Toată această disciplină se putea institui ușor și putea fi controlată strict prin intermediul confesionalului, aceasta fiind de altfel și una dintre tezele susținute în lucrarea sa de către Robert Bireley¹⁵. Trebuie ținut cont și de faptul că la momentul respectiv, mărturisirea detaliată și repetată a păcatelor se afla în centrul preocupărilor religioase și culturale ale comunităților catolice¹⁶.

O altă opinie referitoare la același subiect, a fost formulată de Marc Forster¹⁷. În lucrarea sa în care studiază Reforma catolică, catolicismul popular și dezvoltarea identității confesionale în sud-vestul Germaniei, autorul susține că identitatea confesională catolică s-a dezvoltat în principal de la identificarea locuitorilor din zonele rurale și urbane cu practicile catolicismului post-tridentin, cu precădere pelerinajele, procesiunile, fraternitățile și liturghia. Totodată analiza practicilor religiei populare și ale relațiilor dintre credincioși și clerul parohial, poate permite o mai bună înțelegere a catolicismului popular din acea zonă, cu aplicații însă și pentru alte regiuni.

Istoriografia românească beneficiază de studii importante de istorie a religiilor, unde se pot găsi referiri la împrumuturile religioase, la apostazii, la diferențele existente în aplicarea dogmelor religioase. Însă lucrări care să trateze exclusiv religia populară din țările române, fie ea de orientare catolică sau ortodoxă, se lasă încă așteptate. Un exemplu de încercări recente făcute în acest sens, îl oferă contribuțiile Iolande Țighiliu¹⁸ și Mariei Crăciun¹⁹ care ating acest subiect.

¹⁴ Idem, *Mărturisirea și iertarea*, Iași, 1998.

¹⁵ Robert Bireley, *The Refashioning of Catholicism, 1450-1700: A Reassessment of the Counter Reformation*, Washington, 1999.

¹⁶ Conform lui F. Lebrun, autorul capitolului „Reformele: devoțiunile comunitare și pietatea individuală”, în Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *op. cit.*, pp. 99-106.

¹⁷ Marc R. Forster, *Catholic Revival in the Age of the Baroque. Religious Identity in Southwest Germany, 1550-1750*, Cambridge, 2001 (în continuare citat: *Catholic Revival*).

¹⁸ Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova: sec. XV-XVII*, București, 1998; Idem, *Între diavol și bunul Dumnezeu. Cler și cultură în Principatele Dunărene*, București, 2002.

¹⁹ Maria Crăciun, *Superstition and religious differences in sixteenth and seventeenth-century Transylvania*, în E. Andor, I. Gy. Tóth (coord.), “Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities, 1400-1750”, CEU-ESF, Budapest, 2001, pp. 213-231.

Religia populară în Europa occidentală

Proiecția populară a dogmei catolice și aplicarea pe scară largă a unor canoane corupte la nivel parohial, au reprezentat câteva dintre realitățile perioadei premergătoare Reformei. Lupta surdă dintre dogmă și cotidian a fost percepută de generația de reformatori religioși din secolul al XVI-lea, ca o luptă ținând de ignoranța clerului mic și a poporului. Astfel că mulți critici dinaintea Reformei, condamnau nivelul cultural redus al credincioșilor, mai ales din mediul rural, și religia superficială a celor care veneau rareori la biserică, dar care în schimb participau la carnavaluri și căutau remediile bolilor lor în practici superstițioase. Ulterior, mulți dintre acești oameni ignoranți au fost condamnați pentru vrăjitorie de tribunale ecleziastice, fie ele catolice sau protestante²⁰.

În perioada Reformei, protestanții au avut de luptat nu numai cu practicile religioase catolice, dar și cu superstițiile. În 1604 țărani din Lancashire se închinau „în toate acțiunile lor”, în timp ce în secolul al XVII-lea semnul crucii era încă folosit de calvinii din Languedoc, iar cultul sfinților era încă celebrat de luteranii din Rhineland²¹. Chiar dacă în urma interdicțiilor de tot felul și a legislației adoptate de către protestanți, o parte dintre catolici au plecat, iar ritualurile superstițioase s-au diminuat, faptul că cei rămași erau protestanți nu era o certitudine, iar religia populară a continuat să existe. Astfel că luteranii din Wolfenbuttel se plângeau în 1570 că „oamenii nu se duc la biserică duminica (...) Chiar dacă se găsește o femeie sau un bărbat care să-și amintească cuvintele, întreabă-l cine e Hristos sau ce este păcatul, și nu va putea să-ți dea un răspuns. Iar din Wiesbaden se raporta în 1594 că „toți oamenii de aici se implică în practici superstițioase folosind cuvinte cunoscute dar și necunoscute, nume și rime (...) De asemenea ei fac semne ciudate și fac lucruri cu ierburi, rădăcini și ramuri”²². Astfel că în anumite părți îndepărtate sau greu accesibile ale Europei, protestanții convergeau neofiți nu numai de la catolicism, ci chiar de la păgânism.

Biserica Catolică a pornit de la un moment similar, atunci când legislatorii catolici încercau, înainte chiar de apariția Reformei, să alunge dezordinea, desfrâul și superstițiile existente în rândul credincioșilor. Mișcarea protestantă a dat însă stimulul necesar acestor eforturi catolice slabe și ineficiente. Astfel că acestea au devenit mult mai vizibile la jumătatea secolului al XVI-lea, după încheierea Conciliului de la Trento (1563). Deși se pare că sarcina Contrareformei a fost una simplă, doar de a apăra ceea ce rămăsese din teritoriile odată catolice și de a le purifica dogmatic, în realitate obstacolele erau descurajante, având în vedere că reformatorii catolici erau hotărâți să întreprindă schimbări la fel de revoluționare ca cele propuse de reformați. Primii misionari au concluzionat chiar că mare parte din Europa catolică era încă păgână. Astfel, un iezuit nota în 1553, în același stil folosit peste un secol de Bakšić în Țara Românească, că „lângă Bordeaux, se întind aproape 30 de leghe de pădure în care locuitorii trăiesc ca animalele sălbatice, fără

²⁰ Un studiu în acest sens care pornește de la un caz real îl prezintă Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: the Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, New York, 1982.

²¹ Marc R. Forster, *Catholic Revival*, p. 56.

²² H. A. Kamen, *op. cit.*, p. 57.

nici o grijă pentru lucrurile sfinte. Se găsesc oameni de 50 de ani care n-au auzit niciodată slujbă”. Iar referitor la lipsa de înțelegere a conceptelor religioase abstracte, pe care însă oamenii le „umanizau”, adaptându-le necesităților lor, un alt iezuit nota în 1610 că a văzut în Scoția femeii catolice care băteau și încau imagini ale sfinților care nu le răspuseseră la rugăciuni²³. Aceste întâmplări mărturisesc de la sine atât despre cauzele, cât și despre manifestările exterioare ale religiei populare.

Așa cum târgurile și orașele au reprezentat inițial țintele Reformei, tot ele au fost cele care au simțit primele efecte ale Contrareformei, manifestate de cele mai multe ori prin fondarea unor colegii iezuite ca în Lyon, Barcelona sau München, iar treptat, mișcarea a depășit granițele urbane, pătrunzând în hinterlandul orașelor și ajungând în zona rurală și în alte locuri greu accesibile²⁴.

Pentru o aplicare mai corectă a dogmelor, o diseminare mai profundă a acestora și o administrare mai eficace a diocazelor, Contrareforma a produs noi ordine religioase, noi servicii religioase (inclusiv o nouă mesă), noi rugăciuni și practici religioase și a întărit rolul și puterea preoților și a episcopilor. Dar toate aceste reforme introduse de sus în jos, ca și în cazul protestanților, au necesitat mai mult de un secol pentru a se regăsi în rutina catolicilor. Astfel se explică că în mijlocul acestei perioade de reforme intense din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, unele comunități catolice rurale, ca cele din diocesele Speyer și Barcelona²⁵, și-au menținut autonomia în privința practicilor religioase și a administrării bisericii. Astfel că reafirmarea religioasă a avut loc în cadrul vechilor parametri ai practicilor religioase comunitare.

Deși schimbările au fost limitate la țările catolice, evoluții importante au avut loc la nivelul structurii societății, deoarece Biserica a obținut primatul care i-a lipsit în perioada medievală târzie. Ordinea publică a fost reformată, permițând Bisericii să controleze zilele de post, carnavalurile, moralitatea și toate evenimentele publice care implicau aspecte religioase.

În al doilea rând, Biserica și-a impus din nou autoritatea asupra preoților ei și asupra capacității lor de a administra sacramentele și de a călăuzi parohia. Episcopul a fost reconfirmat ca autoritate competentă, iar preoțimea aflată la periferia structurii și autorității episcopale a fost marginalizată. Religia rurală, care era mai greu de controlat, era propovăduită de clericii și de călugării itineranți asupra cărora se exercitau presiuni pentru a fi descurajați în demersul lor și chiar pentru a fi pedepsiți²⁶. Și dacă anterior parohia fusese sub controlul comunității,

²³ *Ibidem*.

²⁴ Robert Bireley, *op. cit.*, p. 97.

²⁵ Marc R. Foster, *The Counter Reformation in the Villages: Religion and Reform in the Bishopric of Speyer 1560-1720*, Ithaca, 1992, p. 200 și p. 246.

²⁶ Dacă în Țările Române călugării itineranți sau „cerșetori” erau considerați turbulenți pentru că nu recunoșteau autoritatea episcopală (și datorită faptului că existau doi episcopi pentru o dioceză), în Spania călugării itineranți sufereau de pe urma persecuțiilor; Alain Saint-Saens, *Valets de Dieu, Suppôts du Diable: Eremite set reforme catholique dans l’Eespagne des Habsbourgs (1550-1700)*, New Orleans, 1999.

iar puterea laică era reprezentată de instituții independente de ierarhia bisericească, acum biserica comunității devenise un avanpost al puterii episcopale.

Și nu în ultimul rând, religia s-a globalizat beneficiind de o pietate universală care cuprindea și sfinți general acceptați, care luau locul religiei comunitare și sfinților locali. Practicile italiene, ca de exemplu folosirea confesionalului, ritualurile și sfinții, nu au mai rămas strict italiene, ele fiind exportate și către alte țări catolice. La fel formula serviciului religios s-a standardizat și a fost impusă catolicilor de pretutindeni, în ciuda unor momente de opoziție. Astfel că un călător din Polonia s-ar fi găsit într-un mediu catolic identic, dacă ar fi mers la o biserică catolică din Varșovia, din Palermo sau din Paris²⁷.

Comunitățile catolice din Țara Românească

Pentru a putea evalua raporturile dintre dogmă și cotidian și pentru a putea discuta despre diferențele dintre dogmă și cotidian la catolicii munteni, este firesc ca prezentul demers să necesite inițial identificarea comunităților catolice din Țara Românească în care religia populară s-a putut manifesta. De aceea, în următoarele pagini va fi schițat mediul în care acestea s-au dezvoltat și evoluția lor până în secolul al XVII-lea.

Având în vedere faptul că atât Țara Românească, cât și Moldova erau așezate geografic de o manieră similară față de rezervorul catolic reprezentat de Transilvania și că amândouă erau state ortodoxe care aveau o majoritate ortodoxă covârșitoare, o primă problemă care se pune este de ce erau comunitățile catolice muntene mai reduse ca număr și ca întindere decât cele din Moldova.

O explicație ar fi faptul că în zona rurală din sudul Transilvaniei se găsea o populație românească ortodoxă numeroasă, confirmată încă din secolul al XIII-lea de documentele care aminteau de „terra Blacorum”²⁸ și de „silva Blacorum et Bissenorum”²⁹. „Țările” de sub munte, ale Bârsei, Făgărașului, Amlașului și Hațegului, constituiau o veritabilă centură ortodoxă care pe de o parte estompa influența catolică venită din Transilvania, iar pe de altă parte aducea un aport semnificativ ortodoxismului muntean submontan. În același timp, zona compactă de rit catolic reprezentată de scaunele secuiești³⁰ și proximitatea acesteia față de Moldova, a avut o influență indubitabilă asupra catolicismului moldovean. Aici, comunități catolice semnificative, fie ele de ceangăi sau de unguri³¹, se găseau tot în zona carpatică submontană³².

²⁷ H. A. Kamen, *op. cit.*, p. 59.

²⁸ *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările Române*, vol. I (1222-1456), întocmit de Șt. Pascu, C-tin Ciohodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, 1977, p. 3, doc. 1, (în continuare citat: DRH D. *Relații între Țările Române*).

²⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller (editori), Hermannstadt, 1892, vol. I, p. 35.

³⁰ Gyorgy Istvan Tóth, *Primul recensământ catolic din secuime*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XIX, 2001, pp. 273-298, (în continuare citat: *Primul recensământ*).

³¹ Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, București, 1985.

³² Francisc Mattas, *Catolicii din Moldova*, în „Revista Catolică”, an I, 1912, nr. 3, București, pp. 360-370.

Pe de altă parte, deschiderea Țării Românești spre zone majoritar ortodoxe din Imperiul Otoman (Bulgaria, Serbia) sprijinea cauza ortodoxiei, în ciuda administrației otomane care, deși recunoștea ortodoxia în sistemul *millet*-urilor (*Millet-i Rum*), lucru care nu s-a întâmplat inițial și cu catolicismul³³, impunea unele limitări în exercitarea ritului ortodox, ca de exemplu bătutul clopotelor sau construcția de biserici în piatră. Pe de altă parte însă, numeroși misionari sau chiar episcopi catolici soseau în Țările Române venind chiar din Bosnia și Bulgaria. Acest lucru contrasta cu deschiderea Moldovei spre regatul catolic al Poloniei unde se afla și episcopul, în general absentist, al episcopiei de Bacău, și spre regatul Ungariei, de unde veneau alte influențe catolice. Astfel că în Moldova catolicii beneficiau de un sprijin superior în comparație cu cei munteni.

Populația catolică munteană era concentrată în câteva localități având cu precădere caracter urban. Aceasta deoarece indiferent de teoria acceptată pentru a explica emigrarea și așezarea sașilor în Muntenia - aduși de cavalerii teutoni, de armata lui Andrei II după expulzarea teutonilor sau veniți la invitația acelor „majores terrae” menționați în *Diploma ioaniților*³⁴ - ei erau cei care trebuiau să dezvolte economia locală. De aceea ei s-au așezat în târguri, mai cosmopolite și mai sigure, localități cărora au reușit să le imprime treptat un caracter urban și unde își puteau desfășura activitatea și beneficia de diverse privilegii. Aceste privilegii acordate de voievozii locali nu erau numai de ordin economic, ci și confesional, căci în toate orașele în care au fost atestate comunități catolice vechi, acestea au putut să-și ridice și biserici proprii, având o libertate totală în exercitarea cultului lor³⁵. Zonele rurale, locuite de populație ortodoxă, mai nesigure și care nu ofereau oportunitățile economice ale unor târguri, au fost astfel ocolite într-o primă fază.

Este explicabil astfel de ce cele mai importante și cele mai vechi comunități catolice muntene s-au găsit în localitățile submontane cu caracter urban - Argeș, Câmpulung, Râmnic și Târgoviște - dintre care trei au și fost, deloc accidental, capitale ale statului medieval românesc sud-carpatic³⁶. Așa cum susținea și N. Iorga referindu-se la fondatorii străini ai așezărilor din țările române, „cei mai vechi sunt sașii”, ei întemeind totodată cartierele lor unde au construit case din

³³ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, ed. Mihai Maxim, București, 1996, p. 56.

³⁴ *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veac. XIII, XIV, XV (1247-1500)*, coordonatori I. Ionașcu, I. Lăzărescu-Ionescu, B. Cămpina, E. Stănescu, D. Prodan, M. Roller, vol. I, pp. 3-4, doc. 1. (în continuare citat: *DIR, B. Țara Românească*).

³⁵ Un document din 1379, emis de papa Urban al VI-lea, acorda franciscanilor bosnieci dreptul de a ridica mănăstiri în Serbia, în Bosnia și „în oricare din cetățile și părțile lui Basarab” (*Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki*, vol. I, partea 2 (1346-1450), ed. N. Densușianu, București, 1890, p. 268, doc. 207).

³⁶ Radu-Ștefan Vergatti (Ciobanu), *Curtea de Argeș și Câmpulung-Muscel reședințe domnești în raport de anterioritate sau contemporaneitate*, în „Studii și cercetări”, V, Câmpulung Muscel, 1989, p. 5; Flaminio Mârțu, *Problematika localizării primei capitale a statului feudal al Țării Românești*, în „Studii și comunicări”, III, Pitești, 1971, p. 182; Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Iași, 2004, pp. 239-248.

piatră³⁷. Într-adevăr, cercetările arheologice au făcut posibile și comparațiile de ordin topografic și arhitectural cu alte spații central-europene, arătând că planurile unor orașe ca Pitești și Câmpulung sunt de influență germană, așezări similare găsinde-se în regiunea sileziană. Astfel, evoluția liniară cu o stradă largă și alungită care juca în același timp și rolul de piață, și ale cărei repere erau biserica orașului și Curtea domnească, se datorează coloniștilor sași³⁸.

Comunitățile urbane

Fără a intra în detalii, este interesant pentru demersul nostru de a aminti pe scurt câteva elemente din evoluția acestor comunități. În opinia unor istorici, comunitatea catolică de la Argeș beneficia de o biserică construită foarte probabil la începutul secolului al XIV-lea³⁹, pe locul ei fiind ridicată ulterior o biserică ortodoxă⁴⁰. În 1381 a fost înființată prima episcopie pentru catolicii din Țara Românească⁴¹, o decizie politică legată de prezența curții voievodale la Argeș, dar și o decizie religioasă, menită să sprijine prezența unei comunități catolice stabile și semnificative la Argeș, în special, și în Țara Românească, în general. Însă puțini dintre episcopii aleși au venit să-și ia în primire dioceza⁴². Numărul catolicilor din Argeș a scăzut treptat ajungând în 1623 la doar 30 de familii⁴³, pentru ca în 1644 să dispară definitiv⁴⁴. O parte dintre ei au fost asimilați de ortodocși sau au trecut la protestantism⁴⁵, în timp ce o altă parte a emigrat spre Transilvania⁴⁶.

³⁷ N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, ediție nouă, introd. Andrei Pippidi, București, 1992, p. 130.

³⁸ Teodor Octavian Gheorghiu, Radu Radoslav, *Spațiul central al orașului medieval românesc extracarpatic din secolele XIV-XVI, spațiu al coeziunii sociale. Elemente pentru un studiu comparatist european*, în „*Historia Urbana*”, I, 1993, nr. 2, pp. 154-172.

³⁹ N. Constantinescu, *Cronologia monumentelor de la Curtea de Argeș (sec. XII-XIV). Semnificația lor istorică*, în „*Revista de istorie*”, tom. 34, 1981, nr. 4, pp. 686-687.

⁴⁰ Pavel Chihaia, *În legătură cu trecutul bisericii Botușari din Curtea de Argeș*, în volumul: *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 204. Într-adevăr Andrei Bogoslavič scria că biserica catolică închinată Sfintei Fecioare și acoperită cu plăci de aramă și de plumb, fusese preluată de ortodocși, datorită numărului redus de catolici și lipsei unui preot (Andrei Bogoslavič, în *Călători străini despre țările române*, vol. V, îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 9, în continuare citat *Călători străini*).

⁴¹ După momentul 1381, nou înființata episcopie munteană aparținea direct de arhiepiscopia de la Kalocsa; C. Auner, *Episcopia catolică a Argeșului*, în „*Revista catolică*”, vol. III, 1914, nr. 3, p. 439. Din punctul de vedere al franciscanilor observați, conventele din Țara Românească aparțineau custodiei Transilvaniei din provincia Sf. Salvator a Ungariei; Viorel Achim, *Ordinul franciscan în țările române în secolele XIV-XV. Aspecte teritoriale*, în „*Revista istorică*”, serie nouă, vol. VII, 1996, nr. 5-6, p. 397.

⁴² N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a doua, vol. I, București, 1928, p. 66.

⁴³ A. Bogoslavič, în *Călători străini*, vol. V, p. 9.

⁴⁴ Petru Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 213.

⁴⁵ Petru Bakšić scria în 1640 despre originea săsească a catolicilor argeșeni: „se spune că și în acest oraș cu fost catolici din același neam și că încetul cu încetul fiind lipsiți de preoți, s-au făcut eretici și schismatici” (*Călători străini*, vol. V, p. 212).

⁴⁶ Același Bakšić nota despre sașii din Câmpulung, Argeș și Râmnic că „toate aceste orașe sunt aproape de hotarele Ungariei; și cum aceștia au venit din acele ținuturi de aceea trag ușor într-acolo”, în *Călători străini*, vol. V, p. 213.

Nici despre catolicii din Râmnic nu aveam prea multe date. Chiar dacă cronicarul Georg Kraus plasa începuturile comunității catolice de aici în timpul cavalerilor teutoni (1211-1225)⁴⁷, cercetările arheologice arată că sașii s-au stabilit în Râmnic de la începutul secolului al XIV-lea⁴⁸ și că în vatra localității se aflau case făcute după modelul săsesc⁴⁹. Chiar în primul document referitor la Râmnic, emis la 20 mai 1388, sunt citați niște martori ale căror nume au rezonanță germană și maghiară⁵⁰, un motiv în plus în favoarea vechimii catolicilor din Râmnic. Comunitatea se menține pe parcursul secolelor următoare, prezența unor astfel de antroponime cu rezonanță străină prelungindu-se până în secolul al XVI-lea⁵¹. În 1581, din cauza Reformei, Arsengo mai găsea în Râmnic doar 20 de case cu 180 de catolici⁵². În 1640 mai erau două sau trei familii catolice⁵³, iar în 1670 catolicii dispărușeră din cauza ciumei⁵⁴. Însă refugierea în masă a bulgarilor catolici în Țara Românească în 1688, a sporit numărul catolicilor din Râmnic⁵⁵. Și comunitatea de aici ridicase o biserică care avea preot⁵⁶ și era în picioare în 1640⁵⁷, dar care se găsea deja distrusă în 1660⁵⁸.

O altă comunitate catolică se găsea la Târgoviște, unde sașii, și probabil câțiva unguri, s-au așezat începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea⁵⁹. Ei s-au stabilit în centrul localității, aproape de curtea domnească și lângă biserica

⁴⁷ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608-1665)*, ediție critică de Gh. Duzinchevici, E. Reus-Mârza, București, 1965, p. 12.

⁴⁸ Într-o locuință medievală din Râmnic s-au descoperit urme de ceramică asemănătoare cu cea din Transilvania și o monedă (Elena Busuioc, *O casă de orășean și documente materiale din secolele XIV-XV la Rîmnicul Vâlcea*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, vol. XXXIX, 1988, nr. 2, pp. 120-129, apud Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 471, nota 39).

⁴⁹ Corneliu Tamaș, *Istoria Râmnicului*, Râmnicu Vâlcea, 1994, p. 33.

⁵⁰ Mădrăcica, Bars, Mogoș, DRH, B. Țara Românească (în continuare: DRH, B. Țara Românească), vol. I (1247-1500), întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, vol. I, p. 28, doc. 10.

⁵¹ Haneș, în 1425 (DRH, B. Țara Românească, vol. I, p. 112, doc. 57.), Laslău și Agata în 1440 (*Ibid.*, p. 158, doc. 91), Lațco și Buda în 1495 (*Ibid.*, p. 411, doc. 252).

⁵² Jeronim Arsengo, în *Călători străini*, vol. II, p. 509.

⁵³ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 212.

⁵⁴ Francesco Maria Spera, în *Călători străini*, vol. VII, p. 207: „nu vor mai fi fiind catolici din cauza ciumei care a bântuit acolo”. Într-adevăr o epidemie de ciumă afectase Țara Românească în 1660; *Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu, D. Simonescu, București, 1960, p. 147 și Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, p. 58.

⁵⁵ E. Fermendžin, *Acta Ecclesiastica Bulgariae*, Zagreb, 1887, p. 302-305, apud I. Gabor, *Catolicii din Craiova în secolul al XVIII-lea*, în „Verbum”, nr. 3-4, București, 1992-1993, p. 261; Karol Telbizov, Maria Vekova, Marin Liuliușev, *Balgarskoto obrazovanie v Banat i Transilvania*, Universitetsko Sv. Kirili i Metodii, Veliko Târnovo, 1996.

⁵⁶ DRH, B. Țara Românească, vol. XXIII (1630-1632), p. 567, doc. 382: „Izerul are (...) pași 100 pre lângă popa săsescu”.

⁵⁷ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 212.

⁵⁸ Gabriel Thomasij, în *Călători străini*, vol. VII, p. 129. Pe acest loc considera Pavel Chihaia că s-ar fi ridicat o biserică ortodoxă, *Un vechi monument de arhitectură în Râmnicu Vâlcea: Biserica Sfântul Dumitru*, în *Artă medievală*, vol. III, Țara Românească între Bizanț și Occident, București, 1998, pp. 144-153. În secolul al XVIII-lea a fost însă ridicată o nouă mănăstire, George Georgescu, *Cronica latină a Râmnicului din 1764*, în „Verbum”, nr. 3-4, București, 1992-1993, pp. 250-251.

⁵⁹ L. Rădvan, *op. cit.*, p. 243.

catolică a Sfintei Maria⁶⁰. Prezența catolicilor sași este atestată de toponime ca *Valea Sașilor*⁶¹ și mahalaua *Bărați*⁶², dar și de antroponime precum Chelem, „venit dintre sași” în secolul al XVI-lea⁶³, Hans Kirscher⁶⁴, Iștfan sasul⁶⁵ și Andrei sasul la sfârșitul aceleiași secol⁶⁶. În 1581 se mai găseau 22 de case de sași catolici⁶⁷ în oraș, număr care a urcat la 40 în 1623⁶⁸ și a scăzut la 100 de suflete în 1640⁶⁹, treptat catolicii fiind asimilați de ortodocșii români.

Referitor la biserica catolică Sfânta Maria, în „Cronica mănăstirii franciscane” se afirmă a fost ridicată la 1300, în timpul legendarului Radu Vodă Negru⁷⁰, deși se pare că ea este de secol XIV. Biserica era atestată în mod cert în 1417⁷¹, iar în 1440 este menționat un preot pleban⁷² din Târgoviște, Mihail, aparținând probabil aceleiași biserici⁷³. A mai existat și o mănăstire franciscană la Târgoviște, cu hramul Sfântului Francisc⁷⁴, care a beneficiat în timp de mai multe privilegii⁷⁵.

Cea mai puternică și mai durabilă comunitate catolică, s-a aflat însă la Câmpulung. Sașii și ungurii⁷⁶ care o compuneau au sosit aici la sfârșitul secolului

⁶⁰ Într-un document de la Radu Șerban din 1607, se preciza că sașii se găseau „din sus de curtea domniei mele, aproape lângă biserica săsească”, *DIR. B. Țara Românească*, vol. I (1222-1456), p. 256, doc. 242.

⁶¹ *DRH, B. Țara Românească*, vol. XXIV (1633-1634), pp.121-123, doc. 91 și pp. 334-335, doc. 250.

⁶² *DIR, B. Țara Românească*, vol. V (1581-1590), p. 219, doc. 230.

⁶³ *DRH, B. Țara Românească*, vol. II (1501-1525), p. 192, doc. 94.

⁶⁴ N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri români*, București, 1926, p. 1, doc. I.

⁶⁵ Deși la prima vedere numele are rezonanță maghiară (István), supranumele „sasul” indică totuși o ascendență săsească. Pe de altă parte însă, terminologia ținea de cunoștințele și etnia celui care redacta actul. Astfel de cazuri erau frecvente în tagma misionarilor, un exemplu elocvent fiind furnizat de franciscanul bosniac Stjepan Tuzlanski, regăsit în diverse documente ca Stefano da Salina, Stephanus de Salinis și István Szalinai; I. G. Toth, *Primul recensământ*, p. 273, nota 1.

⁶⁶ *DIR, B. Țara Românească*, vol. V (1581-1590), p. 219, doc. 230.

⁶⁷ Existau însă 130 de catolici care vorbeau română, maghiară și germană; este posibil ca numărul caselor să se fi referit strict la sașii catolici de limbă germană sau română, cărora li s-ar fi adăugat și alți catolici unguri sau români până la numărul total de 130. J. Arsengo, în *Călători străini*, vol. II, p. 509.

⁶⁸ Andrei Bogoslavič, în *Călători străini*, vol. V, p. 9.

⁶⁹ Petru Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 215; G. Mihăescu, E. Fruchter, *Elemente de demografie istorică în evoluția orașului Târgoviște*, în „Valachica”, vol. IX, Târgoviște, 1977, p. 190.

⁷⁰ *Cronica mănăstirii franciscanilor din Târgoviște*, în B. P. Hașdeu, „Arhiva istorică a României”, vol. I, partea a II-a, București, 1865, p. 51.

⁷¹ *Ibid.*, p. 51.

⁷² Preotul pleban era de fapt preotul paroh. O explicație clară în acest sens o găsim la „Anonimul latin din 1738”: „în biserica parohială catolică zisă și plebanie (deoarece după obiceiul locului, parohii sunt numiți aici plebani), am slujit liturghia”, în *Călători străini*, vol. IX, p. 211.

⁷³ *DRH, B. Țara Românească*, vol. I, p. 157, doc. 90.

⁷⁴ Mănăstirea, ridicată probabil în secolul al XV-lea, se găsea în 1506 printre așezămintele custodiei Transilvaniei, în Viorel Achim, *op. cit.*, pp. 396-397.

⁷⁵ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, București, 1895, vol. I, p. 66 (în continuare citat *Acte și fragmente*) și în *Călători străini*, vol. V, pp. 257-258.

⁷⁶ Fără îndoială că au existat și coloniști unguri veniți împreună cu sașii, însă în număr mai mic, fapt care a condus la cvasi-ignorarea lor de către izvoare și integrarea lor în comunitatea săsească. Astfel

al XIII-lea și au beneficiat de o organizare proprie, având în frunte un *greav* sas, "*comes Laurencius de Longo Campo*"⁷⁷, menționat pe lespedea tombală descoperită la biserica Bărăției cu hramul "Sfântului Iacob"⁷⁸. Referitor la statutul comunității catolice din Câmpulung, s-a considerat că aceasta s-a aflat, de la început, în aria de influență a coroanei ungare, comitele Laurențiu nefiind altceva decât un "reprezentant regal"⁷⁹.

Dacă am da crezare lui Blasius Kleiner, la început numărul sașilor catolici l-a întrecut pe cel al românilor⁸⁰, comunitatea catolică crescând pe parcursul secolelor XIV-XV până la momentul la care, în 1427, a fost nevoie de o lărgire a corului bisericii parohiale Sf. Iacob⁸¹. La sfârșitul secolului al XVI-lea, efectele Reformei se vedeau deja la Câmpulung, și totuși catolicii de aici erau încă în număr de 400⁸², rămânând pe parcursul secolului al XVII-lea cu o medie de aproximativ 250 de credincioși⁸³, pentru ca la sfârșitul secolului numărul lor să scadă dramatic la aproximativ 50 de persoane⁸⁴.

Mănăstirea sau *Cloașterul* din Câmpulung, cu hramul Sf. Elisabeta, a fost ridicată în secolul al XIV-lea, fiind atestată la 1385 ca păstrătoarea unei relicve sfinte. Ea s-a ruinat probabil după 1525⁸⁵, iar în 1640 "*numai zidurile au rămas*

la Târgoviște sunt atestați vorbitori de maghiară, dar exclusiv case de sași (J. Arsengo, în *Călători străini*, vol. II, p. 509), iar la nivel individual este atestat „Iștfan sasul” (DIR, B. Țara Românească, vol. V, p. 219, doc. 230).

⁷⁷ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1900-1905, vol. I-II, partea V, p. 273, doc. 1 (în continuare citat: *Studii și documente*).

⁷⁸ Zezi Emil Lăzărescu, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, vol. IV, București, 1957, pp. 109-129.

⁷⁹ Ion Hurdubețiu, Flaminio Mârțu, *Câmpulungul-Muscel medieval*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XI, București, 1968, pp. 28-30; Răzvan Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 281. Conform altor teorii, este posibil ca acest comite să fi fost un conducător autonom, ales de comunitatea câmpulungeană (Carmen Jinga Oprescu, *Considerații asupra organizării orașului medieval Câmpulung Muscel*, în „Studii și comunicări”, vol. I, Câmpulung Muscel, 1981, pp. 18-19) sau conducătorul exclusiv al comunității săsești (Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 91).

⁸⁰ G. Georgescu, *Câmpulungul în cronică franciscanilor de la 1764*, în „Argesis. Studii și comunicări”, Seria Istorie, vol. IX, Pitești, 2000, p. 254 (în continuare citat *Cronica franciscanilor*). Este o ipoteză plauzibilă, având în vedere că peste 300 de ani, în condițiile în care o parte dintre catolicii câmpulungeni îmbrățișaseră Reforma, iar restul aveau un pastor luteran, ei încă reprezentau 28 % din populația orașului.

⁸¹ Cristian Moisescu, *Arhitectura românească veche*, București, 2001, vol. I, pp. 149-150.

⁸² J. Arsengo, în *Călători străini*, vol. II, p. 511.

⁸³ Bonaventura de Campofranco, în *Călători străini*, vol. V, p. 438; Francesco-Maria Spera, *Ibid.*, p. 388; Petru Bogdan Bakšić, *Ibid.*, p. 270; Gabriel Tomasij Mančić, *ibid.*, vol. VII, p. 129; Antonio Angelini, *Ibid.*, vol. VII, p. 337. Pe larg la Claudiu Neagoe, *Evoluția demografică a orașului Câmpulung-Muscel (secolele XIV-XVIII)*, în „Argesis. Studii și comunicări”, Seria Istorie, vol. XIII, Pitești, 2004, p. 210, tabelul 2 și p. 211, graficul 1.

⁸⁴ *Relația anonimă latină despre Țara Românească (înainte de 1688)*, în *Călători străini*, vol. VII, p. 461.

⁸⁵ În 1525, „barații” din Târgoviște au trimis un clopot la Câmpulung, el ajungând la biserica parohială Sf. Iacob și nu la mănăstire. Concluzia lui Pavel Chihaia este că mănăstirea era deja ruinată, *Monumente gotice în Câmpulung Muscel*, în volumul: *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 316.

întregi”⁸⁶, pentru ca în 1655-1656 să nu mai existe urmele mănăstirii, ci doar legenda că acolo aveau loc tămăduiri miraculoase⁸⁷. Biserica parohială Sfântul Iacob, sau *Bărăția*, a supraviețuit însă până astăzi. Ridicată probabil la sfârșitul secolului al XIII-lea, ea a fost extinsă în secolul al XV-lea⁸⁸. Un rol important în conservarea ei l-au avut *goțmanii*, primul fiind amintit în 1373⁸⁹, iar ultimul înainte de 1723⁹⁰.

Trebuie menționat că au existat și alte comunități catolice urbane mai târzii, cu caracter permanent sau temporar, la Pitești⁹¹, Craiova⁹², Ploiești⁹³, Slatina, Caracal și în alte locuri unde erau prezenți fie negustori⁹⁴, fie refugiați catolici bulgari⁹⁵.

Comunitățile rurale

În ceea ce privește comunitățile catolice rurale, ele existau deja probabil în secolul al XIV-lea, deoarece în 1369 voievodul Vladislav Vlaicu cerea tuturor supușilor de rit catolic, fie ei oaspeți (*hospites*), orășeni (*cives*) sau popor (*populis*) să se supună locțiitorului episcopului catolic maghiar⁹⁶. Diferența făcută între oaspeți (cel mai probabil acești oaspeți erau de fapt coloniștii sași și maghiari care beneficiau de privilegii și nu erau încadrați cu ceilalți supuși din popor), orășeni și popor (în sens de populație rurală), poate fi un indiciu în favoarea existenței unor comunități rurale catolice.

Pentru secolul al XV-lea, o astfel de așezare a fost identificată ipotetic la Lerești, lângă Câmpulung⁹⁷, pentru ca la începutul secolului al XVII-lea să fie menționată existența a șase sate catolice pe malul Dunării, fiecare având biserica

⁸⁶ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 211.

⁸⁷ Este posibil ca aceste miracole să fi fost în legătură cu moaștele Sfântului Andrei care se găseau în Cloșter în 1385, când Peter Sparnau și Ulrich von Tennstadt ajungeau la Câmpulung: “*do ist Sancti Andrewes Fus lyphafftig*”; în *Călători străini*, vol. I, p. 20; N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 2; C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, vol. III, 1914, p. 80; P. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 211. O situație similară exista și în Moldova, la biserica dominicană din Siret. Miracolele menționate acolo erau puse în legătură cu o pânză adusă din Țara sfântă în 1391, care începuse să sângereze.

⁸⁸ Pavel Chihaia, *Monumente gotice în Câmpulung-Muscel*, pp. 306-318.

⁸⁹ „Johannes P., saxonialis ecclesiae custos”, în Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei de Anton Maria del Chiaro, Fiorentino*, ediție de S. Cris-Cristian, Iași, 1929, pp. 11-12.

⁹⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I-II, p. 288, doc. 37.

⁹¹ L. Rădvan, *op. cit.*, p. 240.

⁹² După pacea de la Passarowitz (1718), comunitatea catolică din Craiova număra 2000 de persoane, având o capelă ridicată la sfârșitul secolului al XVII-lea și o vie la Drăgășani, în I. Gabor, *op. cit.*, p. 262 și G. Georgescu, *Cronica latină a Râmnicului din 1764*, în „*Verbum*”, nr. 3-4, București, 1992-1993, p. 257.

⁹³ La sfârșitul secolului al XVII-lea, aici exista o mică capelă catolică; A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 12.

⁹⁴ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, pp. 207-209.

⁹⁵ După 1688, comunitatea din Târgu Jiu era formată din bulgarii catolici refugiați; C. Papacostea-Danielopolu, *Le régime privilégie des marchands bulgares et grecs en Olténie pendant l'occupation autrichienne*, în „*Revue des études sud-est européennes*”, nr. 3-4, București, 1966, pp. 475-490.

⁹⁶ DIR, B. Țara Românească, vol. I, pp. 19-20, doc. 12.

⁹⁷ Aici au fost găsite vestigiile unei biserici hală, în stil gotic, probabil de rit catolic; Thomas Nægler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1981, p. 215.

sa și un total 280 de case, dar fără preoți⁹⁸. În aceeași perioadă, lângă Câmpulung, Bogoslavić amintea de existența a patru sate de husiți⁹⁹. Este foarte probabil însă ca, printr-o confuzie voită sau involuntară, acești husiți să fi fost luterani, deoarece în același context Bogoslavić îi denumea pe luteranii din Câmpulung, husiți, notând că „unii sunt molipsiți de erezia lui Hus”. În acest caz este posibil ca acele sate să fi fost inițial catolice și să fi trecut ulterior la luteranism. Nu este exclusă însă nici ipoteza ca în satele respective să se fi găsit comunități husite, deoarece în secolul al XV-lea o parte a husiților transilvăneni au fugit în Țara Românească la Câmpulung, Târgoviște și București¹⁰⁰, în timp ce majoritatea refugiaților a ajuns în Moldova.

În timpul primei sale vizite, Bakšić găsea în satul Sălcuța o comunitatea catolică bulgărească¹⁰¹, iar pentru 1680, o altă sursă menționează lângă Câmpulung un sat locuit de catolici unguri, supuși din punct de vedere administrativ bisericii Sfântul Iacob¹⁰². Chiar dacă nu este menționat numele, faptul că acești catolici aparțineau parohiei din Câmpulung ne indică proximitatea acestui sat față de oraș. Coroborând această informație cu mărturia lui del Chiaro care menționa printre satele cu catolici și Aninoasa¹⁰³, este foarte probabil ca aceasta să fi fost una dintre comunitățile catolice vechi din Țara Românească¹⁰⁴.

O ultimă sursă referitoare la catolicii din zonele rurale care beneficiau și de capele, este aceeași lucrare a secretarului florentin al lui Constantin Brâncoveanu, Anton Maria del Chiaro, publicată în 1717. Acolo sunt amintite comunitățile din Brădiceni, Suțetești, Perieni¹⁰⁵. Aceste comunități se adaugă celor de la Brâncoveanu, Târnălești și Albeni¹⁰⁶.

Catolicii din toate aceste sate au avut însă o istorie recentă, majoritatea fiind refugiați bulgari care au ajuns aici la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ei au beneficiat de capele și de preoți catolici de aceeași etnie, în unele cazuri fiind atestați și misionari franciscani observanți bulgari care aveau grijă de comunitățile

⁹⁸ A. Bogoslavić, în *Călători străini*, vol. V, p. 9.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 9.

¹⁰⁰ Johann Filstich, *Încercare de istorie românească*, ediție de Adolf Armbruster, București, 1979, p. 237.

¹⁰¹ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 267.

¹⁰² Giovanni Battista del Monte Santa Maria, în *Călători străini*, vol. VII, p. 231. Deoarece nu este atestat nici un sat aparținând bisericii Sfântul Iacob cel Mare, așa cum satul Șotânga aparținea mănăstirii franciscane Sfântul Francisc din Târgoviște, cuvântul „supus” avea aici sensul de jurisdicție administrativă și ecleziastică a bisericii catolice din Câmpulung asupra comunității rurale respective.

¹⁰³ A. Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 13.

¹⁰⁴ Din păcate nu există date suplimentare despre localitate, singura monografie fiind despre mănăstirea ortodoxă de aici, construită la sfârșitul secolului al XVII-lea; Ioan Răuțescu, *Mănăstirea Aninoasa din județul Muscel*, Câmpulung Muscel, 1933.

¹⁰⁵ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 13.

¹⁰⁶ C. Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, pp. 476-477; Ioan Gabor, *op. cit.*, p. 263 și L. Miletic, *Zaselvaneto na katoliceskite bălgari v Semigradsko i Banat*, în „Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knjijnina”, nr. XIV, 1897, pp. 396-397. Pentru identificarea localităților, o lucrare recentă aparține Melentinei Băzgan, *Județele Țării Românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 2004.

conaționalilor și coreligionarilor rămași fără îndrumători spirituali¹⁰⁷. În ciuda aportului demografic important, aceste comunități catolice bulgare au avut însă o existență efemeră pe teritoriul Țării Românești. Potrivit lui Fermendžin, dintre numeroasele familii ale catolicilor bulgari, numai o treime s-a putut refugia în Țara Românească în urma răscoalei din 1688¹⁰⁸, așezându-se în „sloboziile” unde le permisesse domnitorul, dar și în orașele unde se găseau catolici bulgari¹⁰⁹. Dintre acești aproximativ 2 300 de catolici¹¹⁰, prea puțini au rămas pe teritoriul muntean, o parte emigrând în Banat și Transilvania chiar în anul următor (1689), ca urmare a unui atac tătar, ei fiind urmați în 1711 și 1738 de alte două valuri de emigrație ale refugiaților bulgari din Țara Românească¹¹¹.

Este evident așadar că zonele rurale au fost evitate inițial de imigranții catolici, ele devenind zonă de colonizare mai ales pentru refugiații catolici bulgari, abia în secolul al XVII. În același timp, orașele au rămas în continuare atractive pentru catolici, indiferent de profesie sau etnie, ele fiind mai cosmopolite, mai receptive la nou și mai atractive din punct de vedere economic.

Alte comunități catolice

O dată cu declinul comunităților catolice „originare”, în Țara Românească au apărut noi categorii de catolici. Chiar dacă aportul lor demografic a fost în unele cazuri nesemnificativ, iar perioada de ședere scurtă, ei au contribuit totuși în multe cazuri la dezvoltarea comunității locale. Acești catolici „receptivi” pot fi astfel grupați în categorii distincte, în funcție de etnie, de vechime sau de scopul așezării lor. Sursele contemporane menționează în cazul reședinței voievodale de la Târgoviște numărul mare de catolic de altă națiune¹¹² și amestecul de etnii existent la curte¹¹³. Deja am discutat cazul refugiaților bulgari care, deși au fost cei mai numeroși, nu au fost însă singurii. Așadar s-au stabilit aici și alți catolici considerați *persona non grata* în țara lor de origine.

Acesta era cazul venețianului Bartolomeo Locadello, a constantinopolitanului Antonio de Via și a lui Giorgio, care se găseau în 1637 la București din cauza datoriilor contractate acasă¹¹⁴. O jumătate de secol mai târziu,

¹⁰⁷ În unele cazuri au fost atestați franciscani observanți bulgari; Ioan Gabor, *op. cit.* p. 263.

¹⁰⁸ 500 familles bulgares qui résidaient à Chiprovaț, 500 à Copilovat, 300 à Xelesna et 80 familles à Klisura E. Fermendžin, *Acta Ecclesiastica Bulgariae*, Zagreb, 1887, pp. 302-305, apud I. Gabor, *op. cit.*, p. 261.

¹⁰⁹ I. Gabor, *op. cit.*, p. 261; C. Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, passim.

¹¹⁰ Un studiu actual arată că în perioada 1612-1696, în Țara Românească era predominantă familia nucleară (77 %), cu o medie de 5 sau 5,6 membri; Șarolta Solcan, *Familia în secolul al XVII-lea în Țările Române*, București, 1999, p. 55. Calculele empirice pentru determinarea aproximativă a indivizilor, sunt făcute astfel prin multiplicarea numărului de familii cu factorul 5.

¹¹¹ A doua migrațiune spre Transilvania a avut loc în 1711, iar a treia în 1738; Karol Telbizov, Maria Vekova, Marin Liuliușev, *op. cit.*

¹¹² Francesco Maria Spera, în *Călători străini*, vol. V, p. 390.

¹¹³ Bonaventura de Campofranco, în *Călători străini*, vol. V, p. 438.

¹¹⁴ Silverio Pilotti de Penna, în *Călători străini*, vol. V, p. 103.

în Relația anonimă despre Țara Românească, sunt menționați câțiva catolici moldoveni refugiați din motive politice¹¹⁵.

Probabil că cea mai vizibilă și mai activă categorie de catolici, sosiți la o dată mai recentă, a fost constituită de negustorii veniți în majoritate din Bulgaria, Italia sau Dalmația¹¹⁶. Bakšić menționa că a întâlnit în cadrul vizitelor sale întreprinse în calitate de episcop, negustori catolici care mergeau regulat la târgurile de la Craiova, Pitești, Caracal, Slatina și Râmnic¹¹⁷. La sfârșitul secolului al XVII-lea, mai mult de 100 de negustori bulgari sunt menționați în Țara Românească¹¹⁸. În cele din urmă, o parte dintre acești catolici s-au stabilit în unele dintre aceste târguri, ajutând în unele cazuri comunitățile catolice care nu beneficiau de resurse financiare. În acest sens a acționat Bartolomeo Locadello care a construit o biserică la București, „pentru binele catolicilor noștri”¹¹⁹, deși unii nu au apreciat această ctitorire¹²⁰. Un gest similar, deși de o valoare mai mult simbolică, a fost făcut de negustorii bulgari din Chiprovaț care veneau la „zborul” de Sfântul Ilie din Câmpulung, ei donând două fețe de masă pentru altarul bisericii Sfântul Iacob¹²¹, dar și mulți negustori armeni negustori veneau la biserica catolică din Târgoviște unde aduceau și tămâie și altele necesare bisericii¹²².

O altă categorie au constituit-o mercenarii catolici de origine maghiară, poloneză, sârbă sau bulgară care se găseau la curtea voievodului. Chiar dacă misionarii notau cu amărăciune că acești mercenari nu merg la liturghie și că se căsătoresc cu femei ortodoxe în fața preoților ortodocși, numărul lor rămânea semnificativ pentru comunitatea catolică locală. Un astfel de exemplu este furnizat de Bakšić care menționa că, în 1640, erau în Târgoviște aproximativ 100 de soldați și de negustori catolici, ei găsindu-se cu toții la curtea lui Matei Basarab. De aceea, atunci când voievodul revenea la București, numărul catolicilor din Târgoviște scădea brusc¹²³. Aceeași situație se regăsea la Târgoviște în 1652, când numai mercenarii polonezi erau 80, în timp ce restul catolicilor număra 150 de „suflete”¹²⁴.

Printre alți catolici instalați la curtea voievodului, se găseau secretarii și medicii. Un exemplu în acest sens îl constituie voievodul Matei Basarab, cel care avea un medic italian, Giovanni Mascellini, și un secretar polonez, Starzawsky,

¹¹⁵ Relație anonimă despre Țara Românească (înainte de 1688), în *Călători străini*, vol. VII, p. 461.

¹¹⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, București, 1924, pp. 267-270.

¹¹⁷ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, pp. 207-209.

¹¹⁸ Relație anonimă despre Țara Românească (înainte de 1688), în *Călători străini*, vol. VII, p. 461.

¹¹⁹ Bartolomeo Locadello, în *Călători străini*, vol. V, p. 34.

¹²⁰ Franciscanul Silverio Pilotti da Penna nu a apreciat gestul lui Locadello, pe care l-a acuzat că ar fi ars veche biserică pentru a construi o capelă; Silverio Pilotti da Penna, în *Călători străini*, vol. V, p. 103.

¹²¹ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 210.

¹²² *Ibid.*, p. 216.

¹²³ *Ibid.*, p. 215.

¹²⁴ Francesco Maria Spera, în *Călători străini*, vol. V, p. 390.

ambii de rit catolic¹²⁵. Pentru aceeași perioadă, Blasius Kleiner menționa pe „un oarecare bărbat ales din neamul sașilor” care era bucovnicul voievodului¹²⁶.

În cele câteva cazuri în care voivozii au devenit catolici¹²⁷, nobilii catolici de la curte deveneau foarte influenți. Un astfel de eveniment era semnalat de Bogoslavič, în 1623: „La curtea sa sunt mulți nobili catolici și printre alții este și cumnatul <Bartolomeo Minetti, mare stolnic în Țara Românească (1620/1627)> sus-numitului domn <Radu Mihnea>”¹²⁸.

O ultimă categorie de catolici au constituit-o apostatații. Deși extrem de reduse ca număr, inclusiv datorită praxilor românești de esență ortodoxă care permiteau partenerilor ortodocși să divorțeze doar invocând religia „eretică” a soțului¹²⁹, au existat cazuri în care femeile ortodoxe au trecut la catolicism în urma căsătoriei cu un catolic. Un astfel de exemplu a fost și cel al nurorii lui Andreas, judele catolic al Câmpulungului, care după moartea soțului ei, a abjurat catolicismul în favoarea religiei inițiale, ortodoxe, stârnind protestul violent al misionarului catolic care a înregistrat în scris întâmplarea¹³⁰. Printre cei care au ales la un moment dat confesiunea catolică, s-au numărat și armenii, cazul armeanului catolic Luca și al fratelui său, ambii atestați de pietrele tombale scrise în armenească de la Bărăția catolică din Câmpulung, fiind relevat de Blasius Kleiner¹³¹. Armeni catolici și filo-catolici erau atestați și la București¹³² și Târgoviște.

Clerul între dogmă și cotidian

Clerul catolic făcea și el parte din comunitate, pe lângă datoria de a oferi servicii religioase, el reprezentând și un exemplu pentru comunitățile catolice pe care le păstorea. În acest sens, preoții sau misionarii care activau în Țările Române trebuiau să respecte regulile impuse lor de către biserica catolică și să aplice modificările adoptate de conciliul de la Trento. Totuși, modul în care clerul înțelegea să își exercite profesiunea de credință, nu era tocmai regulamentară, iar influența acțiunii uneori în sens invers: nu enoriașii erau cei care urmau exemplul preoților, ci aceștia erau modelați de comunitatea și de mediul în care trăiau.

Perioada în care misionarii franciscani își făceau vizitațiile în Țările Române reprezenta momentul în care Contrareforma ajunsese la apogeul în Europa, iar în

¹²⁵ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 254 și p. 215.

¹²⁶ G. Georgescu, *Cronica franciscanilor*, p. 257.

¹²⁷ Radu Mihnea (1601-1602, 1611-1616, 1620-1623) „domnul Radu Mihnea Corvin, este de rit ortodox și este unit cu biserica romană catolică, dar doar în taină”; A. Bogoslavič, în *Călători străini*, vol. V, p. 8; Mihnea III Radu (1658-1659), în I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului, I. Documente privitoare la episcopatele catolice din principate*, în „Revista catolică”, 1914, nr. 4, pp. 357-358; Grigore Ghica (1660-1664, 1672-1673); A. D. Xenopol, *Extrase din documente culese din arhivul Colegiului De Propaganda Fide din România*, în *Arhiva Societății științifice și literare din Iași*, vol. V, Iași, 1894, pp. 547-548.

¹²⁸ A. Bogoslavič, în *Călători străini*, vol. V, p. 8.

¹²⁹ *Îndreptarea legii (1652)*, ediție de A. Rădulescu, București, 1962, pp. 179-180, glava 182.

¹³⁰ *Relație anonimă despre Țara Românească*, în *Călători străini*, vol. VII, pp. 459-460.

¹³¹ G. Georgescu, *Cronica franciscanilor*, p. 260.

¹³² H. Dj. Siruni, *Armenii în România. Cu prilejul unui centenar*, București, 1940, p. 26.

lumea catolică se încerca implementarea unei discipline profesionale solide, inclusiv la nivelul parohiilor periferice centrului catolic. Țara Românească se afla într-o astfel de situație, datorită amplasării sale la mare distanță față de Roma și de celelalte reședințe episcopale din zonă¹³³ și datorită inexistenței unor comunități catolice compacte care să fie atractive din punct de vedere numeric și financiar pentru misionarii sau clerul de mir catolic.

Astfel că preoții care rămâneau în această regiune periferică sau cei care veneau aici, nu erau întotdeauna cei mai pioși. Rapoartele misionarilor descriau în culori destul de sumbre realitățile găsite aici: preoți însurați sau având concubine, preoți care cereau bani de la enoriași, purtau arme și haine laice și care se socializau cu poporul, neglijându-și îndatoririle religioase. Este foarte sugestivă afirmația pe care Bakšić o atribuie ortodocșilor, potrivit căreia „catolicii pot face orice”¹³⁴ datorită anarhiei prezente în cadrul bisericii lor.

Simonia clerului

Unul dintre delictele comise de cler, l-a reprezentat perceperea unor taxe pentru serviciile religioase sau pentru alt gen de avantaje. Un astfel de exemplu a fost oferit de Andrei Bogoslavič, cel pe care Bakšić îl acuza 20 de ani mai târziu că ar fi provocat apostazia în masă a catolicilor din Râmnic. Motivul ar fi fost impunerea de către acest „pseudo-episcop” a unor taxe pentru enoriași, fapt care a condus la exodul ultimilor catolici spre ortodoxie. Dacă acuzația era reală, ea ar putea fi considerată ca simonie, un act perfect condamnat. În același timp putea fi și o acțiune normală, reprezentând o contribuție individuală a enoriașilor la întreținerea preotului și a bunurilor comune din patrimoniul parohiei, contribuție care să fi fost instituită sau doar reglementată de Bogoslavič. Astfel de contribuții erau menționate de Francesco Maria Spera în 1670, la Câmpulung unde „catolicii dau de regulă (*per canone*¹³⁵) de Crăciun, de Paști și de Adormirea Fecioarei Maria câte o sumă anumită de bani de fiecare casă”¹³⁶, lucru pe care și Bakšić îl remarcase mai devreme¹³⁷.

Un alt exemplu de taxare a credincioșilor pentru serviciile divine oferite, dar de data aceasta încheiat amiabil, a fost înregistrat de către Jeronim Arseno la Târgoviște, unde „vinul pe care [enoriașii] îl produc din vie, îl dau preotului care slujește la acea biserică”¹³⁸. Aceasta reprezenta o acțiune voluntară a enoriașilor,

¹³³ Influențe existau din partea vicarului apostolic de la Constantinopol și mai puțin din a episcopul polonez absenteist de la Bacău. Excepție fac episcopii de Nicopole și Sofia, la mijlocul secolului al XVII-lea, care însă nu aveau resurse suficiente pentru a influența mersul lucrurilor. În ceea ce privește episcopul Transilvaniei refugiat la Esztergom, el ar fi avut de călărit nu mai puțin de 20 de zile doar pentru a ajunge în Secuime (I. G. Toth, *Primul recensământ*, p. 276, nota 10).

¹³⁴ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 257.

¹³⁵ Poate avea și sensul de „conform obligației”, dar și „de regulă”, implicând ideea de coerciție, respectiv de cutumă respectată voluntar.

¹³⁶ Francesco Maria Spera, în *Călători străini*, vol. VII, p. 207.

¹³⁷ B. P. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 265.

¹³⁸ J. Arseno, în *Călători străini*, vol. II, p. 510.

menită a îi asigura preotului catolic mijloacele materiale necesare pentru ca acesta să rămână pe mai departe în mijlocul comunității.

Primirea de alte foloase materiale în schimbul unor favoruri, a fost menționată de Francesco Maria Spera care scria că episcopul de Bacău accepta ca, în schimbul a „10 scudi”, „mirenii numiți diaconi, însurați, să facă slujbă”¹³⁹, amintind și de existența unui preot din Galați care slujea fără a fi fost hirotonit¹⁴⁰.

Aceste remarci sunt interesante pentru că, dincolo de problema vânzării de funcții ecleziastice, ele aduc în discuție un fenomen cu o largă răspândire în regiune, și anume aportul mirenilor la desfășurarea serviciului religios. Acest fenomen reprezenta o încercare a comunității de a rezolva problema cronică a lipsei de preoți, cu acordul tacit sau chiar fără acordul episcopului catolic responsabil. Printre soluțiile la această problemă, se număra și cooptarea diaconilor care nu aveau obligația celibatului, pentru a servi în biserică¹⁴¹. Dacă pentru Moldova, și mai ales pentru Țara Românească numărul acestor diaconi a fost limitat, în Transilvania și în Ungaria otomană, aceștia au avut o existență solid documentată și îndelungată, fiind numiți „licențiați”. I. G. Tóth susținea chiar că în Transilvania, „licențiații” au existat ca o instituție paralelă cu ierarhia Bisericii catolice, ei fiind persoane laice alese dintre enoriași și care, deși nu erau preoți consacrați, îndeplineau anumite servicii religioase ca înmormântări, căsătorii, botezuri. Inițial, toate acestea erau posibile doar cu permisiunea Bisericii catolice, de unde și termenul de „licență”¹⁴². Însă, misionarii italieni erau surprinși uneori de aceste realități străine practicii lor. Astfel că, în 1638, Francesco Leone da Modica raporta cu îngrijorare că, în Odorheiul Secuiesc erau nouă licențiați și nici un preot, iar în Gheorgheni și Trei Scaune existau șase licențiați¹⁴³.

Pe lângă factorul subiectiv, propriu fiecărui preot sau misionar, acest comportament are și câteva explicații de ordin general. După cum am menționat deja, datorită anarhiei interne și a distanțelor mari, autoritatea papei, a vicarului sau a episcopului era impusă cu mare dificultate în parohii. Apoi, unii clerici nu aveau pregătire teologică, deoarece considerau preoția ca pe un post de vază care putea fi cumpărat de familiile bogate și nu ca pe o chemare¹⁴⁴, ei venind în această *terra incognita* tocmai pentru a-și efectua „stagiul” de misionari de doi-trei ani, după care șansele lor de a ajunge într-o parohie bogată dintr-o altă zonă sau chiar la Roma, creșteau considerabil. În plus, comunitatea catolică însăși era atât de săracă, încât erau necesare trei-patru sate pentru a furniza banii necesari subzistenței misionarului sau preotului, deoarece stipendiile de la Roma erau insuficiente și ajungeau rar. De aceea, clerul căuta să obțină pe orice cale mijloace

¹³⁹ *Ii secolari chiamati Diaconi ammogliati dichino messa*; F. M. Spera, în *Călători străini*, vol. V, p. 391.

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 387.

¹⁴¹ I. G. Tóth, *op. cit.*, pp. 285-286.

¹⁴² Georg Köhl, *Laienseelsorger. Die Lizenziaten in Ungarn*, în „Trierer Theologische Zeitschrift”, 1982, pp. 241-248; Koloman, Juhász, *Laien in Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der Seelsorge*, Münster, 1960, apud I. G. Tóth, *Primul recensământ*, p. 283.

¹⁴³ Francesco Leone da Modica, în I. G. Tóth, *Relationes missionariorum de hungaria et Transilvania (1627-1707)*, 1994, pp. 248-257.

¹⁴⁴ K. Randell, *op. cit.*, p. 12.

pentru subzistență. Trebuie subliniate așadar diferențele dintre canoanele catolice și realitățile existente.

Căsătoria clerului

Dacă în ceea ce privește simonia mai existau explicații și circumstanțe atenuante, această încălcare a dogmei catolice, chiar de către cei care trebuiau să o apere și să o disemineze, era gravă și impardonabilă. Însă acest lucru nu era perceput ca un păcat important de către comunitatea locală, atât timp cât preoții își îndeplineau îndatoririle bisericești. În plus, ei erau comparați cu ceilalți clerici, fie ei preoți ortodocși, pastori protestanți sau diaconi (licențiați) din aceeași localitate, care erau căsătoriți. În plus, pentru enoriașii care aveau dubii de ordin canonic privitoare la legalitatea și moralitatea unor astfel de legături, preoții îi anunțau oficial că și lor le este permis să se căsătorească¹⁴⁵. Paradoxal, această ceremonie avea loc după tipicul catolic, dar în contradicție flagrantă cu aceleași norme bisericești care reglementau activitatea clerului. Există însă și un motiv mult mai pragmatic al acestei alegeri, deoarece casa parohială catolică era mult diferită față de cea ideală, ea funcționând ca o gospodărie țărănească care necesita munca în comun și în care femeia era necesară mai ales ca mână de lucru, decât ca partener sexual.

Această situație era tolerată tacit de către enoriași. Bârfele și denunțurile apăreau doar atunci când preotul se dovedea a fi un afemeiat notoriu sau când femeia cu care locuia era certăreață sau nesuferită enoriașilor. Preotul catolic dintr-o zonă rurală nu se diferenția prea mult de țăranii cu care se învecina. Astfel, el locuia cu o femeie, avea o gospodărie, se îmbrăca în haine laice (uneori chiar în timpul serviciului religios) și se socializa cu mulțimea la nunți sau în crășme.

Într-o societate în care relațiile personale și influențele reciproce erau mult mai importante decât canoanele rigide și străine, celibatul preoților catolici era greu de instituit. Atitudinea populară care incuraja acest obicei a fost descrisă de Bakšić, atunci când a fost rugat să consacre un preot catolic căsătorit. Refuzul său a rămas neînțeles de către enoriașii care l-au întrebat: "De ce nu? Noi am văzut preoți catolici și papistași în Transilvania, care au soție și totuși sunt preoți"¹⁴⁶. Într-adevăr, în secuime existau "zece preoți căsătoriți"¹⁴⁷, după cum continua raportul. Aceste aspecte confuze care alterau mentalitatea catolicilor de rând, au fost raportate și de către episcopul Quirini, cel care sublinia că, preoții din Moldova care sunt căsătoriți, urmează tradiția luterană și calvină"¹⁴⁸. În urma acestor vizitații, se ajungea de obicei la un compromis: preoții erau îndemnați să își părăsească soțiile și copiii sau erau folosiți diaconii pentru a îndeplini serviciul religios, pentru că nu erau obligați să fie celibatari.

Rapoartele și știrile referitoare la Țara Românească sunt sărace în astfel de mențiuni. Singurul caz prezentat a fost cel al preotului paroh Giovenale Falco,

¹⁴⁵ I. G. Tóth, *Primul recensământ*, p. 283.

¹⁴⁶ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 250.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 231.

¹⁴⁸ Bernardino Quirini, în *Călători străini*, vol. IV, p. 46.

acuzat că ar fi avut o concubină și că l-ar fi îndemnat chiar pe un alt misionar, Silverio Pilotti, să se căsătorească conform „obiceiului românesc”¹⁴⁹. Dincolo de discuția referitoare la realitatea și valabilitatea acuzațiilor, este de remarcat încă o dată puterea exemplului pe care vecinătatea cu ortodocșii îl imprima asupra comportamentului lui Falco, respectiv asupra mentalității lui Pilotti. Un alt caz în care a fost implicat un paroh din Câmpulung a fost cel al lui Gheorghe (Georgius), care își luase nevastă „după cum făcuseră parohii catolici în Secuime, care s-au lepădat de făgăduința de castitate”¹⁵⁰. Deși făcută la mijlocul secolului al XVIII-lea, această ultimă remarcă a lui Blasius Kleiner rămâne interesantă, după cum vom vedea în continuare.

Dacă au existat și alte cazuri, probabil că ele au fost similare cu cele întâlnite în Transilvania sau în Moldova, regiuni pentru care există mai multe date. Astfel, în 1638, doar nouă parohii din cele 58 din Secuime aveau preoți necăsătoriți, adică aproximativ 15%. Mai mult, dintre cei căsătoriți, mulți nu erau la prima căsătorie, iar alții erau bigami și incestuoși¹⁵¹. Aceeași situație se găsea și în Moldova, unde episcopul Quirini aflase găsise cazuri similare de preoți căsătoriți¹⁵².

Dacă în general vizitațiile aduceau totuși puțină disciplină în tot acest haos, alteori însă episcopii sau prefectii misiunilor aveau o sarcină grea în a convinge pe preoți să își abandoneze conduita lor imorală. Quirini a relatat cazul preotului din Trotuș care, deși era căsătorit și avea copii, nu a acceptat să-și părăsească familia¹⁵³, iar Szalainai pe cel al protopopului de Ciuc, Mihály Árkosi, care a încercat să obstrucționeze deplasarea în provincie a legatului apostolic, tocmai pentru a acoperi neregulile¹⁵⁴.

Având în vedere că preoților le era interzis să se căsătorească, este justificată întrebarea cine îi căsătorea. Exista obiceiul ca preoții catolici care, deși știau că nu au voie să se însoare în mod legal, să se căsătorească unii pe alții, în biserică, conform regulilor bisericești, dar în același timp încălcându-le în mod flagrant. În alte cazuri, ei puteau renunța la catolicism pentru a se căsători, pentru a abjura ulterior noua credință în favoarea catolicismului¹⁵⁵. Toate acestea însă afectau prestigiul catolicismului.

Aspectele culturale

Clerul catolic care se găsea în Țara Românească nu putea ignora existența majorității românești ortodoxe care își lăsase amprenta, inclusiv sub aspect lingvistic, asupra comunităților catolice de altă etnie. Dacă în Moldova existau încă în secolul al XVII-lea comunități catolice compacte de maghiari sau de ceangăi, unde preoții secui sau misionarii unguri puteau predica doar în maghiară, în Țara Românească ei trebuiau să învețe limba română, limbă vorbită și de catolicii

¹⁴⁹ S. Pilotti, în *Călători străini*, vol. V, p. 106.

¹⁵⁰ G. Georgescu, *Cronica franciscanilor*, p. 257.

¹⁵¹ I. G. Tóth, *Primul raport*, pp. 281-284.

¹⁵² B. Quirini, în *Călători străini*, vol. IV, p. 39.

¹⁵³ *Ibid.*, p. 39.

¹⁵⁴ I. G. Tóth, *Primul recensământ*, p. 281.

¹⁵⁵ *Ibid.*, pp. 273-279.

munteni¹⁵⁶, și să țină slujbe cât mai frumoase și mai pompoase pentru a îi impresiona pe ortodocși. Este exact ceea ce îl ruga un bătrân al comunității câmpulungene pe episcopul Bakšić în 1640, la prima lui vizită în oraș¹⁵⁷. Aceste demonstrații aveau menirea de a întări atât respectul de sine și respectul celorlalți față de catolici, cât și identitatea comunității catolice, lucru la care contribuia și prezența călugărilor catolici dedicați activității lor. Reprezentativ în acest sens a fost cazul franciscanului Giovenale Falco, cel care devenise parohul comunității de la Câmpulung și despre care Bakšić avea doar cuvinte de laudă: „cunoaște foarte bine limba română și face treabă bună”¹⁵⁸ sau că „preotul a ținut o predică pe românește”¹⁵⁹.

Dacă unele comentarii negative referitoare la erudiția clerului catolic din Țara Românească pot fi considerate ca malițioase, deoarece veneau din partea unor enoriași neavizați, nu același lucru se poate spune și despre doctorul voievodului Matei Basarab, Mascellini. Acesta îi destăinuia lui Bakšić că era dezamăgit de calitatea misionarilor italieni trimiși de la Roma: “Eu nu știu ce fel de oameni trimit Sacra Congregație în aceste țări”, deoarece aceștia “fac scandal și nimic altceva, fiind necunoscători ai limbii și fără știință de carte”¹⁶⁰.

Aceiași misionari se preocupau însă și de nivelul cultural al preoților ortodocși¹⁶¹ care puteau servi ca exemplu inclusiv comunității catolice. Spre deosebire de preoții catolici care beneficiau de veniturile parohiale și nu aveau o familie de întreținut, alocându-și astfel timpul liber sarcinilor comunitare și studiului, preotul ortodox avea și familie și resurse mai reduse, fiind astfel obligat să lucreze, în detrimentul timpului alocat educării lui. Urmărind această succintă explicație, este de înțeles de ce misionarii catolici au fost impresionați de imaginea preotului ortodox care „trebuie să meargă cu soția la arat și la săpat și să meargă la tăiat lemne pe care sa le vândă în piață în timpul târgului și astfel să se poată ajunge”¹⁶². Este interesant însă că, peste un secol, același aspect era reliefat de Blasius Kleiner, dar de data aceasta se aveau în vedere călugării catolici de la Câmpulung care, din cauză că nu beneficiau de alt venit, „au trebuit să trăiască întotdeauna din hărnicie, muncă și sudoare și au fost prin urmare siliți să se ocupe cu gospodăria și să fie de acord cu lucruri care în alte provincii sunt disprețuite datorită mării noastre sărăcii”¹⁶³. Astfel că, datorită timpului și circumstanțelor, pozițiile reprezentanților celor două biserici nu mai erau atât de diferite.

¹⁵⁶ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 209 și Francis Šoimirović, în *Călători străini*, vol. VII, p. 64.

¹⁵⁷ „Voiam să ne rugăm ca o dată să ieșiți afară în oraș îmbrăcat în veșminte pontificale ca să poată vedea și românii pentru că ei ne disprețuiesc mult zicând că credința noastră e necurată și că legea noastră ar fi mai rea decât toate celelalte”; P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 212.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 209.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 210.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 258.

¹⁶¹ „episcopii si preotii lor sunt atat de ignoranti incat putini din ei, poate nici unul, pot sa inteleaga ceea ce citesc, deoarece citesc in limba sarbeasca pe care nu o cunosc si astfel nu inteleg nimic nici ei, nici aceia care ii aud in biserica”; *Ibid.*, p. 225.

¹⁶² Niccolo Barsi, în *Călători străini*, vol. V, p. 78.

¹⁶³ G. Georgescu, *Cronica franciscanilor*, p. 261.

Situația nu era diferită nici în Transilvania, deoarece raportul lui István Szalainai amintea de preoți care nu cunoșteau formula de dezlegare folosită la spovedanie, care nu știau nimic despre liturghie, nu foloseau maslul, nu aveau liturghiere sau alte cărți de cult și, într-o epocă a confesionalului, acești preoți abia își spovedeau enoriașii¹⁶⁴.

Acest lucru nu era de mirare, deoarece în Țara Românească și Moldova nu exista nici un institut teologic catolic, chiar dacă s-a dorit înființarea unuia la Suceava¹⁶⁵. Singura unitate catolică de învățământ superior din zonă fusese universitatea iezuită din Cluj, fondată de Ștefan Bathory, universitate care a fost însă distrusă în 1603, de soldații lui Moise Secuiul și de localnicii unitarieni¹⁶⁶.

Este interesant însă, că lucrurile nu erau cu mult diferite nici în Occidentul catolic. Astfel că, tot în secolul al XVII-lea, în dioceza Trento, chiar unde avusese loc conciliul care reformase dogma catolică, numai șase din 214 preoți aveau doctoratul, doar 29 dețineau cărți și majoritatea abia știau puțină latină¹⁶⁷.

Conduita misionarilor

Profitând de vidul de autoritate existent, „purtarea preoților și călugărilor duce mai mult la năruirea credinței catolice, decât la înălțarea ei”¹⁶⁸. Chiar episcopul Bakšić recunoștea că lipsa de interes manifestată de cler ar fi putut reprezenta una dintre cauzele descreșterii comunității catolice muntene: „căci sunt foarte puțini catolici și poate și prea puțină grijă din partea slujitorilor bisericii”¹⁶⁹. Consecința acestor scandaluri și bârfe se traducea printr-o pierdere de imagine și de statut a Bisericii catolice, fapt relevat și de același misionar al cărui raport se încheia astfel: „schismaticii se folosesc de aceste prilejuri ca să-și bată joc de călugării noștri și de legea noastră”¹⁷⁰.

Diferența dintre aspectul dogmatic și cel real putea fi observată și la nivel mai înalt, nu doar al preoților parohiali. Datorită realităților locale, chiar și episcopii aplicau cu mai puțină strictețe unele reguli. Dacă la Câmpulung episcopul Bakšić a încercat să aplice canoanele catolice și a slujit la un altar portativ, pentru că celelalte fuseseră pângărite de luterani, tot el remarcă că, în cazul catolicilor munteni și moldoveni, a trebuit să se alinieze la obiceiurile acestora, slujind „după cum se țin sărbătorile în aceste țări potrivit cu datina

¹⁶⁴ I. G. Tóth, *Primul recensământ*, p. 287.

¹⁶⁵ O alta sugestie făcută Congregației de către misionarii franciscani, se referea la înființarea unui seminar catolic la Suceava care să formeze generațiile următoare de preoți. Misionarii au subliniat costurile scăzute ale unei astfel de întreprinderi, fiind necesar doar echivalentul sumei trimise anual misionarilor din zona. Dar Roma nu a răspuns acestor cereri pertinente și problemele au continuat.

¹⁶⁶ I. G. Tóth, *Primul recensământ*, p. 287.

¹⁶⁷ Robert Po-Chia Hsia, *The World of Catholic Renewal, 1540-1770*, Cambridge, 1998, p. 115.

¹⁶⁸ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 232. În ciuda acestei stări de fapt, existau acțiuni care depășeau necesitățile personale. Astfel în raportul său, dar de data aceasta despre Moldova, Bakšić menționează cum vicarul catolic al Moldovei, dominicanul Giacinto, nu își îndeplinea sarcinile religioase dacă nu era plătit.

¹⁶⁹ *Ibid.*, p. 256.

¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 230.

veche¹⁷¹. Un fapt similar îl raportase din Moldova, cu ceva timp înainte, episcopul Quirini care, datorită neînțelegerilor dintre ortodocși și catolici cauzate de schimbarea calendarului¹⁷², am dat ordin, cu puterea ce-mi fusese hărăzită de sfântul Scaun apostolic, ca polonii amintiți «care serveau ca soldați în Moldova» să țină sărbătorile după calendarul vechi¹⁷³. Atitudinea este cu atât mai interesantă de reținut cu cât episcopul Quirini a ignorat voința papei, acceptând obiceiul moldovenilor ortodocși pentru a se ajunge la un compromis pașnic.

Deși la prima vedere orice misionar care ajungea la catolicii din Țările Române servea unei cauze nobile, oferind acestora sprijin religios, se pare că nu toți călugării catolici erau atât de doriți de către comunitate. Conform relatării lui Bakšić, misionarii italieni erau percepuți negativ de către catolicii munteni, deoarece ei veneau pentru o perioadă foarte scurtă, nu își arătau interesul față de comunitățile vizitate și plecau din cauza grijilor financiare sau de altă natură. Astfel că, în accepțiunea unor catolici, starea nefericită a mănăstirilor și a bisericilor catolice avea la origine „schimbarea zilnică a misionarilor care vin aici trimiși de sacra Congregație pentru a se îmbogăți și a distruge, lăsând biserica și casa «mănăstirea» golită și jefuită¹⁷⁴ și nu lipsa de fonduri și de interes a episcopului responsabil de dioceză. Deoarece misionarii și preoții asigurau legătura dintre arhieriei catolici și enoriași, ei reprezentau cele mai vizibile și mai accesibile forme ale ierarhiei catolice care puteau fi blamate.

Relatări ca cea referitoare la Giovenale Falco, parohul din Câmpulung care reușise să reconvertească la catolicism comunitatea catolică din Câmpulung care trecuse la luteranism, și care era apreciat de enoriași, de episcopul Bakšić și chiar de voievodul Matei Basarab, trebuie reconsiderate. Pentru a fi acceptat mai ușor într-un mediu străin lui, el a fost probabil produsul unui proces de aculturație, împrumutând modele comportamentale de la cei în mijlocul cărora trăia. Acuzațiile care i se aduceau de Silverio Pilotti¹⁷⁵ că „nu poartă rasă, nici funie franciscană la brâu și nici tonsură” și că „s-a dus în port românesc la domn” pot demonstra un respect al său față de cultura localnicilor, dar și o asimilare parțială a sa. Acuza că „umbă fie călare, fie într-o trăsură”, se poate explica prin necesitatea de a ajunge rapid la curtea voievodului, la slujbele din Târgoviște sau la enoriașii care nu se puteau deplasa. Interesantă este însă acuzația că Falco „făcea din mănăstire [de fapt biserica Sf. Iacob] tavernă și cârciumă cu cântece și țambale”. Aceasta se explică prin faptul că biserica din Câmpulung poseda niște dughene care erau lipite în afara casei parohiale și care erau închiriate comercianților de către paroh, pentru a obține veniturile necesare unei bune desfășurări a activității bisericii.

Desigur că pentru a explica acest comportament, trebuie avute în vedere și conflictele personale dintre misionarii care activau în Țara Românească, conflicte

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 262.

¹⁷² Papa Grigore al XIII-lea a inițiat în 1582 reformarea calendarului iulian.

¹⁷³ B. Quirini, în *Călători străini*, vol. IV, pp. 39-40.

¹⁷⁴ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 256.

¹⁷⁵ Silverio Pilotti, în *Călători străini*, vol. V, pp. 101-102.

declanșate de așteptările lor individuale și de vanitatea fiecăruia, dar și conflictele instituționale, dintre diferitele ordine care acționau aici. Un astfel de conflict notoriu l-a reprezentat cel dintre franciscanii observanți bulgari, al căror episcop coordona activitatea misionară în Țara Românească, și conventualii italieni care nesocoteau autoritatea arhiepiscopului bulgar al Valahiei. Observanții bulgari considerau Țara Românească ca un loc de refugiu față de autoritățile otomane care activau în Bulgaria și ca un teritoriu supus jurisdicției lor, după ce, în 16 decembrie 1644, episcopul de Marcianopol, Marco Bandini, și cel de Sofia, Petru Bakšić, și-au delimitat cele două arhiepiscopii asupra cărora aveau jurisdicție, unde, pe lângă Bulgaria, era cuprinsă și Țara Românească.

De aceea, reclamațiile pe care misionarii le trimiteau la Roma, trebuie privite cu scepticism, deoarece în ciuda conduitei morale la care erau obligați, iată ce spunea un misionar bulgar aflat în conflict cu conventualii italieni: „stăpânii noștri <otomanii> vor da mai multă crezare unei minciuni de-a noastră <a observanților bulgari>, decât la o sută de adevăruri de ale lor <ale conventualilor italieni>; și noi vom ști să spunem lucruri care să-i nenorocească”¹⁷⁶.

În ciuda statutului de cleric, de multe ori comportamentul lor era total deviat de la principiile care au guvernat dinamica catolică post-tridentină. Acest lucru însa nu era de natură să mire, pentru că reprezenta o adaptare inevitabilă la mediul în care trăiau. Astfel, clerului catolic din Țara Românească avea o situația particulară și, în ciuda unei ierarhii instabile și incerte, a originii lui diferite și a teritoriului străin și „schismatic” în care activa, a încercat a călăuzi comunitățile catolice de aici. Prin caracteristicile sale, cât și prin mentalitatea lui influențată profund de ethosul local, clerul catolic poate fi considerat un punct de referință în sondarea mentalității și a comportamentului societății muntene din secolul al XVII-lea.

Parohia între dogmă și cotidian

Comunitățile catolice, ca de altfel și cele de altă confesiune, erau organizate în parohii sau în enorii, de multe ori chiar cartierele sau mahalalele fiind identificate după numele parohului sau după hramul bisericii. Există o astfel de mențiune legată de o enorie a catolicilor din Câmpulung, care la momentul respectiv (1639) era condusă încă de pastorul Anania care semna, cu litere latine, ca martor împreună „cu toată enoria”, probabil pentru un plus de autoritate morală¹⁷⁷.

Cotidianul religios al comunităților catolice muntene era alterat constant de prezența împrumuturilor provenite de la comunitatea ortodoxă, de influențele protestante, dar și de credința în eresuri, superstiții sau în elemente de magie, care la rândul lor puteau fi împrumutate parțial de la fideliile altor religii. Toate aceste elemente constituiau baza a ceea ce s-a numit religie populară. Deși toate bisericile creștine au dus o adevărată cruciadă contra propriilor credincioși care urmau

¹⁷⁶ T. Mancic, în *Călători străini*, vol. VII, pp. 132-133.

¹⁷⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, p. 277, doc. VIII.

aceste eresuri, religia populară nu numai că nu a dispărut, dar ea s-a și dezvoltat la catolicii din Țara Românească.

După cum am văzut deja, unul dintre motive l-a constituit chiar lipsa clerului catolic care trebuia să vegheze la respectarea dogmei oficiale sau, în unele cazuri, exemplul nefast pe care chiar clerul îl dădea credincioșilor.

Un alt motiv l-a constituit ignoranța membrilor comunităților catolice. Deși inițial membrii acestora erau negustori sau meșteșugari care aveau o minimă educație, treptat sursele caracterizează pe catolicii munteni ca fiind „oameni simpli”. Într-un context în care instabilitatea politică provoca probleme economice, iar carența de clerici cauza dezordine spirituale, „simplu” putea defini atât comunitățile sărace, cât și cele rămase fără coordonate religioase certe. Probabil că în multe cazuri, „simplu” implica ideea de ignoranță și era invocat pentru a oferi circumstanțe atenuante catolicilor munteni care nu mai practicau un catolicism pur.

Influențe religioase

În urma deselor contacte cu luteranismul și ortodoxia și a apostaziilor în favoarea acestor rituri, comunitățile catolice muntene au împrumutat frecvent elemente din cotidianul sau spiritualitatea ortodoxă și luterană. Vizitatorii catolici erau conștienți de pericolul reprezentat de aceste mimetisme de ordin social și religios. În rapoartele despre Moldova, apar mențiuni importante despre fondul religios al ortodocșilor, afectat de eresuri și de obiceiuri ancestrale care se manifestă la diferite procesiuni comunitare, ca de exemplu înmormântările. Locul de seamă în descriere este deținut însă de descântecele, de superstițiile și de exorcizările practicate în cadrul majorității ortodoxe care, datorită proximității, risca să afecteze și comunitățile catolice care trăiau acolo. Această descriere a obiceiurilor ortodoxe, care este mai intensă și mai întinsă decât cea a catolicilor, oferă o privire asupra neliniștii misionarilor față de posibilitatea de contaminare a catolicilor vecini¹⁷⁸. Fără îndoială că acest lucru era mai pregnant în Țara Românească unde comunitățile catolice primeau puțină asistență, erau mai răzlețe și, în consecință, prezentau un mai mare risc de adoptare a unor eresuri sau chiar de apostazie.

Într-adevăr, temerile lor erau fondate, pentru că Bandini nota despre respectarea postului că „moldovenii - și până acum și unii catolici - cred că este mai mic păcatul să furi și să ucizi un om decât să mănânci carne în zilele oprite”, iar „sărbătorile le celebrează cu joc și cu pahare pline cu vin și atunci se dedau mai mult la toate voluptățile vieții și ale trupului. În această privință mulți catolici până acum au luat și ei de model obiceiurile moldovenilor (...)”¹⁷⁹. Mai mult, catolicii urmau calendarul ortodox, pe stil vechi, și nu calendarul gregorian care deja funcționa în lumea catolică occidentală¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Nicolo Barsi, în *Călători străini*, vol. V, pp. 76-77; Marco Bandini, în *Călători străini*, vol. V, pp. 344-345.

¹⁷⁹ M. Bandini, în *Călători străini*, vol. V, pp. 344-345.

¹⁸⁰ B. Quirini, în *Călători străini*, vol. IV, pp. 39-40.

Și în Țara Românească, catolicii munteni respectau aceleași zile de post ca ortodocșii¹⁸¹, în timp ce la Câmpulung, catolicii făceau la înmormântări praznice ca și muntenii, adică urmând ritualul ortodox¹⁸². În plus, ei acceptaseră icoana dată lor de un călugăr „schismatic”, expunând-o în altarul bisericii Sfântul Iacob cel Mare¹⁸³. Este interesantă lipsa de reacție a lui Bakšić în această privință, deoarece pe de altă parte, în calitate de episcop și de reprezentat al autorității papale în provincie, el se întreba dacă se mai poate sluji la altarul la care slujise cândva un pastor luteran : „Sfânta Congregație va hotărî ce trebuie făcut cu această biserică pângărită și profanată de luterani și de alții”¹⁸⁴. Însă despre icoana „schismatică” care se afla la momentul respectiv în altarul bisericii, nu se menționa nimic altceva.

Superstițiile și miracolele

Un alt aspect legat de religia populară l-au reprezentat superstițiile și credința în miracole. Chiar dacă catolicismul tridentin promova o religie disciplinată și reglementată doctrinar, având la bază comunitatea parohială¹⁸⁵, aceste caracteristici nu au putut fi impuse catolicilor din spațiul extracarpatic care prezentau o variantă medievală, mult mai relaxată, a aceleiași confesiuni. Dintre superstițiile ortodocșilor munteni, del Chiaro le amintea pe cele referitoare la alungarea ciumei și la deochiatul copiilor¹⁸⁶, în timp ce altele erau notate de episcopul Marco Bandini în Moldova, unde se credea că aduce ghinion să arunci gunoiul vinerea, să calci peste prag cu piciorul stâng, să îmbraci o haină pe dos, să întâlnești pe cineva în timp ce ai o găleată goală în mână., să lucrezi în următoarele nouă zile de joi de după Paști și să nu ungi cu usturoi ușile și ferestrele în noaptea de Sfântul Andrei¹⁸⁷.

O parte din aceste superstiții, dar și altele, erau remarcate chiar la catolicii moldoveni, peste aproape un secol, de Giovanni Maria Ausilia, viceprefectul provinciei franciscane a Moldovei. Astfel unii catolici „se folosesc de anumite semne și rugăciuni rânduite de biserică pentru folosul sufletelor...amestecându-le spre primejdia sufletelor lor cu vrăji, descântece de desfacere a vrăjilor, farmece și faceri de petrecanie (*con stregarie, rompimenti d'incantesimi, maleficii e veneficii*) și le mai folosesc și altfel făcând cu excrementele unor animale spurcate semnul crucii repetat de nenumărate ori pe la ferestre și la uși ca să gonească, cum zic ei, pe zburător (*lo spirito volante*)”¹⁸⁸. Este interesant de urmărit evoluția adoptării unor

¹⁸¹ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 55.

¹⁸² P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, pp. 261-262.

¹⁸³ *Ibid.*, p. 210.

¹⁸⁴ *Ibid.*, p. 210.

¹⁸⁵ J. Delumeau, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*, Paris, 1971, *passim*.

¹⁸⁶ Anton Maria del Chiaro, *Călători străini*, VIII, p. 378.

¹⁸⁷ Iosif Pal, *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii păstorii lor de veacuri*, Săbăoani-Roman, 1941, p. 79.

¹⁸⁸ Giovanni Maria Ausilia, în *Călători străini*, vol. IX, p. 315. Practicile magice prezente la comunitățile catolice moldovene, erau similare celor descrise de manualele inchizitoriale din secolul al XVII-lea: „maleficiano in cose commestibili, scrivendo parole incognite e caratteri sopra frutti,

obiceiuri ortodoxe pe care catolicii le dezaprobau inițial, însă folosite în 1745 de către urmașii aceluiași catolici. Astfel, dacă la mijlocul secolului al XVII-lea, judele catolic din Baia făcea glume referindu-se la cultul morților propriu ortodocșilor¹⁸⁹, Ausilia nota peste un secol că „unii <catolici> cred că ceea ce dau de mâncare de sufletul morților lor, vor avea pe lumea cealaltă de mâncare întocmai și tot atât și acești morți”¹⁹⁰.

Astfel de relatări sunt mai puține pentru Țara Românească, deși este foarte probabil ca lucrurile să fi decurs și aici la fel ca în cazul catolicilor moldoveni. O superstiție remarcată de A. M. del Chiaro și respectată de „catolicele născute în Valahia, este că în Vinerea Mare e oprită orice lucrare cu acul, căci în acea zi Fiul Domnului a suferit atâtea împunsături”¹⁹¹. Este de remarcat deosebirea făcută de autorul florentin între obiceiurile catolicilor născuți în Valahia, opuse probabil celorlalți catolici, diferență care susține indirect existența unei religii populare proprii catolicilor din această zonă de contacte spirituale. Totuși, aceste superstiții caracteristice catolicismului periferic, erau inofensive în comparație cu elementele de vrăjitorie și magie neagră prezente chiar în patria confesionalismului, Italia.¹⁹²

În același timp misionarii au remarcat elementele de religie populară care făceau deja parte din *ethos*-ul local. În urma rapoartelor trimise de aceștia la Roma, *Congregatio de Propaganda Fide* și-a nuanțat punctul de vedere în ceea ce privea practicile sincretice și religia populară. Astfel că în 1659 a fost emisă faimoasa *Istruzione* prin care misionarii care acționau în *partes infidelium*, incluzându-i aici și pe cei din Țara Românească, erau informați asupra diferențelor culturale semnificative și sfătuiți să respecte obiceiurile locale: „Non confrontate dunque mai i costumi di quei popoli con i costumi europei.”¹⁹³

O situație similară se regăsea în legătură cu credința în miracole. Ele au jucat un rol important în viața spirituală a acelei perioade, constituit împreună cu credința în viziuni, o punte către necunoscut și către lumea de dincolo. Cei ce săvârșeau miracole erau considerați sfinți, iar Biserica se bucura de numărul mare

mischiando polvere tra cibi, facendo statue di cera, trafigendole con aghi e facendole a poco a poco dileguare al fuoco”, în John Tedeschi, *Il giudice e l'eretico. Studi sull'Inquisizione romana*, Vita e Pensiero, Milano, 1997, pp. 137-151.

¹⁸⁹ Marco Bandini, în *Călători străini*, vol. V, pp. 343-344.

¹⁹⁰ Giovanni Maria Ausilia, în *Călători străini*, vol. IX, p. 315.

¹⁹¹ A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 25.

¹⁹² John Tedeschi, *op. cit.*, pp. 137-151. De fapt culegerea cea mai cuprinzătoare de descântece și poțiuni magice sau taumaturgice, *Malleus Maleficarum*, a fost scrisă de doi dominicani în 1486 și folosită intens de tribunalele ecleziastice în perioada „vânătorii de vrăjitoare”, fiind republicată de cel puțin 19 ori până în 1669; Elizabeth Tucker, *Antecedents of Contemporary Witchcraft in the Middle Ages*, în J.P. Campbell (editor), „Popular Culture in the Middle Ages”, Bowling Green, 1986, pp. 39-47.

¹⁹³ Un alt paragraf sugestiv menționa că: „Il ne faut pas obliger ces peuples de changer leurs habitudes (*usi*), les coutumes quotidiennes (*consuetudini di vita*) et les mœurs (*costumi*), quand ils ne s'opposent pas contraires d'une façon évidente à la religion et aux bons mœurs. Qu'est ce qu'il y a de plus absurde que de déplacer en Chine la France, l'Espagne, l'Italie ou d'autre pays de l'Europe?"; în M. Guidetti (ed.), *Storia d'Italia e d'Europa. Comunità e Popoli*, vol. III „Il Rinascimento e le Riforme”, Milano, 1979, p. 393.

al acestora. Pentru că în perioada medievală, când ereziile măcinau Biserica Catolică, ele reprezentau dovada tangibilă ca Dumnezeu nu o părăsise¹⁹⁴. Ulterior însă, reformele tridentine au încercat suprimarea credinței în miracole și au complicat totodată și procedura sanctificării.

Este interesant însă, că în Țara Românească miracolele erau atestate chiar de către misionarii catolici, adică cei care trebuiau să implementeze noua disciplină confesională în parohiile vizitate și, prin urmare, să fie imuni la astfel de istorii. Astfel, nu fără o oarecare satisfacție, Baksic pune pe seama „mâniei lui Dumnezeu” focul care a ars turnul mănăstirii ortodoxe Negru Vodă din Câmpulung¹⁹⁵, turn construit cu materiale luate în 1647 din ruinele Cloașterului. Iar peste câțiva ani, în 1660, Gabriel Thomasij scria despre existența aceleași mănăstiri (*Cloașterul*) din Câmpulung unde „au avut loc mari miracole după mărturiile locuitorilor acestui oraș.” Chiar dacă între timp mănăstirea dispăruse, Thomasij remarca că acel loc intrase deja în patrimoniul sacru comun al celor două confesiuni. Aceasta deoarece în fiecare seară atât catolicii cât și ortodocșii mergeau la acolo pentru a se ruga, iar în zilele de sărbătoare ei aprindeau lumânări¹⁹⁶.

Sincretismul religios prezent la Câmpulung, prin care reprezentanții unor confesiuni diferite împărțeau același spațiu simbolic în ciuda dogmelor, era propriu zonelor periferice și de contact spiritual, fiind similar spațiului transilvănean¹⁹⁷ sau a celui din *Triplex Confinium*¹⁹⁸.

Căsătoria

Printre elementele care contribuiau la decăderea morală a comunităților catolice și la lipsa de disciplină confesională a lor, se număra bigamia. Deși era o decizie extrem de periculoasă, fiind dezavuată de Biserica Catolică și pedepsită de pravila munteană, existau însă bigami. Astfel în *Îndreptarea legii* din 1652, era făcută chiar o distincție între bigamii „eretici” și ceilalți bigami, evident în defavoarea primei categorii: „Acela ce să va cununa cu doăa muieri și să fie amândoaă vii, acela face prepus să fie eretic. Drept aceia trebuie să-l întreabe ce gând are spre taina cununiei, carea iaste de o ține biserica; și de să va găsi să fie eretic, atunce se va certa cu moarte cumplită”¹⁹⁹.

Ceea ce se preconizează în glavă, ca probabil un tribunal eclesiasc să îl interogheze despre taina cununiei pe vinovatul indus în eroare poate chiar de

¹⁹⁴ André Vauchez, *Spiritualitatea Evului Mediu occidental*, București, 1994, p. 137.

¹⁹⁵ P. B. Bakšić, în *Călători străini*, vol. V, p. 266.

¹⁹⁶ G. Thomasij Mancic, în *Călători străini*, vol. VII, pp. 128-129.

¹⁹⁷ Maria Crăciun, *op. cit.*, pp. 213-230.

¹⁹⁸ Acolo venețienii și austriecii catolici întâlneau sârbii ortodocși și bosniacii musulmani, legând uneori între ei frății de sânge respectate cu strictețe. Astfel că lupta Contrareformei s-a tradus acolo mai ales prin încercarea de implementare a unei discipline la nivelul parohiei și a unor reglementări confesionale; Wendy Bracewell, *Frontier Blood-brotherhood and the Triplex Confinium*, în D. Roksandic, N. Stefanec (ed.), „Constructing border societies on the Triplex Confinium”, Budapeșt, 2000, p. 34. În unele cazuri însă, chiar misionarii care trebuiau să impună această disciplină aveau comportamente deviante; I. G. Tóth, *Between Islam and Catholicism: Bosnian Franciscan Missionaries in Turkish Hungary, 1584-1716*, „The Catholic Historical Review”, vol. 89, Washington, nr. 3, iulie 2003, pp. 409-433.

¹⁹⁹ Glava 237 „Pentru bărbații ce vor lua doăa muieri”, în *Îndreptarea legii, 1652*, p. 232.

către exemplul parohului său și care era ignorant în multe privințe, nu numai sub aspect religios, ne trimite cu gândul la un posibil Menocchio²⁰⁰ interogată de către un tribunal inchiizitorial. Nu avem însă date despre un delict cu un astfel de deznodământ tragic.

Referitor la cunoștințele dogmatice ale catolicilor de rând în ceea ce privea disciplina confesională, acestea erau aproape nule, ele ținând mai mult de unele valori morale și practice, de integrare a preotului în comunitate. Acest fapt se datora nu numai ignoranței în materie de drept canonic și de drept laic a credincioșilor, ci și puterii exemplului oferit chiar de către cler. După cum am menționat deja, existau cazuri de preoți catolici căsătoriți sau chiar bigami, la fel cum existau mulți preoți care căsătoreau persoane ai căror parteneri erau încă în viață²⁰¹ și care locuiau uneori chiar în aceeași zonă.

Atunci când existau disensiuni între preot și enoriași, comunitatea respectivă își putea impune punctul de vedere față de preotul paroh. Astfel, într-un raport al lui Bakšić se menționează că „preotul Laurențiu, fiind descoperit în anii trecuți în adulter cu soția economului bisericii, a fost silit de catolicii noștri să se însoare”²⁰². Este interesantă atitudinea enoriașilor catolici care preferau totuși un preot căsătorit și din această cauză considerat „serios”, unui preot trăind în concubinaj, forțându-l uneori să se căsătorească.

Deși pentru Țara Românească nu avem prea multe exemple de preoți căsătoriți²⁰³ și aici comunitatea a reușit la un moment dat să își impună punctul de vedere în fața preotului, dar, paradoxal, de o manieră total opusă față de coreligionarii moldoveni. Astfel, Blasius Kleiner, scria în cronică sa că preotul paroh din Câmpulung, Gheorghe (Georgius), „a trebuit să emigreze din Valahia împreună cu alții care au trecut la credința luterană”²⁰⁴. Această refugiere nu era pusă însă pe seama apostaziei preotului, căci Kleiner menționa că acesta „nu trecuse la luteranism”, ci pe faptul că „și-a luat o muierușcă”²⁰⁵.

Concluzii

Urmând principiile care au guvernat dinamica catolică în epoca post tridenină, au fost identificate noi direcții și atitudini care să definească noile puncte de vedere ale papalității. Un număr de misionari aflat într-o constantă creștere a fost trimis în zona țărilor române, s-au alocat resurse materiale și s-a

²⁰⁰ Scandella, supranumit și Menocchio s-a născut în 1532, fiind un catolic practicant și administrator al bisericii locale. Faptul că a crezut mai mult în lecturile sale și în folclor decât în liturghie într-o perioadă în care se încerca impunerea măsurilor Contrareforme, l-au adus în fața tribunalelor inchiizitoriale. În final a fost condamnat și ars pe rug la vârsta de 67 de ani. Carlo Ginzburg, *op. cit.*, *passim*.

²⁰¹ Francesco Maria Spera, în *Călători străini*, vol. V, p. 387.

²⁰² B. Quirini, în *Călători străini*, vol. IV, p. 38.

²⁰³ Unul din motive ar fi că în Țara Românească erau atestați puțini preoți parohiali, mai ales după ce Reforma a ajuns aici. De aceea majoritatea clericilor erau călugări misionari, care nu rezidau suficient de mult în cadrul comunității pentru a dezvolta relații de această natură.

²⁰⁴ G. Georgescu, *Cronica franciscanilor*, p. 257.

²⁰⁵ *Ibid.* p. 257.

încercat dacă nu convertirea, măcar menținerea catolicilor existenți deja. Bisericele catolice au fost inventariate, reparate și înzestrate, iar credincioșii numărați, în timp ce clerul catolic și misionarii încercau să ajungă cât mai aproape de domn și de Curtea lui, pentru a-i putea influența deciziile.

Una dintre cele mai importante surse externe despre Țările Române în secolul al XVII-lea este datorată acestor valuri de misionari sosiți atunci. Rapoartele lor sunt menite a justifica acțiunile acestora, a sugera noi politici religioase conforme realităților regionale, dar și de a nara fapte și obiceiuri.

Dacă adâncim cercetarea în zona memoriei colective și a impresiilor lăsate asupra vizitatorilor, putem înțelege cum aceste fenomene care țin de mimetism social și de sincretism religios, au evoluat și au schimbat dezvoltarea comunității catolice datorită coexistenței ei cu cea ortodoxă. Astfel, bazată pe rapoartele vizitațiilor, introspecția asupra cotidianului catolic de secol XVII din Țara Românească relevă o coexistență în general pașnică între credincioșii diverselor biserici, fără semne majore de intoleranță etnică sau religioasă. Amestecul de etnii și de religii și libertățile acordate acestora au fost remarcate de călătorii străini și au avut ca efect dezvoltarea unei toleranțe specifice. Printre motive s-au numărat poziționarea geo-politică a Țării Românești într-o zonă de contacte religioase între ortodocși, catolici, musulmani, protestanți și armeni, statutul ei deosebit în cadrul Imperiului Otoman, care îi permitea domnului să ducă o politică religioasă independentă, dar să fie în același timp atent la *lobby*-ul catolic făcut la Istanbul, cât și poziționarea periferică a țării față de lumea catolică și de centrele administrative catolice, ceea ce a făcut aproape imposibilă impunerea aici a principiilor și coerciției tridentine.

Scopul lucrării este de a facilita editarea unui profil al comunității catolice muntene din secolul al XVII-lea și al clerului care avea responsabilitatea acestei comunități, oferind în acest sens, pe cât posibil, comparații relevante cu comunități similare din Transilvania și Moldova și explicații pentru atitudinea uneori bizară a clerului din Țările Române. Lucrarea trebuie considerată ca un punct de pornire pentru o cercetare ulterioară, dată fiind limitarea ei impusă mai ales de insuficiența surselor, dar și de perioada de timp aleasă.

IMAGINEA SPANIEI LA CRONICARII ROMÂNI DIN SECOLELE XVI-XVIII

Oana Andreia SÂMBRIAN-TOMA

Imaginea Spaniei la cronicarii moldoveni Miron și Nicolae Costin

Imaginea Spaniei s-a bucurat în opera marilor cronicari moldoveni de o redare extrem de plastică, alcătuită din elemente pertinente și care, în principal, au vizat două aspecte. Pe de o parte, este vorba despre o Spanie văzută în dimensiunea ei istorică, percepută ca un conglomerat etnico-lingvistic, cel puțin înainte de colonizarea teritoriului iberic de către romani, iar pe de alta, de Spania contemporană, mai apropiată cronologic de Miron Costin (1633-1691): Spania renașcentistă și barocă.

Spania barocă este o „jumătate” de Spanie, ea constituind cea de a doua parte a unei sintagme arhicunoscute, Spania Secolului de Aur, care include veacurile XVI și XVII sau, altfel spus, cele două mari curente artistice, Renașterea și Barocul. Spania renașcentistă se întrecește cu Spania barocă, ele merg împreună într-un fel de indiviziune ușor stranie. Oricum ar fi ea concepută, Spania Secolului de Aur ar putea fi definită printr-o nouă sintagmă, radical opusă celei a lui Ortega y Gasset, și anume, „Spania vertebrată”.

Pe parcursul Renașterii, Spania s-a dezvoltat enorm, pe toate planurile. A fost condusă de doi monarhi importanți, Carol Quintul, sau Carol I al Spaniei și Filip al II-lea, și-a creat un vast imperiu colonial, pe Guadalquivir soseau la Sevilla, la Turnul Aurului, bogățiile din America, literatura și arta erau în dezvoltare continuă. În secolul al XVII-lea, avântul politic s-a mai temperat. Spania, devenită la un moment dat principala putere antiotomană din Europa datorită potențialului său economic enorm ce îi permitea să își remunereze cum se cuvenea soldații, și-a mai pierdut în vremea barocului din strălucire, accentul puterii deplasându-se în geopolitica europeană către Anglia și Franța.

În Țările Române, aflate la celălalt capăt al bătrânului continent, Spania a început să se ivească treptat, evoluând ca prezență și imagine. Dincolo de relațiile politice și militare, apărute în mod firesc în timpul domniei lui Carol Quintul, cel ce visa la un moment dat la o monarhie universală¹, raporturile culturale sunt de departe cele mai interesante. Existența informațiilor despre Spania la cronicari trădează o anumită concepție, o imagine cvasi-standard cu care această țară era asimilată de către oamenii învățați, ce aveau un cuvânt important de spus în viața culturală și politică a Țărilor Române. Ei puteau influența elitele și, de foarte multe ori, scriind la porunca domnilor, redau concepțiile proprii lumi.

¹ Constantin Rezachevici, în *Istoria Românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, coord. Virgil Cândea, București, 2003, p. 17.

Cronicarii moldoveni au cules în operele lor diverse informații despre Spania care, adunate, ajută la completarea unui puzzle. Imaginea sa va prinde contur în paginile ce vor urma, identificându-se prin pete de culoare dinamice sau terne și își va dezvălui potențialul. Ea se va preta la diverse dezbateri, constituind, în cele din urmă, nici mai mult, nici mai puțin, decât o plâsmuire, bazată pe mai multe concepte-cheie, ce se vor revela treptat.

Miron Costin a redat în opera sa o Spanie văzută sub aspect istorico-geografic, cu informații care, în marea lor majoritate, au fost corecte. Din punct de vedere geografic, Spania este localizată în mai multe ocazii. Atunci când se referea la Italia și granițele acesteia, în lucrarea *De neamul moldovenilor*, Miron Costin afirma: „Hotarele ei despre răsăritu, dinspre noi, cum s-au zis mai sus, limba de mare și apoi Stiria, Carintia, Avustria, țările Împărăției Nemțești; dispre miiazănoapte franțojii, dispre apus Hișpania (...)"².

O altă localizare geografică a Spaniei o găsim în aceeași lucrare, unde, atunci când discuta despre Roma și hotarele ei, Miron Costin relatează următoarele: „Hotarele acestii împărății a Rîmului mai necoprinse sîntu, că nu niscareva munți sau ape curătoare, cum vedem acum că despartu crăie de crăie și împărăție de împărăție, ci din toate părțile le-au fostu hotarul Marea Ochianul, care încunjură pămîntul, începîndu dispre părțile despre miiazănoapte, oceanul acela ce încunjură Englitera și totu acela ochian și dispre apus, pe după Hișpania și Portugalia și de la părțile apusuluiși trage tot acel ochian (...) Câte împărății, crăii, domnii, țări sîntu, di le încunjură ochianul, precum s-au pomenitu mai sus, toate supt ascultarea Împărăției Rîmului au fost”³.

Tot Miron Costin nota despre continente că „Acestea dară doao părți de lume, Evropa și Asia, dispre părțile de miiazănoapte desparte Donul, iară într-acoace împarte Marea Neagră și bogazul cela ce se scură Marea Neagră în Marea Albă, tocmai supt orașul Țarigradului și în gios pre Marea Albă, pînă unde cade apa Nilului în Marea Albă și Nilul desparte Asia de Africa. De la Nil se începe Africa și Eghiptul amu nu de Asia, ci de Africa ieste, cum toate țările câte sîntu de la malul Nilului, până se închide cu Marea Ochianului, carea încunjură pămîntul, alătura cu Marea Albă, până să cură și Marea Albă în Ochian, la Hișpania, dincolo Africa, dincoace Evropia, Hișpania de Europa, Fesul dincolo de Marea Albă, de Africa”⁴.

Prin urmare, ce anume cunoștea Miron Costin despre Spania din punct de vedere geografic? Că aparținea continentului european, o situa în spațiu la vest de Italia, că dincolo de ea începea Africa și că același ocean care scaldă și astăzi malurile Angliei, Oceanul Atlantic, le scaldă și pe cele ale Spaniei.

Informațiile cu caracter istoric vor fi ilustrate în ordine cronologică. Așa cum rezultă dintr-unul din textele citate⁵, Miron Costin știa că Spania fusese provincie

² Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în Idem, *Opere*, București, 1958, p. 245.

³ *Ibidem*, p. 252.

⁴ *Ibidem*, p. 262.

⁵ v. Nota 3.

romană, tot în *De neamul moldovenilor* afirmând, cu privire la țările romanizate că „multe locuri supuse au fostu, (...) și toată Hispania”⁶.

Despre Traian, „împăratul Rîmului, al șaptelea după Avgustu chesar”⁷, informație incorectă, întrucât între Augustus și Traian au domnit mai mult de șapte împărați, cronicarul moldovean comenta că era „de neamul său spaniol”⁸, informație adevărată, Traian provenind dintr-o regiune de lângă orașul spaniol Sevilla, numită Italica.

În ceea ce privește procesul romanizării, inclusiv cel al Spaniei, Miron Costin realizează un portret foarte plastic și elocvent al acestui fenomen: „Era acesta obiceiul la Împărăția Rîmului dacă se umplea Italia, dricul împărăției, de lăcuiori, de nu le ajungea, nici-i biruia pămîntul cu hrana, scotea cu sorți căsași di pen orașă și deprin sate și-i muta la altă țară, unde vedea părți mai rari de lăcuiori, sau unde vedea că să rădica de suptu ascultarea împărăției vreo țară, acolo cu sutile de mii de case să muta și le împărția locuri și zicea acei discălicături noao: colonia romana, adecă discălicarea Rîmului. De care colonie a lor ieste plină lumea și la Asia, adecă Anadol și la Africa, căria îi zicem noi Barbarezii, și la Hispania și pre apa Renului, la nemți și la franțozi. Și la Rumele, în țările grecești, un neam ce le zicem coțovlah, colonia Rîmului ieste”⁹.

În capitolul „De numerile neamului acestor țări și de port și de limba graiului, de unde au luat așijderea și de tunsura, carei să află și acum la prostime de supt munte, lăcuiorii ce sîntu și de lege creștinească, de unde au luat”, din aceeași lucrare privitoare la originea moldovenilor, Miron Costin susținea că „hispanii; ibării; iltiberii; portogalii, iară tot un neam sântu (...)”¹⁰ și își întărea afirmația susținând că „nici un neam nu este în toată lumea să aibă numai un nume”¹¹. Observația este însă eronată din cauza confuziei pe care cronicarul o face între substrat și produsul rezultat, întrucât iberii și celtiberii nu pot fi identificați cu spaniolii, ei făcând parte numai din substratul lingvistic și demografic care a contribuit la etnogeneza poporului spaniol.

Pe de altă parte, dacă analizăm aserțiunile lui Costin într-un context global vom sesiza că, deși ambigue, cunoștințele de care dispunea exprimau o realitate certă: existența pe teritoriul actualei Spanii în perioada premergătoare cuceririi romane a iberilor și celtiberilor, populații despre care nu avem încă foarte multe elemente concludente.

Referințele prezentate mai sus constituie prima categorie de date furnizate de către Miron Costin, și anume Spania istorică, unde termenul de „istorie” este pus în legătură cu dimensiunea sa temporală, ancorând acțiunile pe axa trecutului. Deși poate că mai corect ar fi să le situăm pe axa prezentului istoric, redându-i astfel istoriei caracterul său de adevăr coerent și general valabil.

⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p. 253.

⁷ *Ibidem*, p. 255.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 258.

¹⁰ *Ibidem*, p. 268.

¹¹ *Ibidem*, pp. 267-268.

În cea de-a doua categorie de informații sunt incluse elementele ce vizează o Spanie mai apropiată, din punct de vedere cronologic, lui Miron Costin. În *Letopisețul țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, relatând că „papa și împăratul pe la toți crai creștinești, cum este craiu leșăscu ales să hie la toată creștinătatea ghegeneral, adecă purtătoriu de oaste împotriva turcului”¹², cronicarul adaugă că „Hișpanul o sumă de bani i-a orînduit la crăiia lui de la Neapoli, că să rudiia Vladislav cu împăratul nemțăscu și cu craiul Hișpanii, fiindu feciori dentr-o nepoată împăratului nemțăscu”¹³.

În fragmentul de mai sus este vorba despre regele polon Vladislav al IV-lea (1632-1648) și regele Spaniei, Filip al IV-lea (1621-1665), ambii fiind, pe linie maternă, nepoții lui Carol al II-lea al Spaniei.

Revenind la lucrarea *De neamul moldovenilor*, Miron Costin făcea referire la apartenența Neapoleului la Spania: „(...)Neapolis, crăiia suptu craii Hișpaniei”¹⁴. În fapt, Napoli aparținea Spaniei de la 1500, an în care s-a încheiat tratatul de la Granada, între regele Franței, Ludovic al XII-lea și regele Ferdinand al Spaniei. Tratatul a presupus un acord prin care monarhul spaniol primea mare parte din Napoli; în schimb, francezii își mențineau dominația asupra ducatului Milano¹⁵. Sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea vor găsi Spania și Franța ca principalele puteri ale Europei. Spania (în epocă începuse să se folosească acest termen, ceea ce demonstrează că națiunea spaniolă deja se constituise) îi alungase pe musulmani din peninsulă, descoperise „Indiile”, în timp ce Franța învinsese Anglia în războiul de o sută de ani¹⁶.

În *Istorie de crăiia ungurească*, apar date interesante legate de conflictul dintre Ioan Zapolya și Ferdinand de Habsburg, fratele lui Carol Quintul, eveniment în care intervine și generalul Gian-Batista Castaldo, guvernator al Transilvaniei între anii 1551-1555¹⁷. Iată care era situația la vremea respectivă.

Ioan Zapolya (1487-1540) a fost voievod al Transilvaniei în perioada 1526-1540, ridicând pretenții la tronul Ungariei. El s-a aflat în fruntea unui grup de nobili unguri care, în cadrul adunării lor de la Rákos, au susținut ca niciun străin să nu poată fi ales rege al Ungariei, avându-l în minte, mai mult ca sigur, pe Ferdinand de Habsburg. După moartea rivalului său, Vladislav al II-lea, fiul lui Ioan Zapolya (Ioan II Sigismund Zapolya), care era încă minor, a fost ales de nobilii maghiari în adunarea de la Rákos, în 1516, rege al Ungariei, împotriva dorinței regelui polonez. În anul 1526, după ce regele Ungariei, Ludovic al II-lea, a murit în bătălia de la Mohács, Ferdinand de Habsburg a devenit rege al Boemiei și Sileziei (1527). Nu a reușit să ocupe tronul Ungariei, fiind în dispută cu Ioan Zapolya, care, cu ajutorul sultanului Soliman I, a fost încoronat rege al Ungariei, vasal turcilor. Prin înțelegerea de la Oradea din 1538, Ferdinand I l-a recunoscut

¹² Idem, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, în Miron Costin, *Opere...*, p. 126.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Idem, *De neamul moldovenilor*, în Miron Costin, *Opere...*, p. 246.

¹⁵ Ricardo de la Cierva, *Historia total de España*, Madrid, 2006, p. 310.

¹⁶ *Ibidem*, p. 307.

¹⁷ *Istoria Românilor*, vol. V, p. 1082.

pe Ioan Zapolya ca rege al Ungariei. După moartea acestuia din urmă, în 1540, fiul său, Ioan Sigismund Zápolya, sub regența mamei sale Izabella și sprijinit de otomani, a moștenit tronul. Prin aceasta, Imperiul Otoman a reușit să își extindă influența în vest și să frâneze extinderea austriacă reprezentată de Ferdinand, care în 1531 a fost recunoscut rege german de către adunarea nobililor din Köln. Gheorghe Martinuzzi, episcop de Oradea, va trece la un moment dat de partea lui Ferdinand, care își va strânge armată, urmând a se îndrepta spre Transilvania.

Miron Costin relatează: „Și fără nemica zăbavă au gătit și alte oști cu Ioan Batișta Castald, om vestit la lucrurile războaielor, de neamul său **ișpan**. Și după câteva sfaturi la Beciu, Castald unde și de firea lui Gheorghie Martenuzii au pomenit, cum vor să iasă lucrurile lui, sirguind cu toată oastea au purces în părțile ungurești și Ardealului la Gheorghie, în Oradia”¹⁸.

Informația dată prezintă însă o mică inadvertență, și anume, că Gian-Batista Castaldo era napolitan la origine, nu spaniol¹⁹, chiar dacă Napoli se afla la vremea respectivă sub coroana spaniolă, fapt ce a determinat, probabil, confuzia.

„După sosirea lui Castald cu oștile, merse Gheorghie la crăiasa, știind-o acmu înspăimântată și după câteva muștrări, îi dzise să nu mai amestece zarva, ce mai bine cu cinste și cu pace să dea crăia sa lui Ferdinand pe seamă, după cum, au fost legat și cu bărbatul său, cu Ioan craiu și cu Ferdinand”²⁰. În acest fragment, Martinuzzi o vizitează pe văduva lui Ioan Zapolya, propunându-i să îi cedeze domnia lui Ferdinand. De fapt, imediat după moartea lui Zapolya, Ferdinand trimisese solie la regină și la sultan, cerând coroana Ungariei pentru sine. Mâniat, sultanul se deplasase până în Ungaria, ocupând Buda. Regina a părăsit orașul, stabilindu-se la Lipa. În cele din urmă, după o întrevvedere a reginei cu Martinuzzi și Castaldo, aceasta s-a hotărât să părăsească Transilvania, lăsând însemnele puterii lui Castaldo: „Ție Castalde, dau aceste ale Crăiei Ungurești odoare, cu care să încunună craii ungurești. Tu, fără zăbavă, la stăpânul tău Ferdinand să le dai și prealuminatul stăpânul tău luându-le, nu atât să să bucure de dânsule, cât pentru binele acestor țări creștinești nevoiță și grijă să aibă-ți de cuvântul său, ce este prin tine dat, să să ție”²¹.

După plecarea reginei, toți se așteptau la represalii din partea turcilor, care nu fuseseră în niciun moment de acord cu ocuparea tronului Ungariei de către Ferdinand de Habsburg, ceea ce s-a și întâmplat. Aflând că turcii aveau să concentreze 200 000 de oameni²² pentru a-l ataca pe Ferdinand, toți ungurii s-au cutremurat²³: „Mult au luptat Castald să-i îmbărbăteze împotriva turcilor, ce nu au putut face cu meșterșugurile sale nemica. Întru aceiași dată s-au turburat oștile

¹⁸ Miron Costin, *Istorie de crăiia ungurească*, în Idem, *Opere...*, p. 303.

¹⁹ Eugen Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, Târgoviște, 2006, p. 69.

²⁰ Miron Costin, *op. cit.*, p. 304.

²¹ *Ibidem*, p. 304.

²² *Ibidem*, p. 307.

²³ *Ibidem*, p. 308.

nemțești pentru plata lefelor, că câteva lefă nu luasă și așa de greu să turburasă, cât era să ucidă pe Castald și pre toate capetele, care era tot șpanioli”²⁴.

Aici se opresc informațiile cronicarului moldovean despre Spania. După cum s-a putut observa, ele au o oarecare consistență, cu precădere cele din perioada apropiată de Costin, cunoștințele sale de geografie și în special cele de natură istorică și politică având o rezonanță deosebită pentru studiul imaginii Spaniei astfel cum era receptată în Moldova din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Opera lui Miron Costin va fi dusă mai departe, chiar dacă nu la aceeași parametrii, de fiul, Nicolae Costin, care va continua *Letopisețul* ilustrului său părinte și, de asemenea, va traduce în limba română primul roman occidental, *Ceasornicul domnilor*, al spaniolului Antonio de Guevara. Letopisețul lui Nicolae Costin trădează și unele influențe de la Guevara, ce devin evidente în unele concepții sau în diverse titluri cu care Nicolae Costin își înzestrează capitolele.

Nicolae Costin este primul dintre cronicarii români din secolul al XVIII-lea care înglobează în opera sa, *Letopisețul țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, informații despre Spania demne de luat în seamă. Examineate în ordine cronologică, distingem trei tipuri de astfel de informații: primele dintre ele se referă la formarea poporului spaniol, evidențiind, în acest sens, rolul iberilor și al celtiberilor: „Iverii den Asia, care au în țările lor de agiunsu de toate mademurile, și cu acelea toți să zăbăvăscu; pentru aceia au și porecla, că Iveri să înțeleg, de pre lătinie săpători. Aceste toți din urmă, Iverii cu domnul lor Irachie, precum mărturisescu unii, au mersu cu vasă pre Marea Adriei și pre Marea Albă, den Asiia, pen Țara Grecească la Ișpania, unde au pus Irachie la strămtorile mării doi stâlpi, care despartu Ișpania de Mavritania și de Africa. Și văzînd Iverii în Ișpania ca și în țara lor munți bogați de mademuri de aur și argintu și hier precum scris Iustin carte XLIV, s-au așezat acolo și acea parte a Ișpanii o au numit Iveria, pre numele lor. Acestea pre urmă împreunându-se cu Franțozii, ce să chema nainte Galateni și Țelteni, făcându-săși împreunându-să den douo niamuri unul, adecă tot un neam, li-au zis Țilteberi, cum s-ar zice Țilti și Iveri; și așa Iverii den Asiia, și den Ișpaniia Țiltiberi să chiamă; den Toval, ficiorul lui Afet se trag.

Așezatu-s-au pre urmă multe niamuri în Ișpaniia, cum era în vremile vechi, de-ți căuta oamenii locuri mai bune de traiu, de să muta dentr-un loc la altul. Că Africanii, Arapii, Mavritanii, Cartaghenii, Râmlenii, Frâncii, Goții, Ghepidii, Franțozii, Țimbrii, Hunii sau Ungurii, Vandalii, Elanii și alți strămoși a Franțozilor, Nemților, Slovacilor și Liteveni, ades să rădica de mergea într-acele părți a Apusului, ca la locuri calde și bogate și de odihnă. Și care niam era mai puternic, acela să așaza. Că așa era de dinste bișugul acelor locuri, pentru mademurile aurului, argintului în Ișpaniia, cât Hanibal Cartaghenul, până au

²⁴ *Ibidem*.

stăpînit acolo, în tot anul lua câte 12 buți de aur venit dintr-acei munți, precum mărturisescu de acestea Plinie și Iustin”²⁵.

Desigur, multe dintre informațiile de mai sus sunt legendare și profund hiperbolizate, chiar dacă păstrează și elemente desprinse din realitate. Originea iberilor a rămas până astăzi un mister, actualmente vehiculându-se ideea că ar fi provenit din bazinul Mării Mediterane. Strâmtoarea Gibraltar, la care probabil face referire Nicolae Costin atunci când afirmă că „au pus Irachie la strâmtorile mării doi stâlpi, care despartu Ișpania de Mavritania și de Africa”, amintește de numele ce i s-a mai dat acesteia, și anume „Coloanele lui Hercule”. Este posibil, totuși, ca în acest text, Nicolae Costin să fi confundat pe iberi cu georgienii, din cauza faptului că aceștia din urmă erau numiți în perioada medievală iviri.

În legătură cu istoria romană a Spaniei, ea constituind cea de a doua categorie de informații prezente la Nicolae Costin, cronicarul evidențiază: „Calimpiari apoi cu cheltuiala lui Filip al doile, craiu a Ișpanii, au săpat slovele, și pe urmă cu meșteșug de Alfonsu Țicaon tipograful, au făcut table 131, scrisă acea istorie și le-au trimis pentr-alte țări întru pomenirea lui Traian Hișpanul, împăratului Râmului”²⁶. Aici cronicarul amintește de opera lui Alfonso Chacón, în perioada renescentistă în Spania manifestându-se un deosebit interes față de Columna lui Traian. Alfonso Chacón (1530-1599) a fost istoric, arheolog, bibliograf, naturalist și teolog, provenind dintr-o familie nobiliară din Baeza, un orașel situat în sudul Spaniei, în Andaluzia. S-a făcut remarcat mai ales în arheologia creștină și în recuperarea materialului bibliografic, fiind unul dintre marii erudiți de la curtea regelui Filip al II-lea. Faima sa a fost atât de mare, încât papa Pius al V-lea l-a chemat la Roma pentru a conduce Biblioteca Vaticanului²⁷.

Ultima categorie de informații face referire la evenimente mai recente, de la sfârșitul secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea. Una dintre ele se referă la războiul pe care spaniolii l-au purtat contra francezilor în anul 1500 pentru Napoli, pe care, în cele din urmă și l-au anexat, așa cum am putut observa și din opera lui Miron Costin: „Într-acestaș an mari războae s-au făcut în Italia, bătându-se Hișpanii cu Franțozii pentru crăiia Neapole”²⁸.

O ultimă relatare despre Spania apare în *Letopisețul* în legătură cu asediul asupra Vienei din 1529, confruntare la care s-au aflat de partea creștinilor și oști ale lui Carol Quintul: „(...) împăratul cu oștile au mersu dreptu la Beciu și bătându-l ci tot feliul de arme o lună întriagă, apărat fu de Salmaș Hișpanul cu mare vitejie”²⁹.

Pe lângă referințele directe la Spania pe care Nicolae Costin le oferă în lucrarea sa cunoscutul editor al traducerii lui Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor*, Gabriel Strempele observa că „Letopisețul folosește un bogat material de referințe,

²⁵ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediție de Ioan Șt. Petre, București, 1942, pp. 82-83.

²⁶ *Ibidem*, p. 134.

²⁷ http://www.ujaen.es/investiga/hum669/Chacon_Alfonso.htm, 22 mai 2008.

²⁸ Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 308.

²⁹ *Ibidem*, p. 380.

din rândul căruia nu lipsește nici opera lui Guevara, la care se adresează atunci când vorbește despre cucerirea Daciei și împrejurările morții lui Decebal”³⁰.

Tot Gabriel Ștrempel mai notează și alte influențe ale *Ceasornicului* asupra *Letopiseșului*, amintind, în acest sens, „Predoslovia”, ce „vădește stilul propriu „Ceasornicului”³¹, precum și cele ce apar inclusiv în unele titluri de capitole: „Domnilor buni și înțelepți oglindă trebuie să fie faptele trecute a trecuților domni; cele bune și de laudă să le urmeze, iar de cele rele și de hulă departe să fie”³².

La începutul secolului al XVIII-lea era la modă un gen de scrieri cu caracter didactic, extrem de utilizate în Bizanț și care au influențat mediul din Țările Române de la sfârșitul veacului precedent; ele cuprindeau normele esențiale de conduită ce trebuiau avute în vedere în educația fiilor de domni. Cele mai cunoscute lucrări din literatura bizantină au fost *Capitolele parenetice ale lui Agapet către împăratul Iustinian*, *Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon*, *Învățătura împărătească* a lui Teofilact și *Învățăturile lui Manuel Paleologul către fiul său*³³. În Țările Române, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie* cuprind un număr mare de sfaturi practice, de la formele de protocol la reguli de bună purtare la masă și în toate împrejurările vieții.

În afară de existența tratatelor de bună purtare pentru prinți, se va face simțită și tendința preocupării pentru instruirea și educarea lor. Mihai Viteazul și-a trimis fiul la colegiul piariștilor din Cluj, în timp ce Radu Mihnea s-a format la Veneția, cu ajutorul unor profesori renumiți³⁴. Secolul al XVIII-lea a fost dominat de încrederea în puterea miraculoasă a educației. În acest context se înscrie și traducerea în limba română de către Nicolae Costin a romanului *Ceasornicul Domnilor*.

Romanul este opera scriitorului renașcentist Antonio de Guevara, episcop de Cádiz și predicator al lui Carol Quintul. Originalul spaniol poartă numele de *Il libro aureo del grand Emperador Marco Aurelio con el Relox de Principes* (*Cartea aurită a marelui împărat Marc Aureliu cu Ceasornicul domnilor*), prelucrată de către Nicolae Costin, probabil, în ultimul an al vieții sale, cu titlul *Ceasornicul Domnilor*.

Opera lui Guevara este împărțită în trei cărți: prima cuprinde normele conform cărora prințul trebuia să își organizeze viața pentru ca faptele sale să fie în armonie cu figura bunului creștin. Cartea a doua include povește despre modul de comportare al prințului în interiorul căminului, în timp ce în ultima carte sunt enumerate cerințele pe care trebuia să le îndeplinească viitorul domn pentru a deveni un model pentru suspuși³⁵.

Cartea lui Guevara a fost publicată în 1529 și la scurt timp a pătruns în mai toate literaturile din Europa, înregistrând un extraordinar succes. La doi ani după

³⁰ Gabriel Ștrempel, *Studiu introductiv*, la Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor*, traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică, București, 1976, p. XXXV.

³¹ *Ibidem*, p. XXXVI.

³² *Ibidem*, p. 429.

³³ Victor Papacostea, *Tradiții românești de istorie și cultură*, București, 1996, p. 207.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, pp. 342-343.

ediția definitivă dată de Guevara în 1531, cartea a fost tradusă în limba franceză, în Anglia este împământenită cam în aceeași perioadă, în 1540 apare la Veneția prima traducere în italiană, iar în 1544, vede lumina tiparului la München, în limba germană³⁶. În 1606 cartea este tradusă în limba latină de către un mare umanist al timpului, Johannes Wankelius cu titlul *Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, libri 3 de lingua castelana in latinam linguam transducti* și, apoi, se va răspândi în toate țările catolice³⁷. Astfel, va ajunge în Polonia, unde va fi cunoscută de către Nicolae Costin în perioada când acesta își făcea studiile.

Nicolae Costin și-a început procesul de formare la Colegiul iezuit catolic din Iași, iar în 1683 îl urmează pe tatăl său în Polonia, unde își va continua studiile. Revenit în țară în 1685, Constantin Cantemir îl numește treti-logofăt. Sub Dimitrie Cantemir va ajunge mare logofăt, demnitate pe care și-o va păstra și în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat.

Lucrarea spaniolului va plăcea atât de mult tânărului intelectual moldovean, încât va începe să o prelucreze în limba română, spre a o împărtăși contemporanilor. Pentru a da o mai mare unitate materialului, Nicolae Costin a schimbat ordinea capitolelor și a cărților, realizând o nouă distribuție a acestora, din cele 153 de capitole ale cărții lui Guevara, cronicarul moldovean păstrând numai 81.

În prima carte sunt cuprinse sfaturi privitoare la arta guvernării. În partea a doua a *Ceasornicului*, afirmând necesitatea monarhiei de drept divin, se caută un corectiv în sfatul înțelepților și învățaților de care trebuia să se înconjoare principele³⁸. Partea a treia cuprinde fragmentele cele mai importante privitoare la problema educației, atât a fetelor, cât și a băieților. Astfel, fetele trebuiau să fie mereu ocupate cu lucruri casnice, iar căsătoria să se facă, fără întârziere, cu bărbatul ales de părinți. Cu privire la educația băieților, *Ceasornicul* notează că aceasta trebuie să înceapă de când sunt mici, recomandându-se unele principii ale educației spartane: sobrietate și bărbăție în fața vitregiei sorții.

Costin va selecta câteva dintre scrisorile atribuite lui Marc Aureliu, pline de sfaturi înțelepte propovăduind cumpătarea și generozitatea, precum și resemnarea creștină. O mare importanță este acordată problemei selectării dascălilor și educatorilor, recomandarea fiind ca persoana aleasă să nu aibă mai puțin de 40 de ani, dar nici să depășească vârsta de 60, întrucât atunci ar fi prea lipsită de energie.

S-a pus întrebarea dacă traducerea lui Nicolae Costin a influențat educația generației moldovene care a venit la conducerea statului în prima decadă a secolului al XVIII-lea, *Ceasornicul domnilor* circulând în copii manuscrise destul de numeroase, fără a fi însă tipărit până în secolul al XX-lea³⁹. În prezent, se mai păstrează cinci copii. Se mai crede că membrii familiilor domnitoare și ai unora dintre familiile boierești au deținut și ei câteva. Un titlu grecesc aflat pe o copie din 1712 ce a aparținut bibliotecii lui Nicolae Mavrocordat prezintă cartea ca pe un fel

³⁶ *Ibidem*, p. 345.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Victor Papacostea, *op. cit.* p. 211.

³⁹ *Ibidem*, p. 212.

de îndrumător consacrat în special domnilor Moldovei. Este extrem de interesant de constatat pe exemplarul aparținând primului domn fanariot un titlu care oficializează rostul acestei cărți de conduită morală și politică la curtea principilor moldoveni⁴⁰. Ultima copie comunicată de Gr. T. Kirilescu este datată 1792. La acel moment, cartea lui Nicolae Costin încă trezea interesul societății moldovene culte.

Traducerea lui Nicolae Costin este clară, vioaie și păstrează în ritmul frazei ceva din armonia și cadența originalului, lucru care a făcut pe un cercetător să creadă că Nicolae Costin a tradus unele părți ale romanului în versuri⁴¹. Este, de asemenea, fundamental că Nicolae Costin cunoștea limba latină la perfecție, ceea ce a făcut ca traducerea realizată după Wanckelius să rămână extrem de fidelă textului.

Miron și Nicolae Costin au înfățișat Spania conform propriilor cunoștințe. În marea lor majoritate, ele au fost corecte, cu ceva elemente fanteziste în opera lui Nicolae Costin.

Așadar, tabloul spaniol pe care am vrut să-l conturăm și care la începutul acestor rânduri era doar o pânză goală s-a umplut treptat de personaje și de evenimente care, redate cronologic, ilustrează evoluția societății spaniole. Așa cum a fost ea, așa cum au cunoscut-o și interpretat-o Miron și Nicolae Costin. Ca orice tablou, care poate plăcea mai mult sau mai puțin, care se pretează la diverse interpretări, și această imagine a Spaniei poate fi concepută în multiple feluri. Până la urmă, aura de mister și legendă pe care Nicolae Costin o atribuie iberilor și celtiberilor este acceptată într-un context lărgit, acela al unei Spanii plurivalente, care și-a păstrat în timp valorile păgâne și creștine într-un mixaj pe care doar această țară, situată la granița dintre două continente atât de diverse, putea să îl plăsmuiască.

„Așe ispanii ce sint fără numai gotthi” – imaginea Spaniei la Dimitrie Cantemir

Dimitrie Cantemir a fost, fără îndoială, un *homo universalis*. Cunoscute sunt de asemenea și preocupările sale extrem de variate și precise în ceea ce privește originea românilor, obiceiurile moldovenilor, istoria Imperiului Otoman, acești itemi constituind pilonii de bază ai unei scriituri moderne, critice, unde autorul se comportă aidoma unui veritabil cercetător, indicându-și sursele citate, la care regăsim un număr important de autori latini, bizantini și români. În acest sens, în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Cantemir îi citează pe antecesorii săi, Miron și Nicolae Costin.

La gradul de erudiție al lui Cantemir, nimic din ceea ce ar întreprinde nu mai poate surprinde, întrucât a fost un om multilateral, compunând și muzică, ceea ce ne dezvăluie fațeta sa cea mai sensibilă. Cantemir a fost, ca să folosim o figură de stil bazată pe o construcție binomă antinomică, un om al trecutului și al prezentului, având preocupări atât în sfera antichității popoarelor la care a făcut

⁴⁰ *Ibidem*, p. 215.

⁴¹ Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 345.

referire, cât și pentru evenimente contemporane lui, tratându-le pe toate cu egală acuratețe.

Prin urmare, demersul de a oglindi imaginea Spaniei la cronicarii români și-a găsit ecoul dorit și așteptat și în scrierile lui Cantemir. Atât în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, cât și în *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui*, se regăsesc informații, unele dintre ele întâlnite și la alți cronicari, altele inedite și extrem de consistente și de solid construite, privind Spania. O Spanie veche și nouă, eternă, legendară, dar în același timp modernă și dinamică, plină de trăiri intense, mai ales atunci când se îndreaptă către sectorul evenimentelor contemporane.

Am grupat referințele privitoare la Spania, prezente în scrierile lui Cantemir, în cinci categorii: Spania legendară, Spania romană, Spania vizigotică, Spania musulmană și Spania habsburgică.

Cu privire la Spania legendară, Cantemir face o singură afirmație: „Pre la anul mai denainte de întruparea Cuvântului și Fiiului lui Dumnădzău 1193, iară de la zidirea lumii 4313, mare pârjol și zarvă și nepotlită gâlceavă s-au ațîțat între greci troadeni și elladeni, a căriia dintăi pricină, precum scrie din Omir Diosonidot, cu patruzeci de ani mai denainte Iraclis (sau precum i-au mutat numele latinii Hercules) mai avusese război cu troadenii și cetate Troada izbândind, pre împăratul lor, pre Laomedont, încă omorâse și fără samă de troadeni robind, i-au dus cu sine la Ispanie și în Franția unde precum vor unii istorici, cu dânșii au zidit cetatea Alexia”⁴².

Tot referitor la cetatea Alexia, Cantemir, în *Scara. A lucrurilor și cuvintelor carile sint mai de înșămnat într-acest hronic*, plasată la finalul *Hronicului*, făcea aluzie la „Alexia, cetate în Ispania de troadeni făcută”⁴³.

În primul fragment înfățișat, cronicarul moldovean amintește de campania lui Hercule împotriva Troiei pentru a-l pedepsi pe regele acesteia, Laomedon, cel ce-și uitase promisiunea făcută de a-l recompensa pentru că o salvase pe fiica sa, Hesiona, de un monstru ce voia să o devoreze. Hercule a ancorat în portul Ilion cu 18 vase a câte 50 de rame fiecare și l-a învins pe Laomedon⁴⁴.

Cât despre cetatea Alexia, de fapt Alesia, ea a fost centru al triburilor celtice ale mandubilor din Gallia centrală, locul ultimei mari confruntări dintre gali și romani⁴⁵. Dacă vom analiza ambele fragmente, vom constata că Dimitrie Cantemir se contrazice, mai întâi afirmând că Hercule a zidit cu sclavii săi cetatea în Franța, apoi situând aceeași cetate în Spania. De fapt, afirmația sa este adevărată în primul caz, cetatea fiind identificată de către arheologi în Franța, lângă localitatea Alise-Sainte-Reine⁴⁶.

Cea de-a doua categorie de informații, Spania romană, redau distincte amănunte. Trei dintre mărturiile surprind originea hispanică a doi împărați, Traian

⁴² Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, vol. I, București, 1999, p. 74.

⁴³ *Ibidem*, vol. II, p. 186.

⁴⁴ Sofia Soulis, *Greaca Mitologia*, Brașov, 1995, p. 67.

⁴⁵ Horia C. Matei, *Enciclopedia antichității*, București, 2000, p. 20.

⁴⁶ *Ibidem*.

și Teodosie cel Mare. Despre Traian, cronicarul întărește informația deja cunoscută de la Miron Costin, și anume că s-a născut în Italica, aproape de Sevilla: „Ulpius Traian, precum îi scrie Victor, fost-au născut în cetatea Tudertina, iară Dion și Evtropie scriu să fie fost din Italica, care iaste în Ispanie”⁴⁷.

Originea hispanică a lui Teodosie cel Mare este atestată în două ocazii. Prima dată, se precizează că „Deci după depărtarea lui Constans de la Dachia spre Italia până pre la vremile lui Grațian/ împărat, Dachia noastră împreună cu Thracia și Machedonia tot supt un dregătoriu au fost; iară supt acest împărat năpădirule gotthilor mai mult îngreindu-să, Grațian au chemat de la Ispania pre Theodosie Marele și singur apărătoriu și stăpînitoriu acestor țări să fie l-au poftit, socotind adecă Grațian, foarte înțelepțește, precum că ostenințele și laudele lui Traian nu poate altul să le ție și să le poarte fără numai altul ca Traian, adecă Theodosie”⁴⁸. De-a lungul *Hronicului*, aceeași informație se va repeta: „Iar Grațian, vădzând că într-atâta primejdie ce vinisă împărăția cu gotthii și socotind că singur în toate părțile să agiungă și să chivernisască nu va putea, au trimis la Theodosie (carile apoi s-au numit cel Mare) și, de la Ispanie aducându-l, l-au luat soție la împărăție, leat 379”⁴⁹.

Pentru a înțelege mai bine evenimentele abordate de cele două texte trebuie precizat că, în ceea ce privește locul nașterii lui Teodosie, există ipoteza să se fi născută la Cauca (situată în *Hispania Chartaginensis*), azi orașul Coca din provincia Segovia (aparținând comunității autonome Castilla y León), care găzduiește și un splendid apeduct roman⁵⁰.

Dincolo de acest aspect interesant și pentru a contextualiza fragmentele expuse, ar mai fi de adăugat că Teodosie fusese chemat de către împăratul Gratian, același care ordonase ca tatăl său să fie ucis, pentru a face față pericolului reprezentat de atacurile goților. După executarea tatălui său, Teodosie se retrăsese la moșia personală din Hispania, de unde va fi chemat în anul 378⁵¹.

Despre procesul romanizării Hispaniei, Cantemir va apela la o mărturie a istoricului Titus Livius: „Al noalea consul au fost Fulvius (...) la anul mainte de Hristos 178. În anul acestora războaie nu se pomenesc. Ce la anul mainte de Hristos scrie Livius pentru sfârșitul lui, precum având războiu cu năroc asupra ispanilor și zidind în numele nărocu/lui o capiște în Ispaniia, foare împodobită au vrut să o facă (...)”⁵².

Din cele relatate rezultă că, pentru romani, cucerirea Hispaniei nu a fost ușoară, dacă au hotărât să serbeze cucerirea făcută „cu năroc”, înălțând un templu („capiște”) în Hispania. Că nu a fost deloc o cucerire ușoară o atestă chiar perioada îndelungată de desfășurare a războiului și de pacificare a noii provincii. O primă etapă a avut loc între anii 218-197 și a presupus ocuparea teritoriilor locuite de

⁴⁷ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 168.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 13.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 226.

⁵⁰ Ricardo de la Cierva, *op. cit.*, p. 113.

⁵¹ Eugen Cizek, *Istoria Romei*, București, 2002, p. 552.

⁵² Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 101.

iberi care au asimilat repede romanizarea, învingându-i pe cartaginezi⁵³. De fapt, supunerea Hispaniei a avut pentru romani, dincolo de scopul extinderii teritoriale, și o altă țintă: înfrângerea lui Hanibal, care își avea baza operațiunilor în Hispania. Aceasta constituia cheia celui de-al doilea război punic, întrucât, cucerind-o, romanii stopau aprovizionarea trupelor lui Hanibal. În cea de-a doua etapă, romanii s-au concentrat asupra stăpânirii centrului și vestului Peninsulei Iberice, între anii 155-133, cucerirea definitivă a Hispaniei producându-se târziu, în vremea lui Octavianus Augustus, între anii 29-19, decada marcând pacificarea definitivă a nordului, o zonă greu de dominat, stăpânită în perioada preromană de asturi, cantabri și basci⁵⁴.

Un alt element al istoriei Spaniei romane este legat de tetrarhia instituită de împăratul Dioclețian, în conformitate cu care, acesta stăpânea Tracia, Egipt și Asia; Galerius avea în stăpânire peninsula Balcanică, cu excepția Traciei, Maximianus domina Italia, Hispania și Africa, iar Constantius Clorus, Galia și Britania. Împărțirea imperiului roman în tetrarhii va fi redată și de Cantemir: „(...) Dioclitian la Egipt, Maximian la Africa, Armentarie la răsărit, iară Constantin la Ispania s-au orânduit”⁵⁵. Afirmarea este, și în acest caz, corectă⁵⁶.

Făcând referire apoi la drumul sarmaților, autorul *Hronicului* nota „Ca acesteși mărturisește și împotrivicul neamului românesc Sarniție, carte 4, cap. 1 și carte 3, cap. cel de pe urmă, scrie: De la Constantin, dzice, Marile, până la Valentinian, drumul cel bătut al sarmaților, pe deasupra Pannoniiei au fost și au fost trecând spre Dunăre peste apa Sola, Vag și Raba; (...) cinci stări sau așezări se însămnază; (...) a cincea în Ispanie”⁵⁷.

În descrierile lui Cantemir, urmează trei referiri la poziția geografică a Hispaniei, plasând-o lângă Galia și, după împărțirea imperiului, în Imperiul Roman de Apus.

„(...) și acolo de ciia au lăcuit vandalii până la vremile lui Arcadie și a lui Honorie, adecă ani 130. Apoi fiind chemați de maghistrul oștilor lui Honorie în Gallia, de acolo au trecut la Ispanie”⁵⁸.

„Și așe, veri războaie pre Dunăre, veri trecători au avut, toate mai sus de Dachia au fost, spre părțile țărâi ungurești; și pe acolo trecea la Italia, la Gallia, la Ispania și de acolo și la Africa”⁵⁹.

„Așijderea toată împărăția să împărția în doă părți prințipale: în răsărit și în apus. Deci împărăția apusului să despărția în doă stăpâniri mari și de frunte; în Gallia și în Italia. Deci Gallia avea în sine crăia Galii, a Ispaniiei, a Britaniiei și a

⁵³ Fe Bajo Álvarez, *España antigua y medieval*, în *Historia de España*, Madrid, 2002, pp. 23-26.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 202.

⁵⁶ Eugen Cizek, *op. cit.*, p. 526.

⁵⁷ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, pp. 208-209.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 208.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 240.

Ghermaniii. Iară Gallia avea provinciî, adecă domnii, supt acea crăiie 17, Ispania 7 (...)”⁶⁰.

Este de remarcat că din prima relatare despre poziția Hispaniei lângă Galia rezultă, pe lângă aspectul geografic, și faptul că vandalii, au trecut din Galia în Spania. La 31 decembrie 406, alanii și suevii traversau Rinul înghețat, și în următorii trei ani jefuiau Galiile. De aici, s-au deplasat în Hispania, pe care au jefuit-o între anii 409-411⁶¹, cu excepția provinciei Tarraconense, care în perioada ei de maximă extindere, cuprindea întreg teritoriul Spaniei, cu excepția sudului, inclus în provincia Baetica.

La începutul epocii creștine, a avut loc, în anul 343, la Sardica (Sofia de astăzi) un conciliu convocat de papa Iuliu I și de împăratul Constantius, la care au participat 170 de episcopi orientali și occidentali. Aici s-a fixat supremația definitivă de jurisdicție a Bisericii de la Roma asupra tuturor celorlalte biserici⁶². În *Hronicul* său, Cantemir remarcă și prezența Spaniei: „Această mărturie ni dă Theodoric istoricul besericesc, carte 2, cap. 8, unde scrie pentru soborul carile supt Constans la anul 347 s-au făcut la Sardica (care acmu se chiamă Sofiia), și ales în titlul cărții de obște, carea scriind sinodul către toți, așe pomenește: <Sfântul săbor carile, cu darul lui Dumnădzău, s-au adunat în Sardica, den Roma, Ispania, Gallia, (...)”⁶³.

Cu această istorisire, se încheie și seria cunoștințelor consemnate de către Cantemir despre Spania romană. În ordine strict cronologică, urmează un set de patru informații grupate în categoria Spania vizigotică.

O importantă mărturie despre rolul pe care l-au avut vizigoții în crearea poporului spaniol ne-a lăsat-o Cantemir atunci când scrie „Așe ispanii ce sint, fără numai gotthi carii pre la annul 414 în Ispania intrând, pre această de acmu a Ispaniii crăie au întemeiat?”⁶⁴. Într-adevăr, goții au invadat Spania în anul 414, rămânând până în 711, an în care musulmanii au pătruns în Peninsula Iberică. Cert este că populațiile migratoare sunt cele care au fecundat elementul roman, dând naștere popoarelor actuale, drept pentru care și vizigoții au constituit, în cazul Spaniei, un puternic catalizator.

Afirmațiile lui Cantemir revelă, în acest sens, faptul că vizigoții au pus temeliile „crăiiei Ispaniii”, o afirmație întărită în alte trei cazuri, sub aspecte foarte ușor diferite: „Dupe Farmund, ficiorul lui Clodie, la anul 428 sau 429/ adecă 5 ani mai pre urmă de moarte lui Honorie trecând apa Renul el întâi au intrat în Gallie și pă[nă] la anul 445 au tot lățit de ciia crăiia, căriia acmu îi dzic a franțozilor. Așe pe aceastași vreme, visegotthii temeliile crăiiei Ispaniii au pus, precum și vandalii, sfevii, ostrogotthii, fietecarii crai alegându-și, în multe crăiie și domnii s-au făcut”⁶⁵.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 211.

⁶¹ Eugen Cizek, *op. cit.*, pp. 561-562.

⁶² <http://www.profamilia.ro/istorie.asp?antev=21>

⁶³ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 218.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 244.

„Arcadie murind au stăut la împărăția răsăritului fiul lui, Theodosie, fiind cucon numai de opt ani. Într-a căruia anul dintăi Alaric, domnul gotthilor, sculându-se cu mulțime de gotthi, alani și svevi și lăsind acmu Gallia deșartă și pustie au intrat în Ispanie, oct. 15, purcegând”⁶⁶.

„După acesta, Alaric (și acesta a gotthilor craiu) din familia Balthică (dzic unii să fie fost ficior lui Radagait) încă sculându-se, întâi au predat Greția și acolo câtva zăbăvindu-se, apoi cu porunca lui Stilihon voievodul lui Honoric (carile vrea să ia Illiria din stăpânirea lui Arcadie și să o supue supt a lui Honorie) au trecut cu taifaoa lui după ciialalți la Italia, unde multe prădzi făcând, până mai pre urmă și Roma au zbândit, apoi acestuia următori supuind Gallia și Ispania și Africa, acolo împărăția visegotthilor au întemeiat”⁶⁷.

O singură informație regăsită la Cantemir nu corespunde realității. În textul său, el pune întemeierea regatului spaniol vizigot pe seama lui Alaric, care moare în anul 410, înainte de cucerirea Hispaniei romane, acțiunea fiind dusă la bun sfârșit de urmașul lui Alaric, Ataulf, cel care se va căsători cu sora împăratului Honorius, Gallia Placidia⁶⁸.

În *Scara. A lucrurilor și cuvintelor carile sint mai de însămnat într-acest hronic*, Cantemir include două lămuriri ce îi vizează, în egală măsură, atât pe vizigoți, cât și pe spanioli „Alaric, domnul gotthilor (...) Ieșind din Gallia, intră în Hispana”⁶⁹ și „Visegotthii tot gotthi (...) supun Ispania, Gallia și Africa”⁷⁰. Prima afirmație din *Scara*, comportă aceeași inadvertență, făcând confuzie între Alaric și Ataulf, considerând în mod eronat că primul a fost cel care a supus Spania.

În legătură cu Spania musulmană avem în vedere următoarea consemnare pe care o face Dimitrie Cantemir în *Hronic*: „Pe vremea acestor împărați (Manoil Comnenos, Konrad III, n.n.), papa Evghenie iarăși au îndemnat toată creștinătate Evropii asupra varvarilor (...). Deci, leat 1147, cu toții strângându-să, cine încătro să margă ș-au ales. Și așe, asupra serachenilor, carii Ispanie cuprinsese (...)”⁷¹.

În fragmentul de mai sus, subiectul se concentrează în jurul celei de a doua cruciade, când creștinii au avut ca scop eliberarea Edessei, cucerită de musulmani în anul 1144. Musulmanii contra cărora au pornit creștinii la vremea respectivă sunt acei „seracheni, carii Ispanie cuprinsese” în anul 711, în urma înfângerii vizigoților la Guadalete. Reconquista se inițiasse deja din regiunea Asturias, în nordul Spaniei, prin bătălia de la Covadonga, din anul 722.

Aici se opresc informațiile *Hronicului* despre Spania. După câte s-a putut observa, ele abundă în detalii extrem de variate și de pertinente, dovedind o dată în plus, dacă mai era cazul, că Dimitrie Cantemir a fost posesorul unei reale erudiții. Dincolo de organizarea tematică a materialului, de dinamica frazei utilizate, Cantemir realizează, asemeni predecesorilor săi, Miron și Nicolae Costin,

⁶⁶ *Ibidem*, p. 242.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 233.

⁶⁸ Ricardo de la Cierva, *op. cit.*, p. 121.

⁶⁹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 186.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 191.

⁷¹ *Ibidem*, vol. II, p. 84.

un portret deosebit de colorat, unde fiecare tip de informație poate fi asemuit unei diferite culori. Dacă *Hronicul* nu ar fi fost o carte, ci un tablou, s-ar fi putut susține despre el absolut orice, mai puțin că ar fi fost tern. Întrucât dinamicitatea și diversitatea informației alcătuiesc o imagine ce se dezvăluie gradual, tinzând către o completă viziune de ansamblu.

Referințele privitoare la Spania habsburgică se regăsesc în celebra lucrare a lui Dimitrie Cantemir, *Istoriei Imperiului Otoman. Creșterea și descreșterea lui*, scrisă între anii 1714-1716. În prima parte Cantemir furnizează informații deosebit de interesante referitoare la evenimente importante, cu un ecou european pentru Spania și istoria sa, așa cum a fost episodul răscoalei moriscilor de la Alpujarras din timpul domniei lui Filip al II-lea sau bătălia de la Lepanto. Ambele sunt menționate de cronicar, care va sublinia și alte momente istorice, precum alianța antispaniolă încheiată între regele Franței, Francisc I și sultan.

Ca primă informație cronologică, există o mărturie privitoare la campania antiotomană din Bosnia din 1535, la care a luat parte și Spania: „(...) pe acest timp un număr considerabil de Moldoveni, Poloni, Boemi, Germani și Spanioli se întrunesc în mod voluntar, fac o invazie în Bosnia și împresoară Sulia”⁷².

Cruciada antiotomană a reprezentat pentru spanioli, cel puțin în vremea Renașterii, unul dintre principalele obiective. Pentru Carol Quintul și Filip al II-lea, lupta antiotomană a consemnat continuarea Reconquistei, începută în 718 la Covadonga, continuată de peripețiile „Stăpânului” din secolul al XI-lea (El Cid) și încununată de eliberarea Granadei în 1492. Prin urmare, Reconquista a fost finalizată de bunicul lui Carol Quintul, Ferdinand de Aragón, și chiar dacă nepotul preferat al acestuia fusese fratele lui Carol, care-i purta și numele, primul dintre frați trebuie să fi moștenit ceva din „spiritul eternei Reconquiste” ce a caracterizat opt secole de istorie spaniolă. Opt veacuri care, în afară de efectele produse, trebuie să se fi perpetuat și printr-o predispoziție genetică. O predispoziție a unei generații – cea renașcentistă.

Carol și fiul său, Filip, au văzut, probabil în turci, o continuare a problematicei maure și aceasta este una dintre explicațiile pentru care acești doi regi ai Spaniei au devenit vârful de lance al cruciadei târzii, antiotomane. Desigur, o altă explicație ar putea fi cea conform căreia Spania a dorit ca, prin cruciadă, să rămână iremediabil legată de Europa și nu de Africa, constituind, în ultimă instanță, după cum afirmă Braudel, un pod între cele două continente, ceea ce i-ar fi anulat Spaniei orice fel de personalitate.

În a treia decadă a secolului al XVI-lea, relațiile dintre Spania și Franța vor deveni tensionate. O consecință a înăsprii relațiilor dintre Carol Quintul și regele Franței, Francisc I, cauzată, printre altele, de înclinarea balanței în favoarea Spaniei în cadrul confruntărilor franco-spaniole pentru stăpânirea Italiei (Francisc I fusese înfrânt la 25 februarie 1525 la Pavia), a fost încheierea alianței acestuia cu turcii. Se

⁷² Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui*, partea I, București, 1876, p. 290.

ajunge până acolo, încât sultanul trimite trupe care să jefuiască teritoriile spaniole de pe coastă.

Momentul este remarcat și de Cantemir: „Soliman, care credea că nu trebuie să refuze nicio rugare a aliatului său, trimite pe Carli Eliberg cu o flotă mare contra Spaniei. Eliberg negăsind nici o rezistență pe mare, devastează coastele spaniole și unele coaste de prin prejur; adună spoliațiuni imense, face o mulțime de captivi, și pune foc la tot ce n-a putut lua cu sine. Această procedere a fost cauza că Spaniolii temându-se că Eliberg le poate face încă și mai mare stricăciune, și-au retras trupele din tot locul și le-au trimis contra lui ...”⁷³.

Având motive întemeiate pentru a dori îndepărtarea turcilor din Europa, Spania nu a pregetat în niciun moment și a trecut la ofensivă. Bătălia de la Lepanto din 1571 care l-a avut în mijlocul ei și pe celebrul „ciung de la Lepanto” – Cervantes, a constituit, în opinia lui Cantemir „cel mai mare dezastru pentru otomani, ce au putut ei resimți de la pierderea încercată sub Ildirim Baiazid și până în ziua de astăzi”⁷⁴. Bătălia navală de la Lepanto a fost, într-adevăr, o mare victorie. Dincolo de orice alte considerente, a fost și o victorie de moral. Pentru trupele spaniole comandate de don Juan de Austria, bătălia a presupus aruncarea în luptă a unui număr impresionant de galere și fregate.

Tot în anul 1571 se mai produce un eveniment important, încheierea răscoalei moriscilor din Alpujarras, inițiată în urmă cu trei ani. Moriscii erau o categorie socială relativ controversată, fiind compusă din acei mauri care îmbrățișaseră religia creștină. Din această cauză, erau o categorie „atârnată”, întrucât nu mai erau nici mauri veritabili, fiind disprețuiți de către maurii care nu își părăsiseră sub nicio formă religia și care abandonaseră Spania și, totodată, din categoria creștinilor, ei alcătuiau clasa cea mai de jos, aflată într-o permanență stare de efervescență. Tensiunile vor dura până la 9 aprilie 1609, când regele Filip al III-lea dă un decret prin care moriscii vor fi expulzați.

Rebeliunea care a cuprins Spania în 1568, ea a fost provocată de decretul din 1566 ce limita libertățile religioase ale moriscilor. Edictul, conceput de inchișitorul general Diego de Espinosa, împreună cu Filip al II-lea, avea ca scop abandonarea de către morisci a stilului de viață preponderent maur pe care încă îl mai duceau. Conform edictului, moriscii aveau la dispoziție trei ani să învețe limba castiliană (variantea cunoscută, în mod comun, ca limba spaniolă), după care s-ar fi considerat o blasfemie folosirea limbii arabe pentru scris sau citit. Li se cerea, totodată, să renunțe la ceremoniile și la numele lor arabe. De fapt, motivul real care stătea la baza acestei atitudini era temerea coroanei spaniole că, prin intermediul Granadei, ar fi existat pericolul unui atac al musulmanilor asupra Spaniei, cunoscut fiind că unii morisci colaboraseră ca spioni cu turcii⁷⁵.

Rebeliunea moriscilor din Granada nu a găsit sprijin în alte regiuni ale Spaniei, dar a avut succes la Alpujarras, o zonă din sudul Spaniei, care include

⁷³ *Ibidem*, pp. 311-312.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 330.

⁷⁵ Joseph Pérez, *La España de Felipe II*, Barcelona, 2000, pp. 153-162; Manuel Fernández Álvarez, *Felipe II y su tiempo*, Madrid, 2004, pp. 455-466.

astăzi o parte din provincia Granada și alta din Almería. Începutul mișcării i-a surprins pe Filip și „armada” sa în Țările de Jos. Liderul rebeliunii era Fernando de Córdoba y Valor, descendent din califii de Córdoba și care a revenit la numele său arab, de Aben Omeya⁷⁶. Mișcarea a primit sprijin militar și economic din Algeria, la începuturile sale, în 1569, contând pe aproximativ 4000 de oameni, în timp ce în 1570 dispunea de 25000, grație berberilor și turcilor care o sprijineau, sperând ca astfel să obțină slăbirea regatului lui Filip⁷⁷. La vederea unei situații de această magnitudine, devenită cu atât mai periculoasă cu cât primea sprijin din afara Spaniei, don Juan de Austria a intervenit în fruntea unor trupe, dispersându-i pe morisci în alte comunități, precum Galicia, Castilla y León sau La Mancha, pentru a evita regruparea lor. Acestei măsuri i-a urmat în 1609 decretul de expulzare al moriscilor, despre care am amintit mai sus.

Iată acum, după ce am văzut care era situația, cum prezintă Cantemir cele întâmplate: „În anul Hegirei 978, Saraceni care au rămas în Spania, și care suferiseră deja foarte mult sub domnia creștinilor, au apucat armele, au ocupat Garba și au proclamat de rege al lor pe Mansur din familia Beni Achmer. Și mai mult: ei au atacat cu vigoare pe Spanioli, i-au învins și le-au cauzat multe și mari pierderi. Cu toate acestea, ei vedeau bine că sunt cu mult mai slabi decât ca să poată rezista lung timp puterii Spaniolilor; așa că au trimis delegați la Selim, rugându-l să le dea ajutor contra acestora, ca împotriva unui inamic comun al musulmanilor”⁷⁸.

În doar câteva fraze, Cantemir a surprins întreaga esență a evenimentului. De fapt, dacă ar fi să reducem totul la o sintagmă, a fost vorba, și în acest caz, de neînțelegerile dintre musulmani și creștini. O luptă care a început cu prima cruciadă și care s-a prelungit în permanență, revenind cu și mai mare vigoare după momentele de acalmie.

Cantemir își va continua incursiunea în istoria recentă a Spaniei, referindu-se la unul dintre numeroasele războaie turco-venețiene (în acest caz este vorba de cel din 1648-1669), soldat cu cucerirea garnizoanei Grambusa de către turci, eveniment petrecut se pare, după cele relatate de Cantemir, din cauza trădării unui spaniol. Iată cele petrecute:

„Între Venețiani și Turci curgea bellulu pe acestu timpu mai multu cu artificiu decâtu cu arme. Așia Turcii ocupară Garbusa, unu castelu în Candia, aproape impenetrabilu, prin trădarea unui oficiar spaniolu cu numele Aloisiu care era în garnisona. Elu dicea că gubernatorele de Ragusa ia desonoratu pe femeia lui, și fiindu-că nu avea altu midu-locu de a-și resbuna pentru acesta rușine, elu și stegariulu seu Joseph concepură planulu perniciosu de a dejuca cetatea pe mâna Turciloru; ceea ce pușinu după aceea le-a și succesu. Turcii în recompensă le-au datu libertate de a se neguțiatori în Constantinopole cu orice va voi fără taxă; afară de acesta i-au assecuratu atâta lui câtu și stegariulu, care au luat parte la

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ http://es.wikipedia.org/wiki/Rebeli%C3%B3n_de_las_Alpujarras.

⁷⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman ...*, partea I, pp. 327-328.

trădarea cetății, le-au promis câte două lei pe totă ziua. La începutul Turcii și-au ținut cuvenit, și le-au dat nu numai remunerațiile promise, dar i-au și onorat încă și cu alte privilegii și distincții; putea cu intenția de a atrage și pe alte garnizoane a le imita exemplul. Dar vedându că unghiția corupției nu vrea să prindă, le-au redus salariile mai întâi la diece corone, apoi la două, și în urmă le-au substras cu totul, așa în cât au fostu necesități a deschide o popină pentru a-și câștiga subsistența de toate zilele. Aloisiu s-a offerit de mai multe ori la curtea otomană, ca decă i se va da la dispoziție un vas de resbellu, elu va nimici tota flota venetiană prin un foc artificial, ce este invenția sa proprie. Dar invitat la Constantinopol se făc o probă cu artea sa, elu a răfusat a descoperi înainte de timpul secretului invenției sale și aretă numai unele vase de fier și alte instrumente, cu cari afirmă că pute să arunce focul la o anumită distanță. Dar Turcii n-au fostu satisfăcuți cu acesta și temându-se ca nu cumva se fie o trădare la mijloc, n-au vrut se-i credă, și nici nu i-au concreditu comanda asupra vre-unui vas de resbellu”⁷⁹.

Relatarea este dinamică și „picantă” pe alocuri, având ca principal catalizator „vendetta” unui bărbat dezonorat. Nu este cazul aici să insistăm asupra sentimentului onoarei în secolul al XVII-lea în Europa, cu atât mai mult dacă e vorba despre spanioli, care aveau un real cult al onoarei, așa cum ne-o demonstrează întreaga lor operă dramatică barocă, de la Lope de Vega până la Calderón de la Barca, dezonoarea putând fi o explicație pentru acest act de trădare.

Nu a fost simplu de scris despre Cantemir, întrucât, din cauza faptului că a avut un demers istoriografic riguros, necesită o atenție și o dedicație sporite. Însă a fost surprinzător într-o manieră plăcută din punctul de vedere al informației, cuplată cu modalitatea de redare a ei, două aspecte care se întrepătrund. Detaliile sale sunt pertinente, corecte într-o proporție covârșitoare, redade logic și judecate temeinic, fără a fi decontextualizate, ceea ce devine, de fiecare dată un handicap pentru orice informație, oricât de interesantă ar fi ea. Prezentarea informației *in situ* „îmbracă” altfel evenimentele, conferindu-le o personalitate puternică și convingătoare. Spania lui Cantemir este o „Spanie vertebrată”. În niciun moment al istoriei sale, prezentată în scrierile lui Cantemir, nu este lipsită de fermitatea unei mari puteri europene. Înfățișarea măreției sale constituie un exemplu în plus pentru întărirea expresiei de „Secol de Aur”, în care sunt cuprinse Renașterea și Barocul spaniol.

Relatări minore din cronici multiple muntene și moldovene despre Spania

Despre Spania s-a scris nu numai în mari cronici, precum cele ale lui Dimitrie Cantemir sau Miron și Nicolae Costin, unde informațiile sunt destul de abundente și consistente. Când vorbim de cronici mari nu există intenția de a le categorisi sec în mai mult sau mai puțin importante ca valoare generică, ci doar

⁷⁹ *Ibidem*, partea a II-a, 1878, pp. 649-650.

din punctul de vedere al numărului și diversității informațiilor despre Spania, cea care face obiectul cercetării în acest caz.

Cronicarii amintiți s-au preocupat în operele lor de conturarea imaginii Spaniei, văzută din Antichitate, din perioada preromană și până în vremurile contemporane.

Dar și în celelalte cronică, atât moldovene, cât și muntene, există informații interesante ce o au ca protagonistă pe Spania. Analizând cu atenție detaliile din cronicile de secol XVI-XVIII am concluzionat că, dincolo de elementele cu caracter informativ, sunt prezente două tipuri de influențe pe care Spania le-a exercitat asupra spațiului românesc. Pe de o parte, în secolul al XVIII-lea, putem vorbi de prima traducere în limba română a unui roman spaniol, ceea ce denotă o influență covârșitoare, mai ales la nivel mental. Nu trebuie ignorat că opera *Ceasornicul Domnilor* a lui Antonio de Guevara, tradusă de Nicolae Costin, s-a regăsit în biblioteca Mavrocordaților și, fiind o operă parenetică, este foarte probabil ca ea să fi influențat educația fiilor domnitorilor din secolul XVIII.

Pe de altă parte, în Țara Românească constatăm prezența în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino a unor cărți de autori spanioli, pe care le vom analiza pe parcursul acestui studiu. Prin urmare, avem de-a face cu o traducere și cu prezența de cărți spaniole în biblioteci, două elemente fundamentale pentru arborarea conceptelor de „influență” și „interculturalitate”. Informațiile prezente în cronicile pe care le vom ilustra se împart și ele în câteva categorii, fiecare având o temă în jurul căreia gravitează.

Prima categorie are ca subiect principal Spania romană, procesul de romanizare și, ca rezultat, apariția de noi popoare și limbi. Toate aceste referințe se regăsesc în *Istoria Țării Românești* a stolnicului Constantin Cantacuzino. Mai întâi, stolnicul face referire la cucerirea orașului Numancia de către romani, eveniment petrecut în anul 134 î. Hr. Locuitorii orașului ce fusese asediat în repetate rânduri de către romani, au cedat în cele din urmă. Luptătorii și-au ucis familiile și apoi s-au sinucis, dând naștere unei adevărate legende despre Numancia, căreia Cervantes i-a dedicat una dintre piesele sale de succes, tragedia *El cerco de Numancia (Asediul Numanciei)*, descriind rezistența eroică a localnicilor în fața armatei lui Scipio Africanul.

Despre război, Constantin Cantacuzino afirma: „Așa Numanții cetății mării și frumoasei în Spania Știpionu Emyliu, și minunatului pe atunce Corinthului în Elada Mummius au făcut, den temelie sfărîmîndu-le și risipindu-le, pentru că supuse fiind lor, iale să hienliia și ucidea pe romani”⁸⁰. Într-adevăr, după cucerirea Numanciei, romanii au șters-o de pe fața pământului.

Următoarea informație prezentă la stolnic reprezintă un leitmotiv pentru multe cronică, făcând referire la originea hispanică a împăratului Traian, ceea ce dovedește preocuparea cronicarilor pentru perioada romană și, în special, pentru

⁸⁰ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Românești*, București, 1991, p. 70.

cei care au avut mult de-a face cu spațiul românesc: „Ulpie Traian, carele să trăgea de neam spaniol”⁸¹.

În fine, mai există două informații, corelate prin referirea pe care o fac la apariția Imperiului roman de apus, „(...) s-au osebit spaniolii, franțozii, nemții”⁸².

Totodată, remarca făcută cu privire la limbile romanice este cât se poate de interesantă: „(...) dachii aceia carii era, învățînd de la romani limba letinească, pentru-atîtea ai lor supuși fiind, și cu dînsa deprinzîndu-se, o făcuse apoi că iaste a lor de o moșie și au ținut-o.

Carea după aceia mai pe urmă stricînd-o în acest feliu au venit și au rămas, precum și astăzi iaste; așa făcînd cum și ispanii, (...) adică spaniolii (...) Care neamuri ei încă pînă astăzi n-au a lor o limbă, (...) ei dintr-a romanilor țin, rău și grozav stricînd-o”⁸³. Astfel, deducem că limbile romanice nu ar fi limbi de sine stătătoare, ci doar o „stricare” a limbii latine.

Stolnicul Constanin Cantacuzino este o figură interesantă care, dincolo de cele relatate în cronicile sale, a fost posesorul unei biblioteci impresionante, ce a constituit o temă de cercetare atât pentru români, cât și pentru stăini, precum italianul Mario Ruffini. Cărțile din biblioteca stolnicului cuprindeau și opere ale unor autori spanioli, având ca teme de referință filosofia, teologia și medicina.

Dintre tipăriturile cu subiect filosofic, remarcăm două volume, cuprinzând opere ale lui Aristotel, comentate de arabul cordobez Averroes, născut pe pământ andaluz în 1126. Sistemul filosofic conceput de Averroes încerca să concilieze filosofia lui Aristotel cu Islamul. Averroes distinge două căi de atingere a Adevărului: filosofia și religia, afirmând că nu există incompatibilitate între cele două. Cărțile prezente în biblioteca stolnicului erau *Quartum volumen Aristotelis De physico auditu. Libri octo cum Averroes variis in eosdem comentariis*⁸⁴ și *Stagiritaie Peripateticorum principis universam illam scientiam complectens, quam Methaphysicam covant vel sapientiam, quattuordecim digestam libris*⁸⁵.

Filosofia spaniolă era de asemenea reprezentată în biblioteca umanistului român de lucrarea dominicanului Domenico Bánez, *Commentaria et quaestiones in duos libros Aristotelis Stagiritae de generatione et corruptione*⁸⁶, publicată de tipografia Giunta la Veneția, în 1596. Despre Domenico Bánez menționăm că a fost duhovnicul Sfintei Teresa din Ávila, autoarea unei superbe opere mistice⁸⁷.

De la asediul Vienei, a mai ajuns în biblioteca stolnicului și opera părintelui Francisco Murcia de Llana, profesor la universitatea din Alcalá de Henares, *Selecta circa libros Aristotelis de Coelo*, tipărită la Ingolstadt, în 1621⁸⁸.

⁸¹ *Ibidem*, p. 65.

⁸² *Ibidem*, p. 105.

⁸³ *Ibidem*, p. 87.

⁸⁴ Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967, p. 129.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973, p. 102.

⁸⁷ *Ibidem*, pp. 219-220.

⁸⁸ *Ibidem*, 109.

Medicina este prezentă în cărțile din biblioteca stolnicului prin lucrarea evreului spaniol Abraham Abenhezra, intitulată *De luminaribus et diebus criticis*, ce conține multiple semne de lectură ale lui Constantin Cantacuzino⁸⁹.

Din categoria culegerilor de epistole, remarcăm *Scelta di lettere italiane, spagnole e francesi de diversi classici autori*, o ediție napoletană de la 1699, incluzând epistole și scrieri oficiale, emanate de la curte sau guvern⁹⁰.

Categoria cea mai bine ilustrată este, de departe, teologia, în cadrul căreia se regăsesc cărți semnate de călugări iezuiți, dominicani și franciscani. Întâlnim, astfel, lucrarea *Prediche per le Domeniche dell'avvento*, publicată la Veneția în 1658, a predicatorului spaniol Emmanuel Naxera. Născut în 1623, profesor de teologie la universitatea din Alcalá de Henares și de politică la Madrid, Naxera și-a publicat inițial un volum de predici la Madrid în 1648 și 1649, sub titlul *Panegíricos en los festividades de varos Santos*⁹¹.

Din rândurile omileticii iezuite, opera cea mai veche din biblioteca stolnicului, după data de tipar, este *Orationes duodeviginti*, a catalanului Petrus Ioannes Perpianus, editată la Ingolstadt în 1582⁹². Pedro Juan Perpiñán, născut la Elche, obișnuia să își semneze cărților sale cu „Valentinus”, adică de loc din Valencia. A fost admis de foarte tânăr în Compania lui Iisus și a studiat la Coimbra, a călătorit în Franța ca să apere dogma catolică în fața protestanților. *Orationes duodeviginti* cuprinde, din adevărata omiletică, predica *De Deo Trimō et Uno et Ecclesiae confessione*, ținută la Roma în 1553 în prezența Papei Pius IV și șase predici susținute la Paris împotriva protestanților în iulie-august 1566⁹³. Exemplarul ce aparținea stolnicului purta stema episcopului de Olomuc, Stanislas Pawlowski⁹⁴.

Autorii franciscani sunt reprezentați de toledanul Diego de la Vega, cu lucrarea *Conciones quadragesimales super septem Poenitentiales psalmos*, apărută la Veneția în 1604, după ediția princeps din 1595⁹⁵. El a aparținut diocezei Castiliei a Fraților Minori franciscani și a predat Sfânta Scriptură la școlile de pe lângă mănăstirea San Juan de los Reyes⁹⁶.

După cele înfățișate de Ruffini, exemplarul a căpătat o mare importanță datorită unei însemnări de pe foaia de gardă, datată la 8 mai 1696, care dezvăluie următoarele: „Să se știe când au învățat jupanul Ștefănuță la dascălul eromonah Damaschin, mai dni 8, 7204”⁹⁷. Deci, se dovedește faptul că Damaschin, cel care avea să devină episcop de Buzău și ulterior de Râmnic, a cunoscut o operă de omiletică romano-catolică.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 63.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 89.

⁹¹ Corneliu Dima Drăgan, *op. cit.*, p. 229.

⁹² *Ibidem*, p. 157.

⁹³ *Ibidem*, p. 245.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 158.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 160.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 248.

⁹⁷ *Ibidem*.

Dominicanii sunt prezenți în biblioteca stolnicului prin predicile lui Luis de Granada, prieten intim al regelui Castiliei, Juan III, compilate în al treilea volum din *Conciones de tempore quae a Pascha dominicae resurrectionis ad festum usque sacratissimi Corporis Christi habentur*, editată la Lyon, în 1598⁹⁸. Luis de Granada a fost autor de tratate ascetice și un mare orator, predicile ocupând cea mai mare parte a operelor sale.

Ca fapt divers, mai poate fi remarcată prezența unui volum de opere ce aparținuse arhiepiscopului de Toledo, Alfonso Fonseca, incluzând o dedicație făcută acestuia de către Erasmus din Rotterdam: „Reverendissimo in Christo patri, eidemque clarissimo principi, Alfonso Fonsecae Archiepiscopo Toletano, totius Hispaniae primatei”⁹⁹.

Cărțile din biblioteca stolnicului constituie un exemplu bun de influență culturală, venită dinspre Spania înspre spațiul cultural român, ceea ce se întâmpla la scurtă distanță în timp de traducerea în limba română a cărții lui Guevara, la începutul secolului al XVIII-lea.

Astfel, avem de-a face, aproape concomitent, în Țara Românească și Moldova, cu o deschidere mult mai amplă către mediul hispanic, ceea ce constituie o explicație și pentru traducerile din limba spaniolă, altele decât cea a lui Nicolae Costin, care, începând cu secolul al XVIII-lea, apar în spațiul nostru. Așa se va întâmpla, de exemplu, cu romanul lui Baltasar Gracián, *Criticul*, tălmăcit pentru prima dată în 1794, sub titlul *Critil și Andronius*.

Urmând linia informațiilor conținute de cronicile românești despre Spania, o a doua categorie are în atenție figura interesantului personaj Iacob Herculid, mai cunoscut în istoriografie sub numele de Despot Vodă, personaj intrigant, căruia Vasile Alecsandri îi va dedica o piesă de teatru omonimă, terminată în 1879¹⁰⁰. Fost militar în armata lui Carol Quintul, căruia îi dedică și o lucrare, unde a elogiat faptele sale de vitejie, participant la bătălia de la Renty, Iacob Heraclid ajunge în Moldova cu scopul de a-l răsturna pe domnitorul Alexandru Lăpușneanu. El a sosit în Moldova, pretinzând că s-ar fi înrudit cu soția lui Lăpușneanu, Ruxandra. S-a refugiat într-un final în Transilvania, unde a primit sprijinului nobilului Albert Laski și al fratelui lui Carol Quintul, Ferdinand. La 10 noiembrie 1561 l-a înfrânt pe Lăpușneanu la Verbia, încoronându-se domn al Moldovei.

Despre armata cu care Despot a pătruns în țară, cronicarul Grigore Ureche spunea „Ci măcar că deodată au alinat lucrul, iară mai apoi Dispot de iznoavă mai bine s-au gătit lu/nd într-ajutoriu pre Albrichtiu Laschii și au untrat în țară cu nemții, cu șvezii și cu spanioli și cu leși și cu cazaci”¹⁰¹.

Domnitor al Moldovei între anii 1561-1563, Despot a devenit cu timpul incomod, sprijinind propaganda protestantă, în serviciul căreia pune școala de la Cotnari. În fruntea nemulțumiților de regimul lui Despot, s-a aflat boierul Ștefan Tomșa, cel care îi va succeda la tron. Iată însă ce relatează cronicarul moldovean

⁹⁸ *Ibidem*, p. 162.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 205.

¹⁰⁰ Vasile Alecsandri, *Despot Vodă*, Craiova, 1996.

¹⁰¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 173.

Azarie: „Dumnezeu, care vede toate cele ascunse ale oamenilor, cu judecățile pe care el singur le știe, a descoperit acest sfat unor boieri mari din sfatul domnesc și au urzit în acest chip împotriva lui Despot: Era deci un om oarecare între boieri, un anume Tomșa frumos la înfățișare, viteaz, cu mâini puternice, cu piept tare, cu inimă îndrăzneată. Acesta deci a fost chemat de boierii mari și mai întâi l-au legat cu jurăminte cumplite și atunci i-au descoperit sfaturile ascunse și fiind om de bună nădejde s-au încredințat. El, avînd dragoste caldă pentru dreapta credință, a primit sfatul lor. S-au dus și la Despot și au băgat teamă în inima lui pentru năvălirea unui oarecare tâlhar prea vestit, anume Domitrașco. El, fără să judece, a trimis pe toți oștenii lui de frunte, nemți, unguri, spanioli, leși și alții și parte din sfat și din oameni și i-a încredințat, să le fie lor căpetenir Tomșa, neștiind ce fel este”¹⁰².

În continuare, cronicile românești se vor axa, cu precădere, pe trei aspecte politice, de o rezonanță majoră pentru raportul de forțe la nivel internațional de la vremea respectivă: războiul de succesiune la tronul Spaniei, al Austriei și Poloniei.

Primul dintre războaie a fost cel pentru succesiunea la tronul Spaniei. Carol al II-lea al Spaniei nu a avut moștenitori. În primul său testament, el îl desemnează succesor pe Josef-Ferdinand, prinț elector de Bavaria, în vârstă de șase ani, însă copilul moare după câteva luni. În acest context, Carol redactează un nou testament, unde îl numește moștenitor pe cel de al doilea nepot al lui Ludovic al XIV-lea, Filip, numire condiționată de renunțarea acestuia la coroana Franței, fiind de neconceput ca Franța să domine Europa Occidentală de la Marea Nordului până la Mediterană. Ludovic al XIV-lea s-a lăcomit, proclamând dreptul lui Filip V, devenit rege al Spaniei, la coroana Franței. Din cauza acestei acțiuni, Wilhelm de Orania i-a grupat pe adversarii regelui Franței în alianța de la Haga. Războiul a început în 1702 și s-a încheiat în 1713 prin tratatele de la Utrecht și Rastadt. Spania a fost marea învinsă, pierzând Țările de Jos în favoarea Austriei, în timp ce regatul Neapolelui și Sardinia asigurau împăratului dominația asupra Italiei¹⁰³.

În Țările Române, evenimentul nu a trecut neobservat, fiind abordat atât de către Ioan Neculce, cât și de *Cronica anonimă a Țării Românești*. Neculce observa următoarele:

„Numai cu franțojii și nemții nu s-au putut aședza ș-au rămas tot să se bată. Pentru crăiia Țării Spaniei nu s-au putut învoi”¹⁰⁴.

„Atuncea pre acee vreme, cu cîțiva ani mai nainte, să tot bâte Franțojul cu Neamțul pentru țara Șpaniei, care de care să o iei, să o stăpînească, neavînd craiu ... ”¹⁰⁵.

„Franțozul, cum au vădzut că să bate Neamțul cu Turcul, au și început a scorni și el gîlceavă cu Neamțul și a să bate cu Ișpaniia ca să împiedice pre Neamțul”¹⁰⁶.

¹⁰² *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, publicate de Ioan Bogdan, București, 1959, pp. 143-144.

¹⁰³ Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. III, Iași, f.a., pp. 255-259.

¹⁰⁴ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, 1986, p. 148.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 289.

Cronica anonimă a Țării Românești nota că „Întru aceste vrem murind craiul dela Șpania, mare vrajbă s-au făcut între franțezi și între nemți vrînd fieștecarele dintre dâșii să ia crăiea Șpaniei și multe războaie au avut neamțul cu franțozul pentru acea țară. Însă în cea după urmă tot franțozu au biruit și au pus pe un nepot al lui craiu la scaunul Șpaniei, de dînsul asculta. Numai o părțiea dintr-acea țară i-au dat franțozu neamțului, cît s-au îndurat și pentru ca să facă pace, precum au și făcut. Și după aceea n-au trăit mult craiul frănțozesc, ci de bătrînețe au murit, lăsînd în locul lui pe un strănepot al lui”¹⁰⁷.

În ordine cronologică, urmează succesiunea la tronul Austriei. Împăratul Carol al VI-lea s-a preocupat mult pentru a fi recunoscute drepturile fiicei sale, Maria Tereza de a-i urma la tron. Așa se specifică în „Pragmatica Sanctiune”. Frederic II se va năpusti însă asupra Sileziei, fiind urmat de electorul de Bavaria, nepot al lui Carol al VI-lea, care își va revendica moștenirea prin regele Spaniei și al Sardiniei. Franța se implică și ea, luptând de partea electorului de Bavaria¹⁰⁸.

Cronica Ghiculeștilor a remarcat importanța momentului, afirmând că „Pe de altă parte, și Spania se pregătea împotriva Italiei, dar a fost împiedicat să pornească împotriva Italiei în anul acela (1745) atît pe uscat de către regele Sardiniei, pe care cu toate făgăduielile date nu reușiseră să-l atragă în alianța lor, cît și pe mare de flota engleză, care a fost pusă anume să păzească acel canal ca nu cumva oștile spaniole să izbutească să treacă în Italia”¹⁰⁹.

În fine, un ultim grup de informații de rezonanță pentru istoria relațiilor internaționale, face referire la războiul de succesiune la tronul Poloniei. La moartea regelui August II, în 1733, cei doi pretendenți erau August al III-lea, elector de Saxa, nepotul împăratului și Stanislas Leczinski, fost rege al Poloniei, numit de Carol al XII-lea, devenit între timp socrul lui Ludovic al XV-lea. Succesiunea Poloniei s-a transformat în perioada 1733-1738 în război european. Aliați cu spaniolii și cu sarzii, francezii conduceau războiul contra Austriei. Accentul se va deplasa treptat către rivalitatea dintre Habsburgii de la Viena și Bourbonii de la Madrid, problema poloneză trecând rapid pe locul doi¹¹⁰.

Acest moment este surprins de către Neculce: „Deci au și sculat pe craiul Șpanii fără veste cu oasti și s-au coborît în Italia de-au luat cîțiva cetăți de Anapole, cari le ține Neamțul”¹¹¹.

Cronica Ghiculeștilor va aduce elemente mult mai detaliate, rezervându-i acestui eveniment câteva consemnări extrem de relevante: „Așadar, toate acestea pe care împăratul le punea la cale împotriva lui Stanislav au făcut pe regele Franței, pe de o parte să trimită oști franceze împotriva lui, care să intre în hotarele

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 306.

¹⁰⁷ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717. Cronică anonimă*, ediție de Constantin Grecescu, București, 1959, p. 107.

¹⁰⁸ Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.*, pp. 322-323.

¹⁰⁹ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camarino și Ariadna Camarino Cioran, 1965, p. 515.

¹¹⁰ Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 325.

¹¹¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 349.

împăratului , iar pe de altă parte să ațîțe Spania, care fusese totdeauna aliata sa, să pornească război împotriva Italiei”¹¹².

„Oștile spaniole și franceze aflate acolo (la Mercy n. n.) au găsit prilej să facă împotrivire tot ce au vrut, deoarece tabăra împăratului, împreună cu comandantul suprem, principele Eugen, se afla pe Rin”¹¹³.

„După aceasta, a fost desăvîrșită împăcarea între împărat, Franța și Spania. Tratatul de pace s-a făcut însă în dauna împăratului, deoarece a pierdut părțile cele mai frumoase din Italia, în afară de Toscana, care a fost înapoiată împăratului în schimbul Lorenei (...) Peste cele două Sicilii, adică peste Neapole și Messina, a fost pus rege Don Carlos, fiul cel mic al regelui Spaniei”¹¹⁴.

Referințele de până acum au creat o imagine destul de completă a principalelor probleme de politică internațională ale secolului al XVIII-lea, în cadrul cărora Spania s-a aflat pe o poziție fruntașă. Norocul său a fost fluctuant, precum și posesiunile sale. În continuare, vom prezenta câteva informații disparate despre Spania, ilustrate în trei cronici.

De la Radu logofăt Greceanu, ni s-a păstrat o informație referitoare la Carol al II-lea al Spaniei, conform căreia „Venit-au octomvrie 18 și această veste dă la Beciu cum că și acel Carol al șasele, craiul Ișpaniii, carele după răposarea fratelui lui, Iosif, puternecul împărat al romanilor, dă toți electorii și dă tot celalalt sfat alegîndu-se și pohtind cu toții a-l avea în locul frăține-său și ca un diadoh împărățiii a le fi împărat și oblăduitoriu. Și așa cu toții la Frangofurt adunîndu-se cu toată podoaba și parisiia cea cuviincioasă împăraților, la ... s-au făcut coronația”¹¹⁵.

Radu Popescu ia în discuție descoperirea Americii de către Columb: „America, lumea cea Noao, o au aflat Criștov Columbul, călugăr frîncesc, cu cheltuiala Șpaniolului”¹¹⁶.

În *Cronicari greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, lucrare apărută în 1888 în traducerea lui Constantin Erbiceanu, și cuprinzând cronici de autori greci și români din secolele XVIII-XIX, există două mărturii privitoare la Spania secolului al XVIII-lea. Una dintre ele aparține lui Chesarie Daponte și cealaltă lui Naum Râmniceanu, încadrat la *cronicari greci*, dar care de fapt era un român ce și-a scris cronica în limba greacă.

Călugărul și istoricul Naum Râmniceanu s-a născut într-o familie de preoți din Corbi (județul Argeș) în anul 1794 și a murit în 1838 sau 1839 la mănăstirea Cernica. În *Hronicul de la 1768-1810*, acesta nota că în anul 1796 „Alexandru Ioan Ipsilant a doua oară. Pe timpul acestuia încă mai mult s-au întins în răspîndire

¹¹² *Cronica Ghiculștilor, ...*, p. 357.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 359.

¹¹⁵ Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688-1714)*, ediție critică de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 191.

¹¹⁶ Radu Popescu vornicul, *Istoria domnilor Țării Românești*, ediție Constantin Grecescu, București, 1963, p. 35.

focul războiului în Franța. În lăuntru între regaliști și liberali, în afară cu Englezii, Germanii, Prusiicii, Ispaniolii și alții”¹¹⁷.

Într-adevăr, revoluția franceză stârnise un val de emoție în Europa în rândul capetelor încoronate, care se temeau ca nu cumva urmările evenimentului să se extindă și în țările lor. În aceste condiții, prinții italieni și regele Sardiniei, împreună cu prinții germani, s-au alăturat Austriei și Prusiei, care se aflau deja în război împotriva Franței. Convenția nu a lăsat timp de gândire Olandei și Spaniei, care le declară război¹¹⁸. Cea de a doua informație despre Spania din *Cronicari greci*, îi aparține lui Constantin Daponte, numit Chesarie în călugărie (1713/1714-1784). În 1735 a devenit secretar al domnitorului Constantin Mavrocordat, în Țara Românească, iar în 1741, când același Mavrocordat este numit pentru a doua oară domn al Moldovei, îl urmează în calitatea sa de secretar. Și-a realizat studiile la București, cunoscând limba română. Materialul utilizat de Constantin Erbiceanu a fost, conform spuselor acestuia, chiar manuscrisul lui Daponte, intitulat *Catalogul istoric al oamenilor însemnați din secolul al XVII-lea, dintre care marea majoritatea au trăit în țările române Valahia și Moldova*, descoperit în Biblioteca Seminarului Veniamin de la Iași și, prin urmare, manuscrisul trebuie să fi fost redactat pe teritoriu românesc, în Moldova¹¹⁹.

Informația ilustrată constituie un detaliu privind imaginea Spaniei care se perpetuase în mentalul colectiv al vremii. Ea apare în contextul laudei aduse de Chesarie țarului Petru I, autorul cerându-le celorlalte țări, printr-o construcție hiperbolică, să nu se mai laude cu bogățiile lor și să slăvească Rusia: „Să înceteze Spania de a se lăuda cu minele sale (...) și să se mărescă numai păzita de D-zeu Moscva”¹²⁰.

Informațiile despre Spania, prezente în cronicile române, au conturat o imagine extrem de interesantă și de dinamică a acesteia, datorită multiplelor categorii de evenimente ilustrate și a diverselor perioade abordate. Din Antichitate până în contemporaneitate, cronicarii români s-au referit la Spania în operele lor – de la Azarie până la Dimitrie Cantemir sau Naum Râmnicianu sunt peste două secole de istorie. Două secole în care Spania a evoluat în permanență ca prezență și imagine, fiind una dintre protagonistele relațiilor politice internaționale și, totodată, în plan cultural. Spania se oglindește în operele cronicarilor români, căpătând o personalitate covârșitoare, intensificându-și capacitatea de iradiere, de transcendere și transgresiune a spațiilor culturale și de revelare într-un mediu românesc, a cărui capacitate de absorbție poate fi explicată doar prin deosebita valoare intrinsecă a personalităților sale naționale. Miron și Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, Constantin Cantacuzino sunt doar câteva dintre acele personalități capabile să disece și să interiorizeze orice fel de informație, redând-o într-un stil propriu și clar, veridic și autentic.

¹¹⁷ *Cronicul protosinghelului Naum Râmnicianu de la 1768-1810*, în *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, traducere de Constantin Erbiceanu, București, 1888, p. 263.

¹¹⁸ Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 349.

¹¹⁹ Constantin Erbiceanu, *Introducere la Cronicari greci...*, pp. LXVI-LXIX.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 146.

UN ASPECT PRIVIND VIAȚA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ A BUCUREȘTIULUI ÎN SECOLELE XVI-XVIII: BAZARUL

Ionuț STANCIU

Începând cu jumătatea secolului al XVI-lea, Bucureștii aveau să devină nu numai principala reședință a domnilor munteni, dar și unul din cele mai însemnate centre economice și comerciale ale Țării Românești¹.

Cetatea de scaun a Bucureștilor a cunoscut schimbări însemnate în timpul primei domnii a lui Mircea Ciobanul (1545-1552), care și-a statornicit aici reședința², se pare chiar la cererea turcilor³. În vremea acestuia s-au delimitat pentru prima oară hotarele reședinței domnești și s-au luat primele măsuri edilitare⁴. Ele au fost continuate de urmașul său, Petru cel Tânăr (1559-1568), precum și de Alexandru al II-lea Mircea (1568-1577) și fiul acestuia, Mihnea al II-lea (1577-1583, 1585-1591)⁵.

Noua reședință domnească de la București⁶ a cunoscut nu numai o extindere teritorială⁷, dar și o dezvoltare economică și socială⁸. Un rol important în acest

¹ Acum, Bucureștiul a dobândit nu numai un pronunțat caracter meșteșugăresc și comercial (Paul I. Cernovodeanu, *Considerații privitoare la organizarea administrativă a orașului București în secolele XVI-XVII*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, I, București, 1964, pp. 160-161), dar și profilul unei așezări de tip urban (Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1979, pp. 53-54).

² Cf. *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 48.

³ Întărirea dominației otomane asupra Țării Românești, potrivit relatărilor lui Franco Sivori, secretarul particular al principelui Petru Cercel, a impus stabilirea reședinței oficiale aici, la București, pentru ca domni să fie „mai aproape de hotarul turcesc”; *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, întocmit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1971, p. 8.

⁴ A se vedea în acest sens la: Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, pp. 27-35.

⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 59-60.

⁶ Oficial, Bucureștiul devenise, cel puțin în documente, „cetate de scaun” încă din 1465 (cf. *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească [în continuare se va cita: DRH, B. Țara Românească], vol. I (1247-1500), întocmit de Petre P. Panaitescu și Damaschin Mîioc, București, 1966, p. 220, doc. 128), iar „oraș” din 1469 (*Ibidem*, p. 229, doc. 135).

⁷ Panait I. Panait, *Evoluția perimetrului Curții Vechi în lumina descoperirilor arheologice (sec. XVI-XVIII)*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, VIII, București, 1971, pp. 85-87.

⁸ Bucureștiul devenise un important „centru comercial balcanic” încă de la sfârșitul secolului al XV-lea (Panait I. Panait, *Rolul Bucureștilor în stimularea relațiilor dintre Țările Române în epoca feudală*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, VII, București, 1969, p. 44). Dezvoltarea și permanentizarea „târgului” bucureștean, produsă în această perioadă este dovedită dacă nu documentar, cel puțin arheologic (Ștefan Olteanu, *Geneza orașului București în lumina cercetărilor recente*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, II, București, 1965, p. 26).

sens l-a jucat, fără îndoială, „pazarul” ori „bazarul”, care în turcește însemna târg, piață⁹.

Acest bazar, în fapt o piață cu mai multe prăvălii negustorești, se găsea, potrivit primei sale atestări documentare, la 13 mai 1563, lângă Biserica Domnească din București¹⁰. Deși atestat pentru prima oară în acest an, 1563, bazarul era ceva mai vechi, probabil chiar din vremea lui Mircea Ciobanul, ctitor de altfel al Bisericii Domnești¹¹.

La 14 noiembrie 1561 erau atestate primele „dughene” din București. Ele aparțineau lui Petriman, fiul lui Ivan bărbierul din București. Deși acesta le moștenise de la tatăl său, îi fuseseră luate „cu sila” de către un ienicer turc, care se căsătorise cu mama acestuia, Cata. Petriman a apelat la judecata domnului. Petru cel Tânăr a hotărât ca el „să țină toate averile și dughenele”, împreună cu „via și moara și casa și dughenele”, trei la număr, din care una să fie dată mamei sale, iar celelalte două să fie ținute de Petriman, una pentru sine, iar alta pentru sora sa, Nedelca¹². Îmbolnăvindu-se însă la scurtă vreme și ajungând la strâmtorare „de nu mai avea ce să mănânce și să bea”, Petriman „a vândut o dugheană lui Pană grecul cu 2 000 de aspri, ca să mănânce cât va fi viu și ca să fie de pomeni la moarte și după moarte”. Pe cea de-a treia „el a lăsat-o surorii sale, anume Nedelca, de zestre”¹³.

„Pazarul” apare menționat în actul din 13 mai 1563, prin care județul Necula și cei 12 pârgari ai orașului București întăresc negustorului Ghergoman grecul și urmașilor săi „o prăvălie, ce este lângă Biserica Domnească din pazar”, cumpărată de acesta cu 4 500 de aspri de la „Pană, fiul lui Stanciul, nepotul lui Cheța din Târgoviște”¹⁴.

Arătam ceva mai sus că, foarte probabil, acest bazar a apărut în cursul uneia din cele trei domnii ale lui Mircea Ciobanul (1548-1552, 1553-1554, 1558-1559). Credem că un rol important în dezvoltarea acestuia l-au avut și unii creditori și negustori greci pripășiți la curtea lui Mircea Ciobanul, prezența lor fiind atestată, încă din martie 1554¹⁵. Unii dintre aceștia au ocupat dregătorii importante în vremea urmașului său, Petru cel Tânăr. Amintim aici pe Ianache, mare stolnic (1562), Pană, mare stolnic (1563-1568) și Oxotie din Pogoniani, mare agă (1567-1568)¹⁶. Alții erau negustori bogați precum Pană grecul (1561), mai sus menționat,

⁹ Cf. Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. II, Vocabularul, București, 1900, p. 287.

¹⁰ DRH, B. *Țara Românească*, vol. V (1551-1565), întocmit de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, București, 1983, p. 292, doc. 266.

¹¹ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 195.

¹² DRH, B. *Țara Românească*, vol. V (1551-1565), p. 259, doc. 238.

¹³ *Ibidem*, p. 260.

¹⁴ *Ibidem*, p. 292, doc. 266.

¹⁵ Emisar brașovean, *Despre mazălirea lui Mircea Ciobanul, 14 martie 1554*, în *Călători străini despre Țările Române* [în continuare se va cita: *Călători străini*], vol. II, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 111.

¹⁶ Claudiu Neagoie, *Greci în Țara Românească în a doua jumătate a veacului al XVI-lea*, în „Analele Cercului de istorie «Gheorghe I. Brătianu»”, I-II (1998-1999), Câmpulung-Muscel, 2000, p. 6.

sau Ghergoman grecul (1563)¹⁷. Cu domniile Mihneștilor, numărul negustorilor greci avea să crească: Mihail (1570), Nicoriță Nicoresî și Ianache Simota (1583), Necula (1586), Rizo (1587) și Dumitrache (1590)¹⁸.

La 1583, Bucureștiul, deși era o așezare modestă în comparație cu vechea reședință domnească de la Târgoviște, avea „multe prăvălii bine îndestulate cu tot felul de mărfuri”¹⁹. Hotărârea domnului Petru Cercel de a se muta la Târgoviște în februarie 1584, a avut consecințe negative pentru viața economică a Bucureștiului. Majoritatea boierilor, a meșteșugarilor și negustorilor bucureșteni, urmând exemplul domnului, s-au mutat la Târgoviște, așezare aleasă și îmbelșugată cu toate cele necesare, „cu apă bună, cu puțuri și fântâni [...]”²⁰. Această stare de lucruri n-a durat decât un an, pentru că în 1585, Mihnea al II-lea, numit domn pentru a doua oară în Țara Românească (1585-1591), a restabilit reședința la București²¹. Cu domnia acestuia și continuând cu domniile din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, numărul negustorilor străini greci și turci din București și celelalte orașe ale Țării Românești a crescut simțitor²². Consecințele au fost negative atât pentru viața economică a țării, cât și pentru autonomia politică internă. Din cronica lui Radu Popescu aflăm că, sub domnia lui Alexandru cel Rău (1592-1593), turcii începuseră „a coprinde Țara Românească și a-și face lăcașuri și meceturi”²³. În 1593-1594, la curtea lui Mihai Viteazul, numărul turcilor, ieniceri, negustori și cămătari bogăți, în cea mai mare parte creditori ai domnului, ajunseseră să depășească cifra de 4 000²⁴. Cei mai mulți au fost măcelăriți de domn o dată cu declanșarea răscoalei din toamna anului 1594²⁵. În cursul expediției lui Sinan-Pașa din vara anului 1595, Bucureștiul a fost „prefăcut în cenușă”²⁶.

Știri despre bazarul și orașul de pe malul Dâmboviței vom mai avea abia cu domnia lui Matei Basarab (1632-1654). Reședința domnească de la București a cunoscut acum o perioadă de înflorire²⁷. Pe lângă vechiul bazar au apărut mai

¹⁷ DRH, B. Țara Românească, vol. V (1551-1565), p. 292, doc. 266.

¹⁸ Claudiu Neagoe, *Mari dregători și negustori greci în Țara Românească în a doua jumătate a veacului al XVI-lea*, în „Istros”, XIII, Brăila, 2006, p. 222, Anexa II.

¹⁹ Franco Sivori, [*Sosirea în Țara Românească*], în *Călători străini*, vol. III, p. 8.

²⁰ *Ibidem*, pp. 11-12.

²¹ Cf. Jacques Bongars, *Relatarea călătoriei prin Transilvania și Țara Românească, 1585*, în *Călători străini*, vol. III, p. 161.

²² În ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, așa după cum aflăm de la Franco Sivori, negustoria era purtată „de ragusani, greci și evrei și ceva turci”, care aduceau în Țara Românească stoffe de lână, mătăsuri și brocarturi, folosite pentru veșmintele boierilor și soțiilor lor, aceștia având obiceiul să se îmbrace cu multă strălucire; Franco Sivori, *Descrierea palatului domnesc*, în *Călători străini*, vol. III, p. 17.

²³ Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Românești*, ediție de C. Grecescu, Editura Academiei, București, pp. 68-69.

²⁴ Cf. *Naima Tarihi (Cronica lui Naima)*, în *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. III, *Sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XIX*, volum îngrijit de Mustafa A. Mehmet, București, 1980, p. 8.

²⁵ *Ibidem*, p. 10.

²⁶ Filippo Pigafetta, *Către Belisarie Vinta, cancelarul Marelui Duce de Toscana, 1595, octombrie 18, Târgoviște*, în *Călători străini*, vol. III, p. 551.

²⁷ Bucureștiul începuse să se dezvolte, devansând tot mai mult Târgoviștea încă din deceniul doi al secolului al XVII-lea, mai precis din timpul domniei lui Alexandru Coconul (1623-1627), când mai

multe piețe, toate podite, ca mai toate ulițele de altfel, cu poduri de lemn²⁸. Orașul era foarte populat, aici găsindu-se la 1640, potrivit relatărilor lui Petru Bogdan Bakšić, vreo 12 000 de case și aproximativ 100 000 de suflete²⁹. Sub Constantin Șerban (1654-1656), Bucureștiul avea aproape 6000 de case³⁰ și cam 1000 de dughene, unele din ele având pivnițe pentru păstrarea vinului și a altor băuturi³¹. În aceeași perioadă, Târgoviștea nu avea decât vreo 500 de case, 50 de dughene și 2 hanuri³².

După statornicirea definitivă a reședinței domnești la București, cu jumătatea secolului al XVII-lea³³, Bucureștiul a devenit cel mai însemnat oraș al țării. Potrivit unor succinte relatări, aparținând nobilului maghiar Ioan Oivari, sub domnia lui Gheorghe Duca (1673-1678), piața bucureșteană era „foarte mare și foarte bogată”³⁴. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, „Târgul de jos”, care se trăgea din vechiul „bazar” din veacul al XVI-lea, era după opinia unor istorici o „aglomerare de așezări ale negustorilor și meseriașilor nediferențiați, după tradiția obișnuită a bazarelor”³⁵. În schimb, „Târgul de sus”, apărut dacă nu la sfârșitul

mulți negustori târgovișteni s-au mutat cu afaceri cu tot la București (cf. Ion Ionașcu, Aron Petric, Pompiliu Caraioan, *București. Pagini de istorie*, Societatea pentru răspândirea Științei și culturii, București, 1964, p. 31). Probabil tot acum, alături de târgul cel vechi de lângă Curtea domnească, cunoscut sub numele de „târgul de jos” sau „târgul dinlăuntru”, începea să funcționeze un al doilea târg, lângă biserica grecilor, zis „târgul de sus” sau „târgul dinafara” (*Ibidem*, p. 32). Cele două târguri sunt atestate documentar în timpul domniei lui Matei Basarab, mai precis în anii 1645 și 1647 (vezi DRH, B. *Țara Românească*, vol. XXX (1645), întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chiper, Gheorghe Lazăr, București, 1998, doc. 347, p. 380; *Ibidem*, vol. XXXII (1647), întocmit de Violeta Barbu și Gh. Lazăr, București, 2001, p. 59, doc. 54).

²⁸ Petru Bogdan Bakšić, *Descrierea Țării Românești, 1640*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 216.

²⁹ *Ibidem*, p. 217. Cifra ni se pare totuși extrem de exagerată, deoarece în aceeași vreme Târgoviștea, care era reședința oficială (*Ibidem*, p. 216), nu avea decât peste 4.000 de case și cam 20000 de suflete (*Ibidem*, p. 215). Foarte probabil, populația Bucureștiului se ridica la aproximativ 60000 de locuitori (la cele 12000 de case), dacă aplicăm coeficientul demografic 5, acceptat în general de către istorici.

³⁰ *Călătoria lui Paul de Alep, în Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, 1976, p. 227.

³¹ Cf. Evlia Celebi, *Descrierea orașului București*, în *Călători străini*, vol. VI, partea a II-a, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 716.

³² *Ibidem*, p. 725.

³³ În 1660 – aflăm de la Axinte Uricariul – Poarta „au trimis poruncă la <Gheorghe> Ghica vodă de au surpat cetatea din Târgoviște”, iar acesta „s-au așezat în scaon în București, domnind în pace”; Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. II, ediție critică de Gabriel Ștrempel, București, 1994, p. 96.

³⁴ Ioan Oivari, *Călătorie prin Transilvania și Țara Românească, 1678*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, 1980, p. 369.

³⁵ Paul I. Cernovodeanu și Nicolae Vătămanu, *Tabacii din Bucureștii de sus în veacul al XVII-lea*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, XI, București, 1992, p. 32.

secolului al XVI-lea în mod cert în primele decenii ale secolului al XVII-lea³⁶, era alcătuit după 1650-1660 din mai multe ulițe de meseriași³⁷.

La începutul secolului al XVIII-lea, sub domnia lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), Bucureștiul era un oraș „întins și împrăștiat”, în care părțile mărginașe erau foarte sărăcicioase și „alcătuite din case având cea mai mare parte a lor sub pământ [...] acoperite pe deasupra cu paie sau coajă de copac”³⁸. Puține din ele, construite din piatră și acoperite cu șindrilă, se găseau în jurul palatului domnesc³⁹. Orașul avea o populație de 50 000 de locuitori, un bazar mare și alte câteva piețe, cu multe prăvălii, unde turcii și creștinii târguiau împreună⁴⁰.

Bazarul cel mare, aflat în spatele Curții Vechi, în locul cunoscut din vechime ca „Târgul din lăuntru”, a cunoscut mari transformări în vremea lui Constantin Mavrocordat (1735-1741). În anul 1740, bazarul sau „bezestanul”, cum era numit de un călător francez, arăta astfel: „o clădire mare, pătrată, în felul halelor, având de jur împrejur dughene”, ocupate de „negustori străini, români, greci, turci sau unguri”, dar numai până ce își vindeau mărfurile, după care trebuiau să plece, dacă nu cumva știau cum să aprovizioneze bazarul permanent cu mărfuri, astfel încât acesta să fie plin tot timpul⁴¹. Potrivit unor relatări, la 1745 în București existau cam 500 de negustori turci⁴². Pentru menținerea ordinii și liniștii fusese numit, încă din 1738, un „polcovnic de bazar”, care avea în subordine 120 de slujitori⁴³.

Numărul negustorilor turci și al negustorilor străini în general, principalii beneficiari ai comerțului bucureștean, avea să crească în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca dovadă că, la 1764, în București erau peste 20 000 de dughene⁴⁴. Sub Nicolae Mavrogheni (1786-1791) de pildă, comerțul bucureștean, ca de altfel întreg comerțul Țării Românești, intrase pe mâinile negustorilor veniți de la Rusciuc, care aduceau mărfuri de la Constantinopol, Adrianopol și din alte târguri mari din Bulgaria și Serbia⁴⁵. Că lucrurile stăteau astfel, ne-o dovedește

³⁶ Ion Ionașcu, Aron Petric, Pompiliu Caraioan, *op. cit.*, p. 32.

³⁷ Vezi Constantin C. Giurescu, *Din istoricul breslelor bucureștene*, în *Albumul Lunii Bucureștilor 9 mai -9 iunie 1936*, București, 1936, pp. 27-35.

³⁸ Edmund Chishull, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania, 27 aprilie 1702*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 199.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Ieromonahul Ipolit Vășenski, [*Călătoria prin Moldova și Țara Românească, 1707-1708*], în *Călători străini*, vol. VIII, p. 250. A se vedea și Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 85.

⁴¹ Jean Claude Flachet, (*Călătorie prin Țara Românească*) 1740, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, îngrijit de: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1997, p. 254.

⁴² Cf. Antonio Becich, *Vizitație în Țara Românească și Moldova, 1745*, în *Călători străini*, vol. IX, p. 325.

⁴³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. X (1763-1844), București, 1897, p. 513.

⁴⁴ Cf. Blasius Kleiner, *Cronica provinciei franciscane bulgaro-române, 1764*, în *Călători străini*, vol. IX, p. 434.

⁴⁵ Charles-Claude de Peyssonell, [*Comerțul Mării Negre*] <1787>, în *Călători străini*, vol. IX, p. 395.

faptul că principala monedă cu largă circulație în Țara Românească era cea turcească, dată sau primită de regulă „la vânzările cu amănuntul”⁴⁶.

Comerțul bucureștean a cunoscut o adevărată înviore în timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782)⁴⁷. Principalele articole care ajungeau să fie vândute nu numai în târgurile bucureștene, dar și în celelalte târguri ale Țării Românești, erau blănurile aduse de neguțători din Rusia, bumbac, fier și mătăsuri de la Alep și din Turcia, pânzeturi poloneze și alte nenumărate articole alimentare și de îmbrăcăminte de la Lipsca, Gratz, Viena și Brașov⁴⁸. În București, la 1774, potrivit unui recensământ al agiei, erau 2 981 de meșteșugari și negustori⁴⁹.

Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, bazarul bucureștean a continuat să rămână principala „piață” a Țării Românești, aceeași clădire spațioasă și bine îndestulată⁵⁰, prăvăliile sale oferind o mare varietate de mărfuri, unele aduse din Europa occidentală, altele venite din Europa răsăriteană și din Asia⁵¹.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 398.

⁴⁷ Vezi George Potra, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1981, pp. 99-101.

⁴⁸ Cf. *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemiere până la anul 1774*, ediția Frații Tunusli, traducere de George Sion, București, 1863, p. 38.

⁴⁹ Ion Ionașcu, Aron Petric, Pompiliu Caraioan, *op. cit.*, pp. 48-49.

⁵⁰ William Hunter, *Călătoria din anul 1792 prin Franța, Turcia și Ungaria până la Viena*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, 2001, p. 1102.

⁵¹ John Sibthorp, *Călătoria prin Banat, Transilvania și Țara Românească*, 1794, în *Călători străini*, vol. X, partea a II-a, p. 1209.

ANEXA

CATEGORII PROFESIONALE DIN BUCUREȘTI (1561-1713)

ANUL	MEȘTEȘUGARI	NEGUSTORI	ALTE PROFESII
1561		Pană grecul	Ivan bărbierul
1563		Ghergoman grecul	
1570		Miho	
1572		Drăgoiu	
1576	Dobrilă croitor, Constantin croitor, Gherghie săbier		Groza săpunar , Voico săpunar
1580		Bălan	
1583-1584		Niccolo Nevridi Ilanache Simota	
1585	Lupu săpunar, Stan cojocar, Gherghie trăistar		
1592		Leca, Sima, Hota, Mavrichi, Statu, Stanciu, Toma	
1593	Gherghie trăistar	Tudor	
1599		Mavrachie	
1626-1627		Ghinea Mustachi, Stanciul Pustiul și Isar	
1628	Mihalco șelar, Ivan șelar, Manea croitor, Constantin cizmar	Radul, Stanciul, Mihalcea, Eno Psalti, Iane Papichi, Iane și Isar Pepano	Iane zugrav,
1629	Vuia și Radu croitori, Antonie croitor, Dumitru croitor, Cezleciu croitor, Paraschiva croitor și Dobre cojocar	Isar Pepano	
1634	Dumitru zlătarul, Constantin cel Mare zlătarul, Constantin cel Mic	Dima cupeț, Defta neguțătorul	

	zlătarul, Oprea zlătarul și Stan vătaful de zlătari		
1635	Dumitru croitor, Paraschiva croitor, Ianache cizmarul și Iane cojocarul	Proca	
1636	Chirca croitorul	Petru și Ghioca neguțătorii	Miho lumânărarul, Gherghie băcanul, Curta bărbierul
1645	Constantin mătăsarul, Ghinea cojocar, Andrei croitorul, Sâmjorzu șelaru	Tatul cupeț, Ghinea cupeț, Anghelet cupeț, Părasca cupeț, Nica cupeț, Ghiorma cupeț, Chera cupeț, Gheorghe neguțătorul, Deadiul neguțătorul Bucureșteanul, Isar negustorul, Dima Muzachi negustorul	
1647	Constantin abagiul, Mareș abagiul, Lefter abagiul	Stanciul negustor, Părvana negustor, Stanciu cupeț, Tatul cupeț, Cuțar cupeț, Nica cupeț, Radu cupeț, Iane cupeț, Manta negustorul	
1652			Nica cârciumarul
1654			Leca, vătaf de bărbieri, Mircea, vătaf de grădinari
1655			Mircea vătaf de grădinari
1656		Tatul neguțătorul	
1667	Tudor croitorul, feciorul lui Paraschiva croitorul	Iorga Corbul neguțătorul, Nedealco cupeț	
1668		Radu cupeț	Filafto băcanul, Iane staroste de bărbieri
1673	Tudor abagiul, Filip vătaf de săbieri, Tudorache		

	vătaf de șelari		
1674	Mihul croitorul		
1675	Stoica cavaful, Mihai sârmaciul		Radeș săpunarul, Iordache vătaf de măcelari, Sava Cosac măcelarul
1677	Istodor șălariul, Chiriiac ceaprazarul, Slavu abagiul	Manu cupețul	
1679	Stoica zăbunariul, Andrei cojocarul, Vintilă sârmaciul		
1684	Ion croitorul, Necula zlătarul		
1685	Ion zăbunarul, Ivan zăbunarul, Deftei croitorul, Roman croitorul		Alexe săpunarul
1686	Mihalache croitorul		
1688	Iorga cojocarul		
1690	Ghinea cojocarul	Ghinea neguțătorul Matraca	
1692	Ieremia șelar, Gligore șelar, Amza șelar		
1693	Radul abagiul, Banu cizmarul		Ianăș bucătarul, Iane băcanul
1695	Stoica cavaful, Mihai sârmaciul, Necula croitorul, Mihul cizmarul		Neagoe săpunarul
1696	Radu tabacul, Chița cojocar, Iftimie cojocar, Stoica cojocar, Tudor croitor	Ianoș staroste, Manul cupețul, Apostul cupețul și Iane cupețul	Voico bărbier
1698	Ieremia șelarul, Hamza șelarul, Grigore ceaprazar, Deftea croitor, Istodor croitor	Tudorachi neguțătorul și Leundar neguțătorul	Stan vătaf de măcelar, Sterie lumânărarul
1700	Tudor croitor		Mihai bărbier și Voico bărbier
1713		Maxim negustor	

CEREMONII, SPECTACOLE DE DIVERTISMENT ȘI REPREZENTAȚII MUZICALE LA CURTEA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

Claudiu NEAGOE

În vremea lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), Valahia a cunoscut o epocă de renaștere artistică și culturală¹. Domnia acestuia, considera pe bună dreptate istoricul Ștefan Ștefănescu, „a definit în istoria românilor o etapă distinctă, de afirmare a spiritului creator românesc pe multiple planuri: politic, diplomatic, cultural, artistic etc.”². Născută din realitățile românești și influențată de noua renaștere culturală și spirituală greacă³, „monarhia culturală” brâncovenească a contribuit deopotrivă, la afirmarea politică a Valahiei în plan internațional și la „integrarea progresivă a culturii românești în cultura europeană”⁴.

Dar, principele Brâncoveanu nu era doar un protector al literelor și artelor, ci și un „iubitor de fast și prestigiu”⁵, drept mărturie în acest sens stând, printre altele, și jurnalul rimat al călătorului grec Vasile Vatatzes⁶. El a imitat, în ceea ce privește aspectele vieții de Curte, modelele Curții otomane. Drept urmare, pentru a fi pe placul turcilor, Brâncoveanu a dat Curții sale de la București un aspect vădit oriental⁷. Iată, de pildă, îmbrăcămintea principelui și a boierilor valahilor era „întru totul aceeași cu a turcilor”, iar cea a doamnelor și boieroaicelor era „un amestec de haine după moda grecească și după cea turcească”⁸. Cea mai mare parte a pieselor de mobilier și a accesoriilor decorative erau de proveniență

¹ Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, vol. II, București, 1987, pp. 87-104.

² Ștefan Ștefănescu, *Istoria românilor de la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, București, 1996, p. 124.

³ Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, traducere după originalul în limba franceză de Liliana Iorga-Pippidi, București, pp. 160-167.

⁴ Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 124.

⁵ *Istoria românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, coordonator: Virgil Cândea, București, 2003, p. 251.

⁶ *Drumurile lui Vasile Vatatzes, 1712*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1983, p. 301.

⁷ Ștefan Ionescu, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, 1981, pp. 124-126. În opinia lui Alexandru Alexianu această orientalizare, sub aspect vestimentar, s-a produs între 1700 și 1714, în condițiile în care acel amestec cosmopolit și pitoresc de străini pripășiți la Curtea acestui principe, italieni, nemți, unguri, sârbi, greci, poloni și ruși, putea „să inspire serioase îngrijorări voievodului, care, de teama emisarilor turci ce-l vizitau mereu cu felurite cereri de bani, porunci apusenilor să renunțe la îmbrăcămintea lor europeană, pentru a nu da păgânilor temeieri de bănuială”; *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, vol. II, București, 1987, pp. 35-36.

⁸ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ediție de N. Iorga, București, 1914, p. 41.

orientală. Dintre toate, cel mai însemnat era *divanul*, pe care ședea domnul la ceremoniile importante, mai ales când primea la Curte un personaj însemnat, creștin sau otoman, construit din lemn, lung cât ținea peretele de care era fixat și acoperit „de un covor mare, peste care se află o saltea umplută cu bumbac și îmbrăcată cu damască, cu catifea sau cu altfel de îmbrăcămintă aleasă, indiană sau turcească”⁹. Pentru spălarea mâinilor și clătirea gurii, atât înainte și mai ales după servirea mesei, principele și boierii foloseau „lighiane făcute, după moda turcească, din aramă cositorită, cu capacul găurit”¹⁰. Siesta de după masă se făcea tot după obiceiul turcesc, prin savurarea unei cafele și, în paralel, după dorința fiecăruia, a unei lulele cu tutun¹¹.

La Curtea lui Brâncoveanu, ceremoniile oficiale se desfășurau după o anumită etichetă sau „rânduială”¹². Indiferent că îndeplineau sau nu o misiune oficială, că aveau sau nu „scrisori de recomandare”, străinii care ajungeau la Curtea Valahiei se bucurau de ospitalitatea principelui Constantin Brâncoveanu. Fiecare străin era primit cu toată cinstea, potrivit însă cu rangul pe care îl avea, i se dădea găzduire fără plată, primind fie de la domn, fie de la unul din marii dregători ai Curții, „pâine, vin și talere cu mâncare”. Mai mult decât atât, dacă un străin dovedea „pricepere în cunoașterea limbilor străine, occidentale”, putea să se bucure mai multă vreme de bunăvoința și protecția acestora, el „îndeplinind funcția de instructor, educator al fiilor lor”¹³. La marile zile creștinești și la sărbătorile importante, principele dăruia străinilor care se aflau în slujba Curții „o bucată de postav și una de atlas ca să-și facă o haină și vestă de vară”. Aceștia erau determinați astfel să se îmbrace „după obiceiul țării”, deoarece turcii, care veneau foarte des în țară, nu vedeau cu ochi buni portul și obiceiurile occidentale¹⁴.

Dintre ceremoniile de primire a solilor străini, consemnate în cronicile și relatările epocii, cea mai însemnată a fost ceremonia de primire la Curte a lordului William Paget, care se întorcea în Anglia după o perioadă însemnată în care el reprezentase interesele țării sale la Poarta Otomană.

Întâmpinat încă de la intrarea sa în Valahia de către trimișii principelui Brâncoveanu, marii boieri Toma Cantacuzino și Pătrașcu Brezoianu, cu o seamă de slujitori¹⁵, convoiul solului englez, format din 71 de căruțe și 6 carete, ajungea la București în dimineața zilei de 24 aprilie 1702¹⁶. La marginea orașului, mai precis la Văcărești, lordul William Paget era întâmpinat de cei doi fii ai principelui, Constantin și Ștefan, care erau însoțiți de trei mari dregători ai țării, Mihai Cantacuzino, Șerban Cantacuzino și Radu Izvoranu¹⁷, împreună cu o frumoasă

⁹ *Ibidem*, pp. 42-43.

¹⁰ *Ibidem*, p. 45.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 138.

¹³ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, p. 40.

¹⁴ *Ibidem*, p. 41.

¹⁵ Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 138.

¹⁶ Edmund Chishull, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania (1702)*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 196.

¹⁷ Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 138.

caretă domnească și o escortă formată din 500 de călăreți care făceau parte din garda principelui¹⁸. Precedat de această gardă și instalat confortabil în trăsura principelui, solul englez și-a făcut intrarea în București, capitala Valahiei, pe la orele nouă, fiind dus și găzduit în Dealul Mitropoliei, la o casă domnească frumoasă și aleasă, clădită din piatră, acoperită, după obiceiul locului, „cu un fel de țigle de lemn”. Această „casă domnească”, al cărei interior era amenajat „după moda creștină”, se deschidea în față într-o grădină mare, iar în dreapta dădea într-o grădină mai mică, amândouă la fel de încântătoare, umbroase și răcoroase¹⁹. Seara, ambasadorul a fost vizitat de principele Brâncoveanu, împreună cu unchiul și sfetnicul său de taină, Constantin Cantacuzino²⁰.

A doua zi, pe 25 aprilie, principele Brâncoveanu a trimis pe ginerele său, Radu Iliș, cu trăsura domnească și cu alte trei trăsuri pentru membrii suitei solului, însoțite de un număr mare de soldați. Ajunși la Curtea domnească, oaspeții au fost întâmpinați la scara palatului de către fiii cei mari ai principelui care i-au condus până sus, în foisorul palatului, unde se afla principele Brâncoveanu și marii dregători, după care, împreună, au intrat în „sala divanului”²¹, unde a avut loc, în prezența boierilor, clericilor înalți și a marilor căpitani, ceremonia primirii. Apoi, într-o altă sală, numită „sala divanului mic”, a avut loc o a doua ceremonie, mai restrânsă, unde erau adunați doar boierii cei mari ai țării. Aici, ambasadorul a fost invitat să se așeze în scaunul domnesc, iar Brâncoveanu s-a așezat lângă acesta pe divan²².

Audiența a durat o oră și jumătate, după care a urmat un ospăț. La masă, ambasadorul a fost așezat în dreapta principelui, iar în stânga cei doi fii mai mari ai acestuia, precum și ginerele său, Radu Iliș, împreună cu marii boieri ai Curții. În partea dreaptă, după lordul Paget, erau așezați membrii importanți ai suitei sale. Ospățul s-a prelungit, datorită discuțiilor, mai mult de șapte ore. S-au servit mâncăruri alese și vinuri de cea mai bună calitate. S-a „închinat ceremonios”, mai întâi pentru sănătatea măritului sultan²³, apoi în sănătatea împăratului german²⁴ și a reginei Angliei²⁵. La fiecare „închinare” de pahar, în curtea alăturată răsunau bubuiturile tunurilor și salvele soldaților din garda palatului²⁶. În semn de considerație pentru distinșii oaspeți, domnul și boierii, ca o dovadă neobișnuită de curtenie, au închinat și băut în cinstea fiecăruia dintre străinii de la masă,

¹⁸ Edmund Chishull, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania (1702)*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 196; *Jurnalul călătoriei din Adrianopol în Anglia a prea ilustrului și înălțatului domn William lord Paget, baron de Beaudesert, locotenent al maiestății sale și mediator plenipotențiar al păcii de la Carlowitz*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 220.

¹⁹ Edmund Chishull, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania (1702)*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 196.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 138.

²² *Ibidem*, pp. 138-139.

²³ Mustafa II (1695-1703).

²⁴ Leopold I (1640-1705).

²⁵ Anna Stuart (1702-1714).

²⁶ Edmund Chishull, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania (1702)*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 197.

începând, bineînțeles, cu Excelența Sa, lordul Paget²⁷. Numai că, de prea multe închinări ce s-au făcut, aceștia s-au cam afumat de băutură²⁸. După încheierea recepției, ambasadorul a primit în dar o robă (*contăș*) lungă de mătase făcută după moda valahă și căptușită cu o blană foarte frumoasă de samur²⁹.

A doua zi, pe 26 aprilie, lordul Paget a primit în dar doi cai de la principe și un al treilea de la unchiul acestuia, Constantin Cantacuzino³⁰. Pentru a mulțumi pentru darurile primite, ambasadorul englez a făcut o vizită de curtoazie principelui, acesta primindu-l în foisorul cel mare al palatului ce dădea în grădina Curții domnești³¹.

Pe 28 aprilie, lordul William Paget a părăsit Curtea de la București cu mare alai, fiind însoțit până la ieșirea din oraș de către ginerele domnului, Radu Iliăș, iar până la granița cu Transilvania de către cei doi dregători care-l întâmpinaseră și la Dunăre, respectiv Toma Cantacuzino și Pătrașcu Brezoianu, împreună cu un steag de oșteni³², ambasadorul englez „rămânând adânc pătruns de generozitatea, curtenia și prietenia primirii sale la această Curte”³³.

Ceremonii la fel de fastuoase se făceau în vremea lui Constantin Brâncoveanu și la primirea unor demnitari otomani, așa cum s-a întâmplat, de pildă, la 13 aprilie 1699, când un agă turc i-a adus confirmarea pe viață ca domn al Valahiei³⁴ sau zece ani mai târziu, în 1709, când Ibrahim aga, venit la București să ridice restul tributului datorat Porții (180 de pungi cu aur), i-a adus ca dar din partea marelui vizir un hanger bătut cu diamante, în semn de răsplătire a credinței și serviciilor sale de până atunci. Faptul era neobișnuit, în opinia cronicarului oficial al Curții, Radu Greceanu, căci niciun alt domn până la Brâncoveanu nu se învrednicise să primească în vreun fel sau altul „daruri de la stăpâni”³⁵.

În afară de ceremoniile importante, toate spectacolele de divertisment și reprezentațiile muzicale organizate cu diverse ocazii la Curtea domnească au fost în cea mai mare parte orientalizate. Aceste transformări s-au datorat în bună măsură acelor „străini” aduși ori pripășiți la Curtea Valahiei, creștini sud-dunăreni ori musulmani, cei mai mulți dintre aceștia actori ambulanti, gimnaști și măscărici (*pehlivani*) sau muzicanți itineranți.

În timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, muzica otomană sau așa numita „mehterhanea” (*mehterkhâne*), introdusă în Țara Românească încă de la

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 139.

²⁹ Edmund Chishull, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania (1702)*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 197.

³⁰ *Jurnalul călătoriei din Adrianopol în Anglia a prea ilustrului și înălțatului domn William lord Paget, baron de Beaudesert, locotenent al maiestății sale și mediator plenipotențiar al păcii de la Carlowitz*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 220.

³¹ Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 139.

³² *Jurnalul călătoriei din Adrianopol în Anglia a prea ilustrului și înălțatului domn William lord Paget, baron de Beaudesert, locotenent al maiestății sale și mediator plenipotențiar al păcii de la Carlowitz*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 221.

³³ Edmund Chishull, *Călătoria în Țara Românească și Transilvania (1702)*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 198.

³⁴ Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 126.

³⁵ *Ibidem*, p. 171.

jumătatea secolului al XVII-lea³⁶, era nelipsită de la ceremoniile importante care se desfășurau la Curte. Ea a răsunat mai întâi în 1688, la alegerea sa ca principe al Valahiei³⁷, iar apoi la toate alaiurile și ceremoniile Curții sale, în special la primirea solilor străini și a marilor demnitari otomani³⁸.

Întors din misiunea sa ca ambasador al Casei de Austria la Poarta Otomană, în septembrie 1691, Luigi Ferdinando Marsigli a poposit pentru scurtă vreme la Curtea Valahiei. Principele Constantin Brâncoveanu l-a primit la Curte „cu mare alai”, acordând acestuia audiență „într-o sală frumoasă” a Curții Vechi de la București³⁹. După această întrevedere protocolară, principele valah și-a cinstit distinsul oaspete „cu un ospăț măreț”, la care au luat parte mitropolitul și episcopii țării, precum și cei mai însemnați dregători ai țării. Bucatele domnești „au fost alese și vinurile de mare preț”, iar muzica a fost destul de plăcută, cu această ocazie cântând, rând pe rând, „muzica creștină” și „muzica turcească și persană”⁴⁰.

Cele două formații muzicale, cea nemțească (*alla Tedesca*) și cea turcească (*alla Turca*⁴¹ sau *alla Turchesca*), de la Curtea lui Brâncoveanu, sunt menționate și de florentinul Anton Maria del Chiaro atunci când acesta descrie obiceiurile care aveau loc la sărbătoarea Crăciunului: alături de „servitorii Curții”, muzicanții creștini și cei turci cutreierau ulițele Bucureștiului, mergând pe la casele marilor boieri și ale negustorilor înstăriți, pentru a colinda și a face urări de sărbători fericite⁴².

Nu știm care era numărul muzicanților turci (*mehteri*) de la Curte, știm doar că ei erau întreținuți pe cheltuiala domnului. Potrivit unei însemnări din 24 aprilie 1698, șeful sau mai marele muzicanților turci (*mehter başa*) primea de Paști postav roșu pentru veșminte în valoare de 35 de taleri⁴³. Pentru cele două reprezentații

³⁶ Claudiu Neagoe, *Muzică și societate în Țara Românească și Moldova (1550-1830)*, Brăila, 2008, p. 59 și pp. 73-74. De menționat este și faptul că această muzică turcească a fost adoptată în secolul al XVII-lea în toate teritoriile aflate sub influența ori sub dominația Imperiului Otoman; *Encyclopédie de L'Islam*, nouvelle édition, tome VI, établie avec le concours de principaux orientalistes par C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis et Ch. Pellat, Leiden-Paris, 1991, p. 1000.

³⁷ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, introducere și ediție critică de Constant Grecescu, București, 1963, p. 188; Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. II, ediție critică de Gabriel Ștrempel, București, 1994, p. 171.

³⁸ Petre Brâncuși, *Istoria muzicii românești. Compendiu*, București, 1969, p. 58; Octavian Lazăr Cosma, *Hronical muzicii românești*, vol. I, *Epoca străveche, veche și medievală*, București, 1973.

³⁹ Luigi Ferdinando Marsigli, *Relația călătoriilor prin Transilvania și Țara Românească <1687-1696>*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 55

⁴⁰ *Ibidem*, p. 56.

⁴¹ În cultura muzicală europeană, expresia „*alla Turca*” indica o muzică în stil oriental specifică gărzii militare a ienicerilor otomani, cu un caracter marțial, cântată de o suită de instrumente aerofone și de percuție, care, de regulă, făceau mare zgomot. Această muzică a ajuns să fie la modă în Europa la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (*L'Enciclopedia della musica*, sub coordonarea lui Sandro Tanga, consultant și coordonator științific: Alberto Basso, cu o prezentare de Claudio Abbado, Novara, 1995, p. 37). Influența acestei muzici o regăsim la W. A. Mozart, în *Ratto dal Serraglio* și în *Sonata K. 331*, din anii 1781-1783 (*Ibidem*, p. 612), precum și la Beethoven, în uvertura *Die Ruinen von Athen*, din 1811 și în *Sinfonia a 9-a*, apărută între anii 1822-1824 (*Ibidem*, p. 106).

⁴² Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, pp. 65-66.

⁴³ Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a visteriei lui Constantin Brâncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, 1962, p. 438, doc. 182.

muzicale date la Curte, la 7 iunie și respectiv 9 iunie 1712, muzicanții turci au primit, de fiecare dată, câte 10 taleri⁴⁴. Tot astfel proceda, probabil, domnul și cu muzicanții creștini, români și străini (unguri, nemți, cazaci și sârbi) de la Curtea domnească, menționați între 1696 și 1701⁴⁵. Acestor muzicanți turci și creștini li se adaugau țiganii lăutari, a căror muzică nu lipsea de la alaiurile principelui⁴⁶ și nici de la petrecerile și serbările fastuoase ce se organizau, cu diverse ocazii, la Curte.

Mehteri otomani din secolul al XVII-lea

(Claudiu Neagoe, *Muzică și societate în Țara Românească și Moldova (1550-1830)*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008, p. 224, Anexa la Cap. III)

La marile sărbători creștinești (Paște, Crăciun, Sf. Vasile) cele trei formații muzicale de la Curte cântau rând pe rând. Iată de pildă, la ospățul organizat de Paști de către domn și la care luau parte marii boieri, mitropolitul și episcopii, înainte și după fiecare toast făcut la masă de către acesta, mai întâi „în onoarea și slava lui Dumnezeu”, apoi în cinstea împăratului (turc sau german), și, în sfârșit, a celor prezenți la masa domnească, domn, mitropolit (sau patriarh, dacă se afla unul la Curte în acea vreme) și boieri, jos, în curtea palatului domnesc, răsunau instrumentele reunite ale celor două formații, creștină și otomană, trâmbițe⁴⁷ și tobe, flaute și țimbale, acompaniate de zgomotul asurzitor al celor 12 tunuri ale

⁴⁴ *Ibidem*, p. 460, doc. 248; p. 461, doc. 249.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 462, doc. 252 și doc. 253; p. 463, doc. 255; p. 464, doc. 256; p. 465, doc. 260; pp. 465-466, doc. 263.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 463, doc. 254.

⁴⁷ Atunci când a fost scos din domnie, în 1714, Brâncoveanu a fost acuzat, printre altele, „că și-a făcut trâmbițe de argint la Viena, cum n-a avut nici chiar sultanul vreodată”; Dimitrie Cantemir, *Scurtă povestire despre stărpirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor*, ediție critică de Paul Cernovodeanu, în Eadem, *Opere complete*, vol. VI, București, 1996, pp. 18-19. Faptul este consemnat și de florentinul Del Chiaro, martor ocular al ceremoniilor fastuoase de la Curtea lui Brâncoveanu; Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, p. 166.

Curții⁴⁸ și de salvele celor 2 000 de puști ale soldaților care formau garda principelui. În timpul ospățului, buna dispoziție a mesenilor era întreținută de cântecele țiganilor lăutari, acompaniate de viorile și cobzele lor⁴⁹. Muzica celor trei formații este menționată și la Crăciun (25 decembrie)⁵⁰, la Sf. Vasile (1 ianuarie)⁵¹ și la Sf. Ioan Botezătorul (7 ianuarie)⁵², precum și la banchetele și nunțile domnești⁵³.

Adeseori, reprezentațiile muzicale însoțeau așa numitele „spectacole de divertisment”, în fapt un amestec de exerciții de pantomimă sau scamatorie, exerciții sportive ale atleților și saltimbancilor (*pehlivani*) și jocurile hazlii ale bufonilor (*măscărici*)⁵⁴. Potrivit *condiciei de porunci a visteriei* din vremea lui Constantin Brâncoveanu, în urma unei reprezentații date în fața domnului, la 7 iunie 1712, cei 6 saltimbanci (*pehlivani*) au primit în dar, pentru prestația lor, suma de 120 de taleri, iar bufonul (*măscăriciul*) Curții a primit 8 taleri⁵⁵. Două zile mai târziu, la 9 iulie 1712, cu ocazia unei alte reprezentații, cei șase saltimbanci au primit 200 de taleri, iar măscăriciul tot 8 taleri⁵⁶.

Ajuns la Curtea de la București, în februarie 1698, un vestit meșter-artizan sticlărar originar din Boemia, Georg Franz Kreybich, a avut privilegiul de a lua parte la nunta domniței Ilinca, una din fiicele principelui Brâncoveanu, cu Scarlat Mavrocordat, fiul lui Alexandru Mavrocordat, marele dragoman al Porții Otomane. Din relatările acestuia aflăm că, după un ospăț îmbelșugat, la care au luat parte principele Brâncoveanu, patriarhul constantinopolitan Dositei II Notara, mitropolitul, episcopii și dregătorii cei mari ai țării, la Curte s-a dat o „reprezentare mimată” care înfățișa o luptă, mai precis asediul unei cetăți, imitație după acele spectacole publice de „divertisment” de la Constantinopol. Apoi, nuntașii au petrecut toată noaptea, până dis-de-diminează, în sunetul muzicilor orientale și occidentale, căci s-au jucat multe jocuri tradiționale, precum și multe dansuri străine, „turcești, arăbești, chinezești, tătărești, franțuzești, spaniole și polone”⁵⁷.

Dacă genurile muzicii de tip oriental se răspândiseră în societatea și cultura muzicală românească încă de la jumătatea secolului al XVI-lea⁵⁸, acum, în epoca lui Constantin Brâncoveanu, ele s-au impus în mod evident în detrimentul genurilor muzicii de tip occidental. Așadar, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, locul aceluia „stil vechi” din muzica românească, având o

⁴⁸ Cronica oficială al principelui Brâncoveanu menționează, în 1702, existența a 4 tunuri la Curte, pentru ca, în 1711, numărul acestora să crească la 6 tunuri: Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 139 și p. 179.

⁴⁹ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, p. 63.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 65-66.

⁵¹ Dinu C. Giurescu, *Anatefterul...*, p. 462, doc. 252; p. 465, doc. 260.

⁵² *Ibidem*, pp. 465-466. doc. 263.

⁵³ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁴ Anca Costa-Foru, *Spectacole de divertisment la curțile domnești și boierești în epoca feudală*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an. V, 1958, nr. 2, p. 127.

⁵⁵ Dinu C. Giurescu, *Anatefterul...*, p. 460, doc. 248.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 461, doc. 249.

⁵⁷ Georg Franz Kreybich, *Descrierea călătoriilor în Transilvania și Țara Românească, 1697-1698*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 128.

⁵⁸ Clăudiu Neagoe, *op. cit.*, pp. 59-60.

linie melodică simplă și o ritmică liberă, a fost luat de un „stil nou”, bogat în ornamentații și inflexiuni cromatice de tip oriental⁵⁹. În secolul al XVIII-lea și până pe la 1820-1830, muzica românească a rămas, din punct de vedere stilistic, strâns legată de muzica orientală care se cânta la curțile pașalelor otomane și la Curtea măritului sultan⁶⁰.

⁵⁹ Viorel Cosma, *Două milenii de muzică pe pământul României. Introducere în istoria muzicii românești*, București, 1977, p. 44.

⁶⁰ Gheorghe Ciobanu, *Izvoare ale muzicii românești*, vol. I, *Culegere de folclor și cântece de lume*, București, 1976, p. 15.

OBICEIURI CULINARE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE XVI-XIX

Marin SÂMBRIAN-TOMA

Preliminarii

În Evul Mediu, cel mai important aspect legat de relațiile interumane era masa. Această nevoie naturală a oamenilor cuprindea o mulțime de obiceiuri, foarte interesante, perfecționate în timp. Igiena personală și individualismul devin aproape o obsesie pentru europeni, începând cu secolul al XVII-lea¹.

Dacă în Evul Mediu exista obiceiul de a mânca din aceleași farfurii, de a sorbi supa împreună cu alte persoane din același vas, de a mânca dintr-o farfurie comună carnea și preparatele din carne, de a bea din aceeași cupă, fără a se pune în discuție folosirea lingurilor și a furculițelor², de acum înainte, farfuriile proprii, cuțitele, furculițele, paharele, lingurile, toate au ridicat un adevărat zid între indivizii care mâncau la aceeași masă.

Din anul 1600 toată lumea începe să folosească tacâmurile pentru a pune mâncarea din vasele comune în cele proprii. Dar, ne întrebăm, de ce toate aceste precauții într-o societate care nu știa foarte multe lucruri despre viruși, microbi, și în general, despre etiologia bolilor?

Poate pentru că oamenii nu erau speriați de mizerie, ci de posibilitatea de a intra în contact unii cu alții. Atunci, care ar fi explicația că în scrierile în care autorii își propuneau să-i învețe pe ceilalți cum să se comporte la masă, cum să mânânce și cum să pregătească mâncarea, se fac recomandări numeroase în ceea ce privește igiena?

Un posibil răspuns ar fi că ei înțelegeau igiena personală, în primul rând ca pe o eleganță a manierelor. În acele vremuri, oamenii considerau că mizeria, lăcomia și agitația erau o lipsă de respect față de restul comensurilor. Era interzis, ca fiind o sfidare la adresa bunelor maniere, să duci mâncarea la gură cu ajutorul cuțitului, dar era obișnuit să folosești același cuțit pentru a oferi vecinului brânza tăiată felii³.

De asemenea, furculița era folosită pentru a lua de pe masă aproape toate alimentele, dar nu era recomandată și pentru măslina, care trebuiau servite cu ajutorul unei linguri. Nucile trebuiau mâncate cu degetele, iar din secolul al XVIII-lea nu mai era necesară tăierea pâinii, ci ruperea ei cu mâna. Scrierile medievale relatează că toți cei care serveau la masă și care o pregăteau erau foarte atenți,

¹ Philippe Aries, Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. V, *De la Renaștere la epoca Luminilor*, traducere de Constanța Tănăsescu, București, 1995, p. 326.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 328.

primind porunci clare de a nu strânge resturile mesei în fața oaspeților pentru ca aceștia să nu se simtă ofențați.

Pe de altă parte, dacă se dorea folosirea lingurii pentru a lua mâncare dintr-o farfurie comună, ea trebuia mai întâi curățită în cazul în care fusese utilizată anterior. Participanții la masă erau atenți să nu își murdărească șervețelul pentru că ar fi putut cauza greață vreunui comesean.

De-a lungul istoriei antropologice, cele mai mari schimbări sociale au fost determinate, așadar, de nevoile primare ale oamenilor. Astfel, în ultimele secole, cele mai importante necesități umane care au atras atenția tuturor au fost legate de hrană și de mbrcminte⁴.

Țara Românească a cunoscut în secolul al XVIII-lea, din punct de vedere social, dominația fanariotă și, din perspectivă economică, pe cea otomană. Pentru studiul gustului și al mncrii în spațiul valah sunt utile relatările călătorilor străini, dar și documentele economice păstrate în arhive sau publicate de-a lungul timpului, documente care se referă la prețurile alimentelor⁵ sau la contracte încheiate între diferite părți pentru aprovizionarea cu carne a orașului București⁶.

Pentru cunoașterea preferințelor societății din Țara Românească în materie de gust, este extrem de utilă cercetarea rețetelor de bucate păstrate până astăzi prin grija unor oameni de cultură precum stolnicul Constantin Cantacuzino, Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi, dar și însemnările călătorilor străini interesați de obiceiurile culinare ale poporului român. Un alt tip de documente care ar putea fi folosit în cercetarea culinară modernă este decontul de cheltuieli, realizat cu prilejul primirii unor înalte oficialități, în trecere prin Țara Românească.

n lucrarea noastră vom prezenta aceste aspecte distincte care compun arta culinară valahă. Cărțile de bucate și relatările călătorilor străini vor fi dublate de ceremonialul servirii mesei, atât la curtea domnească, dar și în micile gospodării țărănești, precum și de elementele simbolice conținute de o mentalitate în continuă schimbare. Bucătăria românească a cunoscut influența turcă, pentru ca mai apoi, prin intermediul deschiderii spre Occident în contextul revoluționar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, să primească influența artei culinare franceze.

Alimentația n Europa

A cerceta istoria culinară a unui spațiu geografic pe mai multe secole înseamnă raportarea neîndoielnică la un concept relativ modern - cel de lux. Atunci când în cadrul istoriei culturale vorbim despre bucătărie, luăm partea luxului⁷. Prin acesta înțelegem nu numai bucatele alese servite la masă, ci și vesela, argintăria, fața de masă, șervetele, lumina sfeșnicelor, precum și ambianța camerei. Istoricul francez Fernand Braudel analizează acest dualism culinar

⁴ Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, vol. II, București, 1987, pp. 45-118, pp. 207-312.

⁵ V. Diculescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente, 1800-1848*, Cluj, 1970, pp. 74-76.

⁶ *Ibidem*, pp. 142-144.

⁷ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I, traducere de Adrian Riza, București, 1984, p. 211.

reflectat în conceptele de lux și de mizerie, de supraabundență și lipsă⁸. Noțiunea de rafinament a mesei europene devine concretă și reală începând din secolul al XV-lea. Țăranul francez, după cum argumenta Braudel⁹, nu servea la masă toate tipurile de bucate specifice alimentației de la curte. El, asemeni celui român, vindea surplusul, preferând să se hrănească fie cu mei, fie cu porumb pentru a vinde grâul. Mânca foarte rar carne de porc, în timp ce găinile, vitele și ouăle erau vândute la piață. Este un adevăr, uneori neplăcut, că majoritatea europenilor nu se hrăneau cu paté de Toulouse sau cu preparate din potârnică roșii. Pentru toți acești oameni, hrana avea un rol strict de a umple stomacul¹⁰.

Ortensio Landi, în *Commentario delli piu notabili e mostruose cose d'Italia*, apărută la Veneția între 1550-1559, prezintă și o listă de bucate ce cuprindea: cârnăciori și salam de Bologna făcut din creier de porc, jambon umplut de Modena, tarte de Ferrara, pastă de gutui de Reggio, brânză de Piacenza, marțipan de Siena, fazani și castane de Chiavenna, pești și stridii de Veneția, precum și pâine *eccellentissimo* de Padova¹¹.

Până în secolul al XVI-lea, bucătăria europeană conținea multe preparate din carne în detrimentul sănătății comensalilor și al artei culinare, cantitatea ostentativă învingând calitatea în acea „Europă a carnivorilor”¹². Nicolas de Bonnefons, în lucrarea sa publicată în 1654, *Les Délices de la campagne*, relatează modul în care se pune masa pentru un număr mai mare de persoane. Tacâmurile erau dispuse câte 14, de o parte și de alta a mesei și, cum aceasta era dreptunghiulară, alte două erau poziționate la cele două capete. Invitații se așezau la depărtare unul de altul cât locul unui scaun, fața de masă atârând până la pământ pe toate părțile¹³. Inexistența unor explicații legate de modul de aranjare al tacâmurilor relevă, totuși, lipsa lor de utilizare. Se știe că regele Ludovic al XIV-lea obișnuia să își servească tocătura de carne cu degetele. De altfel, obiceiul folosirii șervetelor și spălătulul des al mâinilor pe durata unei mese se pot explica și prin folosirea degetelor în detrimentul „diabolice” furculițe.

Din secolul al XV-lea, odată cu descoperirile geografice, Europa cunoaște noi piețe de desfacere, precum și noi surse de hrană care o vor cuceri definitiv, schimbându-i pentru totdeauna percepția despre bucătărie și rolul ei social¹⁴. Cartoful, roșia, porumbul american au ajuns pe continentul european în secolul al XVI-lea, dar nu au fost utilizate pe scară largă decât în secolul al XIX-lea. Roșia, apreciată pentru gustul său, a fost numită „mărul iubirii” de către englezul John Hill în manualul său de grădinărit publicat în 1756-1757¹⁵. Succesul zahărului în

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 212.

¹⁰ Hans J. Teuteberg, *Nașterea erei moderne a consumului*, în Paul Freedman (coord.), *Istoria gustului*, București, 2008, p. 235.

¹¹ Fernand Braudel, *op. cit.*, pp. 213-214.

¹² *Ibidem*, p. 216.

¹³ *Ibidem*, pp. 231-232.

¹⁴ Brian Cowan, *Lumi noi, gusturi noi. Moda culinară după Renaștere*, în Paul Freedman (coord.), *op. cit.*, pp. 197-232.

¹⁵ *Ibidem*, p. 213.

Europa, începând din secolul al XVII-lea, a produs o adevărată revoluție culinară. Utilizarea zahărului, mai întâi ca leac și apoi ca hrană, a creat dualismul dulce-condimentat. Distincția a reprezentat sfârșitul vechii tradiții a sosurilor puternic aromate și a condimentelor¹⁶ și apariția unei noi bucătării - *haute cuisine*¹⁷.

O primă consecință a folosirii dulcelui a fost inventarea desertului, care însemna un fel de mâncare dulce care urma servirii unor feluri principale de mâncăruri picante. Inventarea și apariția desertului au dat naștere unor noi tehnici culinare și prin urmare a unor noi meserii. R. Campbell, autorul lucrării *London Tradesman*¹⁸, apărută în 1747, menționează în rândul meseriilor și pe aceea de cofetar. Același lucru se întâmplase în Franța mult mai devreme, în 1692, când François Massialot, în lucrarea *Le Confiteur Royal*, consacra arta cofetarului, definind-o ca pe o specializare completară a *haute cuisine*¹⁹.

Alte trei produse venite din afara Europei au reușit să cucerească acest spațiu avid de lux: este vorba despre ceai, cafea și ciocolată. Ceaiul provenea din China, cafeaua a pătruns în Europa pe filieră arabă, iar ciocolata a fost adusă din Mexic în Spania, de unde a fost preluată, rând pe rând, de francezi, olandezi și englezi²⁰. Ceaiul a ajuns să domine viața socială și alimentară a Marii Britanii, încă din secolul al XVIII-lea²¹. Aceste „licori” au modificat definitiv concepția de mic dejun european. Au fost blestemate și considerate nocive pentru corpul și sufletul uman, dar rolul lor de produse alimentare de substitut a prevalat până în zilele noastre.

Continental european a realizat și inovații în ceea ce privește aceste produse, prin transformarea lor în băuturi dulci. Astfel, ciocolata, pe care mayașii o serveau amară, a fost îndulcită de europeni prin utilizarea fie a laptelui, fie a zahărului. Iată cum europenii schimbă gustul bucătăriei lor dintr-unul condimentat într-unul dulce, adăugând produselor de desert ciocolata sau cafeaua.

Pe lângă aceste băuturi exotice, vinul a reprezentat un element de rafinament pentru arta culinară a Europei. Alături de el, la jumătatea secolului al XVIII-lea, se servea și șampania. *Le Dictionnaire sentencieux* din 1768 atestă expresia „sabler le vin de champagne”²², care explicată presupunea a înghiți repede. Vinul de proastă calitate devine cu timpul un refugiu al oamenilor săraci, spaniolii obișnuind să îl numească „quita-penas”²³. Treptat, începând din secolul al XVII-lea, așa cum se poate observa și din tablourile vremii, tutunul, fetele vesele și muzica violinelor vor aparține modei europene²⁴.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 216-220.

¹⁷ *Ibidem*, p. 219.

¹⁸ *Ibidem*, p. 220.

¹⁹ François Massialot, *Le cuisinier royal et bourgeois*, Paris, 1705; vezi pe larg despre, la <http://visualiseur.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108571q>.

²⁰ Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 290.

²¹ *Ibidem*, pp. 294-295.

²² *Ibidem*, p. 273.

²³ *Ibidem*, p. 275.

²⁴ *Ibidem*.

Ceremonialul mesei domnești

Cultura românească beneficiază de o carte din secolul al XVI-lea, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*²⁵, foarte asemănătoare *Principelui* lui Niccolo Machiaveli. Cartea este o capodoperă a cunoașterii și un manual de conduită pentru domnitorii Țării Românești. Ei sunt povățuiți cum să se comporte pentru a putea stăpâni o țară creștin-ortodoxă. În cuprinsul acestei lucrări, un rol esențial este deținut de ceremonialul servirii mesei de către domnitor și boierii lui. Domnul, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, este obligat să fie un model pentru supușii săi, ospetele oferite trebuind să fie însoțite de veselie și muzică. Iată două componente asociate mesei domnești până în secolul al XIX-lea. Sfaturile autorului se îndreaptă spre cumpătare, în ceea ce privește veselia și beția, care paralizează gândirea și fac trupul inofensiv: „Fătul meu, eu am gândit că așa să cade domnului să șază la masă cu boierii săi cei mari și cu cei mici. Când șade domnul la masă, întâi pohtește trupul lui să mănânce și să bea [...]. Ci în vremea aceia, mai bine să fie plăcută veselii ta lui Dumnezeu, decât oamenilor. Că nu te-au ales, nici te-au uns oamenii spre domnie, ci Dumnezeu te-a ales și te-a uns și a aceluia plăcere să faci [...]. Și iarăși să cade domnului să aibă la masa sa multe feliuri de tobe și de vioare și de surle de veselie”²⁶.

Desigur că ospetele domnești nu erau doar simple întâlniri pentru a lua masa, ci și oportunități de a reglementa anumite aspecte legate de evoluția socială a țării. Monarhul este sfătuit să fie foarte atent la boieri, să le ghicească gândul și să îi lase să bea cât mai mult, cu speranța că, odată limba lor dezlegată, vor spune tot ceea ce îi frământă cu adevărat. De asemenea, domnitorului i se amintește că nu trebuie să consume multă băutură pentru a nu se afla în situația de a fi păcălit de boieri după ce mintea sa nu ar mai fi la fel de concentrată. O regulă care demonstrează înalta civilizație a autorului lucrării este aceea potrivit căreia domnitorul nu se cuvine să-i pedepsească pe boierii beți care l-ar jigni, întrucât el este cel care i-a îmbătat: „[...] Pentru-aceia, fătul meu, mai bine iaste să iubești băutura cea multă și să te chemi dobitoc, au [mai] bine iaste să te chemi următoriu lui Hristos? Iar slugilor tale le dă să bea din dăstul și cât vor vrea. Și tu încă să bei, ce cu măsură, ca să poată birui mintea ta pe vin, iar să nu biruiască vinul pre minte; și să cunoască mintea ta pre mințile slugilor tale, iar să nu cunoască mintea slugilor pre mintea ta. La beție pre nimeni să nu dăruești, măcar de țe-ar fi sluga cât de dragă. Sau de veți avea vreo mânie pre cineva de la trezvie, tu să nu o arăți pre sluga ta la beție și să-1 urgisești. Sau de vor vrea să pârască cineva pre alții la tine în beție, iar tu să-i îngăduiești pân' la trezvie. Sau de-ți va greși vreo slugă, fiind beat, tu-i îngădue, pentru că tu l-ai îmbătat, deci cum l-ai îmbătat, așa-i și îngădue [...]”²⁷.

O altă lecție pe care domnitorul este obligat să și-o însușească atunci când îi primește pe boierii săi la masă este să fie constant în modul în care îi așează în

²⁵ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, traducere de G. Mihăilă, București, 1970, pp. 258-265.

²⁶ *Ibidem*, pp. 258-259.

²⁷ *Ibidem*, pp. 259-260.

timpul ospățului. Schimbându-le locul de mai multe ori și punându-i pe unii dragi lângă el, iar pe alții mai departe, poate să îi facă pe unii să se frământa și să li se învrăjbească inima. Și, ne spune autorul învățăturilor, inima omului este ca sticla: odată spartă nu se mai poate reface: „[...] Așijderea când șazi la masă și vrei să-ți așezi la masă boierii cei mari și cei al doilea și cei mai mici și pre alții pre toți, iar tu de atuncea să le păzești locurile, ca la a doao șădere să nu le schimbi rândurile, căci că deaca pui sluga ta la masă într-un loc, iar al doilea rând tu-l pui mai jos, decii într-acel ceas i să întristează inima și să scârbește. Căci că el să nădăjduia dentr-acel loc ce au șăzut întâi să câștige alt loc mai sus, iar tu, pentru unul carele-ți iaste ție mai drag, tu-l dai mai jos. Pentru aceia i să întristează inima și să vatămă ca cu o rană, că inima omului iaste ca sticla, decii sticla, deaca să sparge, cu ce o vei mai cârpi? Drept aceia, fătul mieu, când vei tocmi boierii și slugile-ți la masă și-ți vor veni cineva din cei ce-ți vor fi mai dragi și vor sta în vorbă, să nu cumva să muți pre vreunii din cei șăzuți mai jos și pre ceilalți să-i pui să șază mai sus. Cei ce sânt la masă, aceia să șază; că pre aceia i-ai tocmit și i-ai așăzat [...]”²⁸.

Ceremonialul mesei domnești are o componentă diplomatică puternic reliefată, în special în relatările călătorilor străini. Masa era tot timpul binecuvântată de un slujitor al bisericii, mitropolitul, realizându-se astfel dualismul medieval stat-biserică. Tacâmurile folosite la astfel de ospete erau din argint pentru cei mai importanți oaspeți, din ceramică frumos lucrată pentru boierii de rang înalt, pentru ca la sfârșitul mesei ele să fie din lemn. Un alt moment al mesei era închinatul paharelor de vin care se realiza cu o anumită simbolistică, schimbându-se uneori ordinea, în funcție de politica promovată. De cele mai multe ori însă, mai ales în secolul al XVIII-lea, primele pahare i se închinau sultanului. Mai este de menționat obiceiul binecunoscut de a nu ridica de la masă mâncarea servită și de a se pune felurile de mâncare unul peste altul. Acest obicei va dispărea în a doua jumătate a secolului fanariot.

Un exemplu care se încadrează în cele descrise mai sus este mărturia lui Paul de Alep, care ne relatează masa oferită unchiului său, Patriarhul Macarie, și lui de către domnitorul Constantin Șerban: „Aici este obiceiul ca, atunci când servitorii încep să aducă farfuriile de la bucătărie, să fie de față lăutarii și să tragă o cântare din fluierile și tobele lor. Ospățul, într-o zi atât de solemnă, nu se sfârșește niciodată fără nenumărate rânduri de închinări cu pahare. Mai întâi se aprinde o lumânare la icoana care se află deasupra capului domnului și se aduce o cădelniță pe care, sculându-mă de la masă, am luat-o și am tămâiat icoana, pe domn și întreaga adunare, așa cum se afla la masă, dar toți stăteam în picioare, în timp ce patriarhul spunea o rugăciune pentru domn. Primul pahar l-a închinat domnul pentru Dumnezeu și el a pus să se toarne de două ori și de trei ori pentru toți cei de față. În al doilea rând el a închinat în cinstea sârbătoarei; în al treilea, în sănătatea sultanului turcilor, de trei ori, iar în clipa când domnul nostru începea să golească paharul, se slobozeau îndată trei tunuri și se suna de trei ori din tobe, fluier, cornuri și trâmbițe. Tot astfel s-a făcut când a închinat, în rândul al

²⁸ *Ibidem*, p. 260.

patrulea, pentru craiul ungarilor, apoi în al cincilea, pentru fiul acestuia, de trei ori; în al șaselea [rând] pentru Ștefan, domnul Moldovei, de trei ori; în al șaptelea [rând] pentru Hmelnițki, de trei ori; în al optulea și ultimul rând s-a băut în sănătatea chiar a domnului, de trei ori sau de patru ori [...]”²⁹.

Paul Strassburg, diplomat german născut la Nürnberg în 1595, ne-a lăsat și el o descriere a ceremonialului domnesc de la curtea lui Leon Tomșa (1629-1632): „După ce s-a sfârșit convorbirea și au avut loc negocierile au răsunit cornurile și trâmbițele cu mare zgomot pentru a se începe prânzul. Partea din dreapta a mesei mi-a fost dată mie și însoțitorilor mei, iar cea din stânga, domnului și românilor săi. Înaintea domnului erau vase de argint, la mijloc vase de ceramică îngrijit lucrate și smălțuite, iar la capăt, talere și blide de lemn. Bucatele nu se ridicau în tot timpul prânzului și mai multe ceasuri în șir se tot puneau mereu felurile unele peste altele, încât s-au înălțat, cu încetul, într-o grămadă ca o movilă.

Vinurile erau foarte bune la gust și de soi foarte ales și închinând des cu paharul, convorbirea dintre oaspeți ajungea tot mai prietenoasă și mai liberă. În sfârșit, când domnul, ridicând o mare cupă a închinat pentru sănătatea și biruința Maiestății sale, s-au descărcat câteva catapulte și tunuri de aramă cu atâta răsnet încât se cutremura clădirea dărăpănată și chiar vasele de pe masă se ciocneau între ele. Marii dregători și boierii Țării Românești, de câte ori închinau cu paharele pentru sănătatea și propășirea domnului lor; după îndatorirea lor, de tot atâtea ori îngenuncheau pe rând și astfel goleau paharul în genunchi. În asemenea desfătări s-au prelungit cuvântările și băutura până noaptea, când fiecare s-a întors la locuința sa”³⁰.

Diplomatul suedez Clas Brorsson Ralamb, un alt invitat al domnului Țării Românești, Constantin Șerban, aprecia că mâncarea a fost foarte bună și în cantități destul de mari³¹.

Cel care ne descrie pe larg aceste obiceiuri este italianul Anton Maria del Chiaro, care a publicat în anul 1718, la Veneția, o lucrare despre viața socială și politică a Țării Românești sub domnitorii Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și Nicolae Mavrocordat. După încheierea slujbei, potrivit relatărilor lui del Chiaro, lumea este chemată la masă în sunetul muzicii. Domnul și boierii sunt serviți înainte cu vutcă³² și dulceață, urmând ceremonialul spălării mâinilor. La masa propriu-zisă, întovărășită de numeroase toasturi dublate de salve de tun, mitropolitul ocupă locul din dreapta domnitorului, urmat de ceilalți boieri, în funcție de demnitatea lor. Într-o cameră separată se desfășoară după aceleași reguli masa doamnelor. Iată și descrierea italianului: „Găsesc util să descriu masa oferită boierilor, de Paști, de către domni, după care cititorul va putea deduce despre cheltuielile celorlalte festivități de la Curte.

²⁹ *Călători străini despre Țările române*, vol. VI, ediție de M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmed, București, 1976, p. 162.

³⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 65.

³¹ *Ibidem*, p. 611.

³² un vin aromatizat, vezi mai departe secțiunea dedicată cărților de bucate

După slujba religioasă, la ora mesei, trâmbițașii dau semnalul, și se aduc în sala cea mare mâncărurile, boierii de primul rang, împreună cu domnitorul, sunt serviți într-o odaie vecină cu vutcă și dulceață, după care își spală, în ordine, mâinile, își dezbracă hainele care rămân prinse la gât numai în copcă, cu mânicile atârdate la spate, după care, prânzul este anunțat. În frunte cu principele se îndreaptă toți spre sala de mâncare, își ocupă locurile, după demnitatea fiecăruia, afară de cei ce stau în picioare la spatele principelui pentru a-l servi [...]. În apartamentul doamnei are loc aceeași masă, cu aceeași orânduială, cu jupânesele care ocupă locurile, sau servesc ca și respectivii lor bărbați, îndată ce domnitorul își ocupă locul la masă, orchestra compusă din trâmbițe și tobe, cântă în curte, până ce principele ridică primul toast, ascultat în picioare de toți; afară de mitropolit, care de obicei închină înaintea domnitorului, în sănătatea acestuia. Principele bea în sănătatea fiecărui boier în parte, și toasturile continuă trei ore în șir [...]"³³.

O nouă sărbătoare celebrată de domn printr-o masă oferită boierilor săi avea loc în ziua Sfântului Vasile, la 1 ianuarie. Cu această ocazie se puneau în scenă diferite jocuri pentru a înveseli atmosfera. Atunci când strănuta un boier, domnul îi oferea un pahar de vin împreună cu un dar, de obicei postav pentru haine. La desert se serveau plăcinte cu răvaș, unde boierii puteau găsi mesaje de genul beție, râvnitor de domnie sau altele. Mai exista obiceiul oferirii de daruri care constau în diferite materiale de mare preț pentru croirea hainelor: „Acest banchet se repetă la zile mari, cu mica deosebire că la 1 Ianuarie, de Sft. Vasile, dacă strănută un boier, i se oferă repede un pahar cu vin, iar domnitorul îi dăruiește postav și atlas pentru haine, iar dacă domnitorul strănută, visteria îi oferă brocard aurit pentru haină. Ca desert, se servește plăcintă, în care sunt băgați bani și bilete cu conținut amuzant. Fiecare boier e dator să citească tare conținutul foaiei sale de plăcintă și se nimeresc cuvintele: beție, îngâmfare, fățarnicie, râvnitor de domnie, la care domnitorul adăoga câte un cuvânt de duh care stârnea entuziasmul comensurilor. Aceiași masă cu aceleași amuzamente e în apartamentul doamnei cu jupânesele pomenite. Odată terminate toasturile și salvele, armata pleacă spre căzărmi, fiecare companie cu steagul ei. Masa însă urmează tot mai aprinsă de vinurile cele mai bune, și licherurile, care, la mesele lui Constantin Brâncoveanu erau din cele mai alese din Europa. Mâncărurile erau gustoase și preparate după bucătăria franceză, nemțească și italiană. Era o veche datină, ca la zile solemne sau la nuntă boierească, farfuriile să nu se ridice de pe masă, ci se puneau una peste alta, și se formau coloane de farfurii atât de înalte, că boierii, chiar în picioare, nu vedeau pe cei de cealaltă parte a mesei. Domnul și chiar boierii, trimiteau zilnic de la masa lor, câte unui protejat, mai ales străinilor, câte un fel de mâncare sau câteva sticle cu vin”³⁴.

Din relatările lui Anton Maria del Chiaro, în afară de cele afirmate mai sus, ne reține atenția o informație foarte interesantă. Secretarul italian al lui Constantin

³³ Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, traducere de S. Cris-Cristian, Iași, 1929, pp. 32-34.

³⁴ *Ibidem*, pp. 34-35.

Brâncoveanu laudă mâncărurile și vinurile alese care se serveau la curtea acestui domnitor român, menționând că erau gătite după bucătăriile franceză, germană și italiană.

Tot despre ceremonialul mesei domnești scrie și elvețianul Franz-Josef Sulzer³⁵ în lucrarea *Istoria Daciei Transalpine*, în care ia în derâdere scrierea lui Cantemir despre modul în care se servea masa la curtea domnească.

Dimitrie Cantemir, domnitor al Moldovei între anii 1710-1711, relatează în *Descrierea Moldovei* cum era organizată o masă dată de domnul Moldovei la începutul secolului al XVIII-lea³⁶. Atunci când domnul lua masa, era întotdeauna însoțit de doi dintre cei mai influenți boieri și de alți doi de mai mică importanță. Câteodată, la masă participau căpitanul și soldații mai vârstnici. Soția domnului țării servea masa într-o cameră separată, alături de cele mai bune prietene. De puține ori se alătura soțului la masă.

În sunetele trompetiștilor, soseau platourile cu mâncarea pe care mitropolitul o binecuvânta. Servitorii aduceau apă pentru spălarea mâinilor. La masă, primul care se așeza era domnul, urmat de toți ceilalți. Mitropolitul mânca separat pentru că nu avea dezlegare la lapte, carne și pește. După o vreme, când mințile erau mai înfierbântate, venea momentul pentru a închina un toast; primul pahar de vin era băut pentru slava lui Dumnezeu, al doilea era închinat sultanului, dar fără a i se pronunța numele, al treilea în cinstea mitropolitului, care îl lauda pe domn. La încheierea toasturilor, mitropolitul îi binecuvânta pe toți cei prezenți, care mergeau și sărutau mâna conducătorului lor.

După masă, o mulțime de pahare erau băute în onoarea fiecărei persoane de care comeseții își mai aduceau aminte. Prânzul se termina atunci când domnul își pune șervețelul pe masă. Unul dintre servitori, înțelegând acest lucru, lovea cu un toiag de argint în podea. La acest semn, toată lumea se ridica în picioare. Când domnul se întorcea cu spatele pentru a-și spăla mâinile, servitorii luau tot ce puteau, pentru ei fiind o onoare să mănânce de la masa dată de domn. Boierii erau însoțiți la casele lor cu muzică. Ziua următoare, toți mergeau la domn pentru a-i mulțumi pentru onoarea de a-i fi primit la masă și pentru a-și prezenta scuzele pentru toate greșelile făcute la beție.

Dincolo de diferențele survenite în societatea românească, afirmațiile lui Sulzer nu sunt de fond, ci doar enumerări de evenimente, într-adevăr de blamat pentru protagoniști. Este vorba de două cazuri în care doi dintre boierii prezenți la masă s-au îmbătat, primul vomitând, iar celălalt vărsând paharul în obrazul marelui vornic în încercarea de a ține un discurs. Cele două evenimente, ce-i drept destul de nefericite, nu sunt relevante pentru modul în care era servită masa la curtea domnească. Pentru a demonstra cele afirmate mai sus și pentru a combate ironiile lui Sulzer, vom folosi descrierea unor ilustre doamne, invitate la masă de către domnitorii din Țara Românească.

³⁵ Călători străini despre Țările Române, vol. X, Partea I, București, 2000, pp. 471-472.

³⁶ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1961, pp. 129-132.

În mai 1785, s-a aflat în trecere prin Țara Românească baroana Marianne von Herbert-Rathkeal, soția internunțului imperial la Poartă, baronul Peter Philipp von Herbert-Rathkeal. Baroana a fost invitată la masă de către domnitorul Mihail Șuțu. A fost servită cu dulceturi și cafea, dar și cu parfum și apă de trandafiri. Distinsa călătoare austriacă își amintește că a fost așezată la masă pe colț, semn de mare cinste în Imperiul Otoman³⁷.

Un an mai târziu, Țara Românească avea să fie vizitată de o persoană pe cât de încântătoare, pe atât de controversată. Este vorba de lady Elisabeth Craven. Aceasta va accepta invitația la cină venită din partea domnitorului român. Considerațiile englezoaicei pe tema cinei dovedesc o ușoară, dar naivă, necunoaștere a realităților din Țara Românească, pe care o considera, pe bună dreptate, orientală din punct de vedere social. Lady Craven este uimită de modul european de servire al cinei și de prezența meselor și a scaunelor cu picioare. Elisabeth Craven își amintește că domnitorul ședea la un capăt al mesei, soția lui de o parte, iar ea de cealaltă. Atenția oaspetelui din Marea Britanie este atrasă de piesele de argintărie de fabricație engleză așezate pe masă: solnițe și oțetare, dar și de patru sfeșnice de alabastru încrustate cu flori compuse din mici rubine și smaralde³⁸.

După cum se poate observa din exemplele prezentate mai sus, în cadrul ceremonialului mesei domnești se pot constata două tipuri de ospete: cele oferite de domnitor trimișilor altor state și cele prilejuite de momente festive religioase, cum este cel al Sfințelor Paști. Luxul, protocolul de la Curte, eleganța manierelor și dorința domnitorilor români de a-i face pe oaspeții lor occidentali să se simtă cât mai confortabil în Țara Românească sunt evidente și demonstrează capacitatea elitelor politice și culturale române de a menține ritmul social la aceleași standarde cu cel european.

Obiceiurile culinare în gospodăriile românilor

Despre alimentele pe care fiecare țaran le cultiva în gospodăria sa pentru hrana zilnică ne-au rămas mărturii scrise din partea călătorilor străini care au vizitat Țara Românească. În prima parte a lucrării sale, același Anton Maria del Chiaro prezintă obiceiurile și comportamentul românilor valahi. În ceea ce privește mâncarea, el amintește de posturile pe care românii le respectau cu strictețe, singurele abateri acceptate fiind cele bazate pe mâncăruri din pește, dar și acestea numai în anumite zile, stabilite în calendarul creștin-ortodox³⁹. Italianul descrie casele țaranilor români, vorbește despre sobă, lipsa tapițeriilor și a ornamentelor, dar și despre prezența icoanelor. În camerele sătenilor români exista o masă pe care se mânca și în loc de scaune, bănci prinse de perete. În curțile boierești, unde se obișnuia ca vara să se mănânce în grădină sau pe terasă, mesele erau ceva mai lungi: „Odaia de mâncare se numește casa mare. Casele boierești

³⁷ *Călători străini*, vol X, Partea I, pp. 698-700.

³⁸ *Ibidem*, p. 723.

³⁹ Anton Maria del Chiaro, *op. cit.*, pp. 55-57.

însă au și terase spre grădini, unde se ia masa în timpul verii, la răcoare. Masa pe care se mănâncă e în felul celor din sălile de mâncare din mănăstirile catolice, neuzitându-se la valahi mese ovale, sau rotunde, în mijlocul odăiei”⁴⁰.

La mesele românești, în capul mesei se așeza stăpânul casei sau un invitat de vază, dacă era cazul. Înainte de începutul mesei, dacă era un preot, se spunea rugăciunea *Tatăl nostru*, după care se trecea la spălatul mâinilor. La sfârșitul mesei, se serveau vin și cafea: „Comesenii se așează de o parte și de alta a mesei, pe bănci lungi, cu spătare acoperite cu lăicere. Capul mesei e rezervat stăpânului casei, sau unei persoane cu vază. Fața de masă e din pânză de casă lucrată din in foarte subțire, ca și șervetele, dar când acestea nu ajung pentru numărul comensalilor, atunci se servesc de un ștergar lung, cu care se acoperă de obicei farfuriile și tacâmurile, și cu care comensalii își potrivește câte o porțiune în loc de șervet. Până se servește masa invitații se întrețin cu gazda în odaia sa, unde se servește vutcă și se aduce apă pentru spălatul mâinilor; își scot apoi antereele pe care le prind numai într-o copcă la guler, rămânând mânicile atârinate în lung, la spate. Acesta e un act de bună cuviință pentru invitați. Preotul, care de obicei nu lipsește, spune un *Tatăl nostru* în grecește sau slavonește, și binecuvintează masa [...]. Mesele lor sunt foarte îmbelșugate, dar mâncărurile nu sunt bine gătite și ceea ce e mai rău, e că sunt servite destul de reci, căci în Valahia bucătăriile sunt în fundul curților și deci departe de casă. Valahii au oroare de mâncare de broaște, broaște țestoase sau melci; s-au introdus însă în ultimul timp melcii, care se mănâncă cu multă poftă, mai ales în postul Paștelui și se trimit chiar soldați la Târgoviște, în locurile unde se află mănăstirea franciscanilor, ca să caute melci pentru masa Domnitorului. După masă toată lumea se întoarce în odaia unde s-a servit vutca, și acolo se spală din nou mâinile și gura [...]. După spălat se aduc cafele, unii mai beau înainte un pahar cu vin, iar narghileaua e oferită odată cu cafeaua”⁴¹.

Jean-Louis Carra (1742-1793), francezul aflat în slujba domnitorului Moldovei, Grigore Alexandru Ghica al III-lea, publică în 1777, în Franța, o lucrare despre Țara Românească și Moldova. Carra se dovedește a fi un iubitor al vinurilor românești despre care spune că sunt puțin apoase, dar destul de plăcute la gust. Francezul le recomandă pe cele de „Odobești”, în Moldova și pe cele de „Pietra”, în Țara Românească⁴². Identificarea zonei viticole la care se referă Carra atunci când scrie despre Țara Românească este mai greu de realizat.

Domenico Sestini⁴³ a fost secretar al domnului Alexandru Ipsilanti în anul 1779 și a efectuat o serie de călătorii în Țara Românească. În 1794 a publicat la Roma impresiile sale asupra călătoriei de la Constantinopol la București. Sestini scrie despre grădinile întâlnite în gospodăriile românești, unde se cultivă bob, mazăre, varză și tutun. De la călătorul italian ni s-a păstrat o descriere detaliată a mămăligii și a modului în care ea este consumată de către români: „Mămăliga se face în chipul următor: se fierbe apa într-un mare ceaun sau căldare și apoi se

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 21-22.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 22-23.

⁴² *Călători străini*, vol X, Partea I, pp. 245-248.

⁴³ *Ibidem*, p. 343.

aruncă în el mălaiul, după câtă apă este sau câtă mămăligă vrei să faci și se începe a se învârti cu un făcăleț mare până când capătă consistența polentei de făină de castane și apoi se păstrează în casă și se taie cu o ață porția pe care o poate mânca o persoană și aceasta se cheamă mămăligă crudă, pe care o mănâncă țărani în loc de pâine. Mai obișnuiesc oamenii să o turtească și să o lase să se întărească și oamenii mănâncă atunci cu puțină carne sau pește, dar de cele mai multe ori e pregătită sau cu lapte, sau cu caș, cu ceapă sau usturoi sau cu linte și fasole, și cu orice se poate adăoga la gătit. E mai bună atunci când e fiartă în lapte decât în apă. Dar se cheamă mămăligă boierească atunci când e prăjită în tigaie cu unt, și într-adevăr bună ca și polenta lombarzilor făcută de asemenea din făină de porumb”⁴⁴.

Charles Frederic Reinhard⁴⁵ este numit la 18 martie 1806, prin decret imperial, din partea Franței, rezident și comisar general pentru relațiile comerciale în principatele române. El rămâne timp de trei luni în Moldova și Țara Românească, iar la porunca lui Napoleon, îi trimite în Franța un raport complet despre cele două principate.

Reinhard vorbește și despre hrana românilor, menționând că mămăliga, un fel de fiertură din porumb, stă la baza alimentației țăranilor. În schimb, diplomatul francez scrie că orezul, carnea de vacă și, în special, cea de oaie sunt alimentele principale servite la prânz în casele boierești la care se adaugă la desert, cafeaua turcească și dulcețurile⁴⁶.

Despre alimentația din Țările Române, pagini extrem de utile și de interesante a scris arheologul și numismatul italian Felice Caronni, aflat timp de 20 de ani în slujba contelui maghiar Viczy Herdervary Mihaly. Caronni vorbește despre românii care țin în mod riguros zilele de post abținându-se de a mânca marța și vinerea carne și hrănindu-se cu zarzavaturi, fructe și pâine⁴⁷. Despre băutura servită la masă, italianul amintește că românii beau vin, bere, rachiu și o băutură pe care o fac din prune, fructele pe care românii le au cel mai mult la suflet. Această băutură este cunoscută și în Germania și Ungaria sub numele de șliboviță⁴⁸.

Iată, însă, hrana românilor în descrierea călătorului italian: „Ei fac pâine din făină albă și galbenă, amestecate în cantități egale, frământând-o puțin și ținând-o la copt încă și mai puțin decât tebuie. Ca hrană, alături de pâine, folosesc zarzavaturi gătite cu puțină sare dar cu mult usturoi și ceapă. Deasupra presară puțin condiment roșu numit de ei paprica (sunt ardei roșii ajunși la maturitate, uscați la foc și pisați). Acest condiment este folosit câteodată și de orășenii din Ungaria și eu l-am găsit că ustură foarte tare [...]. Țăranii dreg făinoasele și salata

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Călători străini despre Țările Române în secolul XIX*, serie nouă, vol. I (1800-1821), București, 2004, pp. 239-240.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 273.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 491.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 494.

cu slănină topită iar în zilele de post numai cu ulei de in. Ei cresc găini și porci pentru a-i vinde, dar nu mănâncă din ei decât la sărbători”⁴⁹.

Pentru a încheia seria călătorilor străini de la acest capitol l-am ales pe François Recordon, al cărui tată a cumpărat un han în București și care a fost în 1818 secretar al domnitorului Caragea. Astfel, Recordon a avut prilejul să cunoască foarte bine alimentația locuitorilor Țării Românești. El ne-a lăsat o descriere cuprinzătoare a modului de a mânca în casele boierilor munteni. Recordon⁵⁰ se referă și el la cumpătarea boierilor, asemănătoare celei a întregului popor, care nu mănâncă decât două mese pe zi. Cafeaua și o linguriță de dulceață sunt singurele alimente gustate dimineața. Cafeaua se servea fără frișcă sau zahăr și era mai întotdeauna însoțită de o lulea. Ora prânzului era stabilită în funcție de apetitul boierilor. Masa era destul de copioasă, fiind alcătuită mai mereu din cincisprezece feluri de mâncare, boierii însă nu gustau decât pe cele mai alese. În această categorie intrau iaurtul, caimacul și pilaful, considerate de Recordon bunătăți turcești. Călătorul francez face și o descriere a modului de preparare a acestor bucate.

Astfel, iaurtul „se obține păstrând laptele bătut până a căpătat o anume consistență. Caimacul nu-i altceva decât o smântână obținută prin răcirea laptelui care a fiert neîntrerupt la foc mic mai mult de o zi; deasupra vasului rămâne ceva ce se aseamăna cu untul și smântâna și a cărui grosime este în funcție de cantitatea de lapte folosită și de timpul cât a fiert. Pilaful care se servește la sfârșitul mesei cu iaurt sau șerbet nu este altceva decât orez sau grâu decorticat, care a fost fiert în apă și la care, după ce a scăzut, se adugă o cantitate oarecare de unt”⁵¹.

François Recordon relatează că, în zilele de post, românii consumau pește, iar în posturile mari dinaintea Crăciunului și a Paștelui, se mulțumeau cu zarzavaturi fierte în apă cu puțină sare sau zahăr ca să le dea gust.

Resursele culinare ale Țării Românești

Friedrich Wilhelm von Bauer⁵², participant la războiul ruso-turc din 1768-1774 sub comanda generalului Rumianțev, ne oferă informații despre fructele și vița de vie din Țara Românească. Astfel, germanul ne spune că vița de vie crește pretutindeni și că vinul este destul de bun, fiind vândut în Ungaria, Polonia și Ucraina. Despre peisajul viticol valah, călătorul german relatează următoarele: „Nu cunosc plăcere asemenea aceleia pe care o simți când te plimbi toamna printre aceste vii, înconjurate pretutindeni de pomaturi frumoase și întinse”⁵³.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 496.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 685.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Călători străini*, vol. X., Partea I, p. 143.

⁵³ *Ibidem*.

Von Bauer este fascinat și de peisajul montan al Țării Românești acolo unde, spune el, poți întâlni peri, meri, cireși și viță de vie din belșug. Arta, ne mărturisește generalul Bauer „se străduiește în zadar să se apropie de natură, grădinile noastre cele mai frumoase sunt cu totul mai prejos decât aceste locuințe sălbatice de la munte din Țara Românească”⁵⁴.

Pepeni verzi, cum îi numește călătorul nostru, sunt foarte apreciați pentru calitatea și mărimea lor. De asemenea, von Bauer scrie că animalele, fie ele sălbatice sau domestice, reprezintă un element de bază al hranei românilor, dar și o bogăție de preț a țării. Calitatea cailor și frumusețea lor, puterea boilor și mulțimea turmelor de capre și oi sunt cunoscute, în opinia germanului, în întreg Imperiul Otoman, dar și în țările vecine.

Friedrich von Bauer observă că pădurile și munții Țării Românești sunt plini de cerbi, căprioare, capre sălbatice, porci mistreți, vulpi, urși, lupi, râși, dar și de potârnicși și dropii, animale foarte gustoase și numeroase în câmpiile Dunării. Pentru generalul german, românii sunt un popor cumpătat la mâncare, preferând legumele și fructele felurilor celor mai rafinate⁵⁵.

Un alt călător străin, Lionardo Panzini⁵⁶, profesor de limba italiană al beizadelor Dimitrie și Constantin Ipsilanti între 1776-1778, aprecia și el posibilitățile variate oferite vânătorului de mulțimea de mistreți, iepuri, căprioare, capre sălbatice, vulpi, potârnicși și prepelițe întâlnite în munții și câmpiile Țării Românești. Panzini pare să fi gustat din vinurile albe și roșii, produse în viile valahe, pe care le preferă celor natale alături de carnea, brânza, untul și pepeni românești.

Italianul Constantino-Guglielmo Ludolf⁵⁷ este invitat să ia masa cu domnul Țării Românești, Alexandru Ipsilanti. Ludolf, însă, nu este foarte mulțumit de servirea ce i-a fost făcută, de felurile de mâncare, zece la număr, acestea fiind reci și prost rânduite. Apreciază totuși vinul românesc, dar și pe cel francez, care îi fuseseră oferite, mărturisind că masa era organizată după moda vestică, bucătarul lui Ipsilanti fiind francez.

Un alt secretar al lui Alexandru Ipsilanti, Stefan Iganț Raicevich, autor al *Observațiilor istorice despre Țara Românească și Moldova*, precizează că negustorii greci aduceau în principate condimente, zahăr rafinat din Fiume sau cafea din America. Raicevich⁵⁸ descrie și el bogăția vânatului din pădurile și câmpiile muntene, amintind de mistreți, urși, cerbi și căprioare, dar și de găinușele de apă, prepelițele, potârnicșiile și dropiile aflate în număr mare tot timpul anului. Raicevich este autorul unui pasaj încântător despre frumusețea pădurii românești și despre cântul privighetorii: „Se poate spune că pădurile acelea sunt adevărata patrie a privighetorilor, așa de multe sunt, iar cele din Țara Românească sunt foarte prețuite pentru dulceața viersului lor. De fapt, una din cele mai neasemuite

⁵⁴ *Ibidem*, p. 147.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 143.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 215.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 434-435, p. 441.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 497.

încântări ce pot fi resimțite este să te afli într-una din acele păduri noaptea, când strălucește luna, în lunile de mai și iunie, măreția stejarilor, care răspândesc o umbră nelămurită, susurul frunzelor lor înfiorate de o adiere blândă, care pare că ține isonul acordurilor suave ale privighetorilor, murmurul unei ape care curge, oglindirea razelor lunii în această apă sau într-un iaz, o singurătate desăvârșită, liniștea în care se află sufletul în asemenea împrejurări, înfățișează cea mai surprinzătoare scenă pe care o poate oferi natura nețărnută și neprefăcută și poate și una dintre puținele și rarele clipe de fericire îngăduită muritorilor, care o caută zadarnic în spectacolele publice”⁵⁹.

În afară de relatările călătorilor străini despre resursele culinare ale Țării Românești și despre tipul de economie ce se practică în secolele XVIII-XIX, elemente prețioase găsim în cărțile difuzate în acea perioadă, cărți ce tratau teme legate de agricultură și creșterea animalelor. Dintre aceste lucrări amintim următoarele:

1. *Povățuire către economia de câmp pentru folosul școalelor românești celor din țara ungurească și din părțile ei împreunate, cu milostiva îngăduință a împărăteștii și chesaro-craieștii și apostoliceștii mării*⁶⁰ apărută la Buda în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei în anul 1806. Lucrarea descrie felurile de pământ, amestecarea pământurilor, gunoarea, pășunile, locurile mocirloase, humoase și nisipoase, cultivarea pământului, recoltarea grânelor, realizarea șurei, seceratul, căratul și curățatul recoltei, livezile, înmulțirea animalelor domestice (cai, vaci, oi, porci, găini, curci, rațe etc.), grădinile de legume, viticultura, precum și despre creșterea viermilor de mătase.

2. *Învățături pentru ferirea și doftorirea boalelor celor ce se încing prin țeară și acelor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici , pe colea îmblătoare ale vitelor celor cu carne precum și a cailor, a oilor și a porcilor*⁶¹ a apărut la Buda, în Crăiasca tipografie a Universității Ungariei, în anul 1816. Împărțită în 11 capitole, cartea cuprinde informații despre bolile animalelor și despre modul în care acestea se pot îngriji și vindeca.

3. *Învățături despre agonisirea viței de vie și despre măestria de a face vin, vin ars și oțet întocmită de autorii.... și în acest chip scurtată de Ludovicu Mitterpacher, iară acum prefăcută în limba românească la Buda cu tiparul Crăeștii tipografii a Universității ungurești din Pesta. 1813*⁶². Din cuprinsul acestei opere putem observa cum autorul a tratat diverse teme de natură agricolă. Dintre ele enumerăm: despre climă și loc, despre pregătirea pământului și despre deosebitul mod de a planta vița de vie, despre înălțimea viilor și despre frunzele lor, despre săpat, strecurat și despre mirosul de pământ, despre bolile viței de vie, înoirea viilor, despre culesul lor, despre felul în care se chivernisește vinul în buți, despre bolile vinului și mijloacele de a le împiedica sau a le vindeca, despre vin ars, precum și despre oțet.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 497-498.

⁶⁰ *Povățuire către economia de câmp*, Buda, 1806.

⁶¹ *Învățătură pentru ferirea și doftorirea boalelor*, Buda, 1816.

⁶² Ludovic Mitterpacher, *Învățătură despre agonisirea viței de vie*, Buda, 1813.

Pentru studiul gustului și al mâncării în spațiul valah sunt folositoare și diferitele documente economice care oferă informații despre un alt tip de resurse, cele prezente în comerțul din Țara Românească. În februarie 1833, Manolache Faca cheltuiește 1598 de taleri pentru hrana agentului austriac Casimir Timoni și încă 400 pentru plata drumului. Din studiul decontului rezultă ce alimente au fost cumpărate de români pentru întreținerea trimisului Imperiului Habsburgic. Regăsim aici salam, șuncă, mușchi de porc, ghiudem, cafea, ceai, zahăr, pesmeți și dulcețuri, dar și șampanie, vin, rom, votcă, alături de lumânări și torțe⁶³. Dintr-un act datat 22 februarie 1807⁶⁴ ni s-a păstrat prețul de vânzare al unor produse pe piața din București. Pe această listă de prețuri regăsim carne de vacă, de oaie, lumânări de seu, săpun *cel prost*, mizetră sărată, pastramă, ghiudem, unt, miere, but de pastramă de capră, brâză proaspătă, cârnați de zalhana, ulei, cașcaval de Câmpina, oțet, catran, ceapă, fasole, linte, prune uscate, usturoi, sămânță de in, țelină, pătrunjel, morcovi, varză, sfecă, gulii, ridichii, conopidă, praz și altele. În lista prăvăliilor închiriate de Mănăstirea Sfântul Gheorghe Nou, în anul 1821, identificăm meserii precum băcan, pescar și măcelar⁶⁵.

O altă resursă de hrană a fost vânătoarea, atât de adorată de-a lungul timpului, de nobili și regi⁶⁶. Pentru spațiul românesc, Dimitrie Cantemir amintește că țăranii din sate erau folosiți ca hăitași pentru a speria vânatul și a-l direcționa spre locul unde se aflau soldații și boierii participanți la vânătoare⁶⁷. Domnul plătea pentru fiecare animal prins. Cele mai valoroase erau căprioarele și urșii, în timp ce animalele considerate impure, precum vulpile sau pisicile sălbatice, erau date slujitorilor și sătenilor⁶⁸. Cu toate că în relatările călătorilor străini, fauna muntoasă din Țara Românească este un element extrem de prezent, vânătoarea este din ce în ce mai puțin folosită începând cu secolul al XVIII-lea.

Cărțile de bucate

Cea mai veche carte de bucate din Țara Românească este manuscrisul brâncovenesc donat Academiei Române în secolul trecut de către filologul Moses Gaster⁶⁹. Cercetările recente efectuate de Matei Cazacu nu elucidează pe deplin istoria acestei cărți de bucate⁷⁰. Totuși, se pare că ea a fost redactată de către stolnicul Constantin Cantacuzino, cel care se ocupa de bucătăria domnească în timpul lui Constantin Brâncoveanu. Cartea de bucate cuprinde 293 de rețete de mâncare, conținând preparate din carne (pește, vițel, oaie, iepure, porumbel, găină etc.), diferite sosuri (numite *ostropiale*), dulceață, salate, precum și rețete de

⁶³ V. Diculescu, *op. cit.* p. 74.

⁶⁴ *Ibidem*, pp. 137-138.

⁶⁵ G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1821-1848)*, București, 1975, pp. 60-64.

⁶⁶ M. Pastoureaux, *O istorie simbolică a evului mediu occidental*, traducere de Em. Galaicu Păun, București, Editura Cartier, 2004.

⁶⁷ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, pp. 132-133.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Matei Cazacu, *Studiu introductiv la O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*, ediție de I. Constantinescu și M. Cazacu, București, 1997, p. 58.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 37-56.

preparare a „vutcii” și a vinului. Pe lângă acestea, autorul a mai introdus câteva sfaturi privind curățirea armelor și a vaselor din metal (argint și cositor). După cum se poate observa din studiul cărții de bucate, pentru prepararea mâncărilor se utilizau uleiul (untdelemn) și untura. La fel de interesante de urmărit sunt și referirile la ustensile (tigae sau tingire, tipsie, plachie-cuptor, oală zmănțuită, piulițe), precum și cele câteva expresii specifice unei cărți de bucate: „să stea să mureze”, „bine date undă” (fierte). Tot cartea de bucate brâncovenească atestă și mâncăruri precum perișoarele și chiftelele.

Peștele, potrivit sfaturilor autorului, se gătea folosind sare, oțet, capere⁷¹, stafide, coajă de naramză⁷², cuișoare, ceapă, vin, nucșoară, sămânță de molotru pisată⁷³, prune uscate, cucunari⁷⁴, vișine uscate, scorțișoară, zahăr, cimbru, pătrunjel, zeamă de lămâie, nuci pisate, migdale, fistic, mazăre verde, rozmarin, agrișe, grăunțe de aguridă⁷⁵, miez de pâine, dafin, oțet de trandafir, sărpunel⁷⁶ și izmă. Cititorului i se recomandă și cu ce feluri de sosuri să se servească peștele. Astfel, puteau fi degustate alături de mâncărurile de pește sosuri din zeamă de lămâie și piper pisat; din oțet bun, zahăr, piper, scorțișoară, șofran și stafide mărunte; din untdelemn, sare, sămânță de molotru pisat și oțet. Peștele mai putea fi servit și alături de felii de pâine prăjită în untdelemn.

Preparatele intitulate „raci” erau pregătite folosindu-se ierburi tocate, ceapă, scorțișoară, zeamă de lămâie, sare, aguridă, migdale pisate sau miez de pâine, oțet de garoafe sau de trandafir, zahăr, pătrunjel și piper. Mâncarea putea fi consumată pe felii de pâine, dar și alături de un sos realizat din ierburi mirositoare tocate cu miez de pâine muiat în oțet.

Stridiile erau pregătite cu usturoi, izmă, piper, scorțișoară, sămânță de molotru pisată și se puteau prezenta la masă împreună cu un sos făcut din foi de pătrunjel, izmă și alte ierburi pisate, amestecate cu zeamă de naramză, lămâie sau oțet. Melcii erau gătiți cu sare, untdelemn, piper, scorțișoară, șofran, ierburi tocate, aguridă, zeamă de lămâie, usturoi, pătrunjel și se puteau servi la masă cu sos făcut din flori de pătrunjel, vârfuri de jaleș⁷⁷, amestecate cu oțet de trandafir.

Autorul a descris și câteva rețete de hamei, plătlăgele, anghinari, tigve și napi călugărești. Destul de numeroase sunt rețetele de carne de vită și de oaie, rețete gătite cu sărpunel, urdă, stafide, sare, cuișoare, piper, nucșoară, ceapă, zahăr, aguridă, oțet de trandafir, izmă, sacâz⁷⁸, cimbru, fistic, ou, vișine, migdale pisate și slănină. Un exemplu de cum se putea servi la masă o rețetă de căpățână de vită era următorul: „pune-o tipsie cu feli de pâine pe dedesupt prăjite în unt, udate cu lapte de cucunari, amestecate cu smântână și cu zeamă de lămâie,

⁷¹ Fructe de import aparținând unui arbust din sudul Europei

⁷² Varietate de citrice cu gust dulce-amărui

⁷³ Sulfină

⁷⁴ Semințele unui pin ce crește în Italia, Grecia și în unele zone ale Asiei Mici

⁷⁵ Struguri necopți, acri

⁷⁶ Plantă aromatică

⁷⁷ Plantă erbacee cu frunze ovale și flori purpurii

⁷⁸ Colofoniu, rășină de conifere

împodobind tipsia pe margini cu limba friptă, tăiată felii, cu felii de pâine tăvălite în gălbenări de ou bătute cu apă de trandafir și prăjite în unt⁷⁹.

Carnea de iepure era preparată cu oțet, lămâie, mirodenii pisate și sărate, cuișoare, foi de jaleș sau de dafin, ceapă, ouă, stafide, zahăr, vișine uscate, migdale pisate. Putea fi mâncată pe pâine prăjită înmuiată în musilez (vin fiert cu scorțișoară și cuișoare sau sos făcut cu vin, pentru fripturi) și în oțet de trandafir, precum și cu muștar. Carnea de porumbel putea fi gătită cu unt proaspăt sau smântână, sare, nucșoară, cuișoare, scorțișoară, piper, cucunari, fistic, migdale, ou bătut cu zeamă de lămâie „cât d-abia să fie acră”⁸⁰.

O altă categorie de bucate este cea bazată pe ou, și anume plăcinte, ouă ochiuri în unt, ochiuri în apă, ouă umplute și păpară. Plăcinta din ou se pregătea cu smântână, sare, cuișoare, migdale, izmă, pimpinela, măcriș, flori de soc, lapte de vacă sau de capră și slănină. Deasupra plăcintei se presăra apă de flori de naramză sau trandafir și zahăr alb. Ouăle ochiuri în unt erau pregătite cu sare, zahăr și scorțișoară împreună cu must de naramză sau lămâie. Ouăle ochiuri în apă se serveau, după fierbere, pe felii subțiri de pâine prăjite și înmuiate în aguridă. Pe deasupra se puneau un sos făcut din unt proaspăt, apă, zahăr și mirodenii presărate cu zahăr, scorțișoară și cașcaval ras. Ouăle umplute conțineau migdale, zahăr, scorțișoară, sare, izmă, pimpinele și stafide. Păpara se gătea cu ficiți de pui fierți, pătrunjel, sare, scorțișoară, unt, măcriș, lămâie, sfeclă și lăptuci.

Cartea de bucate mai conține și câteva rețete de prune uscate, cireșe, vișine, pere, gutui, mere și piersici, preparate cu vin, zahăr, cuișoare, nucșoară, scorțișoară și unt proaspăt, și care se aduceau la masă pe felii de pâine prăjită și cu zahăr pe deasupra.

Ostropiialele erau preparate cu flori de naramză, lămâie, chitră, zahăr, scorțișoară, unt, nucșoară, cuișoare, ou, piper, oțet și se asortau felurilor principale de mâncare: „ostropielul de sardele care se mănâncă cu pește fript pe grătar și cu cezvârte de oae friptă și cu păsări sălbatece fripte”⁸¹, „ostropielul de zeamă de lămâie carele să mănâncă cu fripturi cald, cu potârniche, pui de porumb, pușori de găină”⁸², „ostropielul de unt care să mănâncă cu sparanghel, coaste de oae fripte și alte lucruri”⁸³, „ostropielul de grăunțe de ghenuperi, care să mănâncă cu găinuși de pădure, cu sturzi, cu mierle și alte păsăruici”⁸⁴. Pe lângă aceste rețete mai sunt câteva de „ostropiel verde”⁸⁵, „ostropiel de prune uscate”⁸⁶, „ostropiel de erburi mirositoare”⁸⁷, „ostropiel în praf, de-al purta pretutindenea și stă mult”⁸⁸, „ostropiel ce să chiamă crăesc”⁸⁹ și „ostropiel de rodie”⁹⁰.

⁷⁹O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească, ediție de I. Constantinescu și M. Cazacu, București, 1997, p. 129.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 143.

⁸¹ *Ibidem*, p. 153.

⁸² *Ibidem*, p. 154.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 155.

⁸⁷ *Ibidem*.

Salatele conținute de cartea de bucate brâncovenească sunt destul de numeroase și gătite cu oțet, untdelemn, flori de boranză, foi de mățăcină, izmă, sare, lămâie, zahăr, stafide, rodie, sfeclă roșie, cicoare, morcovi ș.a. Dintre rețetele de salate amintim: salată de lăptuci, salată de andidii, salată de sparanghel fiert, salată de sfeclă roșie, de capere, salată de lămâie, salată de morcovi⁹¹.

O componentă locală a cărții de bucate este reprezentată de rețetele de cârnați și limbi, preparate cu sare, musilez sau vin alb, untură, piper, scorțișoară, cuișoare, chimen, coriandru, lămâie sau naramză.

Vinurile erau aromatizate utilizând rădăcină de anghelină⁹², galanga⁹³, udagaci⁹⁴, coji de lămâie sau naramză, sămânță de coriandru, grăunțe de genepro⁹⁵, scorțișoară, cuișoare, rozmarin, jaleș, izmă, pelin, zahăr, dar și piper. Pe lângă rețetele de vinuri întâlnim și unele de „vutci”⁹⁶, precum „vutcă de grăunțe de ginepro”, „vutcă de scorțișoară”, „vutcă de chitră i de lămâe”, „vutcă de coji de naramză”, „vutcă de anghelică”, „vutcă de flori de mărgăritărel”, „vutcă de trandafir”, „vutcă de anason”, „vutcă de cuișoare”, „vutcă de stomah și de folositoare”. Autorul oferă și sfaturi privind vopsirea acestor licori, denumite de el „vutci”, în roșu, prin folosirea de sandal⁹⁷ roșu; în galben prin utilizarea de sandal galben sau de rădăcină de carlină⁹⁸ pisată și în verde prin intermediul foilor de micșunile.

Ultimele rețete de mâncare sunt cele de dulceață de coji de naramză și de lămâie, agreș roșu, mure, prune, piersici, aguridă, gutui, cireșe, caise sau zarzăre verzi și agreș verde⁹⁹.

Importanța cărții de bucate este imensă pentru studiul artei culinare românești în secolul al XVIII-lea, ea fiind singurul martor local al preparării hranei la curtea domnească.

Din secolul al XIX-lea, mâncărurile servite la mese se diversifică și sunt influențate în mod considerabil de cărțile de bucate venite din Occident. Un exemplu mai mult decât edificator este cartea de bucate apărută la editura Foaia sătească în anul 1841 sub titlul *200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*. Autorii, care se semnav cu inițialele C.N.-M.K., au fost identificați în persoanele lui Costache Negruzzi și Mihail Kogălniceanu. Cartea de bucate pare să fie o dorință a autorilor de a prezenta felurile de mâncare favorite. Spunem acest lucru pentru că lipsesc ciorbele sau mâncărurile de pește, ele fiind înlocuite

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 153.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*, pp. 155-156.

⁹² Anghelică, plantă aromatică autohtonă

⁹³ Rizomul unei plante medicinale

⁹⁴ Lemn de aloes.

⁹⁵ Ginepru, ienupăr.

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 162-164.

⁹⁷ Santal

⁹⁸ Plantă din familia compozitelor

⁹⁹ *Ibidem*, pp. 165-168.

cu supa franțuzească, friptură de spinare și but de căprioară, dar și cu diferite rețete de budinci.

Cartea de bucate conține pentru început câteva rețete de supe, precum supa de raci, supa pisată, supa cu găluște sau supa cu gugoșele de tocătură de curcan. Rețetele de preparate din carne ocupă primul loc, cititorii putând alege între mâncăruri de pui (alături de mazăre, ardei, raci, sardele), jambon cu frigărele, hulubi, vită, cârnăciori, but de căprioară, mușchi etc. Pe lângă rețetele de carne, autorii mai recomandau și mâncăruri de mazăre, orez, spanac, ouă, dar și raci. O componentă de bază a cărții de bucate este reprezentată de rețetele pentru desert. Citim aici modul de preparare al *zalatinelor* de portocală, zmeură, lămâie, vanilie, toporași, fragi, lapte, gutui, vișine și al budincilor de vișine, ou, ciocolată, migdale și fistic, lămâie, precum și al torturilor de migdale și lenți. Bezelele, cozonacii, prăjiturile de migdale și zahăr, gogoșile de ciocolată, sufleul de orez și de mere, orezul cu ciocolată sunt și ele relatate în cartea de bucate a lui Kogălniceanu și Negruzzi.

Mai este de amintit că tot acum apar și rețete care conțin preparate ce au la bază cartoful: „cartofe cu sardele”, „budincă de cartofe”, „orez de cartofe” și „mijloc de a face brânză din cartofe”. De altfel, tot în legătură cu acest aliment, cartoful, rețeta numărul 64 de curcan umplut ne sfătuiește: „Să iei un curcan, să-l grijești și să-l tai pelea de-a lungul pe spate; și apoi c-un cuțit să-i tai ciolanele pân' la aripi, ferind de-a tăia pelea, apoi ia ca o jumătate ocă carne de vițel, un mai de găscă și puțină slănină și le toacă, dar nu prea tare mărunț; ia și câteva triufe sau ciuperce, și asemenea tocate le pune la un loc de scad cu puțin unt, petrinjel verde, hagimă, sare și piperiu; apoi le pune într-o strachină puind un ou întreg și un gălbenuș și le mestică bine; cu aceasta umple curcanul și îi coasă pelea pe spate; după aceasta taie felii de slănină tare subțiri, cu care învelești curcanul, și-l leagă pe deasupra cu ață; apoi îl așează în tingire și-i pune trei linguri de zamă de vacă, jumătate de litră de vin alb, puțin petrinjel verde și hagimă, și-l lasă de ferbe încet; și când îi curcanul destul de moale, îl scoate și-l pune într-un loc să nu se răcească; apoi ia grăsimea de pe sos și-l strecoară printr-o sătă, și-l lasă de ferbe pân' rămâne numai puțin; și atunce, dezlegând slăcina de pe curcan, îl așază pe farfurii și-i toarnă deasupra acel puțin sos, și pin pregiurul farfuriei așază cartofe mici, prăjite”¹⁰⁰. Astfel, observăm cum cartoful devine la începutul secolului al XIX-lea un aliment de bază al bucătăriei românești, fiind utilizat atât ca fel principal de mâncare, cât și ca garnitură pentru preparatele de carne.

Influența germană asupra concepției culinare a lui Mihail Kogălniceanu, care a studiat o perioadă de timp la Berlin, este vizibilă și în denumirile anumitor rețete de bucate. Astfel, *crapfen* provine din cuvântul Krapfen ce înseamnă gogoasă, *lenți* de la denumirea Linzer Auge, o prăjitură cu strat de dulceață numită după orașul austriac Linz, *mandel cuhen* din germanul Mandelkuchen care

¹⁰⁰ M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, *Carte de bucate boierești. 200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*, ediția a VI-a îngrijită de Rodica Pandele, București, 2007, pp. 31-32.

se traduce prin prăjitură de migdale și *milhbrod* ce înseamnă pâine cu lapte (Milchbrot).

Rețin atenția dintre aceste rețete de bucate budinca împăratului, pâinea spaniolească (pandișpanul de azi), laptele zburat, spuma de lapte de fragi, dar și milhbrod-ul amintit mai sus. Pentru o mai bună înțelegere a acestor feluri de mâncare, le vom reda mai jos, așa cum sunt ele prezentate de autorii lucrării.

Budinca împăratului: „Iei jumătate de funt de zahăr, torni 50 dramuri apă și-l lași puțin, apoi îl ferbi pân’ ce se leagă bine. Iei jumătate de funt de zmeură și o dai pân sită, o pui în zahăr și o lași să fiarbă grosuț și pe urmă, după ce se răcește, freci puhav 15 dramuri unt, un sfert de funt de migdale pisate foarte suptire, 20 dramuri posmag stropit cu lapte, le pui cu migdale înuntru , două ouă întregi și patru gălbenușuri. Pui și zmeură înuntru și-l freci jumătate de ceas și, pe urmă pui omăt de la trei albușuri și mestici ușor și o pui într-un calup de tort uns cu unt și o coci încet”¹⁰¹.

Pâinea spaniolească: „Tai felii de pâne subțire, iei dulceți de zarzăre, le întinzi pe o felie, pui alta pe deasupra. Pui zahăr în vin și moi feliile, apoi le tăvălești în gălbenuș de ou bătut și în posmag, le prăjești în grăsime și, presărându-le cu zahăr, le dai la masă”¹⁰².

Lapte zburat: „Pentru câte persoane voiești să faci, pe atâtea ouă pui cu totul și pe atâtea coaje și de lapte. Apoi le bați tare bine, pân’ se face ca o spumă și pui puțină sare, coajă de la o alămie și zahăr cât vei voi de dulce. Ungi calupul cu unt, o torni în calup și o pui în jărat, puind jărat și pe capac. Și, fiind coaptă cu totul, o dai pe masă”¹⁰³.

Spumă de lapte cu fragi: „iei una ocă slifcă, o bate până ce se face spumă și tot o pune pe sită, să se scurgă. Apoi iei 80 dramuri fragi și-i dai prin sită. Iei 80 dramuri zahăr pisat tare suptire și mesteci cu zama cea de fragi, apoi amestecă bine cu spuma cea de lapte. Torni în calup și o pune pe gheață”¹⁰⁴.

Milhbrod: „La două ocă de făină cântărită pui 10 ouă cu totul și o litră de unt proaspăt topit, un polonic drojdie de bere și puțin lapte; le faci plămădeală și pe urmă dospește; plămădeala se frământă cu toate la un loc, puind lapte cald pe cât cuprinde făina, lăsându-se aluatul mai moale decât de cozonaci; și iarăși să dospească frumos; apoi să le faci pânișoare și le mai lași de se dospesc; apoi ungându-le cu ou bătut deasupra le pui pe tavă, le așezi în cuptoriu, fiind focul ca de cozonaci”¹⁰⁵.

Mirodeniile folosite la prepararea rețetelor de bucate sunt mai puțin numeroase decât cele întrebuințate de stolnicul Cantacuzino. Ele se reduc la pătrunjel, morcovi, ceapă, smântână, unt, scortîșoară, nucșoară, piper, lămâie, țelină, spanac, șofran, migdale, dafin, mărar etc. Așadar, cartea de bucate redactată de Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi ne introduce în lumea modernă a

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 48.

¹⁰² *Ibidem*, pp. 60-61.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 65.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 67.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p.61.

preparatelor culinare, o lume care seamănă destul de mult cu cea în care trăim, nu numai prin prisma ingredientelor, ci și a limbajului de specialitate referitor la ustensile. Astfel, cartea de bucate utilizează termeni precum polonic, blid, tigaie, farfurii, franzelă, jambon, pahar, aluat, clătite, sos, lingură (ca unitate de măsură), calup, tavă, litră (unitate de măsură), căldare, cheag, carne macră, puțină, ciur, a râșni (cafeaua), strachină, tort, halva.

Concluzii

În secolul al XVIII-lea, în Țara Românească, cinci dintre cei doisprezece membri ai Sfatului domnesc aveau atribuții legate de ceremonialul servirii mesei. Astfel, clucerul era cel ce se ocupa cu proviziile, stolnicul servea bucatele domnitorului, slugerul aproviziona curtea domnească cu carne, paharnicul turna vinul domnitorului, iar pitarul asigura necesarul de pâine.

Influența lumii culturale otomane în spațiul valah se poate observa și din denumirile de feluri de mâncare păstrate în limba română. Dintre acestea, amintim: chef, zaiafet, ciorbă, mezelic, sarmale, cheftele, baclava, chiușkebapuri și altele¹⁰⁶.

Date fiind cele de mai sus, se conturează, încetul cu încetul, o tradiție culinară a Țării Românești, bazată în marea ei majoritate pe produsele obținute în mod natural în gospodăria proprie. Așadar, țărani se hrăneau cu brânză, lapte, ouă, pe care le mâncau cu mămăligă, zarzavaturi, dar și carne, după posturile pe care le țineau înaintea marilor sărbători religioase. Tacâmurile vor fi folosite în special la mesele domnești și boierești, dar se vor generaliza începând cu secolul al XIX-lea. Importanța lor este dovedită de foile de zestre păstrate ca documente, unde, înainte de căsătorie, fetei i se dădeau și tacâmuri pentru servit masa¹⁰⁷.

Vânatul a reprezentat o sursă bogată de hrană, care se diminuează începând cu secolul al XVIII-lea. La curțile boierești se va simți o modificare a gustului culinar prin introducerea în meniuri a bucatelor turcești pe filieră greacă. Exemple sunt iaurturile, cafeaua, dulcețurile și pilaful. Spre jumătatea secolului al XIX-lea, după cum ne arată cartea de bucate, prezentată mai sus, bucătăria românească primește influențe occidentale, în special franceze.

La mesele românești se consumau vinuri autohtone, vinuri franțuzești, precum și rachiu sau rom. Românii foloseau la gătit untura obținută prin topirea slăninei, iar în zilele de post, un ulei de in. Mâncarea conținea din belșug ceapă, usturoi și ardei iute. Elementele de artă culinară ne ajută foarte mult să îi înțelegem pe românii din acele vremuri și să ni-i apropiem. Modul în care se comportă un om la masă este edificator pentru gradul său de cultură și civilizație. De aceea, considerăm că popoarele ar trebui judecate după modul de comportament la masă și mai puțin după cuceriri sau după mărimea construcțiilor realizate.

¹⁰⁶ I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, partea I-a, *Originile dreptului român*, București, 1915, p. 640.

¹⁰⁷ G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București, 1982, pp. 218-219.

DIN VREMEA LUI ALEXANDRU VODĂ IPSILANTI
(1774-1782)

Claudiu NEAGOE

De mai bine de o jumătate de secol, mai precis din 1716, domnia Țării Românești fusese acordată fanarioșilor din Constantinopol¹, aceștia având, spre deosebire de domnii români din veacurile XVI-XVII, rangul unor pașale cu două tuiuri, așadar statutul de guvernatori provinciali ai Înaltei Porți².

Tratativele de pace de la Küciük-Kainardji (*Küciük-Kaynarca*), din vara anului 1774, ofereau boierilor munteni ocazia de a cere Înaltei Porți alungarea fanarioșilor și numirea unor domni pământeni³. În acest sens, ei cereau, printr-o delegație trimisă la Constantinopol, confirmarea ca domn al Țării Românești a marelui vornic, Ștefan Pârșcoveanu⁴.

La 19 august 1774, marele sluger Constantin Cocorăscu și marele medelnicer Dumitrache treceau Dunărea, iar câteva zile mai târziu, la 26 august, intrau în capitala Imperiului Otoman⁵, urmând a se înfățișa cât mai grabnic marelui vizir și a-i înmâna cererea expresă a boierilor munteni de a nu se mai numi domni dintre fanarioși⁶. Aici însă au aflat cu surprindere că Poarta oferise domnia Țării Românești, încă de pe data de 13 august, fostului mare dragoman Alexandru Ipsilanti⁷.

Ceremonialul investirii noului domn a avut loc la 30 septembrie/11 octombrie 1774⁸, iar delegația boierilor munteni a fost primită de marele vizir la 4

¹ Claudiu Neagoe, *Instaurarea "regimului fanariot" în Moldova și Țara Românească. Considerații generale*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, 2008, nr. 22, pp. 32-33.

² *Relația anonimă turcă despre Țara Românească, Moldova și Bugeac, 1740*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1997, p. 262.

³ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I (1774-1786), București, 1891, p. 21.

⁴ Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf*, în Idem, *Scrieri alese*, ediție critică de Natalia Trandafirescu, București, 2004, p. 18. Alți boieri l-au cerut pe Manole Giani-Ruset, fost domn al Țării Românești între 1770-1771: [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774*, ediția fraților Tunusli, traducere de G. Sion, București, 1863, p. 169; Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneste și a Moldovei*, traducere de G. Sion, ediție îngrijită de Marian Munteanu, București, 2008, p. 313.

⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 22.

⁶ Biv vel stolnicul Dumitrache, *Istoria evenimentelor din Orient, cu referințe la principatele Moldova și Valahia, din anii 1769-1774*, ediția V. A. Urechia, în „Analele Academiei”, ser. a II-a, tom. X (1887-1888), p. 460.

⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 22.

⁸ H. Dj. Siruni, *Domni români la Poarta Otomană, după un manuscris turcesc conținând note și însemnări despre ceremonile și recepțiunile din palatal împărătesc din Stanbul între anii 1698-1782*, în „Academia Română. Studii și cercetări”, an. LV, 1941, pp. 18 și 78. De remarcat este faptul că istoriografia

octombrie⁹, după care, la 23 octombrie, membrii acestei delegații, precum și alți boieri munteni aflați la acea vreme în Istanbul s-au închinat noului domn¹⁰.

Alexandru Vodă Ipsilanti

(N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930)

Între 7-16 octombrie, sultanul Abdül-Hamîd I (1774-1789) a dispus emiterea unui firman pentru caimacamii noului domn, Alexandru Ipsilanti care, în calitatea sa de mare dragoman, slujise „cu devotament și cu credință Înalta Poartă”¹¹. La 3 februarie 1775, Alexandru Ipsilanti a intrat cu mare alai în București¹².

Un fanariot “luminat” pe tronul Țării Românești

Fiu al lui Ioan (Iani) Ipsilanti și al Smarandei (Smaragdei) Mamonas, Alexandru Ipsilanti s-a dovedit a fi unul dintre cei mai iluștri fanarioți, ajuns prin meritele sale deosebite mare dragoman al Porții (9 august- septembrie 1774)¹³, iar

noastră a înregistrat și transmis până în prezent, în mod eronat însă, data de 15/26 septembrie 1774 (vezi de pildă: Ștefan Ștefănescu, *Istoria românilor în secolul al XVIII-lea. Între tradiție și modernitate*, București, 1999, p. 177; *Istoria românilor*, vol. VI, *Românii între Europa clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu și Constantin Bălan, București, 2002, p. 477; Mihai Țipău, *Domni fanarioți în Țările Române, 1711-1821. Mică enciclopedie*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, București, 2008, p. 95), preluată, probabil, de la cronicarul Ianache Văcărescu (vezi *Istoria othomanească*, ediție de Gabriel Ștrempel, București, 2001, p. 121).

⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I (1774-1786), p. 22.

¹⁰ *Ibidem*, p. 23.

¹¹ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774-1791), București, 1983, p. 1, doc. 1.

¹² V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 27.

¹³ Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 94.

apoi domn al Țării Românești (30 septembrie/11 octombrie 1774¹⁴ - 4/15 ianuarie 1782).

În realitate, familia lui Alexandru Ipsilanti venise în Moldova sub cea de-a treia domnie a lui Mihai Racoviță (1715-1726). Bunicul acestuia, Constantin Ipsilanti, este menționat ca mare postelnic și sfetnic de taină al acestui domn¹⁵. Câteva decenii mai târziu, cronicarul Ianache Kogălniceanu, dând câteva amănunte autobiografice și arătând că se născuse la 10 octombrie 1729, avea să menționeze și faptul că a fost botezat de marele hatman Constantin Ipsilanti (1736, 1738 și 1739)¹⁶ cu numele fiului său, Ianachi-Enachi (Ioan)¹⁷, cel care, sub cea de-a doua domnie a lui Grigore al II-lea Ghica (1735-1739), avea să fie menționat ca mare agă (1736, 1738 și 1739)¹⁸. Remarcăm faptul că Panzini face o confuzie în ceea ce privește dregătoriile deținute de bunicul și respectiv tatăl principelui Alexandru Ipsilanti. Așadar, Constantin Ipsilanti apare menționat ca mare hatman al Moldovei atât în prima, cât și în a doua domnie a lui Grigore al II-lea Ghica, respectiv în 1729 și 1739¹⁹.

Un alt semn de întrebare se ridică în ceea ce privește data la care Alexandru Ipsilanti, viitorul dragoman și apoi domn al Țării Românești, a fost postelnic al Moldovei. Răspunsul îl aflăm în relatările unui călător polon, membru al soliei polone la Înalta Poartă în 1759. Așadar, în acest an, 1759, pe vremea domniei lui Ioan Theodor Callimachi în Moldova (1758-1761), Alexandru Ipsilanti apare menționat ca mare postelnic²⁰. Dacă luăm în calcul și acceptăm informațiile lui Lionardo Panzini, potrivit cărora acesta ar fi devenit mare postelnic la vârsta de 18 ani, rezultă că viitorul domn s-a născut în jurul anului 1741. Părerile rămân, totuși, împărțite în această privință: dacă Alexandru Ipsilanti ar fi avut în jur de 63 de ani în 1788, așa după cum afirmă Alexandru Alexianu, rezultă că anul său de naștere

¹⁴ H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 18 și p. 78.

¹⁵ Filip Orlik, *Jurnal. Călătoria prin Moldova și Dobrogea, 1722*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, p. 141.

¹⁶ La 1 mai 1738, Constantin Ipsilanti era menționat ca mare hatman și pârcaľab de Suceava (*Condica lui Mavrocordat*, vol. II, ediție îngrijită de Corneliu Istrati, Iași, 2008, p. 694, doc. 1513), pentru ca, un an mai târziu, acesta să fie consemnat doar ca mare hatman, la 20 martie (*Ibidem*, p. 671, doc. 1472) și respectiv 30 iulie 1739 (*Ibidem*, p. 622, doc. 1395).

¹⁷ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseful Țării Moldovii de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (1733-1774)*, în *Cronici moldovenești*, ediție îngrijită de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, 1987, p. 178, Anexa I.

¹⁸ La 15 februarie 1736, când este menționat pentru prima oară ca mare agă, Constantin Ipsilanti avea sub comanda sa și marele steag al joiimirilor domnești (*Condica lui Mavrocordat*, vol. II, p. 640, doc. 1426), corp de slujitori moldoveni, înființat de Grigore al II-lea Ghica, în prima sa domnie în Moldova, între 1726-1733 (*Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție critică de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 259) care slujeau la Curtea domnească, în schimbul scutirii lor de dări (Nicolae Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 140). Ianache Ipsilanti este menționat din nou ca mare agă, la 1 mai 1738 (*Condica lui Mavrocordat*, vol. II, p. 694, doc. 1513) și la 20 martie 1739 (*Ibidem*, p. 671, doc. 1472).

¹⁹ Kelemen Mikeș, *Scrisori. Scrisoarea nr. 150, Iași, 22 iulie 1739*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, p. 204.

²⁰ *Jurnalul soliei lui Iosif Podoski. A. Versiunea lui A. Golarowski, 1759*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, p. 414.

se plasează undeva între 1724 și 1726²¹; Mihai Țipău arată că, așa după cum menționează unele surse, este foarte posibil ca Ipsilanti să se fi născut în 1736²².

Noul „așezământ” al Țării Românești

Tratatul de la Küciük-Kainardji, încheiat între Rusia și Imperiul Otoman la 10/21 iulie 1774, pe lângă faptul că reafirma autonomia celor două principate românești²³, prevedea și o serie de clauze referitoare la acestea (articolul XVI): „amnistia absolută și veșnica uitare” în favoarea tuturor acelor care s-au făcut vinovați sau au fost bănuți „de-a a fi avut intenția să dăuneze intereselor Sublimei Porți”, „exercitarea liberă a religiei creștine”, confirmarea vechilor privilegii și scutirea celor două țări românești „de orice impozite pe doi ani”, recunoașterea dreptului celor două principate de a avea la Constantinopol câte un „însărcinat cu afaceri, ales dintre creștinii comunității grecești, care vor veghea asupra treburilor privind numitele principate” și care se vor bucura permanent de considerație la Înalta Poartă, potrivit „dreptului internațional”, precum și acceptul Porții de a ține seama de intervențiile reprezentantului Rusiei la Constantinopol în favoarea Principatelor²⁴.

Din „predoslovie” *Mineiului pe luna noiembrie, 1778*, scrisă de episcopul Chesarie al Râmnicului, aflăm că sub domnia lui Alexandru Ipsilanti „s-au învrednicit țara a câștiga în scris de la prea puternica împărăție așezământuri pentru a sa oblăduire”²⁵. Printr-un *hatt-i-șerif* emis la 15-24 decembrie 1774, sultanul Abdül-Hamîd I a hotărât „să pună rânduială” în situația internă a Țării Românești, pustiită și ruinată în urma războiului din anii 1768-1774.

Potrivit noului „așezământ” sau noii „rânduielei” (*nizam*), domnul Țării Românești, ca de altfel și cel al Moldovei, nu mai putea fi mazilit decât numai dacă ar fi ieșit la iveală dovezi incontestabile ale vinovăției sale față de Înalta Poartă²⁶. Începând cu data de 23 iulie 1774, Țara Românească era scutită de plata tributului (*haraci*) pe doi ani, urmând ca după această perioadă ea să plătească tributul prin intermediul reprezentantului său la Poartă (*capuchehaia*), o dată la doi ani²⁷.

Au fost reglementate apoi drepturile și obligațiile supușilor otomani ajunși pe teritoriul Țării Românești²⁸. Pricinile care aveau să se ivească între supușii

²¹ Alexandru Alexianu, *Acest Ev Mediu românesc. Însemnări de iconografie și artă pământească*, București, 1973, p. 322.

²² Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 94.

²³ Alexandru Vianu, *Aplicarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi cu privire la Moldova și Țara Românească (1775-1783)*, în „Studii. Revistă de istorie”, an. XIII, 1960, nr. 5, p. 101.

²⁴ Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900). Culegere selectivă de tratate, acorduri, convenții și alte acte cu caracter internațional*, București, 1971, pp. 228-229, doc. 45.

²⁵ *Cărți românești vechi. Predoslovii*, antologie și cuvânt înainte de Tudor Nedelea, Craiova, 1994, p. 110.

²⁶ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II, (1455-1774), București, 1976, p. 321, doc. 292.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Vezi pe larg despre, la: M. M. Alexandrescu-Dersca, *Despre regimul supușilor otomani în Țara Românească în veacul al XVIII-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, an. XIV, 1961, nr. 1, pp. 96-98.

musulmani și locuitorii creștini ai țării, urmau să fie rezolvate de „secretarul de Divan (*divan-effendi*), aflat pe lângă voievodul Țării Românești”, iar în cazul în care acesta nu le putea soluționa, ele trebuiau a fi înaintate „cadiului de Giurgiu”²⁹.

Oștenii și căpeteniile otomane care își construiau „câșle (*kâşlak*), adică locuri de iernat, tabere de iarnă, cazărmi, adăposturi pentru vite și cai”, urmau să fie alungați, iar construcțiile lor dărâmate. Nici negustorii otomani nu aveau voie să dețină proprietăți sau loturi arabile pe cuprinsul Țării Românești³⁰. Marilor dregători otomani care străbăteau țara într-o direcție sau alta nu li se permitea să achiziționeze „fără plată” de la populația autohtonă fân, produse și cai. Totodată, muntenii erau obligați să-și vândă oile acelor negustori otomani (*gelepi*) care dețineau înscrisuri oficiale în acest sens și numai „la prețul curent”.

Țara Românească și Moldova reprezentau la acea vreme „grânarul” (*chiler*) Porții Otomane³¹. Mai mult decât atât, Țara Românească trebuia să trimită lemn de cherestea, iar suma la care se ridica aceasta, precum și tăierea și transportul ei, urmau să se scadă din tributul anual datorat Porții³². Toate aceste „scutiri și privilegii”, obținute în urma tratatului de la Küciük-Kainardji și a *hatt-i-şerif*-ului din 1774, au fost reconfirmate printr-o convenție ruso-otomană semnată la Ayanâlî-Kavak (10/21 martie 1779). Potrivit însă relatărilor unui călător străin, această convenție, deși a întărit o serie de „scutiri și privilegii”, a făcut „ca atârnarea domnilor să fie încă și mai grea și domnia lor mai precară”³³.

Starea Țării Românești până în jurul anului 1780

Încă de la început, domnia lui Alexandru Ipsilanti s-a dovedit a fi prielnică în toate privințele. Vreme de doi ani, Țara Românească a fost scutită de plata haraciului către Poartă. Ipsilanti Vodă a căutat, chiar din primii săi ani de domnie, să ridice țara din „starea de ruină și înjosire” în care aceasta ajunsese de multă vreme, din cauza unor domni trimiși de turci „nu pentru a o cârmui, ci pentru a o prăda și a o jefui”³⁴. Domniile arbitrare și tiranice ale unor domni din prima jumătate a veacului al XVIII-lea i-au făcut pe români să-i urască și să-i blesteme pe fanarioți. Așa se explică de ce, încă de la sosirea sa în țară, noul domn a fost primit cu o oarecare neîncredere. Dar Alexandru Vodă Ipsilanti, arătându-se „om înțelept și cu minte înaltă”, a știut cum să pună „rânduială” în treburile țării și cum să o apere de abuzurile pașalelor de la Dunăre³⁵, el reușind să risipească astfel în rândul boierimii pământene orice fel de suspiciune și de adversitate împotriva sa.

Războiul pustiitor dintre Rusia și Poarta Otomană, care tocmai se încheiase, lăsase semne adânci asupra Țării Românești: orașe și sate incendiate, ogoare

²⁹ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 322, doc. 292.

³⁰ *Ibidem*, p. 323.

³¹ *Ibidem*, p. 325.

³² *Ibidem*, p. 326.

³³ Constantin-Guglielmo Ludolf, [Despre Țara Românească, 1780], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 439.

³⁴ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 26 iulie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 215.

³⁵ Dionisie Eclesiarhu, *Hronograf*, pp. 19-21.

distruse și păduri devastate³⁶, o populație împrăștiată, mulți locuitori fugind peste graniță în țările vecine³⁷ din cauza războiului, alții fiind, în mod tragic, victime ale acestuia sau ale epidemiilor de ciumă care l-au însoțit³⁸. La începutul domniei lui Alexandru Vodă Ipsilanti, mai precis în anul 1776, Țara Românească mai avea, după unele informații, aproximativ 70 000 de familii, respectiv peste 200 000 de locuitori³⁹.

Cel mai afectat din punct de vedere demografic era însă orașul București, capitala Țării Românești. Dacă la jumătatea veacului al XVIII-lea Bucureștiul avusese cam 10 000 de case și vreo 50 000 de locuitori⁴⁰, la 1776 mai existau aici vreo 7 000 de case și aproape 20 000 de locuitori, dintre care în mare majoritate români, apoi greci, bulgari, sași veniți din Transilvania, precum și câțiva italieni și francezi⁴¹. Pentru a opri extinderea la întâmplare a locuitorilor și implicit a teritoriului, domnul a poruncit amplasarea unor cruci de lemn la marginile orașului⁴².

Așezat „într-o câmpie mare”, pe ambele maluri ale râului Dâmbovița, Bucureștiul avea, cel puțin pentru călătorii și observatorii străini, o înfățișare relativ modestă, dar rustică. El aducea mai degrabă cu un sat de mari dimensiuni, ale cărui case erau răsfirate, fiecare având curtea și grădina sa. O singură mahala, cea în care locuiau negustorii, „era alcătuită după moda nemțească”. Ulițele cele mari ale orașului erau „podite cu scânduri”, ceea ce făcea ca, pe timpul când ploua, mersul trăsurilor prin noroaie să fie mult ușurat. Există însă și un neajuns: scândurile acestor poduri, nefiind bine îmbinate între ele și nici bine prelucrate înainte de asamblarea lor, făceau trăsurile să se zdruncine destul de puternic⁴³. În mai toate mahalalele Bucureștiului se găseau „cârciumi subterane”, unde puteau fi văzute adeseori „femei ușoare”, care ofereau plăceri carnale oricărui doritor, în

³⁶ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 1 decembrie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 216.

³⁷ La 20-29 mai 1776, dând curs cererilor făcute de Alexandru Vodă Ipsilanti prin intermediul reprezentanților săi la Poartă, sultanul Abdül-Hamid I trimitea poruncă lui Grigore al III-lea Ghica, domnul Moldovei, ca să-i strămute pe toți muntenii fugiți și stabiliți aici în timpul războiului cu Rusia; Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, București, 1984, pp. 476-477, doc. 175.

³⁸ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, p. 162.

³⁹ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 1 decembrie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 216. Considerăm însă aceste date statistice mult subevaluate. Probabil, numărul real al locuitorilor se plasa puțin peste 350 000 (aceasta numai dacă folosim coeficientul demografic 5 acceptat în general de istorici). Mai mult decât atât, considerăm exagerată afirmația potrivit căreia la 1774-1775, Țara Românească ar fi avut între 600 000 și 1 350 000 de locuitori; cf. Keith Hitchins, *România 1774-1866*, traducere de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, 1998, p. 79.

⁴⁰ Antonio Becich, *Vizitație în Țara Românească și Moldova, 1745*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, p. 324.

⁴¹ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 26 iulie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 214.

⁴² Ștefan Ionescu, *Bucureștii în vremea fanarioșilor*, Cluj, 1974, p. 9.

⁴³ *Ibidem*.

schimbul unei sume de bani. Pentru paza împotriva incendiilor, precum și pentru prevenirea hoțiilor, în fiecare mahala exista câte o strajă de slujitori⁴⁴.

În numai câțiva ani, imaginea Bucureștiului a cunoscut o oarecare schimbare. Din porunca lui Alexandru Ipsilanti, pe Dealul Spirii s-a ridicat, înainte de toate, noul palat domnesc sau Curtea Nouă cum i se spunea la acea vreme⁴⁵. Franz-Josef Sulzer îl descria astfel: „Acest palat este într-un tot mai neregulat și mai rău decât orice locuință de boier, despre care am mai spus mai înainte că se înfățișează ca un octogon cu opt, uneori chiar cu 12 unghiuri, de cărămidă foarte regulată și frumoasă, numai că din lipsă de scânduri și alte asemenea lucruri trebuitoare pentru uși, ferestre și podea, ele nu sunt executate în chipul cel mai potrivit”⁴⁶. Același Sulzer a fost însărcinat de domn cu realizarea unui canal pentru alimentarea cu apă a palatului domnesc⁴⁷. Alexandru Vodă Ipsilanti a mai poruncit, așa după cum reiese din *pitacul* emis la 9 august 1797, în timpul celei de-a doua domnii în Țara Românească (1796-1797), săparea unui șanț lung de câteva zeci de kilometri în albia Dâmboviței, destul de larg și de adânc, care trebuia să colecteze apa și să prevină inundațiile produse în urma ploilor abundente sau a topirii zăpezilor⁴⁸.

În București s-au mai clădit și alte edificii: „palate și case de piatră, mari și încăpătoare, dar cu un singur cat, fără simetrie și ordine”, acoperite cu „olane de pământ ars, foarte înalte, țuguiate în unghiuri ascuțite ca să nu se prăbușească sub povara zăpezii”. Odăile acestor case noi erau încălzite cu sobe⁴⁹. Majoritatea caselor din București, precum și din celelalte orașe ale țării, continuau să aibă aceeași imagine modestă și sărăcăcioasă: ele erau „făcute din garduri de nuiele lipite cu pământ galben și cu bălegar de vacă bine amestecate împreună”, iar pe dinăuntru și pe dinafară acestea erau „tencuite cu un fel de humă cenușie-albă”⁵⁰.

⁴⁴ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788, în Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 508.

⁴⁵ Vezi Alexandru Busuioceanu, *Un palat domnesc din vremea fanarioșilor: Curtea Nouă din București*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, XXI (1929), fasc. I, pp. 123-127. Un anume Macri, mecanic italian, adus de domn în Țara Românească, „a avut cinstea să execute scara cea mare de la Curtea Nouă” (Franz-Josef Sulzer, *Istoria Daciei transalpine. Spicuri și rezumate. Prefață*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 463). După opinia marelui istoric Nicolae Iorga, acest Spiridon Macri ar fi fost de fapt un grec italianizat și, pe lângă acesta, domnul ar mai fi adus la București pe arhitectul sas, Ioan Rathner, angajat să ridice o nouă biserică a Curții domnești și pe Giorgio Vender, pictor venețian, căruia i s-a solicitat realizarea portretelor membrilor familiei domnești (Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. II, ediție de Barbu Theodorescu, București, 1969, p. 19).

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*. A se vedea pe larg despre, la: Constantin C. Giurescu, „Canalul lui Alexandru vodă Ipsilanti”. *O mare lucrare hidraulică din veacul al XVIII-lea*, în „Revista istorică română”, an. XI-XII (1941-1942), pp. 1-8.

⁴⁸ George Potra, *Din Bucureștii de ieri și de azi*, vol. I, București, 1990, p. 172.

⁴⁹ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788, în Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 507.

⁵⁰ Jean-Louis Carra, *Disertație geografică istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești <1778-1780>*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 245.

Pentru rezolvarea problemelor urbanistice și edilitare ale Bucureștiului a fost înființată marea *Vornicie a obștirilor*, care trebuia să se ocupe, în primul rând, de curățirea și întreținerea ulițelor podite, dar și a podurilor ce legau cele două maluri ale râurilor Dâmbovița și Colentina⁵¹. Celelalte aspecte edilitare nu au fost deloc neglijate, Alexandru Ipsilanti ridicând unele edificii importante. Mai întâi, între anii 1775-1776, domnul a poruncit să se facă *casa Beilicului* pe podul Șerban Vodă (care s-a numit mai apoi *Podul Beilicului*), unde urmau să fie găzduiți dregătorii turci care veneau cu diferite porunci la București⁵², iar în 1778 un birou vamal sau „*carvoasara*”, pe un loc sterp al mănăstirii Colțea, pentru „șederea vameșului celui mare” și a negustorilor care poposeau ori erau în trecere prin oraș⁵³. Apoi s-au făcut „case domnești la Afumați”, iar la mănăstirea Tuturor Sfinților s-a ridicat un azil pentru copiii orfani sau „*orfanotrofie*”⁵⁴. Domnul a mai reparat și înfrumusețat mănăstirea Mărcuța, „înzestrând-o cu un han și prăvălii ce s-au făcut pe podul lui Radu Vodă”, iar soția acestuia, doamna Ecaterina Ipsilanti (născută Moruzi) „a făcut un han aproape de Mănăstirea Sfintei Ecaterina, metoc al Muntelui Sinai, pe care l-a dedicat numitei mănăstiri”⁵⁵.

Piața din centrul urbei (*bazarul*), amenajată după modelul otoman, era la acea vreme spațiul unde pulsa viața economică și socială a întregului oraș. Dughenele acestuia erau „făcute din lemn și pământ, tencuite cu var”. Aici se afla o mănăstire, probabil Sfântul Gheorghe Nou⁵⁶, înconjurată de ziduri puternice, iar în „galeriile interioare” ale acestora se găseau diferite „dughene și magazii pentru mărfurile de preț”⁵⁷.

În 1776 Alexandru Ipsilanti a reorganizat breslele din București și Craiova după modelul celor de la Istanbul, ele fiind numite de acum *isnaf-uri*⁵⁸. În jurul anului 1780, așa după cum aflăm din unele relatări ale epocii, comerțul local bucureștean, precum și cel al întregii țări, era apanajul armenilor și evreilor⁵⁹. În timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti veniseră și foarte mulți bulgari⁶⁰.

⁵¹ George Potra, *op. cit.*, p. 208.

⁵² Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, p. 314.

⁵³ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București, 1982, p. 271, doc. 230. A se vedea și la I. Ionașcu, *Documente bucureștene privitoare la proprietățile mănăstirii Colțea*, București, 1941, pp. 345-348.

⁵⁴ Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 314.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ A se vedea mărturia lui William Hunter, *Călătoria din anul 1792 prin Franța, Turcia și Ungaria până la Viena*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, 2001, p. 1102.

⁵⁷ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, pp. 507-508.

⁵⁸ A se vedea pe larg, la V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, (1774-1786), pp. 96-106; Constantin Șerban, *Breslele bucureștene în secolul XVIII*, în „*Studii. Revistă de istorie*”, an. XII, 1959, nr. 6, pp. 55-89.

⁵⁹ Friedrich Wilhelm von Bauer, [Descrierea Țării Românești], <1778>, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 161.

⁶⁰ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 506.

Negustorii germani (de fapt sași transilvăneni) aduceau în târgurile de la București, precum și în marile târguri ale țării, zahăr, cafea, hârtie și postavuri⁶¹. În 1776, Alexandru Vodă Ipsilanti a adus câțiva meșteri sticlari germani pentru deschiderea unei sticlării domnești în apropiere de București. Mai mult, domnul intenționa să fondeze și o „manufactură de postav”, numai că perspectiva impunerii de a plăti o nouă dare pe activitatea productivă a acesteia, din partea Porții Otomane, l-a determinat să abandoneze acest proiect⁶².

Alexandru Vodă Ipsilanti s-a preocupat și de înfrumusețarea Bucureștiului: a făcut mai întâi un chioșc în stil oriental la Herăstrău⁶³, iar în 1778 două frumoase cișmele, care s-au dovedit a fi de mare folos locuitorilor orașului București⁶⁴, „una în Târgul din Lăuntru, pe ulița ce se zice din Boiangii și alta pe Podu Mogoșoaiei în mahalaua sfintei mănăstiri Sărindar”⁶⁵. Îngrijirea și totodată paza acestor cișmele fost lăsată în seama căpitanului Dumitru, un slujitor domnesc numit de acum *suiulgi-bașa*, adică un fel de inginer al apelor⁶⁶. Acesta urma să primească o leafă lunară de 60 de taleri, plătiți din taxele ce se adunau de la carele și buțile cu vin care intrau în București. Dumitru *suiulgi-bașa* și cei patru slujitori aflați în subordinea sa erau scutiți de orice fel de angarale și dăjdii⁶⁷. La 28 iulie 1781, domnul a permis lui Dumitru să ridice o „căsuță”, pe locul domnesc „din ulița ce pogoară la vale, în mahalaua Brazi”, aici urmând să stea paznicul cișmelei aflată pe Podul Mogoșoaiei⁶⁸. Vechile băi domnești de la Curtea Veche și de la Cotroceni au fost reabilitate, dar au apărut și altele noi, precum cea de la Sfântul Sava ori cea de la Mitropolie⁶⁹.

Un alt oraș al Țării Românești, Târgoviște, veche capitală a domnilor munteni înainte de venirea fanarioților, aflat mai spre nord, la o distanță de 12 leghe (respectiv 66 de km) depărtare de București, nu mai avea în această epocă vreo însemnătate. Potrivit unor relatări, el ajunsese „un sat mărunț” cu o populație extrem de redusă⁷⁰. Tot astfel, Buzăul, cel de-al doilea scaun episcopal al țării,

⁶¹ Constantino-Guglielmo Ludolf, [*Despre Țara Românească, 1780*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 441.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Constantin Moisil, *Bucureștii vechi. Schiță istorică și urbanistică*, București, 1932, pp. 29-30.

⁶⁴ Din hrisovul emis la 1 octombrie 1779, aflăm că cele două cișmele erau alimentate cu „apă din izvoare, adusă din depărtare, cu mari cheltuieli, spre a se adăpa obștea cu apă curată și limpede, mai ales în vremi zlătoase când gărla Dâmboviței [...] curge turbure și cu multe necurățenii”; V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. II (1774-1786), p. 368.

⁶⁵ *Ibidem*, tom. I, (1774-1786), p. 120.

⁶⁶ Ștefan Ionescu, *op. cit.*, p. 35.

⁶⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, pp. 120-121.

⁶⁸ *Ibidem*, tom. III, (1786-1800), București, 1892, p. 503.

⁶⁹ A se vedea pe larg, la: Nicolae Vătămanu, *Băile din București în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea*, în „*Igiena*”, 1960, nr. 4, pp. 357-364. Probabil într-una dintre aceste băi publice se putea auzi, în acele vremuri, pentru desfătarea și recreerea celor ce veneau să se îmbăieze, „muzica țiganilor”; Constantino-Guglielmo Ludolf, «*Scrisori despre trecerea prin Țara Românească și Transilvania, 1780*», în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 436.

⁷⁰ Potrivit aprecierilor lui Lionardo Panzini, în anul 1777 orașul ar fi avut cam 20-30 de case, adică vreo 100-150 de locuitori (Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 2 februarie 1777*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 223), situație imposibilă credem noi,

fusese „prefăcut în cenușă de ruși” în războiul trecut, astfel încât episcopul a fost nevoit să stea la București. De altfel, toată partea răsăriteană a Țării Românești fusese depopulată, iar ogoarele lăsate în paragină, „din cauza năvălirilor neconținute, a măcelurilor și a pustiirilor pe care le înfăptuiau în vremurile trecute turcii de dincolo de Dunăre, care treceau dincoace fără nicio împotrivire, pentru a face robi și a lua pradă, nimicind prin foc și pară tot ce le stătea în cale”⁷¹.

Alte două orașe, aflate mai aproape de granița cu Transilvania, Piteștiul și Câmpulungul aveau un număr relativ restrâns de locuitori, primul numărând 250 de case, deci vreo 1 250 de suflete⁷², iar cel din urmă 630 de case și 2 196 de suflete⁷³. Cât despre capitala Olteniei, Craiova, nu dispunem de niciun fel de date demografice.

Spre deosebire de imaginea orașelor muntene, aceea a comunităților rurale din cuprinsul Țării Românești era extrem de modestă și chiar dezolantă. Satele de câmpie erau extrem de sărăcicioase, dând oricărui observator străin o impresie „de pustiire și de mizerie”. Casele sau bordeiele păreau mai degrabă niște „vizuine”, săpate adânc în pământ, deasupra fiind vizibil acoperișul și coșul, acoperișul era din „scânduri acoperite cu pământ”, ceea ce făcea să fie îmbrăcat de vegetație⁷⁴. Numărul țăranilor munteni s-ar fi ridicat în jurul anului 1780 la 100 000 de suflete⁷⁵. Deși erau harnici și iscușiți, țăranii dovedeau o oarecare lenie sau mai degrabă o nepăsare și asta numai din cauza asupririi sub care își duceau existența. Singura lor sursă de hrană era porumbul, deoarece grâul erau trimis la Istanbul pentru aprovizionarea capitalei și a oștilor otomane⁷⁶. Majoritatea locuitorilor Țării Românești măcinau și fierbeau porumbul în apă, făcând o *mămăligă*⁷⁷, asemănătoare polentei italiene⁷⁸. La aceasta se mai adăuga ceapă și

dacă un cumva lipsesc niște zero-uri, fiind probabil vorba de 200-300 de case, dacă nu cumva numărul acestora a fost ceva mai mare, și 1 000-1 500 de suflete. Potrivit unei statistici de la 1790-1791, la Târgoviște mai erau 578 de case, așadar vreo 2 890 de suflete, dacă folosim coeficientul demografic 5 îndeobște acceptat de către istorici (Gabriel Mihăescu, Eugen Fruchter, *Elemente de demografie istorică în evoluția orașului Târgoviște*, în „Valachica. Studii și materiale de istorie și istorie a culturii”, vol. IX, 1977, p. 191).

⁷¹ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 2 februarie 1777*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 223.

⁷² Domenico Sestini, *Relația călătoriei sale în Țara Românească, 1779*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, Partea I, p. 344. A se vedea și la Marius Păduraru, *Orașul Pitești văzut de călători străini (sec. XVII-XVIII)*, în „Restituiri Pitești - Serie nouă”, an. V (2007), nr. 1-2, p. 12.

⁷³ Florina Mohanu, Ioan Hera-Bucur, *Catagrafia județului Muscel din 1774*, în „Revista Arhivelor”, 1992, nr. 3, p. 346.

⁷⁴ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 508.

⁷⁵ Constantino-Guglielmo Ludolf, [*Despre Țara Românească, 1780*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 441.

⁷⁶ Domenico Sestini, *Descrierea călătoriei din anul 1780*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 342.

⁷⁷ A se vedea pe larg despre felul în care aceasta era preparată, la: Domenico Sestini, *Relația călătoriei sale în Țara Românească, 1779*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, Partea I, p. 343, nota 35.

⁷⁸ Constantino-Guglielmo Ludolf, *Scrisori despre trecerea prin Țara Românească și Transilvania, 1780*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 437.

usturoi, foarte rar icre și pește, dar niciodată carne. Bineînțeles că o astfel de alimentație se dovedea de cele mai multe ori „pe cât de grea, pe atât de vătămătoare”⁷⁹.

În linii generale, situația Țării Românești avea să se îmbunătățească simțitor odată cu venirea lui Alexandru Ipsilanti în scaunul de domnie. În vremea acestuia, țara a cunoscut totuși o oarecare prosperitate. Străinii pripășiți sau aflați în trecere pe la Curtea de la București descopereau o țară frumoasă și îmbelșugată, cu munți bogăți în tot felul de zăcăminte de aramă, fier, argint și aur, toate acestea însă neexplorate, cu ocne de sare, care alcătuiau la acea vreme „o ramură foarte însemnată a veniturilor domnului”, o țară bogată în râuri și pâraie care făceau an de an pământul să rodească⁸⁰. Existau de asemenea numeroase iazuri și lacuri, care dădeau „pești minunați și mulți”, precum și păduri întinse și dese de brazi, stejari și fagi, în care vânatul se găsea din belșug și anume mistreți și vulpi, iepuri, căprioare și capre sălbaticе, potârnichi și prepelițe⁸¹. Produsele Țării Românești nu erau cu nimic mai prejos de produsele altor țări. Vinurile de pildă, albe și roșii, rivalizau, dacă nu chiar erau mai bune decât multe din vinurile europene⁸².

“Rânduiele” lui Alexandru Vodă Ipsilanti

Căsinnd poporul de rând într-o stare deplorabilă și în gradul cel mai înalt de înjosire din cauza asupririlor și a tiraniei predecesorilor săi⁸³, Alexandru Vodă Ipsilanti a căutat să schimbe această situație și să pună în bună rânduială treburile țării.

Mai întâi a redus „plata oieritului” de la 16,5 bani, cât fusese înainte de a prelua domnia, la 12 bani⁸⁴. Apoi, vâzând dezordinea cu care se strângeau „sferturile duble și amestecate”, lucru considerat „neomenos și nesuferit”, căci adusesse țara „într-o stare miserabilă și demnă de tânguit”, Alexandru Vodă Ipsilanti a stabilit, în decembrie 1775, „câte trei dări pe an în sumă de un galben”, precum și „o altă dare pentru tributurile împărătești”. Tot astfel, breslele orașenești reorganizate de Alexandru Ipsilanti după modelul celor de la Constantinopol⁸⁵, urmau „să plătească de două ori <pe> an pentru cheltuelile țării și o dată pentru tributurile împărătești”. Aceste sferturi aveau să se numească de

⁷⁹ Idem, [Despre Țara Românească, 1780], în loc. cit., p. 441.

⁸⁰ Între 1775 și 1779, Țara Românească a avut parte de patru ani roditori, anul 1778, bogat în producția de vii și de prune, fiind anul de vârf. Au urmat apoi doi ani dificili: în 1779 a fost secetă și o invazie de lăcuste, o iarnă grea; în 1780 s-a înregistrat o nouă invazie de lăcuste. Anul 1781, însă, a adus roade bogate; Ioana Constantinescu, *Climă, agricultură și societate în Țara Românească și Moldova sub fanarioși*, în „Revista de istorie”, tom. 42, 1982, nr. 3, p. 265.

⁸¹ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 1 decembrie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, pp. 214-215.

⁸² *Ibidem*, p. 215.

⁸³ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 508.

⁸⁴ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, p. 119.

⁸⁵ A se vedea pe larg despre principalele bresle din Țara Românească, în: V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, (1774-1786), pp. 96-106.

acum înainte „semi”, fiecare „samă” fiind plătită la Visteria țării „la fiecare patru luni”, de către țărani, și de două ori pe an de către bresle, una la Sfântul Gheorghe și alta la Sfântul Dumitru. Iar „darea tributului” urma să fie plătită, și de unii și de alții, atunci când avea să o ceară domnul⁸⁶. Preoții erau scutiți de impozitul domnesc, dar erau datori să dea în fiecare an 3 lei, în două jumătăți sau „în două căștiuri”, unul la Sf. Gheorghe, altul la Sf. Dimitrie, pentru cutia milelor și întreținerea școlilor. Această cutie sau „casă a milelor” a fost pusă „sub o epitropie compusă de Mitropolitul țării și de alți boieri numiți cu cărți domnești”. Banii adunați în urma contribuțiilor bănești ale boierilor și clericilor erau ferecați în lăzi mari, care se deschideau o dată la trei luni, când epitropii împărțeau bani persoanelor „scăpătate”, fiicelor de boieri aflate la vârsta măritişului, celor „căzuți în grele datorii”, străinilor „căzuți în mizerie după diferite nedreptăți”, celor nevoiași, precum și altora după încuviințarea domnului⁸⁷. Această reformă fiscală a fost dublată și de o reglementare a relațiilor agrare, prin elaborarea unui „așezământ”, așa numitele *Pravile pentru plugari* din anul 1778⁸⁸. Din relatările epocii aflăm că în 1779, în Țara Românească erau 100 000 de birnici⁸⁹. Deși erau harnici și iscușiți, țărani dovedeau o oarecare lene sau mai degrabă o nepăsare din cauza oprimărilor îndurate⁹⁰. Arendașii aveau mână liberă „să exercite orice fel de asupriri și de înșelăciuni pentru a scoate cât se poate mai mult”. Capitația era plătită la trei luni, ea fiind repartizată „mai degrabă asupra satelor decât asupra indivizilor”. De pildă, un sat format din 100 de case trebuia să plătească 400 de piaștri. Cele mai avantajate erau satele cu mai mult de 100 de case, căci suma ar fi fost mai mică pentru fiecare familie. Dacă satul avea mai puțin de 100 de case, atunci pârcălabul său cerea ispravnicilor de județ diminuarea sumei. Dacă aceștia ar fi refuzat, satul s-ar fi risipit, locuitorii săi băjenindu-se prin țările vecine⁹¹.

Deși țara fusese scutită de „dajdea haraciului” vreme de doi ani, Alexandru-vodă Ipsilanti a pus totuși populația să o plătească în al doilea an, „cugetând că au rămas locuitorilor mulți bani de la muscali”⁹². Nevoia de bani însă era mai mare chiar decât toate intențiile bune ale domnului, adunate la un loc. Să nu uităm faptul că, Alexandru Vodă Ipsilanti datora mari sume de bani creditorilor săi de la Constantinopol. În schimbul numirii sale ca domn în 1774, acesta oferise sultanului 600 de pungi cu aur, iar marelui vizir și altor înalți dregători 400 pungi

⁸⁶ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, p. 124.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 118.

⁸⁸ *Legislația agrară a Țării Românești (1775-1782). Proiectul de cod agrar al lui M. Fotino-Pravilele pentru plugari-Așezămintele agrare dinaintea de 1780*, ediție de Valentin Al. Georgescu și Emanuela Popescu, București, 1970, p. 17. Vezi și Vlad Georgescu, *Date noi despre reglementarea relațiilor agrare în domnia lui Alexandru Ipsilanti*, în „Studii. Revistă de istorie”, an. XXIII, 1970, nr. 3, pp. 441-468.

⁸⁹ Jean-Louis Carra, *Disertație geografică, istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești <1779>*, în *În Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 245.

⁹⁰ Constantino-Guglielmo Ludolf, [*Despre Țara Românească, 1780*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 441.

⁹¹ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 506.

⁹² Dionisie Eclesiarhu, *Hronograf*, p. 21.

cu aur⁹³. Cea mai mare parte a sumelor necesare dobândirii tronului, fuseseră obținute de la grecii constantinopolitani, printre cei mai de seamă numărându-se Ștefan (Ștefanachi) Mișoglu, venit de altfel în Țara Românească, în suita lui Alexandru Ipsilanti, evident cu intenția de a-și recupera cât mai grabnic cu putință împrumutul. În semn de cinstire și de mulțumire pentru sprijinul acordat, domnul la numit, în 1775, mare spătar⁹⁴.

Pe de altă parte, între 8 și 17 iulie 1776, Alexandru Ipsilanti a fost înștiințat de Înalta Poartă că termenul de scutire a plății tributului sau a giziei (*cizye*) expirase la 1 iulie și că Țara Românească trebuia să plătească 619 pungi de aspri (*akçe*)⁹⁵, care urmau „să se scadă, pe an, la timpul cuvenit, după aceasta până la împlinire a patru ani, câte o sută de pungi de akçe și, apoi, în cel de al cincilea an, ei să achite și să predea întocmai banii de gizie, anume cele șase sute nouăsprezece pungi de akçe menționate mai sus [...]”, sumă pe care țara o plătea „înainte de război”⁹⁶.

Domnul a recurs până și la cele mai neobișnuite măsuri pentru a face rost de bani. El a poruncit locuitorilor țării, așa după cum ne relatează cronicarul Dionisie Eclesiarhu, să sape după comori îngropate de care ei ar fi avut știință, promițându-li-se o parte din comoară, atunci când aceasta ar fi fost găsită. Astfel, „s-au pornit lumea de ș-au rupt oasele răsturnând pământul și ziduri vechi”, pentru a da la iveală eventuale comori și în unele locuri chiar s-au întâmplat astfel de descoperiri⁹⁷.

Politica de “reformă” inițiată de Alexandru Vodă Ipsilanti, care viza o serie largă de aspecte și instituții, s-a concretizat printr-un număr de cărți și pitace domnești emise între 1775-1776, cel mai însemnat fiind marele hrisov din 1 noiembrie 1775, care anunța un nou program legislativ și anume: judecarea proceselor penale după dreptul bizantin și judecarea proceselor civile și comerciale după pravila împărătească (bizantină) și după obiceiul pământului⁹⁸. “Codul” anunțat în 1775 s-a transformat apoi, în 1777, într-un *Manual de legi*, de fapt o contopire a vechii pravile bizantine cu o culegere de obiceiuri pământene, redactat de Mihai Fotino⁹⁹. Toate aceste pravile au fost adunate în 1780 într-o singură „pravilă domnească”, intitulată *Syntagmation nomonikon*, dar cunoscută

⁹³ Constantino-Guglielmo Ludolf, [Despre Țara Românească, 1780], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 442.

⁹⁴ Franz-Josef Sulzer, *Istoria Daciei transalpine. Spicuri și rezumate. Prefață*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 471.

⁹⁵ Respectiv 309 500 lei; vezi V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom I, (1774-1786), p. 39.

⁹⁶ Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane*, pp. 485-486, doc. 177. Potrivit unei mărturii aparținând unui călător anonim, Țara Românească ar fi plătit înainte de războiul ruso-turc dintre anii 1768-1774 un haraci de 200 000 de piaștri; cf. *Schiță geografică despre Țara Românească și Moldova (1769)*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 41.

⁹⁷ Dionisie Eclesiarhu, *Hronograf*, pp. 21-22.

⁹⁸ *Legislația agrară a Țării Românești (1775-1782)...*, pp. 14-15.

⁹⁹ Valentin Al. Georgescu, *L'oeuvre juridique de Michel Fotino et la version roumaine du IVe livre de droit coutumier de son „Manuel de lois” (1777)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, an. VI, 1967, nr. 5, pp. 119-166.

îndeobște sub numele de *Pravilniceasca condică*¹⁰⁰. Astfel, Alexandru Vodă Ipsilanti a pus „în rânduială tribunalele, legile și judecătorii”¹⁰¹. El a organizat 4 departamente sau tribunale judecătorești, dintre care trei civile și unul penal¹⁰². Din cele trei departamente sau tribunale civile, unul era format din boieri mazili de clasa I-a, care erau consultați de domn atunci când pricinile erau rejudicate în Divan¹⁰³. Acest departament avea în subordine un *treti logofăt* și alți patru logofeți de Divan, dintre care unul ținea condica, precum și un zapciu de Divan¹⁰⁴. Cel de-al patrulea, care judeca „pricinile criminale”, avea în slujba sa doi zapcii ai Armășiei, adică doi armași, precum și un logofăt condicar. Marele armaș ținea și el o „condică sigilată cu sigiliul domnesc” în care erau trecuți toți criminalii prinși în țară sau în capitală. El ducea la îndeplinire pedepsele numai după ce primea ordin de la „departamentul de criminalion”¹⁰⁵.

În fiecare județ al țării, domnul a numit „câte un judecător și câte un logofăt de Divan”, acesta din urmă având în grijă condica cu toate hotărârile judecătorești, precum și celelalte pricini ale locuitorilor din județ. Boierii judecători nu aveau voie să judece cu patimă și nici să insulte pe cei ce erau judecați. Hotărârile acestora trebuiau scrise, drept urmare logofeții întocmeau cărți de judecată¹⁰⁶. Lefurile judecătorilor erau plătite din Visteria țării „după gradul postului”¹⁰⁷.

La rândul său, domnul trebuia să facă Divan de judecată de două ori pe săptămână, în zilele de luni și miercuri¹⁰⁸. Sâmbăta se judecau pricinile criminale. Marțea, joia și vinerea, marele logofăt cerceta condicile cu jalbe adresate domnului¹⁰⁹.

Alexandru Ipsilanti a adoptat și o serie de măsuri administrative și militare. La acea vreme, Țara Românească era împărțită din punct de vedere administrativ în 17 județe, care aveau în fruntea lor unul sau doi *ispravnici*, numiți fie dintre boierii români, care se dovedeau a fi „oameni cu nume și faimă bună”¹¹⁰, fie din rândul unor persoane obișnuite, de rang inferior, care se bucurau însă de favorurile domnului¹¹¹. În 1775-1776, Alexandru Vodă Ipsilanti a numit în fiecare

¹⁰⁰ *Pravilniceasca condică*, ediție critică, București, 1957.

¹⁰¹ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, tom. II, p. 314.

¹⁰² Hrisovul cu ponturi în ce chip să urmeze dumnealor boierii judecători de pe la rânduitele mese, 1775, în V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom I, (1774-1786), pp. 64-69; vezi și *Pravilniceasca condică*, pp. 161-165.

¹⁰³ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, pp. 113-114.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 114.

¹⁰⁵ A se vedea pe larg despre, la Ligia Livadă-Cadeschi și Laurențiu Vlad, *Despre judecățile penale în Vechiul Regim românesc: lege și practică juridică*, în Idem, *Departamentul de cremenalion. Din activitatea unei instanțe penale muntene (1794-1795)*, București, 2002, pp. 24-26.

¹⁰⁶ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, p. 114.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 115.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 114.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 115.

¹¹⁰ *Organizarea de stat a Țării Românești (1765-1782). Fragmente din proiectele de cod general sau manualele de legi redactate de Mihail Fotino în 1765 (Cinci titluri), 1766 (Opt titluri) și 1777 (Cartea I)*, ediție de Al. Georgescu, Emanuela Popescu-Mihuț, București, 1989, p. 233.

¹¹¹ Cei mai mulți dintre aceștia erau greci; cf. Preot Ioan Răuțescu, *Câmpulung Muscel. Monografie istorică*, ediția a II-a, Brașov, 1997, p. 155.

județ câte doi ispravnici care-i dădeau lui socoteală pentru problemele „politice”, iar marelui spătar pentru „pricinile militare și criminale”, apoi câte un vornic care instrumenta „procesele civile” și câte un vistier care percepea „banii visteriei”¹¹². Ispravnicii și vornicul, vreme de un an, cât stăteau în funcție, primeau leafă de la domnie câte 5 pungi, respectiv 2 500 de piaștrii de fiecare¹¹³.

Apoi, în 1777, ispravnicilor li s-au dat instrucțiuni clare: ei trebuiau „să vegheze la menținerea bunei ordini în județul lor, să aibă grijă de a percepe veniturile publice și contribuțiile” care erau impuse de domn și „să ducă la îndeplinire toate poruncile” domnești¹¹⁴. Totodată, ispravnicii erau îndemnați să fie mult mai responsabili în exercitarea atribuțiilor lor, să arate imparțialitate la orice judecată, dar mai ales să păzească dreptatea „atât în treburile publice, cât și în cele private”¹¹⁵. Din *Manualele de legi* redactate de Mihail Fotino în 1777 aflăm că la fiecare numire în funcție, ispravnicii trebuiau să depună un jurământ: „Jur pe Dumnezeu cel atotputernic și pe născătoare de Dumnezeu Maria și pe cele patru evanghelii pe care le țin în mâini că îmi voi da toată silința în funcția ce mi s-a încredințat; jur, de asemenea, că nu am dat și nici nu voi da cuiva ceva pentru obținerea funcției sau pentru a-mi asigura protecția sa, după cum nici n-am permis și nici nu m-am înțeles cu cineva că îi voi trimite ceva din provincie, și nici nu-i voi trimite; mă voi purta cinstit față de supuși mulțumindu-mă cu leafa ce mi se dă de la visterie; mai presus de orice îmi voi da silința ca impozitele să fie strânse la vreme; în procese voi fi imparțial față de împricinați și voi păzi dreptatea atât în treburile publice, cât și în cele private”¹¹⁶.

După ce a pus „toate menzilhanele în bună orânduială, ca să aibă călătoria toată înlesnirea putincioasă, iar țara liniștea cuvenită”, domnul a reorganizat corpul slujitorilor „din lăuntru și din afară”, instituind „Căpităni pe la locurile cele mai neapărate, regulând slujitorii de ajuns pentru paza din lăuntru țării și a marginilor, orânduind lefe la căpitani și la alți subalterni, nu numai la seimeni ci și la alte rufeturi”¹¹⁷.

Înainte de venirea lui Alexandru Ipsilanti ca domn al Țării Românești, în fiecare județ se mai găsea câte un „guvernator militar, numit căpitan, care avea sub comanda sa un anumit număr de oameni cu însușiri militare și înrolați, de care dispunea el fără să mai atârne și de ispravnici, potrivit poruncilor pe care le primea direct de la domn sau de la spătar, care era comandantul general al întregii cavalerii a statului”. Din porunca domnului, *căpitania de județ* au fost puși în

¹¹² Constantino-Guglielmo Ludolf, [*Despre Țara Românească, 1780*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 444.

¹¹³ Domenico Sestini, *Relația călătoriei sale în Țara Românească, 1779*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 344.

¹¹⁴ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 13 ianuarie 1777*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 216.

¹¹⁵ *Organizarea de stat a Țării Românești (1765-1782)...*, p. 235.

¹¹⁶ *Ibidem*, pp. 233-235.

¹¹⁷ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, pp. 122-123.

subordinea ispravnicilor, de la care primeau porunci. Așadar, căpitanii erau numiți de marele spătar, dar se aflau în slujba ispravnicilor de județ¹¹⁸.

Căpitanul de județ era judecător peste un număr de sate, el fiind însărcinat cu urmărirea și prinderea răufăcătorilor. Cei prinși nu puteau fi ținuți mai mult de o zi la închisoarea acestuia, ei fiind aduși în fața ispravnicilor care făceau cercetări asupra lor vreme de trei zile, după care erau trimiși împreună cu un „raport asupra tuturor faptelor” lor la București, unde erau aruncați în temnițele Spătăriei¹¹⁹. În ziua următoare, prizonierii erau înfățișați judecății marelui spătar. Dacă era vorba numai de aplicarea unor pedepse ușoare, precum bătaia sau exilul temporar, spătarul „făcea un raport domnului” după executarea sentinței, dar dacă delictul reclama pedeapsa cu moartea sau osândirea pe viață a vinovatului la ocne, acesta făcea un raport către domn, iar domnul trimitea pricina respectivă „jurisdicției criminale, numită criminalion”¹²⁰.

Potrivit informațiilor oferite de generalul Friedrich von Bauer, în 1778, sub comanda marelui spătar se aflau 4 794 de slujitori¹²¹. Aceștia, împreună cu alți 2 580 de slujitori ai Agiei și 150 de slujitori ai Armășiei formau oastea Țării Românești la acea vreme, în total 7 524 de slujitori¹²². După alte relatări, în 1780 Țara Românească ar fi avut în jur de 5 000 de slujitori, dintre care 1 500 se aflau în București, restul fiind împărțiți prin județe și puși în subordinea căpitanilor și respectiv a ispravnicilor. *Slujitorii din lăuntru*, adică cei aflați în capitala țării, primeau „o leafă de 3 piaștri pe lună, un anumit tain de orez și de pâine, o haină pe an”. *Slujitorii din afară*, respectiv cei aflați prin județe, nu primeau leafă, în schimb erau „scutiți de orice impunere pe produse”, aveau la dispoziție două săptămâni libere „pentru a lucra pământul”, iar în celelalte două veneau la slujbă, „la ordinele căpitanilor”¹²³.

În 1775 existau 78 de căpitanii de județ¹²⁴ și 3 căpitanii de oraș sau de târg (București, Târgoviște, Craiova)¹²⁵, la care se mai adăugau vreo 17 sau 18 vătășii de plaiuri¹²⁶. *Vătafii de plai*, împreună cu plăieșii și potecașii, erau însărcinați cu paza plaiurilor atât ziua, cât și noaptea, purtând de grijă „pentru hoți și tâlhari și furi de dobitoace”. Totodată, ei trebuiau „să păzească satele plăeșești, să nu fugă sau să

¹¹⁸ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 13 ianuarie 1777*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 217.

¹¹⁹ Constantino-Guglielmo Ludolf, [*Despre Țara Românească, 1780*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 443.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 444.

¹²¹ Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 165.

¹²² *Ibidem*, pp. 167-168.

¹²³ Constantino-Guglielmo Ludolf, [*Despre Țara Românească, 1780*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 443.

¹²⁴ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, pp. 172-176.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 176.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 182.

treacă peste plai”. Aceste sate de plăieși erau „scutite de podvezi și de angarale” și nu erau supuse clăcii decât o singură zi pe an¹²⁷.

Începând cu anul 1779, pe lângă căpitanii de județ au fost orânduți *polcovnici* pentru „paza locurilor rămase fără pază”. Aceștia primeau leafă 20 de taleri pe lună și aveau în subordine câte 20-30 de slujitori recrutați dintre străini și nu dintre pământeni, care erau „scuțiți de toate dăjdiile”. Polcovnicii și slujitorii lor care stăteau în capitalele de județ erau sub autoritatea marelui spătar¹²⁸.

În ceea ce privește numărul *slujitorilor din lăuntru*, adică cei care aparțineau Spătăriei, Agiei și Armășiei, acesta s-a ridicat probabil, în 1775, la 3 144 de slujitori,¹²⁹ pentru ca mai apoi, în jurul anului 1778, el să crească la 7 524 de slujitori¹³⁰. Dintre aceștia, cei mai însemnați erau arnăuții care, sub conducerea unui *bulucbașa*, asigurau paza Curții domnești și a persoanei domnului¹³¹. În număr de vreo 200-300 de lefegii având „haine verzi deschise, cu funde la berete”¹³² și înarmați cu puști cu baionete aduse de la Viena prin intermediul unui preot italian, arnăuții au trecut sub autoritatea directă a domnului¹³³.

La Curtea domnească mai exista un *baș-beșleagă* cu mai mulți neferi, delii și tufecii aduși de vodă Ipsilanti pe propria-i cheltuială de la Istanbul¹³⁴, un *baș-cihodar*¹³⁵ cu 24 de cihodari, un *satârbașa* cu 5 satirași sau purtători de securi care, împreună cu 20 de icioglani sau paji, conduși de doi ceauși, și 12 fustași, în frunte cu un căpitan, făceau și ei parte din garda domnului¹³⁶.

Toți căpitanii sau zapcii Curții domnești primeau între 15 și 30 de lei pe lună și între 5 și 10 scutelnici, iar bulucbașa Curții primea 40 de lei pe lună¹³⁷.

Toate *căpităniile* și *menzilurile* țării depindeau de marele spătar, care era mai mare „peste toți slujitorii, călăreții din București, arnăuții, cătanele, lefegiii, scutelnicii și sărățeii”. Spătarul ținea o evidență a celor care veneau în țară și elibera pașapoarte pentru cei care doreau să plece ori se aflau în tranzit prin Țara

¹²⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I (1774-1786), p. 40.

¹²⁸ *Cărțile de polcovnicie ce s-au orânduit pe la județe...*, în V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I (1774-1786), p. 43.

¹²⁹ Nicolae Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei până acum*, în Idem, *Opere*, vol. I, *Studii și articole*, București, 1953, p. 33.

¹³⁰ Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, pp. 167-168.

¹³¹ Claudiu Neagoe, *Paza Curții domnești de la București în vremea fanarioșilor*, în *Miscellanea historica et archeologica in honorem professoris Ionel Căndea*, editori: Valeriu Sârbu și Cristian Luca, Brăila, 2009, p. 515.

¹³² *Alaiul la intrarea lui Ipsilante, 3 februarie 1775*, în V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. II (1774-1786), București, 1892, pp. 10-11.

¹³³ Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, I, p. 71.

¹³⁴ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 395.

¹³⁵ Cel ce avea în grijă încălțările domnului și ale întregii Curți, iar sub autoritatea lui erau toți cizmarii din București de la care acesta percepea o dare anuală de un leu pe cap de cizmar; Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], «1778», în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 171.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 172.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 470.

Românească¹³⁸. El avea și atribuții judecătorești, dar numai asupra pricinilor „ce să întâmplă în mahalale și între breslele sale, însă de furțișag, de preacurvie, de bătaia oamenilor celor mai proști ce se întâmplă între dânșii, de bețivi, de cârciume, de înjurături, și are a supune supt pedeapsă pe cei vinovați la acestea”. Judecătorii spătăriei trebuiau să aibă un logofăt și să țină „condică pentru toate jălbele și hotărârile ce să fac”¹³⁹. Veniturile totale obținute într-un an de către marele spătar se ridicau la suma de 19 180 de lei¹⁴⁰.

Slujitor domnesc

(The Romanian World In Images, XV-XIX centuries,
interactiv CD-ROM, NOI Media Print)

Marele agă avea în subordine „pe toți slujitorii pedestrii din București, din oraș și de la străji”¹⁴¹. El avea în grijă întreținerea și repararea podurilor și lua măsuri pentru prevenirea și stingerea incendiilor¹⁴². Veniturile acestuia într-un an se ridicau la suma de 11 720 de lei¹⁴³. Marele agă nu numai că numea câte un „judecător de județ” la fiecare isprăvnicie, care „să judece pricinile lăcuiților și să le hotărască după dreptate”¹⁴⁴, dar și el judeca „de ucideri, de preacurvii și hrăpiri de fecioare și de cei haini către obște de furi de sfinte, de hoți și altele

¹³⁸ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, p. 23.

¹³⁹ *Pravilniceasca condică*, p. 74.

¹⁴⁰ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică...*, p. 61.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 24.

¹⁴² *Organizarea de stat a Țării Românești (1765-1782)...*, pp. 217 și 219.

¹⁴³ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică...*, p. 61.

¹⁴⁴ *Pravilniceasca condică*, p. 76.

asemenea vinovății mari”¹⁴⁵, după care toate aceste pricini erau trimise la judecata Divanului¹⁴⁶.

Marele armaș era „îngrijitorul închisorilor” și mai mare peste armășei, pușcași (*tufecii*) și tunari (*topccii*). Tot el avea în grijă tuiurile și steagurile domnești¹⁴⁷. Veniturile sale se ridicau la suma de 2 480 de lei pe an¹⁴⁸.

Alexandru Ipsilanti și boierii

În timpul tratativelor de pace de la Küciük-Kainardji (*Küçük-Kaynarca*) din vara anului 1774, boierii munteni și cei moldoveni ceruseră Înaltei Porți, prin intermediul reprezentantului rus la Istanbul, colonelul Peterson, ca dregătoriile importante ale celor două principate să nu mai fie date grecilor, numai că intrigile acestora au zădărnicit această revendicare¹⁴⁹. Sultanul Abdül-Hamîd I a hotărât, prin *hatt-i-şerif*-ul acordat Țării Românești la 15-24 decembrie 1774, ca dregătoriile să fie împărțite între boierii români și cei greci, după preferința și prin voința domnului, care era însă obligat să acorde întâietate boierilor pământeni¹⁵⁰.

Odată ajuns în scaunul de domnie, Alexandru Ipsilanti s-a arătat, de la început, blând cu boierii țării, el acordând iertare tuturor atât pentru cele înfăptuite, cât și pentru cele presupuse a fi fost înfăptuite în timpul războiului trecut¹⁵¹.

Pentru a-și atrage susținerea boierilor pământeni, Alexandru Ipsilanti a numit dregători în Divanul domnesc din rândul acestora¹⁵². Au existat, totuși, și câteva excepții: Ștefan Mișoglu, un fanariot din anturajul domnului, care a fost numit mare spătar (15 febr. 1775–21 mart. 1777)¹⁵³; Constantin Geanoglu, numit mare paharnic (6 mart. – 3 iul. 1775)¹⁵⁴, el fiind urmat apoi în dregătorie de Ianache Mavrodin (8 sept. – 13 noiembr. 1775)¹⁵⁵; Dumitru Hagi Mehtupciu¹⁵⁶, menționat de două ori ca mare sluger (8-13 sept. 1775; 26 oct. 1775 – 4 mart. 1776)¹⁵⁷; Scarlat Caragea, numit mare ban (8 febr. – 21 mart. 1777)¹⁵⁸ de către domn, „peste capul

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 78; *Organizarea de stat a Țării Românești (1765-1782)...*, p. 219. Vezi și la Iolanda Micu, *Instituția Agiei în Țara Românească (secolul al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Revista de istorie”, tom. 38, 1985, nr. 2, p. 167.

¹⁴⁶ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică...*, p. 24.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 25.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 62.

¹⁴⁹ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice <1788>*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, Partea I, p. 505.

¹⁵⁰ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455-1774), București, 1976, p. 325, doc. 292.

¹⁵¹ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, tom. II, p. 171.

¹⁵² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I (1774-1786), p. 29.

¹⁵³ Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești. Liste cronologice și cursus honorum*, II, în „Revista Arhivelor”, an. XLIX, 1972, vol. XXXIV, nr. 2, p. 296.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 313.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ Acest nume s-ar traduce prin „Cel ce scrie (redactează) scrisori”, deoarece în limba turcă *mehtub* însemna scrisoare, misivă.

¹⁵⁷ Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 3, p. 444.

¹⁵⁸ *Ibidem*, nr. 1, p. 118.

famiilor băștinașe”¹⁵⁹. Între febr. 1776 și aprilie 1779 sunt menționați alți zece greci: Ioan Guliano, mare logofăt al Țării de Sus (febr. 1776 – 1 mai 1777)¹⁶⁰, Alexandru Farfara, mare pitar (27 mai – 12 iul. 1776)¹⁶¹, Scarlat Manu, mare comis (27 mai 1776 – 29 sept. 1777)¹⁶², Radu Iuliano-Paleologu, mare serdar (3 mart. – 28 iun. 1777)¹⁶³, Theodosie Țigara, mare sluger (21 mart. – 8 iun. 1777)¹⁶⁴, Scarlat Manu, mare paharnic (10 mai – 11 iun. 1778)¹⁶⁵, Ioan Hiot, mare medelnicern (sept. – dec. 1778)¹⁶⁶, Ioan Caramanlâu, mare sluger (4 noiembr. 1778)¹⁶⁷, Ianache Villara, mare paharnic (4 – 21 noiembr. 1778)¹⁶⁸.

Marele spătar Ștefan Mișoglu, unul din apropiații domnului, „era de neam albanez”. El se îmbogățise de pe urma negoțului cu boi. Îi acordase lui Ipsilanti un consistent sprijin financiar pentru ca acesta să poată dobândi domnia Țării Românești. Îndată ce a urcat în scaunul de domnie, Alexandru Ipsilanti și-a răsplătit susținătorul numindu-l în dregătoria de mare spătar¹⁶⁹. Câțiva ani mai târziu, mare spătar avea să fie numit ginerele domnului, Alexandru Manu (9 febr. 1778; 1 iun. 1778–4 mai 1779)¹⁷⁰.

După reconfirmarea lui Alexandru Ipsilanti la conducerea țării (4 ianuarie 1779)¹⁷¹, ceea ce a presupus, bineînțeles, cheltuirea unor mari sume de bani, sume obținute de la creditorii săi de la Stanbul, în perioada 1779-1782 numărul dregătorilor greci avea să crească: Grigore Balasache, mare comis (16 ian. – noiembr. 1779)¹⁷², Pantazi Serezli, mare sluger (1 mai – noiembr. 1779)¹⁷³, Dumitrașco Racoviță, mare vornic al Țării de Jos (1 mai 1779 – 1 mart. 1781)¹⁷⁴, Ianache Moruzi, mare logofăt al Țării de Sus (1 mai 1779 – 1 mart. 1781)¹⁷⁵, Iordache Caragea, mare paharnic (26 iun. – 13 iul. 1779; oct. – noiembr. 1779)¹⁷⁶, Scarlat Manu, mare postelnic (26 iun. 1779 – 1 febr. 1780)¹⁷⁷, Radu Iuliano-

¹⁵⁹ Franz-Josef Sulzer, *Istoria Daciei transalpine. Spicuiuri și rezumate. Prefață*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 471.

¹⁶⁰ Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 1, p. 129.

¹⁶¹ *Ibidem*, nr. 3, p. 449.

¹⁶² *Ibidem*, nr. 2, p. 323.

¹⁶³ *Ibidem*, nr. 3, p. 454.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 444.

¹⁶⁵ *Ibidem*, nr. 2, p. 313.

¹⁶⁶ *Ibidem*, nr. 3, p. 463.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 444.

¹⁶⁸ *Ibidem*, nr. 2, p. 313.

¹⁶⁹ Franz-Joseph Sulzer, *Istoria Daciei transalpine*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 471.

¹⁷⁰ Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 2, p. 296.

¹⁷¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. I, vol. I (1518-1570), documente culese de Gr. Tocilescu și A. I. Odobescu, București, 1886, p. 974, doc. MCCCLXXXVI.

¹⁷² Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 2, p. 323.

¹⁷³ *Ibidem*, nr. 3, p. 444.

¹⁷⁴ *Ibidem*, nr. 1, p. 118.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 129.

¹⁷⁶ *Ibidem*, nr. 2, p. 313.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 308.

Paleologu, mare serdar (12 iul. 1779)¹⁷⁸, Dimitrie Panaiotache, mare clucer (oct. – noiembr. 1779)¹⁷⁹, Fotache Panaiotache, mare clucer (oct. – noiembr. 1779)¹⁸⁰, Costache Suțu, mare comis (ian. – 16 sept 1780)¹⁸¹, Gheorgache Mavrocordat, mare postelnic (apr. 1780 – 26 mai 1781)¹⁸², Constantin Hangerli, mare comis (6 noiembr. – 2 dec. 1780)¹⁸³, Scarlat «Hrisoscoleu», mare medelnicer (1780)¹⁸⁴, Vasilache, mare armaș (22 febr. 1780)¹⁸⁵, Grigore Balasache, mare agă (12 febr. 1781)¹⁸⁶, Iancu Caragea, mare comis (10 oct. – 10 noiembr. 1781)¹⁸⁷.

Încă de la începutul domniei, Alexandru Ipsilanti a privit cu bunăvoință pe toți boierii țării, „fără deosebire de simțirile și ideile politice”, dându-le acestora dregătorii înalte sau mai mici „după meritele și capacitatea lor”¹⁸⁸.

Deși primit cu o oarecare reticență de către boierii țării, pentru faptul că le fusese impus domn de către Înalta Poartă, acest fanariot a reușit, într-un timp relativ scurt, să câștige încrederea și bunăvoința acestora. Domnia lui Alexandru Vodă Ipsilanti a fost, fără îndoială, pe placul boierilor, aceștia bucurându-se de însemnate privilegii. Astfel, boierii erau scutiți de dări, deși în fiecare an ei trebuiau să facă un dar domnului, care era, de cele mai multe ori, echivalentul unei dări în natură sau în bani¹⁸⁹. În plus, beneficiau de un număr însemnat de slugi, majoritatea fiind țigani robi, aflați, în cele mai multe cazuri, într-o stare deplorabilă, „prost îmbrăcați și încălțați, murdari și nespălați și cu hainele slinoase și jegoase [...]”¹⁹⁰. Acești robi nenorociți primeau o dată pe an straie de la stăpânii lor, iar hrana lor zilnică era mămăliga, la care se adăugau resturile rămase de la masa stăpânilor lor¹⁹¹.

În privința arhitecturii boierești din mediul rural, Domenico Sestini, un renumit arheolog și numismat italian de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, ne relevă faptul că, în acea vreme, la boierii valahi domnea „spiritul de imitație și nu talentul inventivității”¹⁹². Remarcabilă în acest sens rămâne descrierea făcută conacului de la Florești-Giurgiu, proprietatea boierilor Drugănești¹⁹³: „o incintă

¹⁷⁸ *Ibidem*, nr. 3, p. 455.

¹⁷⁹ *Ibidem*, nr. 2, p. 304.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 323.

¹⁸² *Ibidem*, p. 308.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 323.

¹⁸⁴ *Ibidem*, nr. 3, p. 463.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 467.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 465.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 323.

¹⁸⁸ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, tom. II, p. 313.

¹⁸⁹ Constantino-Guglielmo Ludolf, [*Despre Țara Românească, 1780*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 442.

¹⁹⁰ Domenico Sestini, *Descrierea călătoriei din anul 1780*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 345.

¹⁹¹ *Ibidem*.

¹⁹² Domenico Sestini, *Descrierea călătoriei din anul 1780*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 341.

¹⁹³ Ridicarea acestui conac a fost începută pe la 1714-1715 de către fostul mare vornic de Târgoviște, Gavriil Drugănescu și finalizată de fiul acestuia, Preda Drugănescu, pe la 1735; Răzvan Theodorescu,

mare pătrată de zid făcut în întregime din cărămidă, căci lipsește piatra în aceste câmpii, în mijlocul căreia este așezată casa lor, de cele mai multe ori <în formă de cruce și având după gustul chinezesc un acoperiș în formă de pavilion mare și făcut în loc de țiglă și olane din tăblii mici, din șindrila>¹⁹⁴. Scările casei se află în exterior, „într-un pridvor descoperit pe unde se intră în primul și singurul cat al casei, în afară de cel care se află la nivelul pământului”¹⁹⁵. Treptele sunt din lemn, dar, în unele cazuri, pot fi și din piatră calcar adusă din zona de munte. În fața casei se întinde „o curte mare și încăpătoare, în care se văd diferite căsuțe pentru slugi, grajduri pentru cai, <cotețe> pentru porci și pentru găini, în afară de porumbar, unde se ține cucuruzul care se numește pe românește porumb sau porumbu”. Iar jumătate din ograda aflată în spatele casei este folosită „ca grădina de zarzavat”¹⁹⁶.

După tratatul de la Küciük Kainardji din 1774, dregătoriile cele mari ale țării au fost împărțite în trei clase. Titularii celor din clasa întâi, 11 sau 12 „boieri mari”, de la marele ban până la marele comis, au fost calificați drept „cinstiți și credincioși”¹⁹⁷, pe când cei din clasa a doua, numiți „boierii noștri”¹⁹⁸, de la marele serdar și până la clucerul de arie, erau etichetați drept „cinstiți”¹⁹⁹. Pe lângă aceștia, boierii cei mici și „căpitanii de afară” erau numiți „slugi ai Domniei”²⁰⁰.

În veacul al XVIII-lea, noblețea sau boieria era dată de deținerea unei dregătorii sau a unei „slujbe domnești”. Pentru a dobândi slujbe, boierii trebuiau să cheltuiască câteva pungi cu aur, iar pentru a se menține numărul lor trebuia să fie cu mult mai mare. Odată ajunși în dregătorii, boierii cereau domnului să le dea „lefi mari”²⁰¹ și, chiar dacă se arătau supuși preaplecați, nu făceau niciodată ceea ce le porunceea domnul²⁰². În plus, se dedau la nenumărate abuzuri pentru a-și scoate banii investiți îndoit sau întreit²⁰³. Cei care nu dețineau slujbe erau disprețuiți de boierii cu dregătorii, dar dacă domnul le acorda vreuna, atunci aceștia ajungeau „de un ifos nesuferit”²⁰⁴.

Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800), vol. II, București, 1987, p. 133. În vremea lui Alexandru Ipsilanti, conacul de la Florești se afla în posesia lui Scarlat Drugănescu, fost mare serdar (19 oct. - 13 iul. 1778); Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 3, p. 454.

¹⁹⁴ Domenico Sestini, *Descrierea călătoriei din anul 1780, în Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, pp. 341-342.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 342.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

¹⁹⁷ Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*, <1778>], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 162.

¹⁹⁸ [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774*, p. 21.

¹⁹⁹ Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*, <1778>], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 162.

²⁰⁰ Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774*, p. 21.

²⁰¹ Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf*, ed. Natalia Trandafirescu, p. 21.

²⁰² Constantino-Guglielmo Ludolf, [*Despre Țara Românească, 1780*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 443.

²⁰³ *Ibidem*, p. 442.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 443.

Cele mai însemnate familii boierești din vremea lui Ipsilanti erau familiile Brâncoveanu, Cantacuzino, Ghica, Dudescu, Pârșcoveanu, Racoviță, Văcărescu, Știrbei, Filipescu, Golescu, Grecianu, Băleanu, Bălăceanu, Crețulescu, etc.

Fugit cu întreaga familie peste munți, în Transilvania, în timpul războiului ruso-turc de la 1769-1774²⁰⁵, Nicolae Brâncoveanu, unul din strănepoții martirului domn Constantin Brâncoveanu, avea să se întoarcă în țară, după 1774, și să se numere printre boierii cei mai ai țării²⁰⁶, el fiind menționat în Divanul domnesc ca mare vistier (12 iul. 1776 – 26 apr. 1777; 1 mai 1779 – 1 martie 1781)²⁰⁷, apoi mare vornic al Țării de Sus²⁰⁸ (4 iul. – 25 noiembr. 1777)²⁰⁹. Fratele acestuia, Manolache Brâncoveanu, i-a fost alături în Divan, familia Brâncoveanu devenind la acea vreme una din cele mai influente familii boierești. El a ocupat mai întâi dregătoria de mare vistier (febr. – 7 noiembr. 1776)²¹⁰, iar apoi, în două rânduri, dregătoria de mare logofăt al Țării de Sus (21 noiembr. 1777 – 7 mart. 1779 și 26 mai 1781 – 20 febr. 1783)²¹¹.

Unul dintre cei mai mari și mai cinstiți boieri de la Curtea lui Alexandru Vodă Ipsilanti a fost Dimitrie (Dumitrache) Ghica, fratele domnului moldovean din acea vreme, Grigore al III-lea Ghica, care, încă de la începutul domniei, a fost numit mare ban (15 febr. 1775 – ian. 1776)²¹². După omorârea domnului moldovean de către turci în toamna anului 1777, Alexandru Ipsilanti l-a scos din viața politică a țării pentru a nu-i supăra pe turci și mai ales pentru a preveni o eventuală prigonire a rudelor fostului domnitor moldovean din Țara Românească²¹³. Câțiva ani mai târziu, când toate au fost date uitării și Ghiculeștii au fost iertați de turci, probabil și datorită demersurilor lui Alexandru Ipsilanti, îl vom regăsi pe Dimitrie Ghica în Divanul domnesc ca mare ban (26 mai 1779 – 1 mart. 1781)²¹⁴.

Un al personaj însemnat de la Curtea lui Alexandru Ipsilanti a fost și vestitul boier cărturar Ianache (Ienăchiță) Văcărescu. Acesta a deținut, în trei rânduri, dregătoria de mare vistier (15 febr. 1775 – 14 iun. 1776; 21 iun. – 29 sept. 1777; 14 mart. – 4 aug. 1778)²¹⁵, ajungând în cele din urmă mare spătar (26 iun. 1779 – 4 mai 1781)²¹⁶.

²⁰⁵ Ilie Chiriță, *Boierii Brâncoveni (Adaosuri)*, în „Arhivele Olteniei”, an XVI, 1937, nr. 92-94, p. 292.

²⁰⁶ Constantino-Guglielmo Ludolf, «*Scrisori despre trecerea prin Țara Românească și Transilvania, 1780*», în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 436.

²⁰⁷ Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 2, p. 299.

²⁰⁸ În 1762, Constantin Mavrocordat a împărțit dregătoria Vorniciei în două: Vornicia Țării de Sus (județele Olt, Argeș, Teleorman, Vlașca, Ilfov și Dâmbovița) și Vornicia Țării de Jos (județele Focșani, Buzău, Săcuieni, Prahova, Muscel și Ialomița); Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 1, p. 121.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 120.

²¹⁰ *Ibidem*, nr. 2, p. 299.

²¹¹ *Ibidem*, nr. 1, p. 129.

²¹² *Ibidem*, p. 118.

²¹³ Franz-Josef Sulzer, *Istoria Daciei transalpine. Spicuiuri și rezumate. Prefață*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 471.

²¹⁴ Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 1, p. 118.

²¹⁵ *Ibidem*, nr. 2, p. 299.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 296.

Așa după cum relatează Dionisie Fotino, Alexandru Vodă Ipsilanti a primit la Curtea sa pe toți boierii „fără deosebire de simțirile și ideile lor politice”, dându-le slujbe și dregătorii importante „după meritele și capacitatea lor”²¹⁷. Astfel, boierul Ștefan Pârșcoveanu, înrudit cu familiile Obedeianu și Cantacuzino²¹⁸, candidatul boierilor pământeni la domnia Țării Românești, în 1774, s-a numărat încă de la începutul domniei lui Alexandru Ipsilanti printre boierii cei mari ai țării, domnul acordându-i cinstirea cuvenită și numindu-l, mai întâi, mare logofăt al Țării de Jos (15 febr. 1775 – 6 febr. 1776)²¹⁹, apoi mare logofăt al Țării de Sus (21 iun. – 29 sept. 1777)²²⁰ și, în sfârșit, mare vornic al Țării de Jos (28 dec. 1777 – 4 noiembr. 1778)²²¹.

De bunăvoința domnului s-a bucurat și fostul mare ban Mihai Cantacuzino, fugit în timpul războiului trecut în Rusia, unde avea să devină, în scurtă vreme, general în armata țaristă. Revenit în țară, în vara anului 1775, în suita prințului Nicolae Vasilevici Repnin, ambasador extraordinar al țarinei Ecaterina a II-a la Înalta Poartă²²², a fost bine primit de Alexandru Vodă Ipsilanti, care i-a cumpărat toate „averile mișcătoare și nemișcătoare ce avea în țară”²²³.

Dacă pentru unii boieri cărmuirea lui Alexandru Ipsilanti se dovedise încă de la început prielnică intereselor lor, pentru alții însă, ea se arăta a fi una despotică. Adeseori, cei ce obțineau audiență la domn, înainte de a intra în sala de primire „își făceau semnul crucii”²²⁴. Alexandru Vodă Ipsilanti era stăpân „pe viața și averea supușilor”, drept pentru care acesta porunca cu ușurință pedepsirea acelor care îl nemulțumeau într-un fel sau altul: unii erau bătuți la falangă, alții erau puși în lanțuri și aruncați în temnița domnească sau exilați pe la vreo mănăstire sub paza arnăuților. Uneori, la mânie, domnul însuși îi pedepsea pe vinovați bătându-i cu buzduganul²²⁵.

Dacă în unele cazuri trecea cu vederea purtarea îndoielnică a unor boieri, precum aceea a lui Mihai Lipoveanu despre care aflase că ținea sub ocrotirea sa, pe moșia de la Lipoveanca, o seamă de tâlhari²²⁶, domnul se arăta neiertător față de cei ce se făceau vinovați de trădare sau *hiclenie*, indiferent că vinovații erau pământeni sau greci. Iată de pildă, pe boierul Ioniță Cândescu, care îndrăznise să facă plângere împotriva sa la Poartă, Alexandru Ipsilanti l-a „scos din boierie”,

²¹⁷ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, tom. II, p. 313.

²¹⁸ Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române. Istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, cu adnotări și completări de Mateiu Caragiale, ediție de Al. Condeescu, București, f. a., p. 465.

²¹⁹ Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 1, p. 130.

²²⁰ *Ibidem*, p. 129.

²²¹ *Ibidem*, p. 122.

²²² *Jurnalul de călătorie prin Moldova al prințului Nicolae Vasilevici Repnin, ambasador extraordinar și plenipotențiar al Majestății Sale Împărătesei <1775>*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 206.

²²³ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, tom. II, p. 314.

²²⁴ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 504.

²²⁵ *Ibidem*.

²²⁶ Franz-Joseph Sulzer, *Istoria Daciei transalpine*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 468.

poruncind să fie umilit public, acesta fiind îmbrăcat în straie umile, țărănești, plimbat pe ulițele Bucureștiului și bătut pe la răspântii cu 300 de lovituri la tălpi, apoi pus în lanțuri și dus, sub escorta arnăuților domnești, la mănăstirea Snagov, unde a fost hrănit numai cu pâine și cu apă²²⁷.

Domnul a poruncit apoi, ca un țăran oarecare să fie îmbrăcat cu hainele acestuia și cinstit de toți ca un boier. Dacă la început țăranul devenit boier și-a arătat teama și uimirea, foarte curând avea să-și joace foarte bine noul rol, îngâmfarea și îndrăzneala sa aveau să stârnească râsul celor din jur. Raicevich relatează cum acesta s-a dus „să facă o vizită banului <Pană> Filipescu²²⁸, boier de primul rang și stăpânul lui, care, crezând că-l boierise domnul, așa cum se răspândise zvonul, l-a pus să șeadă lângă el și l-a tratat cu cafea”. Dar această comedie nu a durat prea mult, „căci după prânz falsul boier a fost dezbrăcat și i s-au dăruit 50 de piaștri”²²⁹.

De o pedeapsă asemănătoare cu cea a lui Ioniță Cândescu a avut parte și marele stolnic Constantin (Dinu) Bălăceanu (febr. – 27 mai 1776)²³⁰, tot pentru oarecare pări și intrigi împotriva domnului²³¹.

Dar nu numai boierii pământeni stârneau mânia domnului, ci și unii boieri greci. În jurul anului 1780, un boier grec bănuieț a fi fost „capul unei conspirații” a fost trimis în surghiun la mănăstirea Sinaia. Slujitorul grec însărcinat cu arestarea boierului complotist, probabil marele armaș Vasilache (22 febr. 1780)²³², „nu <s-a mulțumit> numai să-l pună în fiare și să-l hrănească cu pâine și cu apă, dar, printr-un rafinament de cruzime, a pus să i se coasă hainele pe el pentru ca să fie chinuit de infecție și de viermi”²³³.

Ceremoniile și fastul Curții domnești

La 3 februarie 1775 a avut loc intrarea solemnă în București a noului domn al Țării Românești, Alexandru Ipsilanti²³⁴. În fruntea alaiului domnesc s-au aflat slujitorii din breasla Agiei: mai întâi veneau cătanele cu steagul, conduși de căpitanii lor, urmau polcovnicii Agiei, cazacii pământeni cu steagul și cu căpitanii lor, talpoșii sau dorobanții cu steagul și cu muzicanții lor, căpitanul și zapcii acestora, cazacii Agiei cu muzicanții lor, vânătorii, căpitanii Agiei, ceaușul Agiei și polcovnicul de Târgoviște, polcovnicul vânătorilor și logofătul Agiei, apoi venea

²²⁷ *Ibidem*; vezi și la V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I (1774-1786), p. 121.

²²⁸ De fapt mare logofăt al Țării de Sus (15 febr. 1775 – 6 febr. 1776); Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 1, p. 129.

²²⁹ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788, în Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 504.

²³⁰ Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 2, p. 318.

²³¹ Franz-Joseph Sulzer, *Istoria Daciei transalpine*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 468.

²³² Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 3, p. 467.

²³³ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788, în Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 504, nota 34.

²³⁴ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I (1774-1786), p. 27.

„Aga, pe cal frumos împodobit, cu căciulă de samuru și cu contășu”²³⁵ și stegarul Agiei, iar la urmă ispravnicul orașului București, polcovnicul de poduri cu podarii săi²³⁶.

După breasla Agiei veneau, rând pe rând, slujitorii breslei Spătăriei: mai întâi baș-beșli-aga cu toți neferii săi, apoi călărașii și spătăreii cu zapcii lor, deliții și tufecii cu odobașii lor, după aceștia marele căpitan al menzilorilor cu polcovnicul Spătăriei și cu marele postelnic, apoi lefegiii călări, împreună cu steagul lor, în frunte cu marele căpitan de lefegii și cu zapcii săi, buciumașul Spătăriei „cu tobă și trâmbiță deosebită”²³⁷, iar după el scutelnicii Spătăriei, poterașii călări „cu haine verzi deschise, cu funde la beretele lor din cap, și cu muzica lor”²³⁸ și seimenii Spătăriei având „haine roșii, cu funde galbene la barete, cu steagul mare, cu muzică”, apoi căpitanii și ceașul Spătăriei, polcovnicul de poteră, polcovnicul de seimeni și polcovnicul de vânători, apoi logofătul Spătăriei și baș-buluc-bașa Curții domnești, iar la urmă de tot lefegiii Spătăriei cu steagul și cu muzicanții lor²³⁹.

În urma lefegiiilor spătărești veneau zapcii de Divan cu toți aprozii, vătășeii, ceașeii și copiii de casă, cu vătaful Visteriei, vătaful de păhărniceii, vătaful de aprozi și ceașul de aprozi²⁴⁰.

Breasla Portăriei, care participa la alaiul domnului, îi cuprindea pe toți portăreii cu steagurile lor, în urma cărora venea marele portar, secondat de cei doi subordonați ai săi, respectiv portarul al II-lea și portarul al III-lea. Aceștia erau urmați de negustorii pământeni și cei străini, în frunte cu staroștii lor, de lipcanii domnești și de toți boierii țării de la clucerul de arie până la marele ban²⁴¹.

Următoarea breaslă era breasla Armășeii, formată din toți armășeii și pușcașii, conduși de armașul al II-lea și armașul al III-lea, după care veneau armașul cel mare cu „toți lăutarii pământeni” și cu „musica europeană”, apoi toate steagurile și tuiurile domnești. În urma lor veneau cele două beizadele domnești, Constantin și Dimitrie, apoi dregătorii otomani trimiși de Poartă (*schiemni agasi, ceașul și checeliul* împărătesc), precum și dregătorii și slujitorii turci aflați în slujba domnului (*alai-ceașul, baș-cihodarul, matarași-bașa, deli-bașa*, etc.)²⁴².

Alaiul domnesc era încheiat de domnul țării, Alexandru Ipsilanti, însoțit de cele două steaguri, respectiv steagul domnesc, cu Sfinții Constantin și Elena și cu Sfânta Cruce pe o parte, iar pe cealaltă cu blazonul domnesc, și sangeacul împărătesc, iar în urma domnului cânta „meterhaneaua”²⁴³.

²³⁵ *Alaiul la intrarea lui Ipsilante. 3 Februarie 1775*, în V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. II (1774-1786), p. 10.

²³⁶ *Ibidem*.

²³⁷ *Ibidem*.

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ *Ibidem*, p. 11.

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ *Ibidem*.

²⁴² *Ibidem*, p. 12.

²⁴³ *Ibidem*, p. 13.

Deoarece Curtea domnească fusese în cea mai mare parte ruinată în timpul războiului ruso-turc²⁴⁴, Alexandru Ipsilanti și-a stabilit reședința în casele boierilor Brâncoveni până la ridicarea și inaugurarea unei noi Curți domnești pe Dealul Spirii, cunoscută sub numele de Curtea Nouă (1776)²⁴⁵. Așadar, vreme de mai bine de un an de zile, reședința domnului s-a aflat în casele brâncovenești, ceremoniile oficiale și întrunirile Divanului continuând să se facă la Curtea Veche, în acele interioare refăcute în grabă la 1772, cu prilejul discuțiilor preliminare dintre ruși și turci, în vederea încheierii unui acord de pace²⁴⁶.

Atunci când reprezentanții unor puteri creștine sau unii demnitari otomani mai însemnați, precum pașalele de Hotin sau de Bender, își făceau apariția în capitala Țării Românești, Alexandru Vodă Ipsilanti trebuia să le iasă în cale cu mare alai și să îndeplinească toate ceremoniile ce se cuveneau²⁴⁷. Despre ceremoniile care aveau loc la Curtea domnească sub domnia lui Ipsilanti, informații însemnate ne sunt oferite de prințul Nicolae Vasilevici Repnin, ambasadorul Rusiei la Înalta Poartă (1775).

După ce a zăbovit câteva zile la Curtea Moldovei, în drumul său către Poartă, ambasadorul rus a trecut Milcovul la data de 20 august 1775²⁴⁸. Intrând pe pământul Țării Românești la orele 9⁰⁰ dimineța, acesta a fost întâmpinat de trimișii domnului muntean, marele spătar Ștefan Mișoglu²⁴⁹, cu 100 de slujitori seimeni și secretarul particular al acestuia, Stephan Ignaz Raicevich²⁵⁰, care i-au urat bun venit în numele lui Alexandru Vodă Ipsilanti. Atunci când ambasadorul a trecut călare printre cele două rânduri de slujitori, aceștia „l-au salutat cu steagurile și au sunat din trâmbițe și alte instrumente”²⁵¹.

În dimineața zilei de 1 septembrie 1775, ambasadorul rus și întreaga sa suită au fost întâmpinați, în apropiere de București, de Alexandru-vodă Ipsilanti și doamna sa, Ecaterina Ipsilanti (născută Moruzi)²⁵², după care au fost duși în

²⁴⁴ În 1769 Curtea domnească fusese jefuită de „volintirii” marelui spătar Pârnu Cantacuzino (Mihail banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată și adnotată de N. Iorga, București, 1902, p. 173).

²⁴⁵ Lucrările, începute în martie 1775 și supravegheate de către marele ban Dumitrache Ghica, marele vornic Nicolae Dudescu și Ioan Villara, au fost încheiate în noiembrie 1776 (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. II (1774-1786), p. 207). Curtea Nouă a fost ridicată pe un deal din afara orașului, acoperit de vii și livezi, pe locul unde se afla o biserică din lemn ridicată de doctorul Spirea, de unde și numele de biserica Spirii și Dealul Spirii (Ștefan Ionescu, *op. cit.*, p. 85).

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 83.

²⁴⁷ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788, în Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 505.

²⁴⁸ *Jurnalul de călătorie prin Moldova al prințului Nicolae Vasilevici Repnin, ambasador, extraordinary și plenipotențiar al Maiestății Sale Împărătești*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 202.

²⁴⁹ Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 2, p. 296.

²⁵⁰ Raguzan de origine, Raicevich venise în același an la Curtea de la București și intrase în slujba lui Alexandru Vodă Ipsilanti ca secretar pentru limbile franceză și italiană; a se vedea biografia acestuia în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 476.

²⁵¹ *Jurnalul de călătorie prin Moldova al prințului Nicolae Vasilevici Repnin,...*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 203.

²⁵² Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 100.

corturile pregătite pentru un scurt popas. Aici, distinșilor oaspeți li s-au servit diferite băuturi răcoritoare și fructe, după care au fost lăsați câteva ore să se odihnească. Apoi, în jurul prânzului, ambasadorul, încălecând pe un cal frumos echipat, care-i fusese dăruit de domn, în vreme ce soția sa îl urma în trăsura ambasadei, a pornit cu întreaga suită spre București. Înaintea fastuosului alai mergeau fiii domnului, Constantin și Dimitrie Ipsilanti. Pe la orele 14⁰⁰, întregul alai și-a făcut apariția la marginea orașului. Atunci când ambasadorul rus a intrat în București au fost trase clopotele tuturor bisericilor și mănăstirilor din oraș, iar când acesta a ajuns la Curtea domnească au bubuit tunurile și au răsunat flintele slujitorilor domnești²⁵³.

A doua zi, pe 2 septembrie, dis-de-diminează, la locuința unde fuseseră găzduiți prințul Repnin cu soția sa, și-a făcut apariția marele postelnic Scarlat Caragea, care s-a interesat de sănătatea acestora și le-a adresat urări de bine din partea domnului și a doamnei. La plecare, marele postelnic a lăsat darurile trimise de domn ambasadorului Repnin, generalului Roșov, adjutantul acestuia și membru al ambasadei. Apoi, către prânz, mai precis la orele 11⁰⁰, prințul Repnin, însoțit de întreaga sa suită, a făcut o vizită domnului. Soția sa, urmându-i exemplul, s-a dus, după orele prânzului, în vizită la doamna Ecaterina. În seara acelei zile, Alexandru-vodă Ipsilanti, în semn de curtoazie, a făcut o vizită ambasadorului, cu care a și servit cina, iar în ziua următoare, doamna Ecaterina și una din fiicele sale²⁵⁴, împreună cu boieroaicele din suita lor, au făcut o vizită soției ambasadorului, vizită care s-a prelungit până la orele 8⁰⁰ seara²⁵⁵.

În seara zilei de 4 septembrie, ambasadorul Repnin a organizat „o cină de 70 de persoane”, printre acestea numărându-se cei mai însemnați membri ai ambasadei și cei mai aleși boieri de la Curte, împreună cu soțiile lor. După masă, participanții, deopotrivă gazde și musafiri, „au fost distrați cu jocuri naționale, în vreme ce ambasadorul și domnul jucau cărți”²⁵⁶. Petrecerea s-a încheiat după miezul nopții.

A doua zi, ambasadorul și membrii suitei sale, dând curs invitației domnului, au mers la Curte pentru a servi masa de prânz. Domnul i-a făcut o primire cu toate onorurile cuvenite. La vremea aceea, Alexandru Ipsilanti, care avea între 40 și 50 de ani²⁵⁷, se arăta a fi „un bărbat frumos, politicoș și afabil”, dar și un principe cultivat, care vorbea destul de bine limbile italiană și franceză. Soția acestuia, doamna Ecaterina, sora viitorului domn moldovean Constantin Moruzi (1777-1782), era „o femeie cu multă grație, foarte afabilă și foarte iubită” de cei din jur, dar care nu vorbea decât limba greacă. Fiica cea mică a acesteia, Smaragda sau

²⁵³ Jurnalul de călătorie prin Moldova al prințului Nicolae Vasilevici Repnin, ..., în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 204.

²⁵⁴ Alexandru Ipsilanti și doamna Ecaterina au avut două fiice: Rallu și Smaragda (Smaranda); Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 100.

²⁵⁵ Jurnalul de călătorie prin Moldova al prințului Nicolae Vasilevici Repnin, ..., în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 204.

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 205.

²⁵⁷ Academia Română a intrat în posesia celor patru portrete ale lui Alexandru Ipsilanti datorită lui D. A. Sturza, *Memoriu asupra portretelor domnilor români*, București, 1874, p. 25.

Smaranda, „o tânără cu mult spirit și chibzuință și foarte frumoasă” și care se exprima destul de bine în limba franceză, se dovedea o prezență încântătoare, atrăgând asupra ei toate privirile și cucerind toate inimile. Cele două *beizadele* domnești, Constantin și Dimitrie, primul de 14 ani și cel de-al doilea de 12 ani²⁵⁸, se descurcau mulțumitor cu exprimarea în limba italiană și dovedeau sârguință în învățarea limbii franceze²⁵⁹.

Pe 6 septembrie 1775, de Sf. Ecaterina, ziua onomastică a țarinei Ecaterina a II-a, în București a fost mare sărbătoare. Ambasadorul rus, prințul Nicolae Repnin, împreună cu întreaga suită, a luat parte la oficierea slujbei Liturghiei care a avut loc la biserica celor 40 de mucenici, ctitoria fostului mare ban, Mihai Cantacuzino²⁶⁰. Apoi, la prânz, acesta a organizat un ospăț pentru 70 de persoane, printre aceștia numărându-se domnul cu marii dregători de la Curte, mitropolitul Grigore al II-lea și episcopii Chesarie al Râmnicului și Cosma al Buzăului. În timpul mesei a cântat „muzica instrumentală” a ambasadei ruse, iar atunci când se închina în cinstea lui Alexandru Vodă Ipsilanti, răsunau „trâmbițele și tobele”. După masă a avut loc un bal, unde invitații au dansat dansuri străine și autohtone.

În dimineața zilei următoare, de 7 septembrie, ambasadorul rus a luat parte la o vânatoare organizată de domn. După aceasta, prințul Repnin și membrii suitei sale au fost invitați la masa pregătită, din porunca domnului, într-un cort special amenajat. La ospăț a luat parte și doamna cu boieroaicele din anturajul său. După masă s-a jucat „o comedie turcească”, iar seara s-a organizat un mic foc de artificii²⁶¹.

Patru zile mai târziu, pe 11 septembrie, ambasada rusă a părăsit Bucureștiul, fiind însoțită de alaiul domnesc până la marginea orașului, în apropiere de mănăstirea Văcărești. Aici, după ce și-a luat rămas bun de la domnul și doamna Țării Românești, prințul Repnin, însoțit de fostul mare ban Mihai Cantacuzino, devenit între timp consilier de stat al țarinei Ecaterina a II-a²⁶², a pornit spre Dunăre și de aici spre Istanbul.

În vremea lui Alexandru Vodă Ipsilanti, mesele domnești erau servite după moda occidentală (franceză)²⁶³, căci domnul își adusese la Curte un bucător de profesie în persoana francezului Louis Etienne Maynard, numit „bucătar șef”²⁶⁴ sau „baș-bucătar”²⁶⁵. Ipsilanti a introdus în timpul domniei sale un adevărat

²⁵⁸ Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 101.

²⁵⁹ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 26 iunie 1775, în Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 211.

²⁶⁰ Ctitorită între anii 1764-1766 și închinată ca metoh episcopiei de Râmnic; cf. *Jurnalul de călătorie prin Moldova al prințului Nicolae Vasilevici Repnin,...*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 205, nota 61.

²⁶¹ *Ibidem*, p. 205.

²⁶² *Ibidem*, p. 206.

²⁶³ Constantino-Guglielmo Ludolf, *Scrisori despre trecerea prin Țara Românească și Transilvania*, 1780, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 435.

²⁶⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. I, vol. II, 1781-1814, documente culese de A. I. Odobescu, București, 1885, p. 7.

²⁶⁵ G. I. Ionescu-Gion, *Alexandru Ipsilanti și fiii săi (1774-1782)*, în Idem, *Din istoria fanarioților. Studii și cercetări*, București, 1891, p. 69.

ceremonial al meselor domnești, acesta fiind descris pe larg de către Sulzer. Astfel, atunci când domnul făcea masă mare la Curte cu boierii cei mari, aceștia stăteau la masă „doar cu un fes sau o tichie roșie (*Habuchen*), fără căciulă (*Mutze*)”, numai mitropolitul având voie să-și păstreze capul acoperit. Doamna Ecaterina stătea pe scaunul din stânga domnului și lângă se așezau fiicele sale, iar cele două beizadele, Constantin și Dimitrie, se așezau pe scaunele din dreapta domnului. Lângă aceștia stătea cel mai însemnat dregător, respectiv marele spătar, iar ceilalți dregători se așezau la masă cum apucau, fiecare din ei căutând „să șeadă mai aproape sau în fața domnului”²⁶⁶. Atunci când mitropolitul închina în sănătatea domnului erau slobozite tunurile, după care cântau muzicile Curții, respectiv „muzica germană, cea țigănească și tabulhanaua turcească”, precum și un „cor bisericesc”²⁶⁷.

Alexandru Vodă Ipsilanti a avut marele merit de a fi introdus la Curtea de la București muzica occidentală, atestată în vremea acestuia sub numele de „muzica europeană”²⁶⁸, prin acel cvartet²⁶⁹ constituit din muzicanți germani și maghiari²⁷⁰.

Sulzer a mai găsit la Curtea lui Ipsilanti o „muzică turcească”, respectiv două formații de instrumentiști turci, una jucând rol de *musica de camera* și fiind compusă din fluiere de diferite forme și mărimi, un nai (*ney*), un fel de țimbal (*müzüm*) și un tip de vioară (*riemany*)²⁷¹, alta jucând rol de fanfară și fiind compusă din 20 de tobe mari și 20 de talgere, 10 trompete prost acordate, al căror sunet semăna cu un „țipăt jalnic de pisică”²⁷². Prima era cunoscută în epocă sub numele de *mehterhanea*, iar cea de-a doua sub numele de *tabulhanea*. Reunite, cele două formații sau „orchestre” formau muzica domnească de ceremonii²⁷³.

²⁶⁶ Franz-Josef Sulzer, *Istoria Daciei transalpine. Spicuiuri și rezumate. Prefață*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 471.

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 472.

²⁶⁸ *Alaiul la intrarea lui Ipsilante. 3 Februarie 1775*, în V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. II (1774-1786), p. 11.

²⁶⁹ La începutul secolului al XVII-lea, cvartetul (it. *quartetto*; fr. *quartette*) reprezenta o formă muzicală pentru 4 instrumente, iar de la jumătatea secolului al XVIII-lea, o compoziție pentru 4 instrumente în acord analog (ex. două vioară, o violă și un violoncel) sau 4 voci în registre diferite (*soprano, contralto, tenore e basso*); *L'Enciclopedia della musica*, sub coordonarea lui Sandro Tanga, consultant și coordonator științific: Alberto Basso, cu o prezentare de Claudio Abbado, Istituto Geografico De Agostini, Novara, 1995, p. 744.

²⁷⁰ Maria-Ana Musicescu, *Relații asupra muzicii de curte și muzicii țărănești în «Geschichte des Transalpinischen Daciens» de F. I. Sulzer*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an. II, 1955, nr. 1-2, p. 297. După opinia lui Octavian Lazăr Cosma, *capela* sau formația lui Ipsilanti ar fi fost compusă din 10 instrumentiști; cf. *Hronicul muzicii românești. Epoca străveche, veche și medievală*, vol. I, București, 1973, p. 408.

²⁷¹ Maria-Ana Musicescu, *op. cit.*, p. 298.

²⁷² *Ibidem*.

²⁷³ Claudiu Neagoe, *Muzică și societate în Țara Românească și Moldova (1550-1830)*, Brăila, 2008, p. 71.

Meheterhanea

(<http://www.mkutup.gov.tr/osmanli/30>)

Banchet la Curtea domnească

(*Erotocritul*, Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 3514, f. 12r)

Nu în ultimul rând, la Curtea domnească se găsea și o formație sau un taraf de 20 de muzicanți²⁷⁴, care dovedeau un talent admirabil în a improviza diverse melodii²⁷⁵. Dacă la începutul veacului al XVIII-lea un taraf (bandă) de lăutari cuprindea două-trei instrumente, ca de exemplu o lăută sau scripcă cu trei strune, apoi o țiteră sau citeră de lemn, de cele mai multe ori dezacordată²⁷⁶, în vremea lui Alexandru Ipsilanti numărul instrumentelor a crescut, un taraf cuprinzând între 3 (tobă, surlă sau trompetă și cobză)²⁷⁷ și 5 instrumente (un fluiet, un țambal, un

²⁷⁴ Era vorba de 20 de lăutari țigani aflați în subordinea marelui armaș; Friedrich Wilhelm von Bauer, [*Descrierea Țării Românești*], <1778>, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 168.

²⁷⁵ Maria-Ana Musicescu, *op. cit.*, p. 302.

²⁷⁶ Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel, [*Jurnal de campanie pe anii 1710-1714*], în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 316.

²⁷⁷ Claudiu Neagoe, *op. cit.*, p. 115.

kopuz sau o cobză, o vioară și o dara sau dairea)²⁷⁸ sau chiar mai multe (un nai sau muscal, trei feluri de fluier, respectiv un caval, o trișcă și o tilincă, apoi una sau două viori, o cobză sau un țambal)²⁷⁹.

Nu exista petrecere boierească sau domnească fără taraf de lăutari²⁸⁰. Posedând o admirabilă ușurință în arta improvizației, lăutarii valahi interpretau cu măiestrie și cu multă pasiune cântece populare, cântece „de lume”²⁸¹, precum și jocuri autohtone sau străine aflate la modă în acea vreme (hora, călușul, mocăneasca, bățuta, brâul valah, ardeleneasca, arnăuțeasca, sârba, etc.)²⁸². Arătându-se impresionat de cântecele și jocurile românilor, Sulzer a făcut și o clasificare a acestora după criteriul regional (jocuri de munte și jocuri de câmpie) și după felul cum acestea se desfășurau (jocul cu figuri și hora)²⁸³. La Curtea lui Ipsilanti, aflăm dintr-o relatare de la 1780, nu se dansau decât „dansuri grecești și românești”²⁸⁴, deși unele genuri și forme muzicale occidentale cunoscuseră o oarecare răspândire în rândul elitelor boierești în timpul ocupației militare rusești din anii 1769-1774²⁸⁵.

Firea și moravurile valahilor

Alexandru Vodă Ipsilanti a căutat, printre altele, să îndrepte apucăturile și obiceiurile proaste ale boierilor, dar mai ales purtările necuvincioase ale acestora la masă. Sulzer, martor ocular la o astfel de scenă cu adevărat grețoasă, consemna următoarele: „Un cavaler de la Curte împarte cu amândouă mâinile o găină fiartă sau un curcan fript, și le bagă din nou în castron, mai departe o doamnă moaie cu degetele ei delicate o bucată de pâine într-un blid, și scoate o bucată dintr-un miel, și aici vezi zece mâini de bărbați și de femei, grăbindu-se fără furculițe spre un castron care se află în aer sau în mâinile celui care servește la masă [...]”²⁸⁶.

Majoritatea boierilor sufereau de patima beției, cea mai bună dovadă în acest sens oferind-o purtarea marelui vistier Ianache (Ienăchiță) Văcărescu, care, luând parte la un bal dat de comandantul austriac al Brașovului, în 1781, „s-a îmbătat într-atât încât a dat afară în sala de bal tot ce consumase”²⁸⁷. Cu un alt prilej, la un

²⁷⁸ Biblioteca Academiei Române, ms. 3514, f. 12r; vezi și G. Popescu-Vâlcea, *Erotocritul logofătului Petrache*, București, 1977, pl. XII.

²⁷⁹ Cf. Petre Brâncuși, *Muzica românească și marile ei primeniri*, vol. I, București, 1978, pp. 213-214.

²⁸⁰ În 1775, Alexandru Vodă Ipsilanti a reorganizat breslele de lăutari de la București, Craiova și Focșani numindu-le *vătășii*; Stela Sava, *Însemnări privitoare la condiția socială a lăutarilor, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, an. I, 1954, nr. 1-2, p. 234 și pp. 235-236.

²⁸¹ Gh. Ciobanu, *Folclorul orășenesc*, în „Studii de muzicologie”, vol. III, 1967, pp. 53-54. A se vedea pe larg despre, la: Claudiu Neagoe, *op. cit.*, pp. 154-155.

²⁸² Maria-Ana Musicescu, *op. cit.*, p. 299.

²⁸³ *Ibidem*.

²⁸⁴ Constantino-Guglielmo Ludolf, *Scrisori despre trecerea prin Țara Românească și Transilvania*, 1780, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 436.

²⁸⁵ Claudiu Neagoe, *op. cit.*, p. 161.

²⁸⁶ Franz-Josef Sulzer, *Istoria Daciei transalpine. Spicuiuri și rezumate. Prefață*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 472.

²⁸⁷ *Ibidem*.

ospaț dat de ziua domnului, marele ban Nicolae Dudescu, vrând să cinstească pe domn cu urările sale, „s-a ridicat ca primul boier al țării după obicei”, și, după ce „și-a rostit urarea, a gustat puțin din marele pahar de închinat, și a vărsat restul paharului în obrazul marelui vornic <Pană Filipescu>”²⁸⁸.

Boierii își petreceau cea mai mare parte a timpului, atunci când nu se aflau în slujbe sau dregătorii, pe moșiile lor, chefuind și trândăvind în conacele și palatele lor, clădite și decorate după moda orientală, contemplând natura din jur. Relatările secretarului Raicevich sunt elocvente în acest sens: „[...] Lipsa de ocupație și vanitatea au introdus la București o modă foarte ciudată. Toți boierii, cu slujbă sau fără <slujbă>, își petrec dimineața la Curte, în vreo sală, făcând cerc și stând de vorbă. De această boală s-au molipsit și negustorii și cel care nu se duce să-și piardă vremea în acel club (s. n.), trece drept un om de rând; chiar servitorii au legat de aceasta o idee de distincție și se fălesc că sunt <feciori de boieri de Curte>, adică servitor al unui boier care ține de Curte și sunt în stare să părăsească pe un stăpân care nu merge la Curte”²⁸⁹.

Moravurile boierilor munteni se stricaseră, într-o mare măsură, în timpul ocupației rusești din anii 1769-1774, astfel că în vremea lui Alexandru Ipsilanti nimeni nu mai era socotit „om de lume” dacă nu avea o „amantă”²⁹⁰.

Cultură și spiritualitate

Pentru că în Țara Românească domnise multă vreme o „neștiință adâncă”, Alexandru Vodă Ipsilanti a dorit, încă de la început, să trezească în supușii săi „voința de a se instrui, de a se lumina și de a ieși din noroiul și din rugina în care se aflau cufundați de mai multe veacuri”. Drept urmare, el a înființat la București, așa după cum aflăm dintr-o relatare de epocă, „o școală publică”, pe care a dotat-o „cu un număr îndestulător de instrumente și de aparate de fizică”²⁹¹.

La 1 februarie 1775, Alexandru Vodă Ipsilanti a dat poruncă mitropolitului țării, Grigore al II-lea (1760-1787), să cerceteze cum ar putea fi îmbunătățită situația „școlii elinești”, precum și a celei „slavonești”, din București. Domnul cerea, totodată, un raport (*anafora*) cu numărul și situația materială a dascălilor și a elevilor²⁹². Pentru acest principe luminat, „învățătura și aflarea științelor” reprezentau, fără îndoială, „podoaba cea adevărată a sufletului”. Așa se explică de ce, la 17 martie 1775, Alexandru Vodă Ipsilanti a ridicat noua școală domnească, cu sediul la Sf. Sava, la rang de „academie”, aici urmând să se studieze filosofia, matematica, teologia, greaca, latina, slavona, româna și franceza. Un an mai târziu,

²⁸⁸ *Ibidem*, p. 473.

²⁸⁹ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 505.

²⁹⁰ Constantino-Guglielmo Ludolf, *Scrisori despre trecerea prin Țara Românească și Transilvania*, 1780, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 435.

²⁹¹ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 18 martie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 212. A se vedea și la Claudiu Neagoe, *Carte, cultură și societate în Țara Românească în veacul al XVIII-lea*, în „Analele Brăilei”, serie nouă, an. V, 2004, nr. 5, p. 121.

²⁹² George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București, 1982, pp. 247-248, doc. 214.

avea să se înființeze aici și o „catedră de cântare bisericească” sau o „școală de muzică”²⁹³, care, pe la 1780, era condusă de protopsaltul Constantin²⁹⁴.

Alte două școli, una în limba greacă și alta în limba română, urmau să se înființeze la Craiova și Buzău. Anual, domnul dădea fiecărei școli câte 30 de punți cu bani, iar întreținerea lor era lăsată pe seama mănăstirilor, care, de acum, erau „slobode de orice slujbă domnească”. Eforii și epitropii ai acestor școli au fost numiți mitropolitul, cei doi episcopi și marii boieri ai țării, de la marele ban până la marele vistier²⁹⁵. La scurtă vreme, boierii epitropii, în frunte cu marele logofăt Pană Filipescu, au înștiințat pe domn printr-o „anafora”, că în „cutia milelor”, din veniturile mănăstirilor se adunase suma de 9 575 de taleri, aceasta urmând să fie folosită pentru întreținerea școlilor, pentru lefurile dascălilor și bursele elevilor²⁹⁶.

În fruntea Academiei domnești de la București a fost numit unul dintre cei mai învățați cărturari ai vremii, Neofit Cvasocalyvitis²⁹⁷, dascălul celor doi fii ai lui Ipsilanti, Constantin și Dimitrie, „un bătrân cumsecade și cu moravuri simple”, care și-a dedicat întreaga viață unei gramatici grecești, tipărită la București în 1768²⁹⁸. Câțiva ani mai târziu, mai precis în 1780, după moartea acestuia, în fruntea Academiei domnești a fost adus Manase Eliadi, profesor de filosofie și matematică²⁹⁹.

Printr-un alt hrisov domnesc, emis la 13 august 1775, cei doi dascăli români de la Școala slavonească de la Sf. Gheorghe Vechi, Constantin și Dragomir, au fost iertați de toate „dajdiile”³⁰⁰.

Pe lângă reorganizarea învățământului bucureștean, domnul a mai intenționat să întemeieze, pentru folosul tuturor și o bibliotecă³⁰¹, prin mărirea și dotarea cu noi cărți a bibliotecii Școlii domnești de la Sfântul Sava, unde, în 1776, s-a instituit oficial funcția de „bibliotecar”³⁰².

Curtea domnească de la București, căutând să imite modelul Curții de la Versailles, a căpătat foarte curând fizionomia unei mici Curți europene³⁰³. Alexandru Ipsilanti a adus aici pe arhitectul sas Johan Rathner, care trebuia să ridice o nouă biserică domnească, apoi pe inginerul grec italianizat Spiridon

²⁹³ Mihail Gr. Poslușnicu, *Istoria muzicii la români. De la Renaștere până-n epoca de consolidare a culturii artistice*, București, 1928, pp. 18-19.

²⁹⁴ *Ibidem*, p. 80.

²⁹⁵ George Potra, *op. cit.*, pp. 248-250, doc. 215.

²⁹⁶ *Ibidem*, p. 251.

²⁹⁷ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 80.

²⁹⁸ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 2 februarie 1777*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, pp. 218-219.

²⁹⁹ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 80.

³⁰⁰ George Potra, *op. cit.*, pp. 252-253, doc. 216.

³⁰¹ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 18 martie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 212.

³⁰² Vasile Alexandrescu Urechia, *Cele mai importante documente școlare din Țara Românească și Moldova*, ediție critică de Gh. Pârnuță și Șt. Trâmbaciu, București, 2003, p. 95, doc. 19.

³⁰³ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, pp. 68-69.

Macri, care a realizat scara palatului domnesc de la Curtea Nouă și pe pictorul venețian Giorgio Venier, pentru realizarea portretelor domnești și boierești³⁰⁴.

Majoritatea cărturarilor și învățaților de la Curte erau greci, iar știința acestora se mărginea, potrivit unei mărturii din epocă, „la înțelegerea limbii grecești literare”, lipsind orice altă preocupare, fie pentru istorie sau cronologie, fie pentru geografie, critică, etc. Gramatica reprezenta, așadar, „începutul și sfârșitul științei lor”³⁰⁵.

Pentru educația celor doi fii ai săi, Constantin și Dimitrie, domnul a tocmi dascăli străini: în 1775, doctorul macedonean Manase Eliade (1773-1813) a fost numit „profesor de matematică”³⁰⁶, în 1779, Jean-Baptiste Linchou a devenit „dascăl de limba franceză”³⁰⁷. Un alt străin, raguzan de origine, Stephan Ignaz Raicevich, aflat în slujba domnului în calitate de secretar de limbă franceză și de limbă italiană, se arăta a fi „un om cu mult spirit și foarte învățat”, dar, totodată, vanitos și risipitor, căci ținea pe cheltuiala sa o tânără grecoaică, lucru considerat obișnuit la acea vreme³⁰⁸.

Alexandru Vodă Ipsilanti era un principe bine informat. La Curtea sa soseau regulat, de peste graniță, gazete europene, în special franceze și olandeze³⁰⁹, cu informații de ultimă oră³¹⁰. Totodată, domnul purta corespondență cu personaje ilustre ale Europei, ca de pildă celebrul Pietro Trapassi Metastasio (1698-1782)³¹¹.

Adept al ideilor luminate europene³¹² și spirit tolerant, Alexandru Vodă Ipsilanti, deși s-a arătat foarte legat de credința ortodoxă, nu a disprețuit în vreun fel religia supușilor săi, fie că era vorba de catolici, luterani, armeni sau evrei. Tuturor le-a acordat „libertate de conștiință și exercițiul public al cultului”³¹³. Prin „rânduilele” sale a căutat să înlăture „prejudecățile populare și grosolane” care-i stăpâneau, deopotrivă, pe români și pe greci, dar mai ales s-a dovedit a fi un adevărat arbitru al conflictelor etnice și confesionale. Exemplul cel mai elocvent în acest sens l-a constituit disputa dintre clericii ortodocși și cei evrei, din anul 1775. Atunci, preoții și călugării ortodocși din București și-au manifestat indignarea

³⁰⁴ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. II, pp. 19-20.

³⁰⁵ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 2 februarie 1777*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 218.

³⁰⁶ Franz-Josef Sulzer, *Istoria Daciei transalpine. Spicuiuri și rezumate. Prefață*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 463.

³⁰⁷ Jean-louis Carra, *Disertație geografică, istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești <1779>*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 340.

³⁰⁸ Constantino-Guglielmo Ludolf, *Scrisori despre trecerea prin Țara Românească și Transilvania*, 1780, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 435.

³⁰⁹ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 71.

³¹⁰ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 507.

³¹¹ *Istoria românilor*, vol. VI, *Românii între Europa clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, Constantin Bălan, București, 2002, p. 478.

³¹² Vezi Constantin C. Giurescu, *Un remarquable prince phanariote: Alexandre Ipsilanti vóevode de Valachie et de Moldavie*, în *Symposium. L'époque phanariote*, Thessaloniki, 1974, pp. 61-69.

³¹³ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 18 martie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 212.

când au aflat că evreii și-au construit sinagogă „înlăuntrul orașului”. Drept urmare, ei au apelat la judecata domnească. Domnul a chemat înaintea sa pe mai marii comunității evreiești din București, alături de cei ai ortodocșilor, și „i-a întrebat dacă doreau să-și țină sinagoga în oraș sau în afară de oraș”. Aceștia au răspuns că le-ar fi mai la îndemână, „cu voia domnului”, bineînțeles, să-și aibă lăcașul de cult „acolo unde se află de mai mulți ani, adică în cuprinsul mahalalei lor”. Domnul le-a acceptat dorința, poruncind clericilor ortodocși să nu se mai amestece în treburile acestora, invocându-le, totodată, cu înțelepciune, un argument extrem de convingător: „Nu vă băgați în treburile altora, când aceștia nu se amestecă în ale voastre. Dacă credința voastră nu ar fi aici religia dominantă și mărturisită de mine însumi, ați admite oare ca un domn de o credință deosebită de a voastră să vă trimită să săvârșiți slujbele voastre bisericesti în afara orașului?”³¹⁴.

De atenția și bunăvoința domnului s-a bucurat și mica comunitate catolică din Câmpulung, care la 1775 mai număra doar 18 suflete. Vechile privilegii ale acestora au fost reconfirmate și întărite de Alexandru Vodă Ipsilanti între anii 1775 și 1780³¹⁵. Mai întâi, domnul le-a stabilit, la 21 martie 1775, un bir de 12 taleri pe an, care putea fi plătit jumătate la Sf. Gheorghe și jumătate la Sf. Dumitru³¹⁶, apoi, la 28 iunie 1775, a cerut celor doi ispravnici de Muscel, Constantin Văcărescu, mare serdar și Scarlat Hiotul, pitar³¹⁷, ca preoții catolici de la Bărăția din Câmpulung să fie scutiți de oierit, dijmărit și pogonărit³¹⁸, iar prin cartea domnească emisă la 1 octombrie 1780 aceștia să fie scutiți de vinăriciu³¹⁹. Alexandru Vodă Ipsilanti a mai poruncit, la 13 iunie 1780, ispravnicilor de Muscel, Radu Golescu, serdar și Constantin, fost mare comis³²⁰, să cerceteze și să soluționeze conflictul izbucnit între preoții catolici și negustorii câmpulungeni, din cauza celor două prăvălii sau cele „două bolte” deschise la poarta mănăstirii, râvnite și de unii și de alții³²¹.

Relațiile lui Alexandru Ipsilanti cu Înalta Poartă

Prin pacea de la Küciük-Kainardji (10/21 iulie 1774), i s-au recunoscut Țării Românești vechile privilegii și în special autonomia internă³²², iar prin *hatt-i-șerif*-ul sultanului Abdül-Hamîd I (15-24 decembrie 1774) i-au fost limitate obligațiile

³¹⁴ *Ibidem*.

³¹⁵ Vezi pe larg la: Claudiu Neagoe, Ionuț Vasiliu, *Noi contribuții privitoare la comunitatea catolică din Câmpulung-Muscel (secolele XVI-XVIII)*, în *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, volum editat de Laurențiu Rădvan, Iași, 2006, pp. 118-119.

³¹⁶ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I-II, București, 1900. p. 312, doc. LXXXIV.

³¹⁷ Ștefan Trâmbaciu, *Instituții medievale românești. Ispravnicii de Muscel*, în „Buletin științific. Studii istorice”, nr. 1-2 (2002-2003), Pitești, 2004, p. 55.

³¹⁸ Gheorghe Pârnuță, Ștefan Trâmbaciu, *Documente și inscripții privind istoria orașului Câmpulung-Muscel*, vol. II, (1700-1799), București, 1999, pp. 189-190, doc. 99.

³¹⁹ *Ibidem*, pp. 214-215, doc. 123.

³²⁰ Ștefan Trâmbaciu, *op. cit.*, p. 56.

³²¹ Claudiu Neagoe, Ionuț Vasiliu, *op. cit.*, p. 122.

³²² Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, pp. 228-229, doc. 45.

către Poartă³²³. Mai mult decât atât, această situație i-a permis noului domn, Alexandru Ipsilanti, investit la data de 30 septembrie/11 octombrie 1774³²⁴, să apere țara de abuzurile dregătorilor otomani și ale pașalelor de la Dunăre³²⁵, cărora sultanul Abdül-Hamîd I le poruncise, încă din 5-14 noiembrie 1774, să respecte „privilegiile” acordate Țării Românești³²⁶.

Alexandru Vodă Ipsilanti, „a slujit cu devotament și cu credință” Înalta Poartă, atât înainte, în scurta perioadă cât a fost mare dragoman³²⁷, dar mai ales după ce a fost numit domn al Țării Românești. Chiar din primii ani de domnie (1775-1776), acesta a intervenit și a pus capăt revoltei de la Ada-Kale, condusă de frații lui Regip Pașa, Isalih și Bekir³²⁸.

Cu toate acestea însă, poziția lui Alexandru Ipsilanti, atât pe plan intern, cât și pe plan extern, nu era tocmai una fericită. Încă din timpul stăpânirii rusești (1769-1774), boierii munteni se împărțiseră în două „facțiuni” sau „partide” politice, unii declarându-se rusofili, iar alții arătându-se credincioși turcilor³²⁹. Pe de altă parte, domnul era nevoit să se arate tot timpul pe placul turcilor, el fiind obligat să administreze cu mare chibzuială treburile țării, căci ea reprezenta grânarul (*kiler*) Porții³³⁰, și, totodată, să trimită periodic la Istanbul informații cu privire la noutățile politice din Europa³³¹.

La 8-17 iulie 1776, Alexandru Vodă Ipsilanti a primit înștiințare de la Înalta Poartă că termenul de scutire a plății „giziei” sau tributului expirase la data de 1 iulie, același an, și că domnul trebuia să plătească cele 619 pungi cu aspri (*akçe*), precum și un dar (*rikâbiyya*) de 40 000 de guruși anual³³².

În toamna anului următor, mai precis pe 8 octombrie 1777, la Curtea domnească de la București sosea un capugi otoman (*capugi-başı*), „însoțit de 50 de bostngii”, care aducea lui Alexandru Vodă Ipsilanti firman (*ferman*) de înștiințare cu privire la semnarea „preliminariilor păcii și înțelegerii finale cu Rusia”³³³, respectiv convenția de la Ayanalî-Kavak (10/21 martie 1777)³³⁴. Chiar din prima clipă de la intrarea sa în București, acest capugi „a început să facă pe grozavul și

³²³ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II, (1455-1774), pp. 321-322, doc. 292; vezi și la M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatîșerîfurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774-1802)*, în „Studii. Revistă de istorie”, an. XI, 1958, nr. 6, pp. 101-119.

³²⁴ H. Dj. Siruni, *Domni români la Poarta Otomană...*, p. 18 și p. 78.

³²⁵ Dionisie Eclesiarhu, *Hronograf*, ed. Natalia Trandafirescu, p. 21.

³²⁶ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774-1791), p. 2, doc. 2.

³²⁷ *Ibidem*, p. 1, doc. 1.

³²⁸ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I (1774-1786), p. 122.

³²⁹ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 1 decembrie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 216.

³³⁰ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455-1774), p. 325, doc. 292.

³³¹ Stephan Ignaz Raicevich, *Observații istorice, 1788*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 507.

³³² Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, pp. 485-486.

³³³ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 23 octombrie 1776*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 224.

³³⁴ Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 498, doc. 181.

să făptuiască samavolnicii”³³⁵. Printr-o intervenție energetică, dar și prudentă în același timp, domnul a pus capăt abuzurilor sale, dându-i „prilej să se căiască”. Capugiul, după ce și-a îndeplinit misiunea oficială, a părăsit Bucureștiul, nu înainte de a fi primit darurile ce se obișnuiau cu astfel de prilejuri, când un dregător al Porții venea sau era în trecere prin Țara Românească³³⁶.

Pentru că s-a dovedit a fi un domn credincios și supus prea-plecat turcilor, Poarta i-a trimis, la 4 ianuarie 1779, caftanul și firmanul de confirmare ca domn al Țării Românești³³⁷. Cu toate acestea însă, încercarea Porții de a exercita un control asupra acestuia era evidentă³³⁸, cu atât mai mult cu cât influența Rusiei crescuse vizibil în Țara Românească, ca de altfel și în Moldova, începând cu anul 1774³³⁹. În acest an se instituiseră dreptul celor două Principate românești de a fi reprezentate pe lângă Înalta Poartă, nu numai prin *capuchehaiele* sale, ci și prin intermediul reprezentantului Rusiei la Istanbul³⁴⁰. Victorioasă în războiul care tocmai se încheiase, Rusia a devenit o mare putere în Marea Neagră, ea atribuindu-și totodată, chiar dacă nu în mod oficial, statutul de putere „protectoare” a celor două țări românești³⁴¹.

Fuga celor două beizadele și sfârșitul domniei lui Ipsilanti

În dimineața zilei de 17 decembrie 1782, Alexandru Vodă Ipsilanti fu trezit pe neașteptate. În palatul domnesc era mare forfotă. Domnul și doamna au fost înștiințați, de un dregător al Curții, că cele două beizadele, Constantin și Dimitrie, fugiseră în toiul nopții peste munți, în Transilvania³⁴².

Vestea a produs stupeoare la Curte și s-a răspândit cu repeziciune în București. La scurtă vreme de la acest eveniment, lăutarii bucureșteni au compus un cântec³⁴³, din versurile căruia aflăm astăzi cele ce s-au petrecut atunci. Prin urmare, cei doi fii ai domnului, Constantin și Dimitrie, reușind, printr-un vicleșug, să înșele vigilența marelui spătar Iordache (Gheorgache) Mavrocordat (iul. – dec. 1781)³⁴⁴ și să obțină „răvaș” de trecere pe numele a doi „trâmbițași” domnești, respectiv Proglov și Nicol, au trecut munții prin plaiul Prahovei, în Transilvania, în noaptea de 16/17 decembrie³⁴⁵. O zi mai târziu, pe 18 decembrie 1781,

³³⁵ Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească. Scrisoarea din 23 octombrie 1776, în Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, p. 224.

³³⁶ *Ibidem*.

³³⁷ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. I, vol. I, 1518-1780, culese de Gr. C. Tocilescu și A. I. Odobescu, București, 1886, p. 974, doc. MCCCXXXVI.

³³⁸ *Ibidem*, doc. MCCCXXXVII.

³³⁹ Dinică Ciobotea, *Reașezări politice în „spațiul otoman” european în prima fază a „chestiunii orientale” (1683-1775)*, în: *Omagiu istoricului Valeriu Florin Dobrinescu*, Focșani, 2003, pp. 49-50.

³⁴⁰ Keith Hitchins, *Românii 1774-1866*, p. 26.

³⁴¹ Dinică Ciobotea, *op. cit.*, pp. 41-50.

³⁴² G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, pp. 98-99.

³⁴³ *Fuga fiilor lui Alexandru Ipsilanti (1781)*, în *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII-XVIII)*, ediție îngrijită de Dan Simonescu, București, 1967, p. 224. A se vedea și Paul Cernovodeanu, *Fuga cuconilor și necazul domnului*, în „Magazin Istoric”, an. XXXIII, 1999, nr. 9, pp. 39-42 și p. 46.

³⁴⁴ Theodora Rădulescu, *op. cit.*, nr. 2, p. 296.

³⁴⁵ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, pp. 98-99.

Alexandru Vodă Ipsilanti cerea comandantului imperial al Transilvaniei să-i întoarcă din drum pe cei doi fii ai săi, care, „împinși de curiozitatea juvenilă”, plecaseră fără voia sa „spre a vizita acele părți” ale Transilvaniei. Domnul trimisese deja pe urmele acestora, la graniță, pe căminarul Ioniță cu un număr de slujitori³⁴⁶.

Fuga celor două beizadele domnești și urmările acestui eveniment sunt relatate cu lux de amănunte de către boierul cărturar Ianache Văcărescu, care explică fuga celor doi fii ai lui Ipsilanti prin curiozitatea neînfrânată a acestora de a cunoaște lumea, nu numai din cărțile și învățăturile primite de la dascălii lor greci, turci, francezi și italieni, ci și prin ochii și urechile lor. Drept urmare, Constantin și Dimitrie „s-au făcut nevăzuți într-o noapte dând palaturile domnești” și, însoțiți de „două slugi, oameni dă fel brașoveni”, de fapt doi muzicanți de la Curtea domnească, au trecut munții, în Transilvania, prin „potecile plaiului Prahovo”³⁴⁷.

Ienăchiță Văcărescu, miniatură de Anton Chladek (jum. sec. XIX), Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova-Ploiești, după o fișă întocmită de Cristina Georgescu, nr. 2044, 26.01.2007 (Sursa: www.cimec.ro/p/Clasate/ARD_6960500_172-7.jpg)

Ca să preîntâmpine eventuale represalii asupra sa și a familiei sale din partea turcilor, ca urmare a acestui eveniment, Alexandru Ipsilanti a cerut Porții să fie mazilit din domnie. Dar, înainte de aceasta, la 26 decembrie, pentru readucerea celor două beizadele, domnul a trimis până la granița cu Transilvania, la „lazaretul Timișului”, o delegație compusă din fostul mare spătar Ianache Văcărescu, mitropolitul Grigore, episcopul Filaret al Râmnicului și banul Dumitrache Ghica³⁴⁸. Câteva zile mai târziu, Ianache Văcărescu a pornit mai

³⁴⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, tom. VII, 1750-1800, București, 1879, p. 331.

³⁴⁷ Ianache Văcărescu, *Istoria othomanească*, ediție critică, studiu introductiv, note și glosar de Gabriel Ștrempel, București, 2001, p. 125.

³⁴⁸ *Ibidem*, p. 127.

departe, spre Sibiu, ajungând aici pe data de 5 ianuarie 1782. După ce a fost primit de generalul Preis și de guvernatorul Transilvaniei, baronul Samuel von Brukenthal (1777-1787), la 16 ianuarie 1782, Ianache Văcărescu a părăsit Sibiul și a pornit spre Viena, unde a ajuns pe data de 24 ianuarie 1782³⁴⁹.

Pe 25 ianuarie a fost primit în audiență de către cancelarul Kaunitz, iar pe 26 ianuarie a primit vestea mazilirii lui Alexandru Ipsilanti, care a fost înlocuit cu Nicolae Caragea, fostul mare dragoman al Înaltei Porți (septembrie 1777-ianuarie 1782)³⁵⁰. Totodată, Ianache Văcărescu a fost înștiințat de către mitropolit și boieri că noul domn l-a numit caimacam al său până la sosirea sa în țară. Drept urmare, acesta trebuia să revină cât mai grabnic la București pentru a se îngriji de cele necesare primirii noului domn³⁵¹. Dar, înainte de a porni spre Țara Românească, boierul nostru, un personaj cu adevărat insolit la Curtea habsburgilor, n-a pierdut ocazia de a se face cunoscut înaltei societăți vieneze, el reușind să frapeze și, totodată, să încânte privirile celor din jur cu vestimentația sa de tip oriental, mai ales cu blana sa de samur și cu șalul de la brâu, în care purta un minunat hanger încrustat cu pietre prețioase.

După patru luni de la vizita lui Ianache Văcărescu la Viena, cei doi fii ai lui Alexandru Ipsilanti au fost trimiși, de către autoritățile austriece ale Transilvaniei, la Istanbul³⁵².

Mazilirea lui Ipsilanti (4/15 ianuarie 1782)³⁵³ a fost percepută în epocă, potrivit opiniei istoricului Veniamin Ciobanu, mai degrabă ca o „demisie” a acestuia din postul de „principe”, acceptată prompt de către Înalta Poartă³⁵⁴. În martie 1782, fostul domn ajungea în capitala Imperiului Otoman, fiind urmat, o lună mai târziu, de cei doi fii ai săi, Constantin și Dimitrie, „extrădați” de către habsburgii din Transilvania. Datorită intrigilor lui Nicolae Caragea, devenit între timp domn al Țării Românești, în octombrie 1782 Alexandru Ipsilanti și membrii familiei sale au fost exilați în insula Rhodos³⁵⁵.

³⁴⁹ *Ibidem*, p. 128.

³⁵⁰ Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 191.

³⁵¹ Ianache Văcărescu, *op. cit.*, p. 129.

³⁵² *Ibidem*, p. 137.

³⁵³ Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 98.

³⁵⁴ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iași, 1998, p. 96.

³⁵⁵ Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 98.

ANEXA

CELE 78 DE CĂPITĂNIILE ALE "SLUJITORILOR DIN AFARĂ"
(1775)

JUDEȚUL	SEDII ALE CĂPITĂNIILOR DIN JUDEȚ	NUMĂRUL CĂPITĂNIILOR
SLAM-RÂMNIC	Focșani, Grădiștea, Măxineni, Râmnicul, Comisoaia, Vârteșcoi, Belciugata și Unturoasa	8
BUZĂU	Buzău	1
SĂCUIENI	Mărgineni, Ghergheni și căpitania județului	3
PRAHOVA	Ploiești	1
IALOMIȚA	Lichirești, Stelnică, Orașul de Floci, Gârbova, Slobozia și căpitania județului	6
ILFOV	Ciocănești, Oltenița, Gherghița, Podul- Pitarului, Copăceni, Obilești și căpitania de la pădurea județului	7
DÂMBOVIȚA	Cazacii Târgoviștei, Florești și Băleni	3
VLAȘCA	Odivoe, Daia, Găești, Călugăreni, Baciul, Podul-Doamnei, Capalegu și Puțul-Tălpiei	8
TELEORMAN	Martalogii județului, Zmicea, Roșii-de- Vede, Balaci, Camanșul și Ciocăneștii- Bordii	6
MUSCEL	Călinești și slujitorii județului (Câmpulung*)	2
ARGEȘ	Lovișteea, Pitești, Vânătorii și căpitania pădurii județului	4
OLT	Slatina, Uda, Șerbănești, Băneasa, Gurguiul, cătanele Slatinei și slujitorii județului	7
ROMANAȚI	Caracal, Sulazul, Podul-Balș, cătanele călărașilor	4
VÂLCEA	Căpitania slujitorilor Râmnicului, Vânătorii, cătanele puterii și cătanele Marcului	4
DOLJ	Două căpitanii ale puterii și o căpitanie a slujitorilor județului	3
GORJ	Căpitania slujitorilor județului, căpitania mecilșilor (!), căpitania vânătorilor și căpitania haiducilor predați	4
MEHEDINȚI	Căpitania plaiului, Cerneți, Calafat, Ghiamlanița, Bogoși, Vodița și căpitania slujitorilor județului	7

Sursa: Nicolae Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei până acum*, în Idem, *Opere*, vol. I, *Studii și articole*, București, 1953, p. 34.

* În 1774 căpitanul de Muscel avea în subordinea sa vreo 59 de slujitori, dintre care 28 erau la Călinești, 6 la Nămăești, 9 la Cetățeni, 2 la Micloșani, 8 la Văleni și 6 la Bădeni; Claudiu Neagoie, *Organizarea administrativă și militară a județului Muscel în veacul al XVIII-lea*, în „Argesis. Studii și comunicări-seria istorie”, tom. XIII, Pitești, 2004, p. 217.

LISTA “VĂTAȘILOR DE PLAIURI”
(1775)

JUDEȚUL	SEDIUL VĂTĂȘIEI	NUMĂRUL VĂTAFILOR
RÂMNIC	Râmnic	1
BUZĂU	Pârșcovu	2
PRAHOVA	?	1
SĂCUIENI	Teleajen	2
DÂMBOVIȚA	?	2
MUSCEL	Cetățeni și Micloșani	2
ARGEȘ	Breazu și Lovișteea	2
VĂLCEA	Tismana	2
GORJ	Bahna	2
MEHEDINȚI	-	2 (!)

Sursa: [Mihail banul Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, p. 182.

LISTA “POLCOVNICILOR DE JUDEȚ”
(1779)

JUDEȚUL	NUMELE POLCOVNICULUI
DÂMBOVIȚA	D. Stoenescu
PRAHOVA	C. Lupoian
VLAȘCA	George Șandagiu
ILFOV	Iordache Rudeanu
MEHEDINȚI	Gh. Șainoi
GORJ	Ioniță Seulescu postelnic
ROMANAȚI	-
MUSCEL	Vlad Titeanu
BUZĂU	Alexandru Scarlat
SAAC	Tănase postelnic
ARGEȘ	Tudoran polcovnic
OLT	Matei logofăt de taină

Sursa: V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I (1774-1786), București, 1891, p. 43.

BRESLELE DE SLUJITORI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ
(1775)

NUMELE BRESLEI	DENUMIREA SLUJITORILOR
AGIA	cătanele cu căpitanii lor polcovnicii Agiei cazacia pământeni cu căpitanul lor talpoșii dorobănțești cu căpitanul de dorobanți și zapcii săi cazacia de agie vânătorii căpitanii de Agie ceaușul de Agie polcovnicul de Târgoviște polcovnicul de vânători logofătul Agiei stegarul Agiei ispravnicul de oraș polcovnicul podurilor cu podarii săi
SPĂTĂRIA	baș-beșleaga cu neferii săi călărașii spătăreii cu zapcii lor deliții și tufecicii cu odobașii lor marele căpitan al menzilorilor polcovnicul Spătăriei lefeștii cu marele căpitan de lefeștii împreună cu zapcii săi scutelnicii Spătăriei poterașii seimenii cu polcovnicul lor căpitanii spătăriei ceaușul Spătăriei logofătul Spătăriei buluc-bașa Curții stegarul Spătăriei și lefeștii Spătăriei
ARMĂȘIA	armășeii pușcașii și tunarii

Sursa: *Alaiul de la intrarea lui Ipsilante, 3 februarie 1775*, în V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. II (1774-1786), București, 1892, pp. 10-13.

Carmen AMARANDEI

Articolul prezent a fost constituit prin cercetarea unor titluri citate în *Bibliografia Românească Veche* a lui Ioan Bianu sau în *Contribuții la Bibliografia Românească Veche* a Danielei Poenaru, descrise după exemplare incomplete sau doar citate. Informațiile adunate vin să lămurească unele aspecte sau să completeze descrierile existente.

1. Începem, astfel, cu un *Ceaslov* de la **Râmnic** din **1781**. În BRV, volumul II, poziția 446 este doar citat după lucrarea lui N. Iorga, *Ist. Lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, 372, - și *Scrisori și inscripții*, II, 112 și 206. Deoarece acum există un exemplar incomplet la BAR am făcut descrierea acestuia. Există numeroase ediții din acest titlu, *Ceaslov*, astfel încât o descriere cât mai amănunțită a acesteia va ușura munca de identificare a unor eventuale exemplare păstrate și necunoscute încă.

Ceaslov. — Râmnic: [s.n.], 1781. — 2 - 299 f.; 8° (15 cm), 17 r (11,5 x 7 cm). Descrierea a fost făcută după exemplarul existent la BAR (incomplet, lipsește foaia de titlu, începe cu f. 2 (F. 1.1)). Formată din caiete de câte 8 foi.

Cuprins:

- Rânduiala Vecerniei. — f. 2r
- Rânduiala Utreniei. — f. 15r
- Începutul lui Pervii Ceas. — f. 37r
- Începutul lui Tretii Cias. — f. 46r
- Începutul lui Șestii Ceas. — f. 52v
- Începutul lui Deveații Ceas. — f. 60v
- Rânduiala Obedinții. — f. 68v
- Începutul Pavecerniței ceii Mari. — f. 79r
- Începutul Pavecerniței ceii Mici. — f. 107v
- Polunoșcința în toate zilele. — f. 122r
- Sinaxariu a celor 12 luni. — f. 161r
- Troparele și Condacele Triodului și ale Penticostariului. — f. 202r
- Troparele Învierii. — f. 222r
- Troparele Cu Bogorodnicele, și Condacele preste toată săptămâna. - f. 232v
- Troparele și Condacele Sfinților de obșce. — f. 238v
- Cinstitul Paraclis al prea sfintei de D[u]mnezeu. — f. 251r
- Slujba Sfintei Priciștanii. — f. 266r
- Pashalia. — f. 286 („Pashalia cu ajutoriul lui Dumnezeu care începându-să dela Anul Facerii lumii **7289**. Iară de la Nașterea lui Hristos **1781**”).

Tipar negru, mici ornamente florale la sfârșit de capitol, inițiale ornate.

Pe f. 250 verso gravura "Maica Domnului cu pruncul" (5,2 x 9 cm) semnată "G. R. C. Typ. RM." (F. 1.2)

Pe f. 45 verso o vignetă (F. 1.3).

2. *Liturghia* de la **Râmnic** din **1750**. Conform Danielei Poenaru a fost menționată în: *Listă de cărți din bisericile unite care au aparținut vicariatului de Hațeg*, întocmită la 1857 de Ștefan Moldovan, vicarul unit al Țării Hațegului pentru Timotei Cipariu. Un exemplar se află la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, adunat din colecția Sion. Din însemnare rezultă că a fost dăruit bisericii din Pipirig (jud. Neamț). Daniela Poenaru își bazează afirmațiile pe două lucrări: Liviu Patachi, *Cărți românești în Țara Hațegului de pe o listă din 1857*. Studii și cercetări de bibliologie, III, 1960, p. 286 și Ioana Cristache-Panait, *Circulația în Moldova a cărții în limba română, tipărită în secolul al XVIII-lea*. Mitropolia Moldovei și Sucevei. XLVIII, 1972, nr. 5-6, mai-iun., p. 422: „Liturghii, Rîmnic, 1750, tipăritură necunoscută în bibliografia românească veche. Acesta este singurul exemplar cunoscut până acum. Din însemnare reiese că a fost dăruit bisericii din Pipirig (jud. Neamț)”.

Mergând pe urmele acestui exemplar am constatat că în "*Catalogul cărții vechi românești din colecțiile B.C.U. Lucian Blaga Cluj-Napoca*" este descrisă la poziția 176, p. 83, o *Liturghie* de Râmnic, din 1767, care a aparținut lui George Sion și are pe f. 51-54 însemnarea privind donarea către biserica din Pipirig. Nu este descrisă nicio *Liturghie* din 1750.

În tipografia de la Râmnic s-a publicat o *Liturghie* la 1733 și una în 1759. În anul 1750 la Râmnic au fost publicate un *Catavasier* și un *Octoih*.

În baza CIMEC (Institutul de Memorie Culturală) nu este semnalat niciun exemplar. Considerăm, că, în această situație, este puțin probabilă existența acestei ediții de la 1750, dovedindu-se falsă informația pe baza căreia a fost semnalată.

3. Un alt titlu prezentat în această lucrare este un *Penticostar, București, 1783*.

Penticostar. – București: [s.n.], 1783. - [2], 217 f.; 2° (28 x 19,5 cm).

Conform CBRV a fost menționat în *Listă de cărți din bisericile unite care au aparținut vicariatului de Hațeg*, întocmită la 1857 de Ștefan Moldovan, vicarul unit al Țării Hațegului pentru Timotei Cipariu. Sursa bibliografică citată de Daniela Poenaru: Liviu Patachi, *Cărți vechi românești în Țara Hațegului de pe o listă din 1857* în *Studii și cercetări de bibliologie*, III, 1960, p. 286.

Tipar roșu și negru, text dispus pe două coloane.

Pagina de titlu este înconjurată de un bogat chenar ilustrat variat: sus - „Învierea lui Iisus Hristos”, având în jur semnele evangheliștilor Marcu, Matei, Luca și Ioan, notate cu literele inițiale; jos - sfinții Constantin și Elena, cu semnătura lui „Stanciu typ[ograf]”; Textul titlului este marcat de doi heruvimi. (P. 3.1) (BRV Additamenta)

Pe verso foii de titlu se află stema Țării Românești, cu inițialele: „IO-AL:-Yps:-D:O:T:R:” (Io Alexandru Ipsilanti, domnul Țării Românești) însoțită de zece versuri închinată domnului. (P. 3.2).

Pe foaia a doua, nenumărată, se află prefața lui Grigorie, mitropolitul Țării Românești.

Cartea este frumos ornamentată cu următoarele gravuri:

- Pe f. 1 r, „Vosreshie H VO” (*Învierea lui Hristos*) datată jos 7250 [1742], (9 x 12,5 cm) (P. 3.3)
- Pe f. 29 gravura *Credința Tomei* (10 x 14 cm) semnată „Pap. Stanciu T”; (P. 3.4)
- Pe f. 52 gravura *Mironosițele la mormântul Domnului* (10 x 14 cm) semnată „Stanciul Tp.”; (P. 3.5)
- Pe f. 76 gravura *Vindecarea Slăbănogului* (9 x 13 cm); (P. 3.6)
- Pe f. 102 – *Puțul lui Iacov* (8,8 x 13 cm) (P. 3.7)
- Pe f. 141 – *Înălțarea Domnului* (6 x 8,5 cm); (P. 3.8)
- Pe f. 155v - gravura *Iisus se arată patriarhului Petru din Alexandria* (8 x 10 cm); (P. 3.9)
- Pe f. 179 - *Cina cea de taină* (9,5 x 11,2 cm) (P. 3.10)
- Pe f. 204 gravura *Duminica tuturor sfinților* (11,5 x 12,5 cm); (P. 3.11)

Numerotare greșită: în loc de f. 101, 102 sunt trecute 98. 99; după f. 103 urmează 101, 102 și iar 103; f. 112 numerotată 115; f. 125 e scrisă greșit, întâi cifra zecilor, apoi a sutelor și la sfârșit a unităților; f. 143 numerotată greșit 145; f. 165 numerotată greșit 65; f. 175 e scrisă greșit, în loc de cifra zecilor 70 e trecută cifra chirilică pentru 800; f. 204 scrisă greșit: cifra chirilică pentru 90, cifra 100, cifra 8; f. 212 nu e tipărit numărul paginii.

Florian Dudaș în *Cărți vechi românești din țara Hațegului în lumina Catalogului lui Ștefan Moldovan (1857). Prezentare bibliografică, în Banatica, V, Reșița, 1979, p. 507, contestă această ediție afirmând că ar fi vorba de ediția de la 1782, București (BRV II 454): „*Penticostar, București, 1783*. Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 5, nr. 13). Menționează, deodată cu amănuntul (de o importanță deosebită după cum vom vedea) că tipăritura a fost datată „de la zidirea lumii” 7291.... Șt. Moldovan transcriind întocmai textul foii de totlu a cărții: *Penticostar, București, 1782*, înregistrată în BRV, II, p. 275, unde se arată că din această carte sunt și exemplare cu data: 7291. Prin urmare, contribuția cu titlul de mai sus trebuie anulată.”*

În colecția de la BAR sunt 4 exemplare având data 1782 și unul cu data 1783, trecute la aceeași cotă (CRV 454). Prin compararea unui exemplar cu data 7290 [1782], cu unul cu data 7291 [1783], s-a constatat că sunt identice: text, ornamentică, așezare în pagină etc. Diferența apare la anul de pe pagina de titlu, 7290 [1782], respectiv 7291 [1783]. Tirajul cu anul 1783 este tipărit mai îngrijit, mai curat: astfel, pe multe, în exemplarele 1782, rândurile cu roșu se suprapun parțial peste cele negru, unele inițiale (cum este Ș pe f. 10 este tipărit cu roșu în exemplarul din 1783 și cu negru în cel din 1782.

Putem întări astfel concluzia lui Fl. Dudaș că avem de a face cu două tiraje diferite ale aceleiași ediții. În acest caz, titlul din CBRV urmează să fie exclus. Au fost cercetate și exemplare din colecțiile Patriarhiei Române, Protopopiatului Bistrița, Episcopia Roman și mănăstiri din județul Neamț, toate confirmând aceeași concluzie.

5. *Penticostar*, Blaj, 1768 - 1786

În BRV, vol. IV, poziția 143 este descris un *Penticostar* de la Blaj, 1768:

Penticostarion. – Blaj: În Tipografia Mănăstirii Bunei Vestiri, 1768. – [2], 202 f. : 10 ilustr. ; 2° (34 cm), 39 r (26 x 15 cm)

* Pagină de titlu: *Penticostarion* // Acum întâiu așezat și -Tipă // rit, după rînduiala Besearicii // Răsăritului. // Supt stăpînirea prea înălța // tei Împărăteasei Rîmleanilor // Prințeasei Ardealului. // Iproci: // Doamnei Doamnei // Măriei țeresii // Cu Bl[a]goslovenia celor mai mari. // Tipărit în Blaj în Tipografia // Mănăstirii Bunei Vestiri. // Anii dela Hs: 1768 // De Petru Papavici Tipografu Rîmniceanu

* 10 xilografuri semnate de Petru Papavici tipograf.

* Istoricul Dan Râpă-Buicliu (*Bibliografia Românească Veche: Additamenta*, p. 281-282) descrie xilografurile cărții realizate de Petru Papavici (Popovici) Rîmniceanul și pe cele făcute de Ioanichie Endredi și Sandul tipograf. Din această ediție sunt descrise în baza CIMEC 369 de exemplare.

Câteva pagini mai departe, la poziția 197 din BRV, vol. IV, este citat un *Penticostar* de la Blaj, 1786 după descrierea lui Barbu Teodorescu.

Penticostarion. – Blaj: În tipografia mănăstirii Bunei Vestiri, 1786. –[2], 202 f.

*Pagină de titlu: *Penticostariu, acum întâiu așezat și tipărit după rînduiala Besearicii Răsăritului supt stăpînirea Prea Înălțatei Împărăteasei Rîmleanilor, prințeasei Ardealului, iproci, Doamnei Doamnei Maria Teresia, cu blagoslovenia celor mai mari. Tipărită în Blaj, în tipografia mănăstirii Bunei Vestiri. Anii de la I. H. 1786.*

*Barbu Teodorescu, *Un Penticostariu din 1786*, în *Revista istorică*, XV (1929), p. 158-159: „Printre cărțile donate bibliotecii Academiei Române de către răposatul Sihleanu, se află și un *Penticostarion* din 1786, necunoscut până acum. Cartea e tipărită la Blaj în Tipografia mănăstirii Bunei Vestiri în 1786, cu litere chirilice pe două coloane și având 202 file și încă două foi: una cu titlul, alta cu prefața. Nu lipsește nici o filă. Coperta e făcută din piele lipită pe lemn. În text se află vreo zece gravuri. La pagina 100 se află o însemnare a unui protopop, făcut în 1826.”

Am pornit pe urmele acestui exemplar din colecția bibliotecii Academiei Române. Am găsit 5 exemplare din *Penticostar*ul de la Blaj din 1768. Cel cu numărul de inventar 1664 are mai multe însemnări, una, cea de pe f. 69v-70r fiind semnată de un protopop și datată 1826. Reproducem aceste însemnări:

- pe forța lipită o etichetă cu următoarea notiță: *Penticostarion, Blaj, 1768. În Bibliografie lipsește. Se notează pentru suplement. Iulie 1929 I. Bianu* (anul în care a

apărut articolul lui Barbu Teodorescu și probabil anul în care a intrat exemplarul în colecția Bibliotecii Academiei).

- tot pe forțaț, în alfabet chirilic: *Acest Penticostar precum adevăresce popa Toader din ... (șters) este a sfintei Biserici. 4 Iunie 1825 Alexandru Buzdug protopop*

- pe f. 69v-70r – *Acest Penticostariu precum adevărește popa Toader din Cacova iaste a sfintei biserici..... 4 iunie 1826 Alexandru Buzdug **protopop** bisericii*. Credem că aceasta este însemnarea văzută de B. Teodorescu și acesta este exemplarul citat ca fiind Penticostar de la 1786.

- f. 77 r – *În 21 VI 1911 au făcut slujbă Beksai Vasile paroh în Ponor.*

Deci, putem concluziona că exemplarul văzut de Barbu Teodorescu este de la 1768.

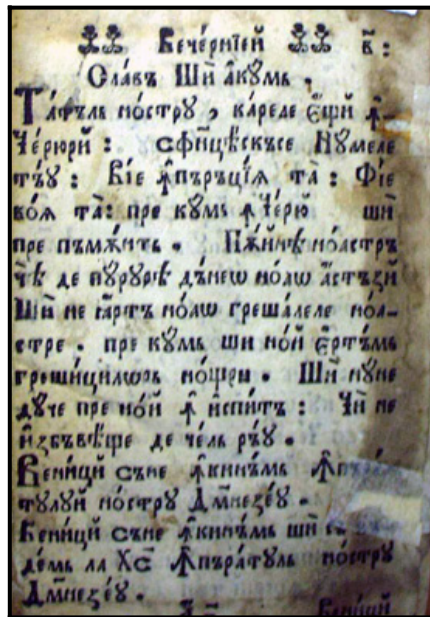
În baza CIMEC-lui nu este descris niciun exemplar din această ediție.

Concluzia este că prima ediție a Penticostarului la Blaj este cea din 1768. De altfel, pagina de titlu și prefața sunt identice, este menționat în ambele cazuri că este prima ediție (*Acum întâiu așezat și tipărit*). Nu diferă decât data, 1786. Și există și un argument istoric: Maria Tereza a Austriei, cunoscută și ca *Maria Terezia*, s-a născut la 13 mai 1717, la Viena și a murit la 29 noiembrie 1780, tot la Viena, deci, în 1786, aceasta nu mai era împărăteasa Austriei, cum e citată pe pagina de titlu. De altfel, pe celelalte cărți tipărite la Blaj în 1786 apare menționat ca și patron Ioan Bobb, Vlădica Făgărașului. Credem că este vorba de fapt de o eroare de citire a anului de tipărire: anul 1786 în loc de 1768 și nu există decât ediția din 1768.

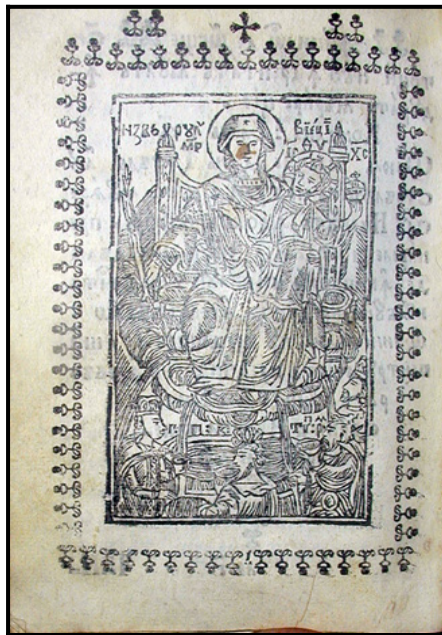
BIBLIOGRAFIE

- BIANU, Ion; HODOȘ, Nerva: *Bibliografia românească veche: 1508-1830*, vol. I, București, 1903-1944.
- BIANU, Ion; SIMONESCU, Dan -- *Bibliografia românească veche: 1508-1830*, vol. IV, București, 1944.
- DUDAȘ, Florian: *Cărți vechi românești din țara Hațegului în lumina Catalogului lui Ștefan Moldovan (1857). Prezentare bibliografică*, în „Banatica”, V, Reșița, 1979, p. 507.
- IORGA, Nicolae: *Scrisori și inscripții ardelenene și maramureșene*, București, 1906.
- MOSORA, Elena; HANGA, Doina: *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile BCU "Lucian Blaga" Cluj 1561-1830*, Cluj Napoca, 1991.
- PANAIT, Ioana Cristache: *Circulația în Moldova a cărții în limba română, tipărită în secolul al XVIII-lea în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”*. XLVIII, 1972, nr. 5-6, mai-iun., p. 422.
- POENARU, Daniela: *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Târgoviște, 1973 (CBRV).
- RÂPĂ-BUICLIU, Dan: *Bibliografia Românească Veche. Additamenta I (1536-1830)*, Galați, 2000 (BRV Additamenta)
- TEODORESCU, Barbu: *Un Penticostariu din 1786*, în „Revista istorică”, XV (1929), pp. 158-159.

ANEXA

F. 1.1 – F. 2 Ceaslov, Râmnic, 1781

F. 1.2 - F. 250 verso gravura *Maica Domnului cu pruncul*

F. 1.3 - F. 45 verso - vignetă

P. 3.1 – Foia de titlu *Pentecostar*, București, 1783

P. 3.2 – Verso foii de tilu *Pentecostar*, București, 1783

P. 3.3 – Pe f. 1 r, *Învierrea lui Hristos*

P. 3.4 – Pe f. 29 gravura *Credința Tomei*

P. 3.5 – Pe f. 52 gravura *Mironosițele la mormântul Domnului*

P. 3.6 – Pe f. 76 gravura *Vindecarea Slăbănogului*

P. 3.7 – Pe f. 102 – *Puțul lui Iacov*

P. 3.8 – Pe f. 141 – *Înălțarea Domnului*

P. 3.9 – Pe f. 155v - gravura *Iisus se arată patriarhului Petru din Alexandria*

P. 3.10 – Pe f. 179 - *Cina cea de taină*

P. 3.11 – Pe f. 204 gravura *Duminica tuturor sfinților*

ACTIVITATEA PORTUARĂ ȘI CONSTRUCȚIILE NAVALE LA GALAȚI ÎN ULTIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Cristian LUCA

Dezvoltarea orașului Galați în secolul al XVIII-lea, în pofida distrugerilor succesive provocate urbei în perioada conflictelor Rusiei și Imperiului Habsburgic cu Poarta, a constituit rezultatul procesului firesc de creștere progresivă a volumului activității portuare, ca urmare a deschiderii bazinului pontic pentru navigația vaselor ruse, austriece și apoi occidentale, și a sporirii activității comerciale și de construcții navale, al căror rol în cadrul economiei locale a devenit tot mai pregnant. Galații au rămas, după anexarea în 1621 a târgului portuar Reni (Tomorova) de către Imperiul Otoman, unica poartă de acces a Moldovei la comerțul maritim internațional, fiind în perioadele de pace din veacurile XVI–XVII un important centru de tranzit pentru mărfurile care din zona Mediteranei Răsăritene și din nordul Peninsulei Italice erau trimise spre desfacere pe pietele Poloniei, în vreme ce din spațiul est-carpatic cantități considerabile de materii prime tranzitau prin „schela” dunăreană și ajungeau la Constantinopol, iar de aici mai departe, la Veneția, Ragusa, Ancona. Galați era, așadar, un port aflat pe rutele comerțului inter-regional de mai bine de două secole și jumătate când, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, sub impactul evenimentelor belice și al reșezării raporturilor de forțe în relațiile internaționale, a suferit o serie de transformări, deopotrivă negative și pozitive, prevalând însă, pe termen lung, consecințele benefice ale acestora din urmă, care au avut impact durabil asupra dezvoltării activității portuare și de construcții navale¹.

Importanța portului Galați pentru economia Moldovei, ca punct de plecare sau centru de tranzit pentru mărfurile care erau direcționate spre și dinspre Constantinopol și Europa Occidentală, a fost remarcată în veacul al XVIII-lea, ca și în secolele anterioare, de călătorii străini care au rezidat temporar în urbe sau doar au străbătut-o în drumul lor spre destinație. Mărturiile contemporane de acest fel sunt prețioase nu doar prin cantitatea informațiilor furnizate, ci și, cel mai adesea, prin nivelul de obiectivitate relativ ridicat datorat celui care consemna și evalua realitățile locale cu ochi critic, la prima vedere, și uneori chiar le examina comparativ, raportându-le la situația din țara sa de origine. Astfel, negustorul

¹ Paul Păltănea, *Comerțul Moldovei cu Apusul Europei prin Galați în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Danubius”, IV, 1970, p. 198, p. 211, pp. 215-216; Sergiu Columbeanu, *Aspecte ale istoriei navigației în România (din cele mai vechi timpuri până la tratatul de la Adrianopole – 1829)*, în „Studii. Revistă de istorie”, 25, nr. 4, 1972, p. 740; P. Păltănea, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*, vol. I, ediția a II-a, îngrijită de pr. Ion Drăgoi, Galați, 2008, pp. 158-164.

vienez Nikolaus Ernst Kleemann (1736–cca. 1801)² observa în anul 1768, în portul Galați, „vase mari cu trei catarge, care de cele mai multe ori erau încărcate cu grâne pentru Constantinopol”³. Galații nu se regăseau doar pe hărțile navale ale vremii, ci și în lucrările destinate publicului larg din Occident; într-un astfel de „almanah” din anul 1769 se menționa că „[...] Galaes [sic!] [Galați, n. n. – Cr. L.], un important port din Moldova, <este> situat pe râul Prut, aproape de confluența acestuia cu Dunărea [...]”⁴. Deși localizarea portului este eronată, e de remarcat faptul că acestuia i se cunoștea importanța în cadrul economiei regionale.

Multe dintre vasele care navigau pe Dunăre, în bazinul pontic și chiar unele dintre bastimentele otomane care ajungeau în Mediterana Orientală erau construite în șantierul naval din Galați⁵. Izvoarele documentare și narrative contemporane atestă faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea construcția de vase comerciale și militare în șantierul naval din Galați era o realitate binecunoscută, comenzile venind din partea Porții – care deducea costul vaselor solicitate din tributul anual datorat de domnul Moldovei – sau a unor armatori și negustori otomani, greci etc. În pofida distrugerilor provocate în spațiul extracarpatic în răstimpul 1735-1739, 1768-1774, 1787-1791 de conflictele militare dintre Rusia și Imperiul Habsburgic, pe de o parte, și Imperiul Otoman, pe de altă parte, șantierul naval din Galați a continuat să funcționeze, lansând la apă vase militare și comerciale. Date incontestabile în acest sens ne sunt furnizate de scrierile diplomatului francez Claude-Charles de Peyssonnel (1727-1790)⁶, ale eruditului iezuit raguzan Ruggiero Giuseppe Boscovich (1711-1787)⁷, ale

² Klaus Heitmann, *Das Rumänenbild im deutschen Sprachraum, 1775-1918. Eine imagologische Studie*, Köln, 1985, p. 319; Dirk Sangmeister, *Das Bild Zyperns in der Deutschen Belletristik des frühen 19. Jahrhunderts*, în *Zypern und der Vordere Orient im 19. Jahrhundert. Die Levante im Fokus von Politik und Wissenschaft der europäischen Staaten*, vol. editat de Sabine Rogge, Münster-New York-München-Berlin, 2009, p. 248.

³ Nikolaus Ernst Kleemann, *Drumul de la Belgrad la Chilia Nouă, 1768, octombrie*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, vol. îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1997, p. 627.

⁴ *The Annual Register or a view of the history, politics, and literature for the year 1769*, ediția a VI-a, vol. XII, Londra, 1800, pp. 27-28.

⁵ S. Columbeanu, *op. cit.*, pp. 735-737; P. Păltănea, *Istoria orașului Galați ...*, vol. I, pp. 159-163.

⁶ Claude-Charles de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. II, Paris, 1787, pp. 200-201; Constantin C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele române în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 325; Ion Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în „Danubius”, II-III, 1969, p. 98; Nicolae Bîrdeanu, Dan Nicolaescu, *Contribuții la istoria marinei române*, vol. I, *din cele mai vechi timpuri până la 1918*, București, 1979, p. 102; în privința biografiei lui Claude-Charles de Peyssonnel, a se vedea: François-Alexandre Aubert de La Chesnaye des Bois, *Dictionnaire de la noblesse ...*, ediția a II-a, vol. XI, Paris, 1776, p. 286, s. v. *Claude-Charles de Peyssonnel*; Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford, 1994, p. 284, *passim*.

⁷ Ruggiero Giuseppe Boscovich, *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, p. 99; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 325; I. Toderașcu, *op. cit.*, pp. 97-98; N. Bîrdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, vol. I, p. 102; în privința activității și a scrierilor lui Ruggiero Giuseppe Boscovich, a se vedea: Mirko D. Grmek, *La méthodologie de Boscovich*, în „Revue d'histoire des sciences”, 49, nr. 4, 1996, pp. 379-

ambasadorului François Emmanuel Guignard, conte de Saint-Priest (1735-1821)⁸, ale căpitanului și cartografului austriac Georg Ludwig von Lauterer⁹ și ale diplomatului rus, descendent dintr-o familie nobiliară originară din Bavaria, Johann Christian von Struve (1768-1812)¹⁰, pentru a aminti doar câțiva dintre cei care au fost în măsură să observe în mod direct rezultatele producției șantierului naval din Galați.

Pe lângă ambarcațiunile de tonaj mic și mediu, în majoritate șaci cu fundul plat, în șantierul naval de la Galați au fost construite și vase mari de război, dotate cu numeroase guri de foc, numite în limbajul epocii, după structura corpului navei și puterea de foc, *galioane* (turc.: *kalyon*) și *caravele* (turc.: *karavele*); acestea erau veliere cu trei arbori, destinate fie flotei otomane din Marea Neagră, fie asigurării defensivei zonei gurilor Dunării, caz în care aparțineau unităților flotilei otomane a *Tuna Kapudanlıđı* (=Căpităniei Dunării). În 1776, din ordinul Porții, domnul Țării Românești, Alexandru Ipsilanti, și cel al Moldovei, Grigore al III-lea Ghica, dispuneau construirea a câte un *galion* în șantierul naval de la Galați¹¹. Astfel de vase de război puteau fi dotate cu până la 40-60 piese de artilerie, iar existența unor comenzi ulterioare venite de la Constantinopol confirmă utilitatea incontestabilă a producției șantierului naval gălățean pentru consolidarea defensivei otomane pe linia Dunării, supusă în mod direct presiunii expansionismului ruso-habsburgic. Foarte curând, probabil în 1778, în urma unui nou ordin al Porții, au fost construite la Galați două *fregate* (turc.: *firkateyn*), dotate cu câte 60 de guri de foc fiecare¹². Prin posibilitatea de a construi nave de linie și vase mari de război dintre cele mai moderne, șantierul naval gălățean a căpătat o importanță sporită în cadrul planurilor logistice și a strategiilor militare ale Imperiului Otoman, astfel că în 1786, în perioada premergătoare izbucnirii unui nou conflict cu Rusia, la Galați se aflau în construcție, după planurile arhitectului francez Julien-David Le Roy (1724-1803), alte două *fregate*, prevăzute a fi dotate cu 26 de tunuri fiecare¹³, velierele fiind lansate la apă, împreună cu un alt vas din

400; John Pappas, R. J. *Boscovich et l'Académie des sciences de Paris*, în „Revue d'histoire des sciences”, 49, nr. 4, 1996, p. 401-414; Vladimir Kadum, *O životu Ruđera Boškovića, njegovu znanstvenom i filozofskom radu*, în „Metodički ogleđi”, 14, nr. 1, 2009, pp. 19-36.

⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 325; în privința carierei politice și diplomatice a contelui de Saint-Priest, a se vedea: M. De Barante, *Lettres et instructions de Louis XVIII au Comte de Saint-Priest*, Paris, 1845, pp. XXXII-LXXVI, *passim*; Jean-François Legrain, *Quelques remarques à propos du «Mémoires sur les Turcs» de Saint-Priest*, în „Turcica. Revue d'études turques”, XXIV, 1992, pp. 251-252; Jacob M. Landau, *Saint-Priest and his «Mémoires sur les Turcs»*, în idem, *Exploring Ottoman and Turkish history*, Londra, 2004, pp. 82-88.

⁹ I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 98.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 324-325; I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 99; N. Birdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, vol. I, p. 105; P. Păltănea, *Istoria orașului Galați ...*, vol. I, p. 160.

¹² C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 325-326; I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 99; N. Birdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, vol. I, p. 102; P. Păltănea, *Istoria orașului Galați ...*, vol. I, p. 160.

¹³ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 326; I. Toderașcu, *op. cit.*, pp. 99-100; N. Birdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, vol. I, p. 103.

aceeași categorie, în august 1787¹⁴. Aceste vase militare trebuie să fi fost altele decât *galioanele* construite la Galați – din porunca sultanului Abdul Hamid I – cu finanțare din vistieriile Moldovei și Țării Românești, începând din 1786 și finalizate în vara anului 1787, care însă nu au ajuns la Constantinopol, eșuând în rada portului Sulina din cauza scăderii nivelului apei în șenalul navigabil al Dunării¹⁵. În toamna aceluiași an, în șantierul naval de la Galați se aflau în construcție câteva zeci de vase mici, de tipul *caicelor*, pe care Moldova și Țara Românească trebuiau să le livreze Porții, în contul peșcheșurilor oficiale datorate pentru anul financiar în curs¹⁶.

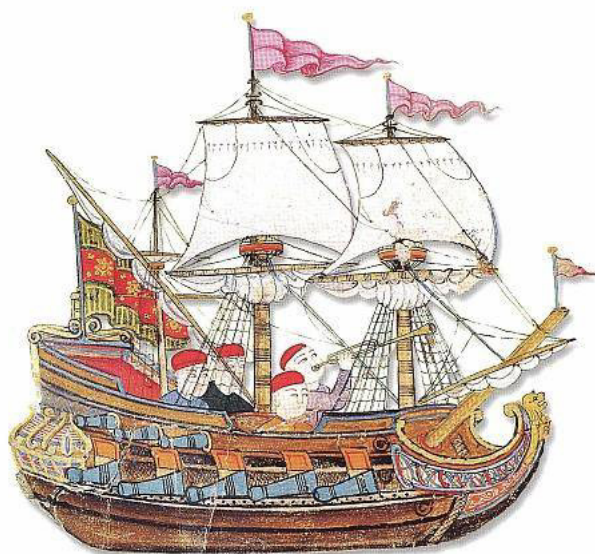

Fig. 1. *Galion (kalyon)* otoman din secolul al XVIII-lea (miniatură, realizată de Abdülcelil Levni Çelebi, în Seyyid Hüseyin Vehbi, *Surname-i Vehbi*, İstanbul, 1720, conservată la Muzeul Topkapı Sarayı).

Mediat de Imperiul Habsburgic, în schimbul anexării nordului Moldovei, tratatul de pace de la Kuciuk-Kainardji (turc.: Küçük Kaynarca) (21 iulie 1774), care punea capăt războiului ruso-otoman din răstimpul 1768-1774, stipula, pe lângă dobândirea de către ruși a unor teritorii ale Hanatului Crimeei, liberul acces al vaselor comerciale ruse și austriece în bazinul pontic¹⁷. Acest tratat a reprezentat

¹⁴ I. Toderășcu, *Informații noi privind șantierul naval din Galați (sfârșitul secolului al XVIII-lea–prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, IX, 1972, p. 206.

¹⁵ Idem, *Construcții navale la șantierul din Galați ...*, pp. 100-101.

¹⁶ *Ibidem*, p. 102.

¹⁷ Donald Quataert, *The Age of Reforms, 1812-1914*, în *An economic and social history of the Ottoman Empire*, vol. II, 1600-1914, vol. editat de Suraiya Faroqhi, Bruce McGowan, D. Quataert, Şevket Pamuk, Cambridge, 1997, p. 825.

un moment fundamental în redeschiderea neîngrădită a bazinului pontic pentru navigația și comerțul internațional, iar privilegiul Rusiei de a le acorda negustorilor și armatorilor ortodocși drept de navigație sub pavilionul imperial rus a garantat liberul acces al grecilor¹⁸, supuși venețieni și otomani, în porturile de pe litoralul nord-vestic al Mării Negre, deci și în „schelele” de la gurile Dunării: Cetatea Albă, Chilia Nouă, Ismail (Smil), Reni și Galați. Prin inițierea procesului de colonizare a sudului Ucrainei și a apoi a zonei costiere a Crimeei, Grigori Aleksandrovič Potëmkin a asigurat Rusiei controlul durabil al bazinului pontic, nou fondatul port Cherson¹⁹ – pus apoi în umbră de dezvoltarea Odesei – devenind un centru nodal al comerțului internațional, iar în urma anexării orașului-port Kerchi și a fortăreței Yenikale Imperiul Rus a obținut controlul discreționar al accesului și navigației în Marea Azov²⁰. Armatorii și negustorii greci au profitat de posibilitatea de a naviga nestingheriți sub pavilionul Rusiei în Marea Azov și în Marea Neagră, astfel că prezența vaselor lor comerciale în porturile rusești Tangarok și Cherson a sporit, favorizată fiind de receptivitatea dovedită de autoritățile ruse, însă numărul vaselor venețiene care aveau ca destinație această zonă era încă relativ modest²¹; în 1786, Potëmkin oferise unui număr de șase nave comerciale venețiene privilegiul de a naviga în bazinul pontic sub pavilionul Imperiului Rus, cinci dintre bastimente uzurfruind vreme de doi ani de autorizarea primită²².

Creșterea volumului operațiunilor comerciale și portuare după 1774, ca urmare a obținerii libertății de navigație în Marea Neagră a bastimentelor aflate sub pavilionul Rusiei și sub cel al Imperiului Habsburgic, s-a înregistrat progresiv și în portul Galați, unde alături de vasele otomane ce încărcău grâu, cherestea, produse alimentare etc. ancorau adesea și cele rusești și occidentale (care navigau sub stindardul Rusiei și sun cel austriac). Florentinul Domenico Sestini²³, care a tranzitat Galații în răstimpul 1779-1780, consemna într-una dintre lucrările sale, compilată de raguzanul Stephan Ignaz Raicevich²⁴, prezența masivă în port a

¹⁸ Vassilis Kardasis, *Diaspora merchants in the Black Sea. The Greeks in southern Russia, 1775-1861*, Lanham (Maryland), 2001, pp. 11-44; Gerassimos Pagratis, *Il commercio marittimo greco a Costantinopoli e nel Mar Nero nella seconda metà del XVIII secolo: il caso dei greci sudditi di Venezia*, în „Annuario dell’Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia”, IX, nr. 9, 2007, pp. 80-81.

¹⁹ Robert Lyall, *Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus, and Georgia*, vol. I, Londra, 1825, p. 213; *Handbook for travellers in Russia, Poland, and Finland*, ediția a II-a, revăzută, Londra, 1868, pp. 273-276; Paul Robert Magocsi, *A history of Ukraine*, Toronto, 1996, p. 307.

²⁰ B. McGowan, *The Age of the Ayâns, 1699-1812*, în *An economic and social history ...*, vol. II, p. 644.

²¹ G. Pagratis, *op. cit.*, p. 77.

²² *Ibidem*, p. 81.

²³ Domenico Sestini (1750-1832), arheolog și numismat florentin; a se vedea și Nicolae Iorga, *Călătoriile lui Domenico Sestini în Muntenia (1779)*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași”, IV, 1893, pp. 571-589; P. Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călătorii străini (secolele XV-XVIII)*, București, 1973, p. 251.

²⁴ Stephan Ignaz Raicevich, preceptor raguzan al fiilor domnului fanariot Alexandru Ipsilanti, desemnat apoi consul al Imperiului Habsburgic la București; a se vedea Simeone Glubich [Șime Ljubić], *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, 1836, p. 266, s. v. *Raicevich, Stefano*.

negustorilor otomani, pe care îi socotea, eronat, a fi *lazii* originari din Asia Mică, de pe litoralul sudic/trapezuntin al Mării Negre²⁵: „Pe timpul verii acostează în porturile Galați și Brăila, situate pe țărmul Dunării, multe bastimente turcești care aparțin *lazi*-lor, navigatori din Trebizonda; toți <sunt> ieniceri și <se dovedesc> cea mai insolentă canalie ce poate fi imaginată, capabili a comite dezordini de orice fel, făcându-și un titlu de glorie din a ucide prin trădare. Moldovenii și valahii sunt obligați să își trimită grânele pe aceste piețe [Galați și Brăila, n. n. – Cr. L.], unde această categorie de negustori le cumpără după bunul plac, atât în privința prețului, cât și a cantității. În mod obișnuit, săracii vânzatori se mulțumesc a se întoarce acasă sănătoși, cu carul lor, și sunt mulțumiți când revin și cu ceva bani”²⁶. Abuzurile neconținute ale *lazi*-lor provocaseră, de altfel, răbufnirea nemulțumirii negustorilor și a autorităților din Moldova, acestea din urmă obținând încuviințarea Porții spre a-i alunga din țară în 1753, impunându-le astfel *de facto* interdicția de a efectua tranzacții comerciale în spațiul extracarpatic²⁷. Negustorii otomani pe care Sestini îi vedea la Galați în 1779-1780 nu erau, desigur, *lazii* ci, foarte probabil, *kapanii* și *balkanbalii*, cei care, alături de *saidjii* și *djelebi*, achiziționau de pe piața moldo-muntenă produsele alimentare necesare aprovizionării Constantinopolului²⁸.

Diplomatul francez Claude-Charles de Peyssonnel, consul general al Franței la Smirna (İzmir)²⁹ în răstimpul 1763-1785, referindu-se, în amintita sa lucrare, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, la traficul naval consistent care se înregistra în sectorul moldo-munten al Dunării, fluviul fiind străbătut mai ales de vase de tonaj mediu și mic, agile și implicit rapide, în vreme ce navele de mare tonaj erau utilizate îndeosebi pentru transportul cerealelor, consemna următoarele informații succinte privitoare la portul Galați: „[...] Orașul Galați este schela cea mai însemnată din Moldova. Este așezat pe malul de miazănoapte al Dunării, de la 40 până la 45 leghe de gura ei. Acest oraș se află sub autoritatea unui dregător moldovean numit de voievod; are titlul de pârcălab [...]”³⁰. Însă comerțul prin portul Galați și construcția de vase comerciale și militare în șantierul naval local au fost puternic perturbate de noul conflict dintre Rusia, aliată cu Imperiul

²⁵ Henry Algernon George Percy, *Highlands of Asiatic Turkey*, Londra, 1901, p. 122.

²⁶ D. Sestini, *Viaggio in Valachia e Moldavia con osservazioni storiche, naturali e politiche*, ediția a II-a, Milano, 1853, p. 89; a se vedea și St. I. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, pp. 122-123.

²⁷ C. C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1968, p. 95, p. 101-102; Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, ediție critică îngrijită de Aurora Ilieș, București, 1970, pp. 194-195; Ioan Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit, până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, p. 100; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *L'approvisionnement d'Istanbul par les Principautés roumaines au XVIIIe siècle: commerce ou réquisition[?]*, în „Revue du monde musulman et de la Méditerranée”, 66, nr. 1, 1992, p. 74.

²⁸ *Ibidem*, pp. 74-77.

²⁹ Gilles Veinstein, *Ayân de la région d'Izmir et le commerce du Levant (deuxième moitié du XVIIIe siècle)*, în „Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée”, 20, nr. 1, 1975, p. 132, nota 3, pp. 141-142.

³⁰ Ch.-Cl. de Peyssonnel, [Comerțul Mării Negre] <1787>, în *Călători străini*, vol. IX, p. 400; a se vedea și P. Cernovodeanu, *Societatea feudală ...*, p. 215.

Habsburgic, și Poartă, perioadă în care Moldova s-a aflat sub ocupație străină în răstimpul 1788-1791. Armata rusă, aflată sub comanda mareșalului Mikhail Fedotovitch Kamensky, a pătruns în orașul dunărean în 1789 și l-a incendiat, astfel că la încheierea păcii ruso-otomane de la Iași, în ianuarie 1792, consecințele distrugerilor suferite erau încă resimțite la Galați, care se afla într-un proces lent de refacere a țesutului urban și a capacităților sale productive. Englezul William Hunter observa la Galați, în vara anului 1792, urmele adânci ale recent încheiatului război ruso-austro-otoman, fiind plăcut surprins, în cursul șederii sale aici, doar de varietatea textilelor aflate în vânzare în dughenele din oraș, de ieftinătatea produselor alimentare și de abundența peștelui³¹.

Veneția, în trecut o putere maritimă de primă mână, era în secolul al XVIII-lea un competitor secundar în cadrul comerțului internațional derulat prin bazinul pontic; periferizat de înflorirea porturilor concurente, Livorno, Ancona și, mai ales, Trieste, portul rialtin era evitat chiar și de către supușii venețieni, datorită obligativității acceptării sistemul rigid și păgubos al „convoaielor” de vase comerciale, care trebuiau să se deplaseze împreună și să își descarce mărfurile la destinație în același timp. Spre a evita această formă de dirijism ce ignora mecanismele pieței libere, armatorii și negustorii greci supuși ai Veneției preferau să navigheze în Marea Neagră sub pavilion străin, în primul rând sub cel al Imperiului Rus, și să desfacă prioritar la Livorno, Trieste, Marsilia, Malta³² mărfurile achiziționate în porturile de la gurile Dunării și din cele situate pe litoralul nord-pontic. Un raport inedit, expedit din Constantinopol la 22 decembrie 1793 de Niccolò Colombo, secretarul bailului Federico Foscari (1792-1797), pune în lumină un bilanț succint al participării venețienilor la comerțul internațional derulat prin câteva din porturile din bazinul pontic; astfel, Niccolò Colombo precizează:

„[...] Au fost în număr de 39 bastimentele venețiene care au navigat în Marea Neagră, iar dintre acestea doar două au obținut recent pavilionul austriac, <în vreme ce> celelalte îl avură pe cel rusesc, dar toate au dobândit amintitele stindarde prin obișnuita metodă a vânzărilor fictive [...]. Dintre aceste bastimente, nouă au avut ca destinație Marea Neagră, spre a încărca <mărfuri> la gurile Dunării, într-un port numit Sulina, cel mai apropiat doc de această capitală [Constantinopol]. Pe timpul verii, bastimentele pot staționa acolo fără teamă, însă nu-i la fel și toamna târziu, când vine înghețul; ba mai mult, se adaugă faptul că bastimentele mari au nevoie de cheiuri spre a prelua majoritatea încărcăturii, nu de adâncime redusă spre malul fluviului”³³.

³¹ *Călători străini ...*, vol. X/II, vol. îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 2001, pp. 1093-1094; Ștefan Stanciu, Marian Stroia, *Orașul Galați în relatările călătorilor străini (de la începuturile sale până la 1848)*, Galați, 2004, p. 60.

³² G. Pagratis, *op. cit.*, p. 81.

³³ Arhiva de Stat din Veneția (în continuare se va abrevia ASV), *Bailo a Costantinopoli. Cancellaria*, b. <pachetul> 344, doc. nenumotate, *ad datum*.

Așadar, în cursul anului 1793, în perioada ce a urmat războiului ruso-austro-otoman încheiat prin tratatele de pace din 1791 (Șiștov) și 1792 (Iași), porturile de la gurile Dunării au reintrat în circuitul comercial internațional, astfel că 9 vase venețiene au navigat sub pavilion străin în bazinul pontic, având ca destinație portul Sulina. În privința celorlalte vase comerciale venețiene ce au navigat dincolo de Strâmțori, Niccolò Colombo raporta autorităților centrale venețiene că bastimentele au avut ca destinație Cherson, Tangarok, Oceacov și Sevastopol, menționând în privința încărcăturii pe care o transportau: „[...] cu excepția a nouă dintre nave, toate celelalte au ajuns acolo fără mărfuri, însă toate avură câștiguri considerabile”³⁴, evident că de pe urma mărfurilor preluate în porturile rusești. În același raport, Colombo menționează că vasele comerciale venețiene încărcau de obicei din porturile otomane mărfuri ca „ulei, tutun, mirodenii, mătase, bumbac, cafea, orez”, pe care le transportau și comercializau vrac în porturile rusești, alături de „alcool și diverse produse manufacturate”, acestea din urmă tranzacționate de negustorii Serenissimei doar sporadic pe piețele din Imperiul Rus; din porturile de pe litoralul nord-vestic și septentrional al Mării Negre erau achiziționate de către venețieni preponderent mărfurile specifice economiei agro-pastorale ale întregului areal de la Dunărea de Jos și din Ucraina meridională: „caș, caviar, minereu de fier, cherestea, lână, miere, ceară brută, piei, pește sărat, care sunt mărfuri importante de export, dar înainte de toate cereale”³⁵.

În șantierul naval din Galați a fost neîndoielnic reluată activitatea, curând după încheierea păcii de la Iași, dar refacerea capacităților de producție a necesitat cel puțin câteva luni, perioadă în care și edificiile din oraș au început a fi în bună parte reconstruite³⁶. În cursul anului 1794, în șantierul naval gălățean se aflau în lucru numeroase vase de război comandate de Poartă în contul haraciului sau al altor contribuții în numerar și produse datorate suzeranului otoman de domnii Moldovei și Țării Românești³⁷. În 1795, conform surselor contemporane, erau în construcție în șantierul gălățean o „corabie mare”³⁸ și o „corabie mică”³⁹, în vreme ce din porunca domnului Moldovei, Mihail Suțu, posibil determinat de ordinul sultanului, fuseseră construite „zece bărci canoniere, mari și frumoase”⁴⁰. O parte dintre acestea erau, foarte probabil, acele „șalupe canoniere” în privința cărora

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ P. Cernovodeanu, *Societatea feudală ...*, p. 215; *Călători străini ...*, vol. X/II, p. 1135; Șt. Stanciu, M. Stroia, *op. cit.*, pp. 62-63.

³⁷ I. Toderașcu, *Informații noi privind șantierul naval din Galați ...*, p. 207; *Călători străini ...*, vol. X/II, p. 1135; Șt. Stanciu, M. Stroia, *op. cit.*, pp. 62-63.

³⁸ C. C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele române ...*, p. 326, nota 76; I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați ...*, p. 103; N. Birdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, vol. I, p. 103.

³⁹ I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați ...*, p. 103.

⁴⁰ C. C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele române ...*, p. 327; P. Păltănea, *Istoria orașului Galați ...*, vol. I, p. 163.

agentul consular austriac Leopold Schilling⁴¹ știa că se aflau în construcție în șantierul naval din Galați încă din 1794, fiind apoi lansate la apă și trimise la Constantinopol în vara anului următor⁴².

Dintr-un izvor venețian inedit, datând din anul 1795, rezultă câteva detalii importante în a ilustra potențialul productiv al șantierului naval din Galați și tipologia vaselor fluviale și maritime ce erau construite în cadrul acestuia. Unuia dintre rapoartele uzuale expediate la Veneția de la ambasada Serenissimei la Constantinopol i-a fost anexat un „Foglio dimostrativo la quantità e qualità della forza navale ottomana”, amintita sursă documentară din 1795, cuprinzând următoarele informații cu privire la șantierul naval din Galați:

„Situția generală a construcțiilor în șantierele <navale>:

[...] La Galați:

1 fregată deja lansată la apă, pe mare, construită de un grec ... 32 de tunuri;

2 de tipul amintit [fregate], având câte 32 de tunuri fiecare, finalizate în șantier de puțină vreme, sub conducerea aceluiași constructor ... 64 de tunuri;

60 de barcazure *commodore*, în mare parte deja trimise în acest Arsenal [la Constantinopol], fiecare dintre ele având câte un tun de calibru de la 32 până la 44 de libre 60 de tunuri [...]”⁴³.

Așadar, suntem în măsură să susținem, pe temeiul acestei noi surse contemporane, că acea „corabie mare”⁴⁴ aflată în construcție în șantierul naval gălățean în 1795 era, cu certitudine, fregata dotată cu 32 de piese de artilerie menționată de izvorul venețian. Potențialul productiv al șantierului naval din Galați era îndeajuns de ridicat spre a îngădui atât îndeplinirea obligațiilor față de Poartă, cât și onorarea comenzilor interne de ambarcațiuni pentru pescuit și transportul mărfurilor pe Dunăre. În anii următori, în șantierul naval din Galați au fost construite noi vase de război pentru flota otomană: în 1796 un *galion*⁴⁵, iar în 1797 probabil o fregată dotată cu numeroase guri de foc de calibru mare, supoziție la care ne îndreptățește inventarierea sumelor ridicate achitate de vistieria Moldovei, din porunca domnului Alexandru Callimachi, pentru finalizarea lucrărilor și trimiterea navei la Constantinopol⁴⁶.

Este puțin probabil ca vasele comerciale venețiene, multe dintre ele aparținând supușilor greci ai Serenissimei, armatori și negustori din Insulele

⁴¹ Harald Heppner, *Austria și Principatele Dunărene (1774-1812). O contribuție la politica Sud-Est europeană a Habsburgilor*, Cluj-Napoca, 2000, p. 70, pp. 72-75, p. 77, pp. 150-151.

⁴² I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați ...*, pp. 103-104; idem, *Informații noi privind șantierul naval din Galați ...*, pp. 207-208.

⁴³ ASV, *Bailo a Costantinopoli. Cancelleria*, b. 344, „Inserta no. 1 in dispaccio no. 182 del 10 dicembre 1795”.

⁴⁴ C. C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele române ...*, p. 326, nota 76; I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați ...*, p. 103; N. Birdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, vol. I, p. 103.

⁴⁵ I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați ...*, p. 104.

⁴⁶ C. C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele române ...*, pp. 327-328; I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați ...*, pp. 104-105; N. Birdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, vol. I, p. 103; P. Păltănea, *Istoria orașului Galați ...*, vol. I, p. 163.

Ionice sau din rândul membrilor Confraternității Sf. Gheorghe din lagună, să fi evitat, din rațiuni politice sau de rentabilitate economică, implicarea în afacerile comerciale în porturile de la Dunărea de Jos. Între grecii care ajungeau în aceste porturi se aflau atât cei de origine egeeană, cât și ionienii, comerțul cu mărfuri din Țărilor Române și Rusia fiind îndeajuns de profitabil spre a le trezi acestora interesul⁴⁷. Începând din 1793, Pietro Maria Loccatelli fusese acreditat în calitate de consul al Veneției la Cherson, iar rapoartele sale subliniază rolul important al grecilor, supuși otomani și, în număr mai redus, supuși venețieni, în comerțul internațional din bazinul pontic⁴⁸.

La cumpăna secolelor XVIII–XIX, în portul Galați ancorau frecvent vase comerciale rusești, austriece, otomane, raguzane, venețiene etc., nefiind o excepție cazurile în care bastimentele rămâneau la Galați și în perioada închiderii navigației, echipajele iernând în urbe⁴⁹. Imaginea unui port cosmopolit și relativ prosper, chiar dacă nivelul de dezvoltare a acestuia era net inferior orașelor portuare din Europa Occidentală, se conturează în majoritatea însemnărilor de călătorie ale contemporanilor, ca și în lucrările cu caracter literar–geografic–istoric ale epocii.

Viceconsulul Franței la Iași, Louis–Joseph Parant⁵⁰, sublinia într-un raport redactat la începutul anului 1798 rolul determinant al portului în economia locală: „[...] Galați este schela cea mai însemnată din Moldova. [...] este locul de descărcare pentru cele mai multe dintre mărfurile trimise în Moldova și în țările vecine. Cel puțin acolo se încarcă aproape toate cele care pleacă din Moldova [...]”⁵¹. Importanța portului Galați în cadrul comerțului internațional în bazinul pontic și în zona Dunării de Jos este reliefată și de clericul napoletan, arheolog, etnograf și anticar, Andrea de Jorio (1769–1851)⁵², într-una dintre numeroasele sale lucrări cu vastă circulație în epocă:

„[...] Galați, care este o localitate comercială pe [malul stâng al] Dunării, este cea dintâi schelă a Moldovei. Principalele mărfuri destinate Moldovei ajung la Galați și tot acolo sunt imbarcate cele ce vin în port [spre a fi exportate]. Nu lipsesc numeroase mărfuri, dintre care caii sunt foarte apreciați.

⁴⁷ G. Pagratis, *op. cit.*, pp. 77–84.

⁴⁸ Cristian Luca, *Mărturii contemporane despre portul Galați în anii 1796–1797*, în „Danubius”, XXII, 2004, p. 67.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 67–69, doc. I–II, pp. 71–73.

⁵⁰ George Ciorănescu, *La mission de Stanislas Bellanger dans l’Empire ottoman*, Salonic, 1981, p. 33–34, p. 54–56; Amaury Faivre d’Arcier, *Les oubliés de la liberté. Négociants, consuls et missionnaires français au Levant pendant la Révolution (1784–1798)*, Bruxelles, 2007, pp. 180–181.

⁵¹ *Călători străini ...*, vol. X/II, p. 1305; Șt. Stanciu, M. Stroia, *op. cit.*, p. 64.

⁵² *La storiografia pugliese nella seconda metà dell’Ottocento*, vol. editat de Raffaele Giura Longo și Giovanni De Gennaro, Bari, 2002, p. 45, p. 256, p. 270; Alain Schnapp, *Antiquarian studies in Naples at the end of the Eighteenth Century. From comparative archaeology to comparative religion*, în *Naples in the Eighteenth Century. The Birth and Death of a Nation State*, vol. editat de Girolamo Imbruglia, Cambridge, 2007, pp. 164–166.

2. Comerțul Moldovei este același cu al Valahiei; mărfurile ajung acolo pe aceeași rută, însă în cantitate mai mică. Țara este însă mai frumoasă, mai fertilă, și productivitatea [agricolă] mai bună.
3. Berea din Moldova este socotită cea mai fină din Imperiul Otoman; boii sunt o marfă importantă de comercializat. În număr consistent ajung [a fi exportati] în Polonia, Prusia, Germania, la Veneția și în Turcia. Se găsesc în Moldova berbeci de calitate, care ajung [a fi exportati] în Rumelia și la Constantinopol. Comerțul cu carne sărată de bou, de berbec și de capră este practicat în întreaga zonă a Mării Negre.
4. Pădurile din Moldova asigură o cantitate imensă de lemn de construcție și pentru catarge de orice fel. Galați este schela unde sunt aduse, iar în șantierele sale sunt fabricate, bastimente comerciale de orice tonaj, pentru navigarea pe Marea Neagră și pe Dunăre. Se pretinde acolo că acestea [vasele comerciale] sunt tot atât de bune ca și cele din Occident”⁵³.

2. Il Commercio della Moldavia è l'istesso che quello della Valacchia : le mercanzie vi vengono per l'istessa strada, ma in minore quantità . Il paese però è più bello , più fertile , e le produzioni sono migliori .

3. La birra di Moldavia passa per la più delicata dell'Impero Ottomano ; i bovi ne sono un articolo considerabile di commercio . Ne passa un numero prodigioso , in Polonia , in Prussia , in Alemagna , nello Stato di Venezia ; ed in Turchia . N'escano montoni in quantità , e passano a Romelia , e a Costantinopoli . Il commercio delle carni salate di bovi , di montoni , e di capre si stende in tutta l'estensione del Mar Nero .

4. Le foreste di Moldavia producono una quantità immensa di legni di costruzione , e di alberature di ogni specie . Galaz è la Scala dove si trasportano , e ne' suoi cantieri si fabbricano bastimenti mercantili di ogni portata per la naviga-

Fig. 2. Andrea de Jorio, *Istruzioni di commercio e suo stato antico e moderno*, vol. III, Napoli, 1804, p. 466.

Lucrarea lui Andrea de Jorio, însumând informații provenind din diverse surse bibliografice, reflectă realități anterioare sfârșitului de secol XVIII, făcând referire la Republica Venețiană ca la un stat independent, deși mare parte din teritoriile acesteia fuseseră anexate de Imperiul Habsburgic în urma tratatului franco-austriac de pace de la Campoformido (17 octombrie 1797), confirmat de tratatul de la Lunéville (9 februarie 1801), însă datele cu privire la comerțul exterior al Moldovei și la rolul portului Galați⁵⁴ în cadrul traficului maritim

⁵³ Andrea de Jorio, *Istruzioni di commercio e suo stato antico e moderno*, vol. III, Napoli, 1804, pp. 465-466.

⁵⁴ În privința activității de construcții navale în șantiierul din Galați, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a se vedea I. Toderașcu, *Din activitatea șantiierului naval Galați în prima jumătate a secolului al*

internațional sunt pe deplin valabile și pentru epoca în care volumul lui de Jorio a văzut lumina tiparului. Un contemporan al autorului napoletan, medicul scoțian Adam Neale (1778-1832)⁵⁵, avea să observe în 1805 că „Galați este un orașel înfloritor, frecventat mai ales de vasele grecești venite aici din Bosfor și care se întorc încărcate cu produse din Moldova”⁵⁶, iar trei ani mai târziu, baronul poet, dramaturg și editor, Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen (1746-1807) nota că „[...] multe vase franceze și austriece coboară pe Dunăre până la Galați”⁵⁷.

Aproape un deceniu mai târziu, în anul 1815, contele Feodor Káracsay⁵⁸ consemna în privința situației economice și demografice a orașului Galați: „[...] un oraș comercial destul de mare, pe malul stâng al Dunării, aproape de vărsarea Prutului, cu 5000 de locuitori; are șantiere pentru construirea a diferite vase pe Dunăre. Chiar și corăbiile de război mai mari pot urca pe Dunăre până aici. Orașul mai poate căpăta și o mare importanță în comerțul european, mai ales dacă Austria ar vrea să deschidă mărfurilor levantine un drum mai comod prin Transilvania și Ungaria, trecând peste Brașov.

[...] Așezarea Galaților lângă vărsarea râurilor Siret și Prut în Dunăre face din acest oraș un foarte bun loc de desfacere pentru mărfurile ce vin din Moldova de Sus, Bucovina, Transilvania și îndeosebi din Austria”⁵⁹.

În 1825, într-o compilație apărută la Milano cu intenția de a informa cititorii prioritar asupra aspectelor economice caracteristice diverselor regiuni și orașe ale lumii, erau preluate integral fragmente dintr-o lucrare⁶⁰ a fostului consul englez la București (1813-1816), William Wilkinson⁶¹; acesta, fiind un negustor priceput, a

XIX-lea, în „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, secțiunea a III-a, „Istorie”, XVI, nr. 1, 1970, pp. 67-76.

⁵⁵ Alfred Peterkin, William Johnston, William Robert Macfarlane Drew, *Commissioned officers in the medical services of the British Army (1660-1960)*, vol. I, 1660-1898, Londra, 1968, p. 191; Reinhold Schiffer, *Oriental panorama. British travellers in 19th century Turkey*, Amsterdam-Atlanta, 1999, p. 210, p. 332; Martin Howard, *Wellington's doctors. The British Army Medical Services in the Napoleonic Wars*, Staplehurst, 2002, p. 42; Donald Sydney Richards, *The Peninsula years. Britain's redcoats in Spain and Portugal*, Barnsley, 2002, p. 6, pp. 19-20; Marcus Ackroyd, Laurence Brockliss, Michael Moss, Kate Retford, John Stevenson, *Advancing with the Army. Medicine, the Professions, and Social Mobility in the British Isles, 1790-1850*, Oxford, 2006, *passim*.

⁵⁶ Adam Neale, *Relația călătoriei prin Moldova (1805)*, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s. n., vol. I, (1801-1821), vol. îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, M. Stroia; redactor responsabil: P. Cernovodeanu, București, 2004, p. 184; Șt. Stanciu, M. Stroia, *op. cit.*, p. 66.

⁵⁷ Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen, *Travels through several provinces of the Russian Empire; with an historical account of the Zaporogh Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia, and the Crimea*, Londra, 1808, p. 48.

⁵⁸ Domokos G. Kosáry, *Hungary and International Politics in 1848-1849*, traducere în lb. engleză de Tim Wilkinson, Boulder-Highland Lakes-New York, 2003, p. 284.

⁵⁹ Feodor Káracsay, *Despre Moldova, Țara Românească, Basarabia și Bucovina, <1814-1817>*, în *Călători străini ... secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 767; Șt. Stanciu, M. Stroia, *op. cit.*, p. 67.

⁶⁰ William Wilkinson, *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia, with various political observations relating to them*, Londra, 1820.

⁶¹ Alfred C. Wood, *A history of the Levant Company*, ediția a II-a, Londra, 1964, p. 196; Allan Cunningham, *Eastern Question in the Nineteenth Century. Collected Essays*, vol. II, ediție îngrijită de

înregistrat informații detaliate ce și-ar fi dovedit utilitatea pentru negustorii interesați de comerțul cu Levantul:

„Galați poate fi socotit unicul port maritim al celor două principate. Acest oraș se găsește în Moldova, la granița cu Valahia, situat [fiind] în locul unde Dunărea începe a fi mai lată și mai adâncă, la o distanță de 60 de mile de Marea Neagră, 65 de Iași și 75 de București; fluviul este navigabil până în acest punct [la Galați] pentru vasele care nu depășesc 500 de tone. Galați este emporiul producției celor două principate și singurul loc unde sunt descărcate cele mai importante mărfuri de import; numărul de locuitori ai orașului este de circa 7000, fără a-i pune la socoteală pe străini atrași aici de comerț, [și] care dau orașului aspectul de [urbe] foarte populată și înfloritoare. Deși acesta [Galați] constituie, nici mai mult, nici mai puțin, antrepozitul general al multor mărfuri de import, la București și Iași se realizează mare parte din acest comerț. Cafeaua, zahărul, piperul, romul, cedrul, portocalele și vinurile străine sunt cele dintâi mărfuri din această categorie [de import]. Consumul local în cel dintâi [Galați] dintre orașe este evaluat la circa 800000 de ocale anual, la 900000 al celui de al doilea [București], la 35000 [sic!] al celui de al treilea [Iași], iar consumul altor mărfuri este doar probabil”⁶².

Centru portuar vital pentru economia Țărilor Române, orașul Galați devenea binecunoscut în primele decenii ale secolului al XIX-lea, ca principală poartă de acces a spațiului românesc la rutele maritime ale comerțului internațional, și datorită circulației cărții în Europa Occidentală, a lucrărilor care cuprindeau referiri succinte sau consistente asupra orașului și a infrastructurii sale portuare, ca și relative la activitatea de construcții navale din șantierul local. Astfel, în lucrarea geografului și literatului toscan Giuseppe R. Pagnozzi (1785-1825)⁶³, pe lângă datele de natură strict economică, se regăsesc și câteva informații lapidare, deși foarte interesante, privitoare la vestigiile civilizației romane din vecinătatea orașului dunărean:

„[...] dintre toate orașele Moldovei și din câte se află pe malurile Dunării, cel mai *negustoresc* este Galați. Sunt văzute [la Galați] neîncetat, ancorând la malul fluviului, vase mari din Egipt, din Africa de Nord, de la Constantinopol și din toate porturile de la Marea Neagră, care vin să încarce cherestea, grâne, silitră, ceară, miere, piei tăbăcite, piei crude, unt, carne sărată etc. Faimoase sunt ruinele unui vechi oraș ce se găsește în vecinătatea Galaților, căruia locuitorii i-au dat numele de Gherghina⁶⁴

Edward Ingram, Londra, 1993, p. 80; Theophilus Christopher Prousis, *British consular reports from the Ottoman Levant in an age of upheaval, 1815-1830*, İstanbul, 2008, p. 250.

⁶² *Annali universali di statistica, economia pubblica, storia e viaggi*, vol. V, Milano, 1825, pp. 40-41.

⁶³ *Biografia degli Italiani illustri nelle scienze, lettere ed arti del secolo XVIII, e de' contemporanei, compilata da letterati italiani di ogni provincia*, vol. VI, vol. editat de Emilio De Tipaldo, Veneția, 1838, pp. 47-48, s. v. Pagnozzi (Giuseppe).

⁶⁴ Corect „Ghertina”; a se vedea Gheorghe Săulescu, *Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a cărei ruine se află în apropierea Galațiului*, București, 1991.

[sic!]. Este o opinie comună faptul că [orașul] a fost probabil edificat în vremea împăratului Traian”⁶⁵.

Evoluția urbanistică și dezvoltarea economică a orașului Galați, care dintr-un târg modest, cum era la începutul veacului al XVI-lea, a devenit una dintre „schelele” importante de la Dunărea de Jos, s-a datorat unor factori locali, aflați însă în strânsă legătură cu cei externi. Expansiunea otomană în Europa Răsăriteană, care a dus la pierderea de către Moldova a Chiliei și Cetății Albe în 1484, înăsprirea controlului otoman asupra bazinului pontic, dar și plasarea portului gălățean pe rutele maritimo-terestre care asigurau legătura Mediteranei Orientale cu Polonia și de aici mai departe, cu Marea Baltică, abundența în Moldova și Țara Românească a materiilor prime destinate exportului pe piața constantinopolitană și pe piețele occidentale și, nu mai puțin important, potențialul productiv al șantierului naval, care beneficia din plin de materia primă aflată la îndemână în pădurile încă bogate din spațiul extracarpatic, toate acestea au constituit elementele care au înlesnit și asigurat afirmarea și dezvoltarea durabilă a orașului-port Galați. Sursele documentare și narrative – inedite sau mai puțin cunoscute – pe care le-am analizat contribuie la susținerea acestor concluzii și pun în lumină câteva aspecte fundamentale din viața economică a orașului dunărean, cele privitoare la activitatea portuară și de construcții navale de la cumpăna dintre veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea.

⁶⁵ Giuseppe R. Pagnozzi, *Geografia moderna universale, ovvero descrizione fisica, statistica, topografica di tutti i paesi conosciuti della terra*, vol. XIII, *Turchia europea*, Florența, 1827, p. 20.

REVOLUȚIA EXILATĂ SAU DIMENSIUNILE CULPABILIZĂRII ÎN RÂNDUL EMIGRAȚIEI PAȘOPTISTE*

Nicolae MIHAI

Fenomen deloc neglijabil în Europa modernă, emigrarea pe motive politice dă naștere unei mobilități a elitelor care implică o dimensiune cronologică și spațială întinsă la maxim¹. Dar emigrarea stă sub semnul rupturii, a despărțirii forțate, traumatice chiar, de patrie, de locul natal, de familie și de grupul din mijlocul căruia provin cei plecați². Mai ales când locul de destinație ales nu strălucește în privința structurilor de primire (de la lipsa de bunăvoință a autorităților, până la inexistența unor rețele de prieteni sau a mijloacelor financiare necesare supraviețuirii). Noua experiență determină însă și asumarea acestui episod în biografia individuală, „sublimată în destin”, care poate implica chiar și o anumită dimensiune pozitivă. Nu rareori, în ultimă instanță, exilul poate deveni pentru eroii săi o experiență care distinge și purifică.

Un pas necesar îl reprezintă însă regrouparea tuturor celor implicați, necesara reflecție pe marginea trecutului. Întocmai precum ceilalți exilați europeni și cei români se percep acum ca cealaltă Românie, mai bună decât cea lăsată acasă. „Transgresiunea pe care o constituie decizia, luată colectiv, de a nu mai recunoaște autoritatea statului de origine și de a asuma, în afara teritoriului național, reprezentarea poporului și a națiunii, necesită o amenajare politică, asigurând o legitimitate acestui act, asociind întotdeauna ruptura cu teritoriul național și continuitatea”³. Ori, culpabilizarea servește mai ușor înțelegerii categoriilor de identificare și de stigmatizare utilizate în scopul creării sau consolidării poziției sale simbolice în spațiul din exil. Chiar dacă, în mod inerent, aceste lupte se pot repercuta asupra intervenției guvernelor din țara de primire asupra ierarhizării politice a acestor grupuri, miza, credem noi, este înainte de toate una de ordin intern, de refacere sau de construire a unui capital de încredere pe temeiul căruia să poată fi negociată reprezentarea de lideri ai emigrației românești și, implicit, de reprezentanți ai poporului român din Principate.

Nuanțele discursului exilaților sunt date de câțiva factori: plasarea acestora la distanță față de națiunea a cărei calitate de reprezentanți autentici o revendică permanent, dispersarea lor pe teritoriul mai multor state (Franța, Imperiul Turc, Imperiul Austriac), inițial în funcție de opțiunile individuale și de posibilitățile

* Redactarea textului a fost posibilă și datorită grantului CNCSIS TD 545, 2007-2008.

¹ Despre exilul postpașoptist și problemele exilului a se vedea Sabine Freitag, *Introduction* în Eadem, *Exiles from European Revolutions: Refugees in Mid-Victorian England*, New York, 2003, pp. 1-4.

² Philippe Bourdin, *Mémoires d'exil: l'émigrante noblesse auvergnate* în „Annales historiques de la Révolution française”, no. 343, <http://ahrf.revues.org/document2307.html>.

³ Stéphane Dufoix, *Les légitimations politiques de l'exil* în „Genèse”, no. 34, mars 1999, p. 53.

financiare uneori limitate, ulterior, în funcție de posibilele proiecte politice avute în vedere, faptul că rămân dependenți politic, mai puțin economic, de statele în care au ales să se așeze, orice schimbare în politica lor față de exilați putând avea repercusiuni semnificative asupra acestora.

Stephane Dufoix atrage atenția asupra a două procese importante care marchează exilul, de *dezobiectivizare* și de *politizare*. Primul ne interesează în mod special și el este explicat astfel de specialistul amintit: „dubla depărtare – legală și fizică – în raport cu teritoriul național are drept consecință de a face să explodeze aparenta soliditate a lumii sociale și evidența construcțiilor sociale obiectivate: forța relațiilor sociale, a obligațiilor reciproce și a ierarhizărilor politice nu mai poate fi aceeași ca înainte, după cum nu mai poate fi suportată de istoria care a construit-o”⁴. O asemenea observație este perfect valabilă și pentru cazul exilaților central sau est-europeni pașoptiști, unguri sau români și, cu siguranță, se poate verifica și pentru cei italieni.

Experiența exilului este departe însă de a fi asumată uniform. Este ea favorizată de existența rețelelor, determinând direcții privilegiate sau depinde în special de strategii și mijloace individuale? Care sunt raporturile afective și politice cu locurile de origine? În ce măsură sociabilitățile și afinitățile existente înainte au un cuvânt de spus sau nu în configurarea unei anumite experiențe?

Nu s-a remarcat îndeajuns că proiectele și eforturile politice făcute în exil de liderii români emigrați vor fi însoțite de o serie de reflecții asupra revoluției de la 1848, incluzând nu de puține ori accente culpabilizatoare la adresa unor persoane. Ce rol joacă această dimensiune a discursului? Ce semnificații îi putem atribui? Este o încercare explicativă, o modalitate de a găsi țapi ispășitori, o manevră autolegitimantă a propriului discurs? Cine sunt vinovații, rușii, turcii, cei din țară, ai noștri? Merg în paralel cele două aspecte, identificarea culpabililor și explicarea eșecului? Este o manieră de autoliniștire și descărcare de povara participării, de multe ori invers proporțional cu dorințele și aspirațiile personale?

Dar aceste întrebări pot fi dublate de altele, la fel de importante. Mai puteau fi mobilizați exilații în jurul aceluiași reprezentări ale revoluției ca acțiune politică? Dacă „identitatea colectivă rezultă din identificarea subiectivă a membrilor grupului în jurul purtătorilor și simbolurilor care-i oferă unitate”, nu cumva fracturile care se produc indică tocmai erodarea acestor legături simbolice mergând până la refuzul de a mai recunoaște „statutul special” al acestora?⁵ Iar culpabilitatea apare atunci ca răspuns a nemulțumirilor proprii, o înșelare a așteptărilor, a rupere a solidarității de idei, dar și de acțiune. Subiectul se încadrează în ceea ce Paul Ricoeur definea ca culpabilitate morală⁶. Ne plasăm la nivelul unui registru complex unde acuzele sunt însoțite de strategiile disculpării,

⁴ *Ibidem*, p. 55.

⁵ Ne gândim chiar la disputele aprige pe marginea conducerii exilaților între membrii fostei Locotenențe domnești, confirmați o dată la Sibiu, și grupul parizian, format din Nicolae Bălcescu, Al. G. Golescu și alții.

⁶ Paul Ricoeur, *Memorie, istoria, uitarea*, Timișoara, 2000, p. 574 sq.

dublate de câțiva indici comportamentali precum „voința de a nu ști, refugiul în orbire și tacticile uitării, pe jumătate pasive, pe jumătate active”⁷.

O istorie a exilului politic pașoptist prin prisma conceptului de culpabilitate, credem că oferă câteva elemente consistente pentru a înțelege producerea și întreținerea rupturilor, explicarea eșecului revoluției, desfacerea solidarităților, relația dintre acțiune și rememorare. O problemă importantă este nu doar recunoașterea părții personale din vinovăție, cât și cea a distribuirii culpabilității. Conștienți de responsabilitatea asumată față de națiunea în a cărei reprezentanți se erijaseră, sentiment care-i împinge să solicite permanent informații despre ceea ce se întâmplă în principat, liderii revoluționari evaluează cele mai mici aspecte ale relațiilor personale. Unii sunt vinovați în mai mare măsură decât alții, datorită erodării unui capital simbolic de încredere cu care au fost investiți încă din țară și care este supus în exil unei reevaluări. Cazurile lui Heliade-Rădulescu și a lui Chr. Tell sunt relevante din această perspectivă.

În încercarea de a oferi răspunsuri la aceste întrebări, care sunt vitale pentru noi în conturarea memoriei externe a revoluției pașoptiste, ne-am oprit asupra unor corespondențe edite (cea a lui N. Bălcescu, I. H. Rădulescu, Ion Ghica, C. A. Rosetti, Al. Christofi), la care am adăugat câteva scrisori inedite din cele aparținând membrilor familiei Magheru. Alegerea acestui tip de sursă poate fi explicată prin faptul că pentru o istorie culturală, „redefinită ca loc unde se articulează practici și reprezentări, gestul epistolar este un gest privilegiat. Liber și codificat, intim și public, plasat între secret și sociabilitate, scrisoarea, mai bine decât oricare altă expresie, asociază legătura socială și subiectivitatea”⁸.

La o sumară analiză a corespondenței din exil vedem cum aceasta reunește nu de puține ori nu doar o simplă efuziune sentimentală pe marginea unor evenimente recente la care expeditorul a fost martor sau direct implicat, ci și considerații mai generale despre evenimentele trecute la care cele prezente sunt de multe ori raportate. Această genealogie faptică se explică prin existența viziunii conform căreia acțiunile din exil sunt directă continuare a celor din timpul revoluției, cu consecința directă că și greșelile actuale se înscriu în continuarea celor mai vechi, din timpul revoluției. Reflecția postrevoluționară pe marginea acțiunilor de la 1848 nu face altceva decât a stabili conexiunile între un trecut asupra căruia s-a meditat prea puțin și un prezent care nu poate fi lămurit inclusiv prin această privire regresivă. Este o realitate faptul că unii dintre exilați, precum P. Cernătescu, își puneau cu acuitate problema re poziționării față de un trecut a cărui responsabilitate continua să le marcheze acțiunile prezente, în condițiile în care reflectau chiar pe marginea asumării reale a identității de revoluționar: „nu pot vorbi cu plăcere de trecut, ba încă mă tem că istoria, organul adevărului, ne va

⁷ *Ibidem*, p. 575.

⁸ Roger Chartier (coord.), *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle*, Paris, 1991, p. 9; Cf. Rodolph Baudin, *La correspondance d'exil ou les ambiguïtés d'un discours mouvant préface la Exile et épistolaire aux XVIIIe et XIXe siècles*, Des éditions aux inédits, études réunies et publiées par Rodolphe Baudin, Simone Bernard-Griffits, Cahier no. 16, Clermont Ferrand, Presses Universitaires Blaise Pascal, 2007.

critica aspru pentru că fără a fi fost Revoluționari, am lăsat în urmă mari ruine și multe victime”⁹.

Disensiunile evidente din cadrul emigrației române¹⁰ s-ar fi repercutat negativ chiar și asupra memorării narative a revoluției, motiv pentru care Nicolae Bălcescu considera că era mai prudent a strânge mărturii decât a scrie o lucrare oficială: „Am fost și sânt contra ideii d-a tipări atât socoteli, cât și istorii și acuzații despre revoluție, căci cu aceste nu putem decât a ne face rău noastră înșine, făcându-ne de ocară unii pe alții”¹¹. Drept exemplu negativ în acest sens era invocat Ion Heliade-Rădulescu care a publicat o lucrare „foarte ticăloasă și plină de minciuni și contraziceri”. Referința privea opusul *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848, accomplis en Valachie*, apărut la Paris, în 1851, care avea să stârnească numeroase comentarii negative în rândul emigranților români. Departe de a avea aceleași rețineri ca fostul său coleg, Heliade-Rădulescu își considera lucrarea ca necesară, conștient în egală măsură de riscurile tipăririi și netipăririi ei: „Istoria revoluției noastre ar fi luminat opinia în Franța foarte mult, de s-ar fi tipărit; însă mi-e teamă să nu caz în necuviințele în care au căzut toți francezii ce au scris istoria revoluției lor și mai mult fiecare și-a scris istoria sa. Nu știu cum să nemeresc, să tac scriu partizanii Rușilor și ne degeneră toată revoluția din 1848; să scriu pe toată ziua de la 9 iunie 1848 până la 13 septembrie, dau mai mult cu nasul tot de mine”¹². Ce-i drept, nu a reușit să evite exact pericolele pe care le prevedea, rezultatul fiind cel opus așteptărilor sale.

Scandalul iscat în jurul lucrării sale îl nemulțumea profund pe Heliade-Rădulescu care mărturisea că apelase la sprijinul foștilor săi colegi, invitați la prima lectură a manuscrisului, pentru completarea informației și îmbunătățirea calității lucrării: „mai-nainte cu vreo zece zile de a pleca în anul trecut D. D. Tell și Pleșoianul din Paris, i-am invitat să vie să asculte istoria regenerației ce o aveam de mult terminată, și pe care n-am socotit de cuviință de a o publica înaintea celorlalte. Fiind însă că ne despărțiam și oamenii sunt muritori, vream să aibă și d-lor știință de această descriere a unei fapte ce am săvârșit-o cu toții. Era multe lucruri unde, ca om, uitasem și eu datele, numele satelor, numărul companiilor, ofițerilor, regimentelor. Era fapte iară pe cari eu le scriam, nu ca martor de față, ci din povestirea celorlalți, și la cari d-lor fuseseră martori de față, și aveam trebuință de confirmarea d-lor”.

⁹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Dolj (se va cita în continuare DJAND), fond *Gheorghe Magheru*, XXXV bis/4, f. 1 (scrisoare din Brusa, datată 4 martie <1852?>).

¹⁰ Faptul că emigranții prelungeau fracturile care existaseră, fie și în forme mai voalate, în timpul guvernării revoluționare, nu era un lucru comun doar românilor. Cf. Tibor Franck, *Lajos Kossuth and the Hungarian Exiles in London* în Sabine Freitag (ed.), *Exiles...*, p. 122, 124, 128. Divizarea emigrației ungurești din exil se datora însă și înfloririi unui climat de suspiciune, bine întreținut de agenții austrieci.

¹¹ Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV, ed. critică de G. Zane, București, 1964, p. 271 (scrisoare către Ioan Ghica, Paris, 16 februarie 1850).

¹² I. H. Rădulescu, *Scrisori din exil*, București, 1891, p. 56 (scrisoare către Gr. Zossima, Paris, 8 ianuarie 1851).

Reacția foștilor săi colegi, Christian Tell, Nicolae Pleșoianu, frații Golești și Grădișteanu îl uimește, pentru că Heliade considera că insistase doar pe reprezentarea veridică a ceea ce a văzut și trăit: „eu povestesc de toți așa cum s-a întâmplat și am văzut cu ochii”. Astfel, rememorarea a două episoade legate de generalul Gheorghe Magheru stârnise indispoziția sau chiar reacția verbală severă a ascultătorilor: „spre exemplu, spui de complotul de la 19 iunie, când s-a arestat guvernul de către Odobescu. Spui cum a arestat pe fiecare, pe mine, pe Tell, pe Goleșcii, pe Bălcescu, și D. Maghieru a tras sabia și nu l-a lăsat a pune mâna pe dânsul, făcându-și locul într-o cam/eră. Lucrul așa s-a întâmplat, așa îl spui. Bine ar fi fost să am și eu o sabie, să fi știut a o trage și a o întrebuința, și să fi făcut și eu așa; însă n-am făcut, Maghierul numai a făcut dintre noi. S-a aprins tarâța între militari, s-au pălit, au tăcut însă. Spusei apoi când, ca să se înfrâne Reacția în Oltenia, s-a trimis D. Maghierul ca membru al guvernului cap al Olteniei, cu împuternicire de a forma un corp de panduri și de a lua în dispoziția sa regimentul întâi de oaste regulată. Astă faptă o povestesc după decretul ce s-a dat, așa cum toată lumea știe. S-a aprins D. Pleșoianul, de ce să zic că a fost sub comanda lui, și că polcul său s-a dat în dispoziția capului Olteniei și al câmpului lui Traian. Așa e decretul, așa e regulă...Așa au fost lucrurile și în Oltenia, și de le voi arăta că n-au fost așa, nu numai că nu spui adevărul, dar arăt și Mișcarea că a fost în cea mai mare anarhie. De ce să dăm noi mânușe inamicilor ce ne calomniază că am fost anarhiști? Au plecat amândoi înțepați, și cum veniră în Turcia, una după alta porniră intrigile și invențiile. De n-aș avea pe Grigore Grădișteanul în Paris, aș începe și eu să zic că sunt adevărate câte spun oamenii ăștia”¹³. Heliade mai face câteva comentarii pe marginea gesturilor deplasate ale foștilor camarazi care se arătasera supărați de demersul său, printre care enumeră pe cel al lui Tell care spunea rudelor din Smirna „că m-am apucat să scriu istoria revoluției ce ar fi fost bine să nu se scrie”¹⁴.

Spre deosebire de Heliade-Rădulescu, Bălcescu considera că o anumită așteptare se impunea, întrucât „revoluția noastră nu s-a încheiat pentru a fi judecată, ea nu este decât începută”¹⁵, iar actorii ei, încă implicați activ într-o serie de proiecte politice, nu au avut tihna necesară pentru a-și exprima opiniile. Mai mult, strângerea și verificarea acestora, „pregătindu-ne pentru a scrie sau a înțelege într-o zi isoria revoluției”, îi apărea tânărului istoric ca o poziție mult adecvată comparativ cu exercițiul contemporan al „animozității personale”, extrem de păgubos pentru toată lumea.

Lucrarea lui Heliade-Rădulescu era citată ca un exemplu relevant în acest sens. În viziunea lui Bălcescu, ea era construită într-o optică specifică autorului său, în care orgoliul personal și autoevidențierea coabitau cu exagerarea pericolului rusesc. Rețeta fostului lider pașoptist stârnea nemulțumirea, dar și ilaritatea lui Bălcescu, care nu se putea abține să nu noteze în aceeași scrisoare către Ion Ghica: „Sistema lui Eliad este ca să arate intrigi mari ale Rusiei în toate

¹³ *Ibidem*, p. 68 sq.

¹⁴ *Ibidem*, p. 87.

¹⁵ Nicolae Bălcescu, *Opere*, IV, p. 276 sq.

părțile, ca să conclue că numai el le-a putut pricepe, ca să-și dea laude nemăsurate. După ce arată cu fel de fel de minciuni și calomnii intrigile Rusiei și acțiunea ei în toată lucrarea patriotică, făcută de 12 ani în țeară, pune în gura consilierilor muscălești și a lui Duhamel [comisarul extraordinar al Rusiei în Principatele Române] apropo de el această strigare de admirație: 'Quel homme! Il est seul qui nous a compris. Il est dangereux'. Tout cela fait pitié et cet écrit le perdra complètement. Il dit qu'il n'y a que lui, le diable et l'Empereur Nicolas qui connaissent la politique russe. Admirez cette trinité!"¹⁶. Bălcescu era iritat nu doar de veleitățile lui Heliade-Rădulescu, altfel bine cunoscute în epocă, ci mai ales de faptul că acesta așternea o pată asupra activității patriotice derulate în Valahia, în special ca răspuns la protectoratul rusesc, compromițând numele unor români care erau inițiatorii acestei opoziții, precum Ioan Cămpineanu. Pentru subiectul nostru este important să reținem că asocierea cu Rusia constituie un grav motiv de compromitere publică și că în acuzele reciproce pe care le întâlnim menționate în rândul emigrației române postpașoptiste, aceasta deține un loc important.

Cu siguranță, Heliade-Rădulescu este unul dintre manipulatorii cei mai statornici ai acestei teme când se referă la ceilalți confrăți, tactică sesizată de aceștia. Bălcescu scria enervat pe tema aceasta că membrii fostei locotenente domnești, „ca să-și escuzeze nevrednicia lor, nu fac altceva decât să înnegrească pe noi toți, zicând că numai ei era de treabă și partida națională, și noi toți partida muscălească. Auzi tu, noi partida muscălească! Asta a umblat s-o bage în capul tuturilor românilor emigranți”¹⁷. Bălcescu nu se referea doar la cazul său sau al amicului Ion Ghica, ci lua și apărarea altor foști lideri pașoptiști, de exemplu a grupului C.A. Rosseti-Dimitrie Brătianu-Ion. C. Brătianu cu care era departe de a fi în relații cordiale, grup acuzat la rândul său de aceeași rusofilie compromițătoare, dar greu de dovedit: „n-am o bună opinie de dânșii, dar nu-mi vine să crez că sânt partizani ai rușilor, după cum le impută Eliad și Tell”¹⁸.

Această reprezentare ajunsese celebră, încât atunci când Gheorghe Magheru i se va adresa lui Heliade la 1854, reproșându-i că „Dumneata, domnule Eliad, faci pe toți muscali în scrierea dumitale”¹⁹, el nu făcea altceva decât să sintetizeze o percepție larg răspândită în grupul emigrației românești.

Fractura dintre Heliade-Rădulescu, Christian Tell și simpatizanții lor, pe de o parte, și ceilalți membri ai exilului românesc, pe de altă parte, creștea treptat, alimentată chiar de culpabilizarea progresivă, care modela inclusiv exercițiul epistolar al acestora. Orice acțiune publică în favoarea românilor devenea în cerc

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 119 (scrisoare către Ion Ghica, 16/28decembrie 1848). Pentru comparație, a se vedea și scrisoarea lui I. Heliade Rădulescu către prințul Barbu Știrbei, posibil adresată în anul 1851, în care fostul lider revoluționar construiește o rememorare a evenimentului politic, văzută prin prisma antitetică a agenților ruși, „adeptii Odobescului, amețiiți de doctrinele muscovite”, și a celor care prin acțiunile lor pripite făceau întocmai jocul acestora, și adevărații patrioți, adeptii unei politici cuminți, moderate, pentru evitarea încurajării unei intervenții rusești (I. Heliade-Rădulescu, *Scrisori*, pp. 114-123).

¹⁸ *Ibidem*, p. 138.

¹⁹ N. Isar, *Memoria din exil* (I) în „Manuscriptum”, 1998, nr. 2, p. 20.

intern prilej nu de refacere a vechilor solidarități, ci de marcarea a diferențelor și a departajărilor tranșante. Menținerea și accentuarea acestui regim al inculpării nu putea fi decât încă o dovadă a „imposibilității de a ierta”²⁰.

La 7 iulie 1850, Heliade-Rădulescu era implicat în apariția unei gravuri ce reprezenta învierea popoarelor și care urma să fie reprodusă în „Liga Popoarelor”. Se declara încântat de faptul că „publicarea litografică, Italianii, Polonii, Ungurii etc o vor fi datori Românilor, adică voă frații mei, neaverii voastre, exiliului vostru a vreo opt oameni ce n-aveți nici contii, nici baronii, nici speranță de viitor poate, ce v-ați lepădat de orice boierie. Boierii sunt prea săraci să cheltuiască pentru ilustrarea Patriei”²¹. „Boierii” nu erau, evident, decât cei din grupurile Brătianu, Golescu, Ghica, cei pentru care Heliade nu mai avea nici o considerație. „Plâng biauța nație a noastră, îmi afurisesc și ceasul când când am făcut cauză comună cu oameni ca Ghica și tovarășia”²² avea să-i mărturisească lui Christian Tell la 8/20 august 1850.

Pe linia binecunoscutelor sale accese megalomanice, Heliade își accepta situația de abandonat în care ajunsese, considerând-o în cel mai pur stil romantic ca o împlinire a destinului său mesianic²³: „Au urât și au crucificat pe Christ; l-au abandonat toți afară de Ioan; și pe mine să nu mă urască Românii?”²⁴. Prilejul era folosit pentru un nou atac la adresa celor care aveau un statut mai bun ca al său și care nu puteau fi, evident, decât cei din tabăra rusească : „Dacă mi-aș fi dat mâna în timpul revoluției cu agenții Țarului, toți cei întinați d-a dreptul sau pieziși în doctrinele moscovite, m-ar susține astăzi”²⁵. Rezervat se arată și în privința sărbătorilor revoluționare ale arderii simbolurilor Vechiului Regim regulamentar, din septembrie 1848. Episodul este rememorat tot ca o acțiune pripită, servind la compromiterea revoluției, motiv pentru care unii exilați refuză să accepte orice responsabilitate: „cât pentru arderea Regulamentului, dacă a fost o faptă înțeleaptă, eu nu am lăudat-o, pentru că m-am împotrivit la aceasta; așa a fost părerea mea. Dacă a fost o faptă preparată de o mână lungă, o cursă în care cei simpli și creduli au dat, spre a înlesni cu nesciința lor un pretext Rușilor; dacă a fost un act imprudent, eu și cu Tell nu putem lua răspunderea, pentru că s-a făcut fără scirea noastră. Cine spune că a avut scire despre dânsa, aibă lauda sau răspunderea”²⁶.

Pentru Heliade, departajarea era deja netă între cei care, încă din timpul revoluției, străluciseră ca „agenții Țarului, toți cei întinați d-a dreptul sau pieziși în

²⁰ Paul Ricoeur, *op. cit.*, p. 577.

²¹ I. H. Rădulescu, *op. cit.*, p. 35.

²² *Ibidem*, p. 42.

²³ Pentru un portret mai amplu al intelectualului romantic a se vedea Mircea Angheliescu, *Ion Heliade Rădulescu - o biografie a omului și a operei*, București, 1987.

²⁴ N. Isar, *op. cit.*, p. 48 (Paris, 7/19 decembrie 1850).

²⁵ *Ibidem*, p. 50.

²⁶ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 62.

doctrinile moscovite”²⁷ și cei din grupul său, „singurii fii ai Patriei, ce au scos din pâinea exilului și a suferințelor și a dat pentru casa ei”²⁸.

În acest război al calomniilor, care amenință să degenereze și să afecteze întreaga emigrație, critica onestă trebuie să intervină, pentru a separa lucrurile adevărate de cele false. Aceasta era cel puțin opinia lui Bălcescu, convins că „un om cinstit și care judecă fără patimi, un istoric în sfârșit, trebuie să înregistreze toate aceste bănuieli, dar să nu se grăbească a afirma decât după dovezi mai temeinice și evidente”. Ținta istoricului pașoptist erau acuzațiile, de multe ori neîntemeiate, care înveninau dialogul dintre emigranți, sporind distanța dintre diversele grupuri, în dauna coerenței realizării obiectivelor imediate.

Dacă polemica dintre Heliade-Rădulescu și adepții săi, pe de o parte, și celelalte grupuri, pe de altă parte, era principalul combustibil al discursului culpabilizator din mediul exilaților români, construit pe baza exercițiului rememorării acelor episoade din istoria revoluției, care puteau fi instrumentate negativ, atacurile negative vizau și alte persoane. Cezar Bolliac, a cărui publicație din Transilvania lui 1849 ar fi făcut, chipurile, jocul maghiarilor, era la rândul său acuzat de membrii fostei locotenente „că a vândut și el o bucată de țeară ungurilor”²⁹. Era același Cezar Bolliac care fusese aruncat în închisoare în urma unui episod obscur (afacerea Zichy)³⁰ și care, proaspăt eliberat, îi mărturisea lui Ion Ghica că pentru cauza română „am sacrificat tot făcând din viața mea un șir de închisori, exiluri, expatrieri și proscrieri”³¹. Experiența avea să fie marcantă pentru statutul său, fiind supravegheat îndeaproape de poliția turcă. C. Bolliac nu putea părăsi Constantinopolul nici în martie 1850, fiind nevoie de intervenția lui Ion Ghica (15 aprilie 1850, precedată de cele din 27 octombrie 1849 și 24 decembrie 1850) care garanta pentru fostul revoluționar. Acesta, la rândul său, adresa un nou memoriu ministrului poliției turcești în care se autodescria pe aceeași linie: „proscris în țara mea, m-am văzut silit a-mi căuta un azil în streinătate”³².

La fel, Ioan Maiorescu avea să fie evitat de unii dintre prietenii săi ardeleni, precum Al. Papiu-Ilarian, care se temea de el, „știind că e austriac încarnat”, după cum scria Alexandrina Magheru tatălui său, la 8 septembrie 1854³³, făcând aluzie la sensibilitățile progermane ale intelectualului român, exagerat înțelese însă de unii dintre prietenii săi.

Discursul culpabilizator care apare când într-o parte când într-alta devine vituperant în multe cazuri. Apreciindu-l pe Zosima ca pe „un amic sincer în locul celor ce am pierdut cu privilegiul revoluției noastre”³⁴, Heliade-Rădulescu își exprima o oarecare apreciere și pentru frații Golești, „mai buni din tot neamul de

²⁷ *Ibidem*, p. 50, 7 decembrie 1850.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, ed.cit., p. 230 (scrisoare către Ion Ghica, 22 octombrie 1849).

³⁰ Detalii în Ion Ghica, *Amintiri din pribegia unui proscris după 1848*, noi scrisori către V.Alecsandri, comentate de Olimpiu Boitoș, vol. 3, Craiova, [f.a], pp. 11-14.

³¹ *Ibidem*, p. 15.

³² *Ibidem*, p. 23.

³³ DJAND, *Fond Magheru*, XXXVII bis/16, f. 1r.

³⁴ I. Heliade Rădulescu, *op.cit.*, p. 17.

vipere”³⁵. Termenul este folosit deseori de intelectualul romantic când se raportează la grupul lui Rosseti sau la cel din jurul lui Bălcescu, în timp ce ultimul nu ezită să-l taxeze pe orgoliosul romantic drept ticălos.

Această violență verbală, perfect vizibilă în corespondența foștilor lideri de la '48, n-are valențe cathartice, așa cum am putea crede la o primă privire, ci reflectă tensiunile puternice și conflictele din viața cotidiană care merg până la gesturi extreme. Așa procedează Nicolae Bălcescu care nu ezita să-l provoace la duel pe Christian Tell, tocmai pentru a pune capăt calomniilor care erau lansate din cercul acestuia și al lui Heliade-Rădulescu. Fostul ministru de război din guvernul provizoriu pașoptist nu a răspuns acestei provocări, plângându-se în schimb emigrației din Brusa de comportamentul lui Bălcescu. Spre surprinderea sa, aceasta consideră că nu se poate amesteca în probleme de onoare personală, iar în privința acuzațiilor sprijină ideea unei comisii de anchetă care, în urma evaluărilor făcute, va stabili netemeinicia incriminărilor la adresa lui Bălcescu. Este un exemplu de cât de departe se putea merge în această instrumentare negativă a imaginii cuiva³⁶.

Interesant este și cum se raportau exilații români la acest incident. Episodul provocării la duel a lui Tell era cunoscut, dar tratat cu o anumită discreție de unii dintre români, considerându-l jenant pentru emigrație. Astfel, Ghiță Magheru scria tatălui său: „aici era să avem un duel pentru spălare de ofensă ce au avut bunul nostru frate Bălcescu N. în voiaj <d>în partea unui bărbat ce nu meritază stima, Tel, însă nu știm că ofensatorul trivial cere un tribunal de anquet și ofensatu-l cere neîncetat a să bate, că amicii săi va fi gata să-l răsbune, iar mai cum să-ntâmplă tot d-auna cu cei ce nu știu a să purta în lume, sunt și fricoși, așa dar mă tem de ofensator să nu-i cază și altă pată și mai mare de L<ichea?> pe care nu-ndrăslesc a i-o atribua. Tată, te rog, mă ia<r>tă că-ți anunț această și nu o declara la nimeni, că p-aici acești doi bărbați [Heliade-Rădulescu și Tell-n.n] sunt foarte huliți și meprisăți mai de toți”³⁷. Ca dovadă a distanțării tacite care deja opera în rândul grupului exilaților de la Paris, Ghiță Magheru considera necesar să adreseze o ultimă rugămintă tatălui său: „Nu te amesteca în faptele acestor doi bărbați că atunci voi fi vesel și m-oi numi fiu al unui adevărat Român”.

Ca vrednic membru al acestui tandem celebru și Ion Heliade-Rădulescu era pe punctul de a fi provocat la duel de către revoluționarul maghiar Lajos Splény, ca urmare a scandalului declanșat de intelectualul român în rândul emigrației românești. Făcând uz de o pretinsă declarație a revoluționarului maghiar, Heliade-Rădulescu ar fi lansat opinia că Ion Ghica ar fi militat pentru alipirea Principatelor Române la Ungaria³⁸.

³⁵ *Ibidem*, p. 19.

³⁶ *Ibidem*. O abordare recentă a episodului, într-un studiu mai amplu dedicat duelului, la Mihai Chipere, *Coduri culturale ale duelului în societatea românească modernă* în Andi Mihalache, Alexandru Istrate, *Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*, Iași, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, 2008, pp. 455-506.

³⁷ DJAND, fond *Gheorghe Magheru*, XXXIX bis/12 (7 noiembrie 1849, f. 1v).

³⁸ Informația apare în corespondența lui Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV, ed., cit., p. 232.

Asemenea atitudini aveau să fie curând taxate foarte sever. Câtă distanță între încrederea care înconjurase pe cei doi foști lideri revoluționari și dezamăgirea care reiese din corespondența unor confrăți, sătui de „faptele unor bărbați care au făcut rău patrii...căci în inimile lor au fost ambiție și ură către acei care-i împresura, când chiar acum, într-un loc liber și departe de muma noastră, nu încetasă de a calomnia, astăzi pă unul, mâine pă altul și în sfârșit pă toți, fără a avea curajul cel puțin a face o calomnie în fața calomniatorului; ba încă, și mai mult, din urile personale, au ajus ca frații noștri să nu mai poată trăi între dânșii și că la Brusa, după cum văz, din epistolele ce primi de la scumpul meu văr, au fost gata să se bată cu scopus în duel din calomniile făcut[e] ce poate toți știm într-vreme și azi nici unul”³⁹. Revoltat de această situație care părea să nu mai aibă un sfârșit, Ghiță Magheru conclusea cu amărăciune către tatăl său, pe marginea situației exilaților români: „apoi judecă, bunul părinte, dacă toate aceste nu te pot revolta împotriva niștor oameni ce toți îi chemam la frăție și să ne unim cu toții, că **destul ne ajunge că suntem cea mai sărmană emigrație în toate (s.n-N.M)**”⁴⁰.

Heliade-Rădulescu este cu siguranță unul dintre personajele cele mai culpabilizate. Corespondența lui Nicolae Bălcescu oferă o serie de exemple sugestive în acest sens, accentuând megalomania și orgoliul fostului lider pașoptist, schițând un portret al romanticului eșuat politic, departe de a fi singular în epocă: „apropo de Heliade, știți că este alienat; asemenea lui Lamartine, copia sa a urmat destinul originalului. Imaginați-vă că se plimbă pe bulevarde, că oprește oamenii în trecere, nu contează pe cine, pentru a le povesti că el este autorul unei revoluții și că această revoluție se află acum trădată în 16 puncte de Ion Ghica și în 20 de către”⁴¹. Într-o scrisoare adresată prietenului Al. G. Golescu, rememorând unele evenimente din timpul revoluției de la 1848, Bălcescu își expune inițiativele, până la sfârșitul acesteia, în contrast cu atitudinea adoptată de Heliade-Rădulescu care „alerga la consul[ul] englez, se prefăcea c-a înnebunit ca să-și tragă compătimirea și îi zicea ‘Pașo, nu mă tăia!’ ”. Toate aceste detalii erau oferite tocmai pentru a-și lămuri prietenul asupra unor aspecte supuse unor interpretări variate și deformate: „Toate aceste câte îți spuseiu, le spui pentru tine și e întâiași dată că le vorbesc. Am auzit mereu pe toți hulindu-se între sine, hulindu-mă și pe mine în față și am tăcut. N-am vrut nici a mă apăra, nici nu țineam la opinia lor, dar țiu mult la a ta, căci te iubesc și te stim”⁴².

Ion Ghica confirmă politica de defăimare. În *Amintirile* sale arată cum, după sosirea lui Heliade și Tell în Transilvania, la Sibiu, la Constantinopol era expediată o publicație numită „Caru iute” „care sub formă de corespondență apocrifă din București, conținea mai cu deosebire denigrări și invective în contra mai multora din oamenii revoluțiunii; pe mine încai din trădător și din spion muscălesc nu mă mai scote; atâta numai consolație că eram în bună companie, pe un rând cu Nicu Bălcescu, C. A. Rosetti, frații Brătieni și mai mulți alții, cari nu erau mai bine tratați

³⁹ DJAND, fond *Gheorghe Magheru*, XXXIX bis/15 (9 decembrie 1849, f. 2r).

⁴⁰ *Ibidem*, f. 2v.

⁴¹ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, ed. cit., p. 139 (în limba franceză).

⁴² *Ibidem*, p. 140 (scrisoare către Al. G. Golescu).

decât mine. Numai Eliad era apoteozat în acele scrisori: el era incarnațiunea deșteptării naționale; era o ființă legendară; era Heliad *Ἡλιάδης* (fiul soarelui), precum Achileus Pilides era fiul lui Peleu; sau și mai frumos și mai nimerit, numele îi venea de la hebraicul Eli, sau cel puțin de la prorocul Elie, care și astăzi tot se plimba din când în când cu căruța pin nori, tunând și fulgerând; iar porecla de Rădulescu îi venea de la feodalii noștri baroni Razi, Ilari sau Glazi dinaintea lui Radu Negru și Dragoș⁴³. Practic, întâlnim aceleași constante: culpabilizarea și demonizarea celorlalți camarazi, în paralel cu cultivarea narcisiacă a propriului portret din care nu lipește predilecția mitomană pentru crearea de genealogii personale imaginare.

Bălcescu adoptă o postură destul de curioasă: pe de o parte simte nevoia să intervină în acest conflict calomniator și să tempereze exploziile acestuia, pe de altă parte îl întreține, mai ales prin acuzele și critica dură la adresa altor colegi, în mod special Heliade-Rădulescu. Culpabilizarea ia uneori forme grotești, acuza de trădare fiind, de departe, o formă exagerată pentru diferențele de opinie și de viziune. Într-o epistolă către Al. G. Golescu, Bălcescu rememora unele situații, care privite retrospectiv păreau hilare, tocmai pentru a arăta că procesul de culpabilizare la care sunt supuși unii emigranți a ajuns la o formă denaturată: „Duhul de partidă adesea face din greșeli și din deosibiri de opinii, trădări. Îți aduci aminte că viind amîndoi la București i-am găsit pe toți ai noștri acuzându-se unii pe alții de trădători. Acea ce urmă a dovedit de neadevărat”⁴⁴.

În corespondența sa din exil, Heliade reia, din contră, portretul romanticului incurabil. Sătul de acuzațiile aduse în privința irosirii puținelor resurse financiare ale emigrației, acesta scrie lui Gr. Zosima, aflat la Brusa, la 15/27 decembrie 1849 că „de am chiețuit ceva pentru tipărirea ale causei, am luat de la gura copiilor ce rămăsese săraci ca să proclam egalitatea, a mă face egal cu oamenii ce n-au învățat decât sau să târască lîngușind sau să înjure ca în cârciume”⁴⁵. Dând informații despre propaganda pe care se străduia să o facă, Heliade accentua fracturile existente, evidențiind meritele pe care numai activitatea exilaților cu resurse limitate le au, ceilalți, „boierii” fiind departe de cultivarea imaginii națiunii: „cum se tipăresc însă n-are o zi patria a mulțumi decât unei mâini de exilați, ce au scos, cum v-am mai zis și altădată bucătura din gura înmuiată în lacrimi și au împărțit-o cu frații lor din țară cei însetoși de lumină, adevăr și de dreptate, când o ală parte din așa ziși asemenea Români și frați, cu venituri ale lor și de la părinți, chiețuiră banii lor și publici în plăceri, în călătorii sterpe și vane ca să se afle în lumea oficială, în lumea reacționară; ea (acea parte) constructă deprinderile acestea între care își făcu fala de a se afla și ale deveni organe, compromițând cauza. Un ban n-a văzut cauza comună din mâinile lor, și tot ce s-a scris în umbră de ei n-a susținut cauza nici cât Generala Adunată din țară celor ziș ciocoi. **Oamenii ăștia n-au reprezentat niciodată țara nici în năuntru, nici în afară (s.n - N.M)**; de ar reprezenta-o într- zi, de ar fi cum am zice a lor, s-ar întrece cum s-o vîndă. Dorul

⁴³ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 26.

⁴⁴ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, ed. cit., p. 138.

⁴⁵ I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 8.

și nevoia lor este ca n-au ce vinde. Astăzi circulă tipărit de unul dintre redactorii *Revistei de Deux Mondes* un memoriu din partea unor refugiați Români. Astă foaie este una dintre cele mai rusești iezuite și memoriul este tot așa de iesuit ca și Regulamentul Organic ce are multe lucruri bune, ca să vie la câteva articole ce ne răpesc toate drepturile; asemenea și memoriul în cestiune vine spune multe lucruri bune, ca să vie în urmă la concluzia ca Rusia poate să aibă dreptul a examina legile noastre și a le recunoaște sau nu după ce le facem, nu însă mai nainte. Oamenii Mișcării să zică asta când Generala Adunanță din 1837 a protestat și a contestat Rusiei acest drept? Când țara în Mișcarea sa, cu toată credința către I. Poartă, a protestat asupra locului Locotenenței de șase membri, și n-a iertat nici Turciei a viola autonomia ei?"⁴⁶.

Respingând forma violentă a revoluției care, în opinia sa, nu poate fi decât periculoasă pentru statutul românilor, datorită atragerii intervenției puterilor vecine, în special a Rusiei, Heliade-Rădulescu justifica participarea sa prin încercarea de a păstra un caracter pașnic, ocolind metodele violente promovate de „adeptii lui Odobescu, spionii consulatului rus”⁴⁷, cum scrie către Barbu Știrbei. Este și motivul pentru care, caz singular, refuză denumirea de revoluție, preferând-o pe cea de mișcare de regenerare. Reflecțiile sale posterioare indică clar identificarea revoluției cu mișcarea politică violentă, dimensiunea sa utopică, de modelare pozitivă a universului uman, dincolo de barierele sociale, fiind respinsă ca lipsită de succes: „Revoluțiile prepară viitorimea, puține însă prepară spre bine pe oamenii de față, din contră îi ațăță, le întărâtă patimile și adesea îi face mai răi după cât erau mai înainte. Cei buni au rămas tot buni. Boierii au rămas tot boieri. Aibă parte de boierie și sărăcia aibă parte de împărăția lui Christ, de societatea nouă, de viitorul preparat celor ce au plâns și au însetoșat pentru dreptate. Vedeți de a nu lăsa a se rătăci bunii proletari ce suferă exilul cu Dvs; nu-i lăsați a se face organe boierismului, ciocoismului ce începu a cocheta pe departe și pe aproape și a briga iertarea Ursului”⁴⁸. Remarcăm prezența aceleiași obsesii a rusofiliei care servea la justificarea acțiunilor sale față de ceilalți lideri români pașoptiști din exil.

Trebuie să recunoaștem că această postură de moderație politică, adoptată de Ion Heliade Rădulescu, este foarte prost privită și interpretată în epocă de colegii săi de generație, adeptii nu neapărat a unei poziții iacobine, de tipul lui Nicolae Bălcescu sau Al. G. Golescu, cât a unui activism politic. Deși ilustrată de o serie de filosofici celebri încă din Antichitate sau mai aproape de un Tocqueville sau Guizot⁴⁹, moderația politică nu păreau să fie ușor acceptată într-o epocă în care, paradoxal, presiunea imperiilor vecine ar fi justificat o asemenea atitudine. Însă în viziunea reprezentanților tineri ai elitelor, educați la universitățile occidentale, proiectele politice ale românilor presupuneau mai degrabă un

⁴⁶ *Ibidem*, p. 15 sq.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 120.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 31-32 (scrisoare către N. Russo, Paris, 4/16 iunie 1850).

⁴⁹ despre moderație ca virtute politică fundamentală a se vedea analiza lui Aurelian Craiuțu, *Elogiu moderației*, Iași, 2006. Pentru subiectul nostru, mai ales capitolele referitoare la Montesquieu, Burke, Tocqueville și Guizot, pp. 57-103 și pp. 123-162.

activism militant, încadrându-se romantismului vizionar și unei temporalități mult mai alerte, specifice epocii.

Războiul acesta dintre grupările din exil era taxat destul de sever și de către alți emigranți. Al. C. Golescu, de exemplu, se arăta vizibil iritat de dimensiunile luate de conflictul dintre gruparea lui Ion Ghica și cea din jurul lui Ion Heliade-Rădulescu, principalii actori făcând loc „secondanților” care continuau opera „magistrului”.

Dintre exilați, generalul Gheorghe Magheru părea să fie cel mai scutit de aceste acuzații. Aflat la Viena, acestea era chemat cu insistență la Paris de ambele tabere, în vederea unei reconcilierii de care numai acesta ar fi fost capabil. Cum reiese din corespondența adresată de fiul său, Ghiță Magheru, numele generalului pașoptist ar fi fost invocat de Al. G. Golescu: „singurul drapu [drapel] a lui Ma<gheru> este nepătat și care poate face onoare și fericire patriei și că poate a lui prezență între noi va aduce unirea între toți”⁵⁰. Fericit, Ghiță îl ruga pe tatăl său să nu refuze oferta făcută din partea adevăraților reprezentanți ai patriei: „vino și fii fericirea patrii, întinzând mâna adevăraților frați compatrioți care niciodată nu te vor trăda”⁵¹.

În opoziție cu aceștia apăreau numele lui Heliade și al lui Tell, de a căror schimbare de imagine fiul încerca să-și convingă tatăl: „De păstrezi opinia ce ai de cei doi bărbați, că te înșeli și te vei încredința numai când vei veni aici și vei auzi adevărul de toate faptele infame ce fac”⁵².

De altfel nici relația fostului general pașoptist cu foștii săi camarazi de la 1848 nu a scăpat tensiunilor care afectau întreaga emigrație românească. În ciuda apropiierilor de perspectivă, relația lui Magheru cu Heliade-Rădulescu s-a deteriorat inevitabil, ajungând la conflict deschis. Disputele dintre cei doi sunt atestate de numeroase mărturii din epocă. Al. Christofi a asistat la mai multe dintre ele. La 15 noiembrie 1854, el nota că Heliade fusese neplăcut impresionat de faptul că Magheru îi făcuse cunoscut că păstrase toate scrisorile sale, anterioare anului 1848, suficiente ca să „dărapene toată istoria ce poți să faci”. Erau argumente suficiente, adăugase acesta, pentru a se vedea „cum, în adevăr, **d-ta ai fost pentru plapomă** (s.n) în revoluția de la 1848”⁵³. În viziunea aceluiași martor, confruntările dintre cei doi și rememorările episodului revoluționar dădeau naștere unei pledoarii *pro domo* care risca să depășească realitatea. „Desconsiderând o faptă frumoasă colectivă”, dintr-un exces de lipsă de modestie, fiecare ajunsese să exagereze contribuția personală la declanșarea revoluției care, în opinia maiorului Christofi, ar fi putut foarte bine izbucni și fără implicarea cei doi: „și dl Eliad, și dl Magheru fac rău, din lipsă de rezonament îndrăznesc a zice, și greșesc foarte mult de a afirma ceea ce s-ar fi putut când nici unul, nici altul nu ar fi luat parte în Revoluția de la 1848”⁵⁴.

⁵⁰ DJAND, fond *Gheorghe Magheru*, XXXIX bis/15 (9 decembrie 1849, f. 2^v).

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ N. Isar, *Memorial*, I, loc. cit., p. 20.

⁵⁴ Idem, *Memorial din exil*, III, în „Manuscriptum”, 1988, n. 4, p. 18.

Fostul general era însă reticent și față de foștii lideri radicalii. Cezar Bolliac îi scria lui Ion Ghica, la 10 octombrie 1849, că „eu sunt bine încredințat că Magheru nu primește să lucreze cu oamenii care au protestat de față că el nu este bun de nimic alt decât de sabie, și l-a depărtat din guvern, ba încă au și voit să-l lege. Acestea sunt chiar expresiile lui într-o scrisoare către mine. El se înduplecase să vină aci să lucreze cu d-ta și cu mine”⁵⁵.

Divergențele de opinie dintre fostul comandant al trupelor neregulate și gruparea exilaților radicali reies și din alte corespondențe. Într-o scrisoare către Christian Tell, expediată din Constantinopol la 5 iunie 1854, Al. Christofi enumera câteva dintre discuțiile avute cu Gheorghe Magheru care refuzase să ia parte la o acțiune riscantă și pripită „D. Magh[eru], foarte furios, îmi zicea față cu cei de sus, că unii din Frăție, care se cred că sunt filosofi și le știu pe toate, tună și fulgeră, zicând că binele nu este bine <când> vine de la streini și nu vine de la nație...că, măcar, chiar supt muscali, români[i] trebuia să se bată ca să se deprinză la arme, ca să poată ceva și să strălucească în ochii străinilor, făcând nației un nume”. Exemplul oferit al Greciei nu stimulează pe fostul conducător al trupelor neregulate de la 1848, conștient de faptul că „fără arme, bani și povizii nu poți face nici măcar un pas”, iar planul propus de cei „care vorbesc prea lesne din gură” nu avea șanse de reușită”⁵⁶. Transpare o ușoară ironie atunci când Gheorghe Magheru mărturisește „fără să fie ei în stare să giudece, le-am făcut și lor și nației un mare serviciu, fiindcă nu am voit să înrenoesc tristul spectacol, de care i-am scăpat odată, pe când la 48 țărani[i] era gata să îi lege la Rucăr. Ei voesc numai să incrimineze; și nu știu decât numai să strice; și cu tot patriotismul lor să reînoiască aceea ce au făcut la 48, când voiau să ne lege și să ne ramplaseze cu Câmpineanul și Odobescu, care a declarat că cu turcii se bate iar cu muscali[i] nu. D[umnea]lor care astăzi dau vina pe noi că nu am voit să ne batem, adecă că cu Odobescu s-ar fi bătut!”⁵⁷.

Fostul general pașoptist se arăta sceptic în privința rezultatelor acțiunilor foștilor membri ai Frăției, fiind convins că neîncrederea și fracturile din rândul exilaților au fost rezultatul direct al unei politici inițiate greșit în principat : „Frăția, ce dorește este legitim și frumos; dar cum lucrează ei, este cum să nu poată face niciodată nimic bun pentru cauza lor, care să vie de la ei; ci, din contră, or să culeagă ceea ce au semănat totdeauna; desghinarea și neîncrederea. Faptele fiind tot acele de la '48, efectele nu pot fi altfel”⁵⁸. Există însă o sensibilă distanță între tată și fiu, ultimul neîmpărtășind opiniile tatălui după cum reținea același martor, Alexandru Christofi: „Frăția, cu ideile și opiniile, are prilej a nemulțumi

⁵⁵ *Ibidem*, p. 19.

⁵⁶ Nicolae Isar, *Generalul Gheorghe Magheru și proiectele revoluționare din exil. Trei scrisori ale lui Alexandru Christofi adresate lui Christian Tell (1854)* în „Revista istorică”, tom. V, nr. 5-6, p. 412 (scrisoare datată 5 iunie 1854).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 413.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 415.

neîncetat pe D. Mag[heru] prin fiul său care împărtășește toate opiniile Frăției, în contra cărora este tatăl său”⁵⁹.

Discuțiile despre statutul clăcașului dădeau naștere la un schimb aprins de opinii. Pentru Heliade, ținta ironiilor sale erau cei care „nu știu nici claca ce este și o traduc Francezilor cu *corvée, servage*, și li se pare că de le vor face pe Român din *clăcaș, chiriaș*, îl înalță, fără a o vedea că claca este un drept, iar nu o datorie... Auzi umanitate: Auzi frăție! Auzi dreptate! Să-l facem chiriaș ca în Irlanda? O neam de vipere! Dumnezeu să-l ierte și să-i lumineze”⁶⁰. Concepțiile diferite pe marginea statutului țăranului vor conlucda la alte rupturi pe care Heliade le înregistra ca atare: „un frate de aici din Paris mă provoacă la ruptură de vreo patru luni: când să facă pe clăcaș chiriaș și proletar vagabond, când apărând ideea ca să *recunoască Rusiei dreptul* de a ne controla legile; și văzând că rabd, că mă fac că nu pricep, că nu voi să rump, a rupt-o singur”⁶¹.

Memoriul adresat de Dimitrie Brătianu lui Palmerston, la 16 ianuarie 1849, conținea, printre altele, o rememorare a intrării turcilor în București, la 13 septembrie 1848. Dacă tonul folosit până atunci era în favoarea turcilor, descrierea acestui episod are loc în nuanțe dure: „armata lui Fuad Effendi s-a aruncat în marș forțat asupra Bucureștilor, călcând sub copitele cailor pe locuitorii pașnici care eșiseră spre a întâmpina pe Turci ca prieteni, rupând drapelele lor, distrugând crucile, bombardând o cazarmă pe care o întâlneră în drum, precum și o parte întreagă a orașului, trăgând în soldații valahi care se găseau în cazărmi, omorând pe bolnavi, și, după ce au ajuns în oraș, dedându-se la prădare, la măcel și la alte fapte îngrozitoare”⁶². Evident, descrierea mizează pe câteva elemente comune reprezentărilor care, încă de la finele secolului al XVIII-lea, circulau în Occident pe seama turcilor. Cruzimea și lipsa de respect față de simbolurile tradiționale, actul gratuit de violență față de populația civilă arătau că, în ciuda reformelor Tanzimatului, turcii continuau să rămână barbarii de la frontierele Europei civilizate. O astfel de reprezentare a turcului în contextul rememorații secvenței cronologice a lui 13 septembrie 1848 a stârnit nemulțumirea lui Heliade-Rădulescu și a adeptilor săi, partizanii unei apropieri față de turci, care s-au și grăbit să-i trimită o adresă lui D. Brătianu martie 1849, memoriul fiind tratat de Heliade ca o „necuviință copilărească” și o greșeală de viziune într-un context care, pentru români, cel puțin, îndreptățea cultivarea relațiilor cordiale cu Istanbulul.

În viziunea lui Heliade Rădulescu, experimentul revoluționar nu putea fi decât un instrument politic în favoarea Rusiei : „Cine este progresist, cată să află fie cu pacea. Partea progresistă a Franței este partea ce întâmpină revoluția. Astăzi reacționarii caută o provocă. Nu învățați de la Ruși; fie cu rușii și cu reacționarii cine va voi, noi să fim cu Dumnezeu și cu paciența”⁶³. Exercițiu al pasiunilor violente, revoluția nu era cea mai indicată cale, dar ne putem întreba dacă Heliade

⁵⁹ *Ibidem*, p. 413.

⁶⁰ Heliade Rădulescu, *Scrisori*, p. 21.

⁶¹ *Ibidem*, p. 24 (14/26 mai 1850).

⁶² Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, I, București, 1933, p. 146.

⁶³ Heliade-Rădulescu, *op.cit.*, p. 24.

nu medita retrospectiv că ea fusese drumul greșit și la 1848: „Revoluțiile prepară viitorimea, puține însă prepară spre bine pe oamenii de față, din contra, îi ațâță, le întărește patimile, și adesea îi face mai răi după cât erau mai înainte”⁶⁴. „Vedeți de nu lăsați a se rătăci bunii proletari ce suferă exilul cu dv; nu-i lăsați a se face organe boierismului, ciocoismului ce începu a cocheta pe departe și pe aproape și a briga iertarea Ursului”⁶⁵.

Privită retrospectiv, nu prin prisma acțiunii politice, ci a culturii memoriei, eșecul revoluției putea fi chiar stimulant: „fără această catastrofă, nația nu era să aibă atâtea scrisori spre luminarea drepturilor sale și striinu era să cunoască atâtea”⁶⁶.

Exilații puteau să îndrepte tirul culpabilizator și către femei, reprezentantele aristocrației locale, ce puteau compromite imaginea revoluției pe care foștii participanți încercau s-o întrețină în afară: „aci la Paris mai eși o carte asupra Țării române de soția lui beizadea Grigore Ghica, franceză, de religie catolică, însă aristocrată; ne cam palmuiesce, ca o femeie, revoluția, și laudă balurile, seratele Muscalilor și Turcilor”⁶⁷.

Heliade se vedea însă nevoit să facă față numărului crescut de desolidarizări și rupturi, chiar din rândul foștilor săi adepți, care lansau, la rândul lor, un nou val de acuzații întărind imaginea lansată de adversarii săi. Într-o scrisoare către I. Negulici, care tocmai se rupsese violent de el, Heliade respingea acuzațiile aduse de acesta, prilej de a opune modelul său de acțiune celor care încă din timpul revoluției ar fi rămas doar niște simpli demagogi: „de aș fi dorit a mă arăta în țară și în străinătate de cela ce am fost sau de cela ce nu am fost, făceam ca alții încă din țară, ce de-a doua zi după Revoluție scria în *Pruncu* câte nici nu se făcuseră”⁶⁸. În privința criticării națiunii căreia aparținea, intelectualul romantic se arăta indignat. Cum putea el s-o califice *o turmă de vite*, cum „zici însă d-ta și D-l Pleșoianu”? „Aceasta n-am zis-o și nici nu o pot zice niciodată, pentru că mi-am adorat nația ca pe un Dumnezeu”⁶⁹.

Grija sa față de evitarea termenilor radicali în definirea mișcării de la 1848 este explicată pe îndelete în corespondența sa. Refuzând „gloria de turburător” pe care „nu am dorit-o nici pe seama mea, și cu atât mai vârtos pe seama Nației”, fostul lider își explica reținerea față de un termen a cărui semantică îi apărea sinonimă cu violența și tirania socială: „eu nici în țară, nici în străinătate n-am prea pronunțat vorba revoluție; mai pretutindenea, vorbind de evenimentele noastre din 1848, le calific cu numele de *Mișcarea-Regenerație*; foarte rar din neluarea aminte, nu a mea, ci a Francesilor, se va fi văzând vorba *Revoluție*... Eu de m-am amestecat în Mișcare, cugetul meu, sforțele mele, n-au fost decât a șterge spiritul incendiar. Probe sunt: *Urăsc tirania – Mi-e frică de anarhie*; – Proclamația dintr-un cap până în altul; Scrisoarea din Islaz către D. Bibescu; Împedirea unor fapte pe

⁶⁴ *Ibidem*, p. 31 (4/16 iunie 1850).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 32 (4/16 iunie 1850).

⁶⁶ *Ibidem*, p. 30.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 33.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 74.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 75.

care D-I Pleșoianu o cunoaște bine, fapte cu care era să înceapă Mișcarea; Cuvântările mele în timp de trei luni către toate deputațiile etc etc”⁷⁰.

Pentru Heliade nu poate exista decât o singură conotație a termenului, pusă în ecuație cu reprezentările violențelor politice și sociale de la 1821: „aibă parte de zăverea de Ipsilante, Arvații, eteriștii mișcați de agenți ai Țarului; toți bătaioșii ce și la scriere li se pare că scriu înalt când vorbesc de sânge, și apoi, când e cel mai mic pericol învinețesc ca vipera de frică”. În acest spirit, își permite să atragă atenția asupra erorii de reprezentare a evenimentului politic la care luase parte împreună cu ceilalți confrăți. Unii dintre aceștia îl acuzau că încearcă deturnarea sensului mișcării la care luase parte. Pentru ei, Heliade se simțea nevoit să explice cum vedea el evenimentul, trasând dimensiunile acestui *lieu de mémoire*. Interesant este faptul că Heliade-Rădulescu făcea concesii conceptuale, admitând ideea de revoluție, dar numai cu anumite restricții: „Dacă D-I Pleșoianu crede că a luat parte într-o mișcare revoluționară preparată de cei ce voia să turbure țara, iar nu într-o mișcare de apărare și de ordine, se amăgesce sau de nu să amăgesce, căta mai dinainte să-și iea seama, să nu fi subsemnat proclamația în Islaz, ce zicea tuturilor Românilor să stea în pace la vetrele lor și să-și lucreze câmpurile. Eu nu cunosc Mișcare de legiuită decât ceea ce se face spre apărare, și nici Revoluție salutară decât ceea ce se face în idei; și la astfel de mișcare am luat parte, și la o revoluție în idei am lucrat de 30 de ani”⁷¹.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 79.

⁷¹ *Ibidem*, p. 79, p. 116. Heliade relua temele în memoriul înaintat cabinetului englez, la 10 noiembrie 1849, în care accentua politica Rusiei, eternul conspirator împotriva și manipulator al națiunilor mici din Balcani, sub diferite forme, construind un portret al revoluției: „a se înfige ca reprezentantul ordinii și ca apărătorul populațiilor creștine din Orient, a se arăta ca amic al Turciei și protectorul desinteresat al provinciilor Danubiene, acesta a fost totdeauna politica aparentă a Czarului, acesta a fost rolul cavaleresc ce s-a sforțat a lua înaintea ochilor Europei. A dospi complete, a încuibă doctrine anarchice, a răspândi semințe de ură și de revoltă asupra Divanului, a interveni ca să se stingă-după ce sunt mai întâi bine aprinse-conspirațiile urzite de către însuși agenții săi; acesta a fost de treizeci de ani purtarea reală, politica neschimbată a cabinetului din Petersburg” (*Ibidem*, p. 643) [...]. În 1848, Rusia începe din nou. Îi trebuia cu orice preț un pretext spre a ocupa Moldova și Țara Românească. Comisarul său, Duhamel, ajutat de numeroși agenți, se pune pe lucru și prepară în Țara Românească o răscoală anarchică, ca a lui Ipsilante. Din norocire, Românii înțeleg pericolul și se scoală ca un singur om spre a scăpa de machinațiile perfide ale trimisului de la Petersburg și a scutura un protectorat atât de insultător către Poartă și atât de urios populației române. Dacă vreodată a fost vreo Mișcare binecuvântată în principii, legală în mijloace și mai vărtos curată de orice exces, a fost fără îndoială, Mișcarea Țărei Românești din 1848; căci nu fu în adevăr decât o protestație de pace energetică a popoului asupra anarchiei și asupra excesurilor de tot felul în care o amenința triumful complotării rusești [...]. Moderația și legalitatea Mișcării Românilor fură încuviințate de trimisul I. Porți, Esc. S. Suleyman Pașa. Acesta află țara bucurându-se de o ordine perfectă și susținând cu zel drepturile naționalității lor și ale Turcii totdeauna. Însă această purtare înțeleaptă și fermă a Țărei Românești nu putea să placă cabinetului de la Petersburg; pentru că îi ardea orice pretext de ocupație [...]. Prin îndemnatice uelțiri d. Duhamel ajunse a face să se nască deplorabila încăierare de la casarma Spirei. Toată lumea este încredințată că această luptă absurdă de șase mii de turci, ajutați de șase tunuri, asupra a șase sute de soldați români mai desarmați, n-a fost decât rezultatul uelțirilor secrete, cabalelor neîncetate ale comisarului rus; cu toate acestea servi de pretext invaziei moscovite). Heliade va ataca, de altfel, furibund politica rusească: „răspândiți în eteriile greco-slave, ale căror fire sunt toate ținute de dânsii, agenții moscoviți sunt neîncetat ocupați întru a sepa

Ca replică la opiniile lui Bălcescu apar exprimate și propriile idei despre memorii ca exercițiu intelectual pe marginea temporalității trăite: „Ca memoriale, nu pot spune decât ce am văzut și am auzit de la martori oculari, lângă care adaogă documentele sau actele publice câte am putut avea (cu toate că numai două îmi lipsesc din cele două importante). Câte ai văzut sau auzit d-ta, câte au văzut sau auzit alții, vor face parte în memoriile fiecăruia, de va voi să și le scrie, și din câte se vor publica sau scrie numai în chestiunea Mișcării Române, posteritatea va putea încheia istoria acelor trei luni, sau a mai multora. Așa dar, ca scriitor de memoriale, sunt istoric și scriu numai partea câtă o cunosc mea...Istoria completă nu pot s-o scriu nici eu, nici d-ta, nici nimeni; iar memorii poate scrie fiecare, dacă nu și-a pierdut credința. Această bună credință m-am nevoit s-o învederez la tot rândul, unde-mi va lipsi voi fi judecat, dacă vor voi oamenii a mă judeca iar buna credință”⁷².

Exilul nu era întotdeauna ușor de suportat, la 10 martie 1857, Gheorghe Magheru scria unuia dintre frații Golești că străinătatea îi ajunsese deja nesuferită, pomenind de întoarcerea exilaților pe la casele lor⁷³.

Veștile venite de la Paris erau departe de a fi printre cele mai bune. Ajuns în capitala Franței după lungi eforturi, Dumitru Crețulescu constata cu uimire că fruntații revoluționari erau într-o mare sărăcie. Fenomenul era firesc, politica represivă dusă în principat lipsindu-i pe exilați de mijlocele financiare necesare unei întrețineri care avea să fie de lungă durată. Un caz ilustrativ este cel al „rebelului” Gheorghe Magheru, unul dintre primii loviți de măsurile luate de regimul reinstaurat. Astfel, toată mobila, argintăria, vesela, îmbrăcămintea, banii, lăzile cu cărți și altele de la casele sale din Bârzeiu și Ștefănești au fost confiscate și strict catalogate, o parte însă dispărând, în urma acțiunilor lui Nichita Forman, cîrmuitor al județului Gorj, după cum va semnala chiar proprietarul lor de drept la 29 aprilie 1850⁷⁴. Recolta aflată pe moșia din Cojani a fost ridicată și vândută la licitație sau pusă la dispoziția trupelor rusești ale generalului Gasford⁷⁵. Prin urmare, gesturi precum cel al fraților Golești, care își amanetaseră deja ceasornicele, după cum nota Dumitru Crețulescu, păreau firești.

Cel mai trist era însă menținerea unui climat de dezbinare, despre care același martor relatea lui Gheorghe Magheru, la 11 martie 1849. Practic, exilații români se certau toată ziua, ajungând chiar „să-și spargă capetele între ei”, după cum se exprima foarte plastic același martor, certuri favorizate de fracționarea drastică a emigrației în partida Tell și Eliad, partida Goleșcu, partida Rosetti etc

temeliile Imperiului Otoman și a face a cădea în cursa conspirațiilor și a societăților secrete o mulțime de oameni generoși dintre care cei mai mulți cred că lucrează pentru independența naționalității lor, unde în adevăr nu sunt decât instrumentele oarbe ale cabinei de la Petersburg” (*Ibidem*, p. 645 sq.).

⁷² *Ibidem*, p. 85.

⁷³ DJAND, fond *Gheorghe Magheru*, XXIV/2, f. 2v.

⁷⁴ *Ibidem*, XXIII/13, f. 1-2, XXIII/9, f. 1-3^{f-v}, XXIII/42, f. 1. Nicolae Gârbea, episcopul casei paharnicului Gheorghe Magheru, va semnala și el administrației locale, la 15 noiembrie 1853, jafurile făcute din averea fostului fruntaș revoluționar.

⁷⁵ DJAND, fond *Magheru*, XXIV/2, f. 1v.

care nu făceau altceva decât a exersa frecvent discursul calomniator și culpabilizator la adresa celorlalți, „tratându-se unii pe alții de trădători, vânzători etc”⁷⁶. Nici Ghiță Magheru, care ajungea la Paris, nu remarca schimbări evidente la finalul aceluiași an. Într-un dialog epistolar cu sora sa, pe care o acuza de judecata pripită a unora dintre ei, pe care-i taxase deja de „trădători”, el îi prezenta situația recunoscând că exilul parizian este dominat de o atmosferă deprimantă, dominată de prezența calomniilor și a dezbinării, ultimul fenomen pus pe seama a doi bărbați cărora nu le dă numele, dar care pot fi ușor indentificați în persoanele lui Heliade-Rădulescu și Tell. Pe aceștia îi consideră responsabili de suferințele îndurate de exilații aflați la Brusa, dar și de nefericita arestare a lui Cezar Bolliac. „Nimeni n-a rămas necalomniat de ei, începând cu Al. Golescu și terminând cu I. Ghica”⁷⁷.

Încercând să revindică poziția de mediator pentru care era propus generalul Magheru, Heliade-Rădulescu amintea și de o altă formă de acuzație populară în rândul exilului românesc: „Când eram veniți de curând în Paris, și când, judecând după mine, pe oameni, îi credeam pe toți intrați în revoluție cu scop de a perde tot iar nu de a câștiga ceva, intrați pentru principie, iar nu pentru tarafe, când împlam să împac certele, să fac pe D. Tell a trece cu vederea Goleșcilor, atunci și până a plecat din Paris nu-i mai scotea d-lui și amicii d-lui din ciocoi; și acum și mai înainte de revoluție, iar cu aceia ce e ciocoi e trup și suflet”⁷⁸.

Potrivit unei grile sective alcătuite de fostul locotenent domnesc, „cei uniți în principii și stimă reciprocă” erau un număr redus, evient majoritatea provenind din rândul simpatizanților opiniilor sale, chiar dacă cu mulți dintre aceștia va intra ulterior în conflict: „doi Golești, Nicolae și Ștefan, Tell, Maghierul George, Grigore Grădișteanul, Aristia, Pleșoianu, Christofi, Negulici, Zossima, Russo, Serrurie, părintele Ioan și Heliade și cu toți ceilalți mai tineri cumnați ai lui și amici, pe care i-a avut ca pe nisce amici”⁷⁹.

Pozițiile neclare, bănuielile, gesturile care ridicaseră semne de întrebare sunt supuse discuției publice chiar și mai târziu, arătând că suspiciunile erau departe de a fi potolite. În 1854, aflat în trecere prin Constantinopol, C.A. Rosetti încă era nevoit să răspundă unor acuzații lansate împotriva lui și a lui I.C.Brătianu. Una dintre ele privea implicarea lor ca autori ai complotului de la 19 iunie. Acuzația era motivată de demisia lor din guvern cu numai două zile înainte de acesta, datorită divergențelor de opinie cu moderații. Cealaltă în continuarea acesteia, sublinia prezența stranie a lui I.C. Brătianu în jurul lui Odobescu, după ce acesta fusese arestat ca urmare a eșecului inițiativei sale de răsturnare a guvernului revoluționar. Nu știm dacă răspunsul lui C.A. Rosetti vizavi de atitudinea prietenului și colegului său, „campania ce făcea dl. Brătianu Odobescului era o datorie de amicitie”, era în măsură de a risipi neîncrederea unora dintre exilați, încă uimiți de relația caldă dintre un revoluționar convins și un contrarevoluționar

⁷⁶ DJAND, fond *Gheorghe Magheru*, XXV bis/6, f.1^v.

⁷⁷ DJAND, fond *Gheorghe Magheru*, LXI bis/4, f.1^v (scrisoare din 16/28 februarie 1848).

⁷⁸ I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 110 (27 mai/7 iunie 1851).

⁷⁹ *Ibidem*, p. 112.

dovedit. Cu siguranță însă, cel oferit pe marginea acuzației că I.C.Brătianu ar fi preferat să rămână în capitală la 29 iunie, în loc să se retragă alături de ceilalți membri ai guvernului, ceea ce presupunea că știa că zvonul intrării rușilor în principat era fals, dacă nu cumva chiar el ar fost cel care îl lansase, a fost destul de convingător, chiar dacă frivol, fiind întărit și de un alt coleg⁸⁰.

Polemica de idei era alimentată și de comportamentele vestimentare. După celebra manta albă, care dăduse naștere la vii dezbateri, Heliade trecuse la nu mai puțin celebrul fes turcesc⁸¹, atitudine amendată de Gheorghe Magheru, după cum reiese dintr-o mărturie epistolară din 15 noiembrie 1854, semnată de Al. Christofi⁸². Replica intelectualului va veni imediat, raportându-se la faptul că fostul comandant al trupelor neregulate continua să folosească costumul de general de la 1848, fiecare justificându-se de poziția oficială în care fie se aflau (Heliade Rădulescu în calitate de consilier al lui Omer pașa, iar Gheorghe Magheru în urma convocării exprese de către Reșid pașa). Replicile acide pe marginea asumării reprezentării exilaților fac parte din dialogul celor doi: „un compatriot ca d-ta în loc să mă calomnieze, trebuia săi pară bine, zice d. Magheru, fiindcă numește generali pe cei pe care i-a făcut revoluția de la 1848”⁸³.

În ciuda confesiunilor sale, care încearcă să întretină la nivelul memoriei scrise aura unui Heliade ale cărui acțiuni publice par să-l compromită sistematic în ochii foștilor confrăți, Heliade era perceput în anumite medii din țară sub o nouă formă negativă, de ucigaș al copiilor patriei sale. Fără a ignora subiectivitatea inerentă a mărturiei, mărturisirea pe care Ghiță Magheru, proaspăt revenit în principat, o făcea tatălui său, în noiembrie 1854, conține câteva detalii importante referitoare la această situație: „tată toți te doresc, toți mă întrebau ; pe Eliad, am văzut două mume plângând și blestemându-l, toți junii-l înjură și sunt revoltați, biata mumă a Ipăteștilor trăește; când ni-au văzut, au încremenit, o oră n-au putut să vorbesca când i-am spus că sunt eu; ia nu știe că au murit fiu-său și i-au spus că Eliad nu îl lăsa să intre și plânge și blestemă; și apoi mama lui Serurie de la Brusa asemenea”⁸⁴.

La moartea lui Bălcescu, D. Brătianu va adresa un apel către confrății din exil, sperând ca măcar acest moment „să ne dăm mâna, dar și mai strâns, fraților și să căutăm să-i împlinim locul prin exaltarea devotamentelor noastre, să ne strângem lacrimile și să jurăm încă o dată pe trupul amicului că nu vom recula înaintea nici unui sacrificiu”⁸⁵. Cât de relevantă mai putea fi o astfel de strigare la 1853? Vechile solidarități erau deja compromise iar distanțele prea mari pentru a mai putea fi acoperite. Corpul lui Bălcescu era departe de a mai servi ca liant unei

⁸⁰ N. Isar, *Memorial din exil. Al. Christofi în corespondență cu Christian Tell* (V) în „Manuscriptum”, 1990, nr. 1, p. 105.

⁸¹ Adrian-Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană*, București, Paideia, 2006, p. 118.

⁸² N. Isar, *Generalul Gheorghe Magheru și proiectele revoluționare din exil. Trei scrisori ale Al. Christofi adresate lui Chr. Tell (1854)* în „Revista istorică”, tom. V, 1994, nr. 5-6, p. 414.

⁸³ *Ibidem*, p. 414.

⁸⁴ DJAND, fond *Gheorghe Magheru*, XXXIX bis/33, f. 1.

⁸⁵ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 316.

noi acțiuni comune, o bună parte dintre emigranți, decepționați atât de lipsa unui sprijin din partea marilor puteri europene, dar și de „desunirile dintre noi”, fiind mai interesați să reintre în țară, unde considerau că pot fi de un mai mare folos cauzei românești.

Istoria acestui prim exil politic românesc permite nu doar înțelegerea relației intime dintre românii munteni și un anumit spațiu ca cel francez, dar ridică, ca și alte cazuri, problema „continuității eventuale a angajamentului lor politic” și mai ales a refacerii unui echilibru deteriorat de un discurs negativ care-i afecta pe toți revoluționarii fugiți din principat. Rememorarea diferitelor momente ale revoluției pașoptiste, servea unui dublu scop: pe de o parte, asistăm la o reflecție pe marginea propriilor acțiuni din țară sub presiunea temporalității prezente, implicarea în noi proiecte politice fiind determinată de definirea propriilor poziții și de asumarea unei identități care este legată de o inevitabilă privire regresivă către un moment fondator, de unde a început totul; pe de altă parte, această privire selectivă, deși înglobată evident unor memorii concurențiale, dă naștere primei asumări a revoluției ca *lieu de mémoire*, care va fi consolidată apoi în principat de-a lungul unor etape succesive. Faptul că, în mod inevitabil, fracturile n-au putut fi evitate, ne îndreptățește să fim mai circumspecți față de o anumită poziție istoriografică a *unității de acțiune* a revoluționarilor. În definitiv, această dimensiune culpabilizatoare a discursului din exil era firească și făcea parte dintr-un proces pe care îl putem citi în cheie simbolică, apelând tot la cuvintele lui Heliade: „revoluțiunile sunt ca Saturnu: ele își mănâncă copiii; cei mai devotați apărători ai lor rămân pe câmpul de luptă”⁸⁶.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 652.

